

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

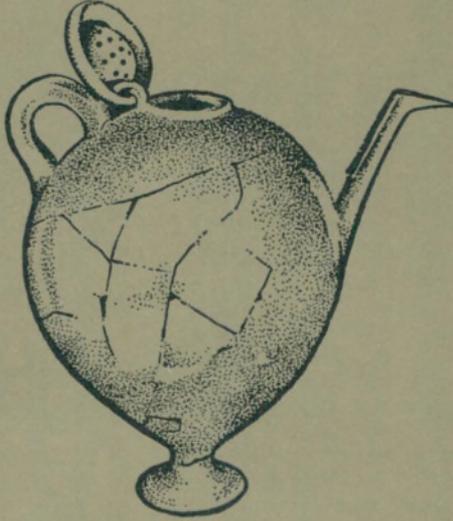
BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXVIII

No : 150

Nisan 1974

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 7 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD: Gemlik Tümülüs Mezarı (21 resimle birlikte)	181
ERZEN, PROF. DR. AFİF: Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı (40 resimle birlikte)	191
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Çapanoğulları (7 fotokopi ile birlikte)	215
AKTEPE, PROF. DR. MÜNİR: Atatürk'ün Sofya Ateşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge (1 fotokopi ile birlikte)	263
 Bibliyografya :	
MANSEL, ARIF MÜFİD: <i>Über Griechischen Kunst. Hansjörg Bloesch zum 60. Geburtstag</i>	295
FIRATLI, DR. NEZİH: Gülersoy, Çelik. <i>Köprü ve Galata</i>	299
TURAN, ŞERAFETTİN: <i>16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi. Giriş ve Metin (1373-1512)</i> . Hazırlayan Şerif Baştav.	303
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: <i>Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970 = İtalya'da 1921 senesinden 1970'e kadar Orta Doğu'ya dair yapılan araştırmalar</i>	317
KARADENİZ, ŞADAN: Kitaplardan haber	335
 Haberler :	
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Uluslararası XVIII. Yüzyıl Mimarisi ve Vanvitelli'yi Anma Kongresi	347
Bir düzeltme	349
 Kapakdaki Resim : Türk Tarih Kurumu'nun Kültepe Kazısında Ib katında bulunmuş M. Ö. XVIII. yüzyıla ait süzgeçli ibrik.	

B E L L E T E N

Cilt: XXXVIII

NİSAN 1974

Sayı: 150

GEMLİK TÜMÜLÜS MEZARI

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

Marmara denizinin İzmit körfezinden (Astakenos Kolpos) sonra ikinci büyük körfezi olan Gemlik körfezinin (Kianos Kolpos) güney kıyısında, "Küçük Çukur" denilen yerde ve Gemlik kasabasının¹ kuş uçuşu ile 2,5 km. güneybatısında British Petroleum tarafından 1964 yılı ilkbaharında petrol ve yağ tesisleri yapılırken konik şekilde olduğu anlaşılan bir yığma tepeyi (tümülüs) kaldırmak gerekli olmuş, kazı esnasında tepenin içinde bir mermer mezar odası bulunduğu görülmüştür. Durum Bursa Müzesi Müdürlüğüne bildirilmiş, mezarı olduğu yerde korumak mümkün olmadığından anıt o zamanlar Müze Müdürü olan Vâhit Armağan'ın nezareti altında, taşları numaralandıktan sonra, sökülerek aynı alanın kuzeyinde, denize doğru inen dik yamacın hemen üstündeki düzlükte terkip edilmiştir. Yalnız bu nakil ve terkip işlemi esnasında gerekli notlar ve fotoğraflar alınmamış ve krokiler yapılmamış olduğundan bugün bazı soruları cevaplandırmak mümkün olmamaktadır. Bununla beraber anıtı tümüyle tahripten kurtardığından dolayı Bursa Müzesi Müdürlüğüne müteşekkir kalmak gerekir. Kazı esnasında mezarın içinde herhangi bir buluntudan bahsedilmediğine göre onun daha önceleri açılmış ve soyulmuş olduğuna hükümlenilebilir.

¹ Miletos tarafından M.ö. VII. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş, fakat Bithynia tarihinde önemli bir rol oynamamış olan Kios için bkz. W. Ruge, "Kios", Pauly's *Realencyclopaedie der klass. Altertumswissenschaft* XI 1, s. 486 vdd.

Mezarla ilk kez İstanbul Arkeoloji Müzesi Konservatörü Dr. Nezh Fıratlı ilgilenmiş, onu kısa bir haber şeklinde türkçe ve ingilizce olarak arkeoloji çevrelerine tanıtmıştır².

Mezar, 1942 yılında Mudanya yöresinde tarafımdan araştırılmış olan bir mezar yapısı ile yakın benzerlik gösterdiğinden dolayı, dikkat nazarlarımı çekmiş, onu ilk kez Dr. Nezh Fıratlı ve Yüksek Mimar Ülkü İzmirli ile, son olarak da 1973 yılı ilkbaharında Fakültemiz fotoğraf uzmanı Arkeolog Aziz Albek ve Asistan Halûk Abbasoğlu ile birlikte ziyaret etmiş, incelemiş ve fotoğraflarını çektiğim³. Anadolu'da yapılan önemli kazılara (meselâ Ephesos, Bergama, Limyra) katılmış ve Batı Anadolu mezar anıtları ile ilgilenmiş, bu arada Gemlik mezarının da fotogrametrik röleveye yaklaşan son derece itinalı ve dakik dış ve iç rölevelerini yapmış olan Yüksek Mimar Sandor Kasper'in bu rölevelleri bana vermesi üzerine anıtı yayımlamağa ve onun benzer mezar anıtları arasında aldığı yeri saptamağa karar verdim. Yüksek Mimar S. Kasper'e teşekkür etmeği bir borç bilirim.

Kazı esnasında çekilmiş üç fotoğraftan (res. 1-3) anlaşılabilirdiği kadar mezar, pek büyük olmayan bir tümülüsün ortasında bulunmakta idi. Civardaki toprak düzeyinden daha yüksek bir düzeydeymiş gibi görünmekte ise de etrafındaki toprakların ekskavatörler tarafından kazılıp götürüldüğü düşünülecek olursa anıtın esasında dış düzey ya da ona yakın bir düzeyde yer aldığı tahmin olunabilir. Res. 3 bundan başka oda kapısının entakt olduğunu, mezar odasının önünde ise yumuşak kalker taşından yapılmış olduğundan çok tahribe uğramış kısa bir koridor ya da bir önoda mevcut olduğunu açığa vurmaktadır.

Bugün bir beton kaide üzerinde yükselen anıt, beyaz renkte olmakla beraber içinde açık mavi damarlar kapsayan Prokonnesos (Marmara adası) mermerinden yapılmış kare bir oda şeklindedir. Odanın iç ölçüleri, çeşitli taraflarda 1-2 santimetre oynamakla beraber, ortalama 2,11 m.'dir (res. 4). Duvarlar gayet iyi işlenmiş ve içe gelen kısımları perdahlanmış, yalnız dış tarafları toprak altında kaldığından kaba bırakılmış mermer kesme taşlardan yapılmıştır. Bu hu-

² N. Fıratlı, "Gemlik Tümülüsü", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 13-14, 1966, s. 224 (türkçe), s. 229 (ingilizce), lev. LXVIII 1-2 ve LXIX 1-2. Foto 1 ve 2'yi benim için sağlayan N. Fıratlı ve foto 3'ü müze arşivinde bulan ve onu yayımlamama müsaade eden Bursa Müzesi Müdürü Altan Akat'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bkz. M. Mellink, *American Journal of Archaeology* 71, 1967, s. 173 res. 1, lev. 59 res. 22 - 23.

³ A. M. Mansel, *Belleten XXXVII* (sayı 146), 1973, s. 154/55 not 17.

susta iç kısmın röleleri (res. 6-7), dış kısmın ise fotoğraf ve röleleri (res. 8-13) iyi bir fikir edinilmesine yetmektedir. Kesme taşlar 5 yatay sıra teşkil etmektedir. Sıraların yükseklikleri aşağıdan yukarıya doğru ortalama:

$$0,28 + 0,57 + 0,30 + 0,54 + 0,27 \text{ m.}$$

olduğuna ve bunlar da 1-2 cm. oynadığına göre tüm duvar yüksekliğinin 1,96 ile 1,98 m. arasında değiştiği anlaşılır. Yukarıdaki ölçülerin açığa vurduğu gibi duvarlar birbirini izleyen biri ince, diğeri kalın taş dizilerinden oluşmakta, böylece duvar örgüsünün "pseudoisodom" sisteminde yapılmış olduğu görülmektedir. Odanın duvarları alçak sıralarda iki, yüksek sıralarda ise üç kesme taş bloktan meydana gelmektedir (res. 6-13). Kesme taşların yüksek sıralardaki kalınlığı 0,21-0,22 m.'dir. Alçak sıralardaki taşlar ise bunlardan 0,10-0,11 m. daha kalın olup dışarıya doğru taşmaktadır (res. 8, 11-13).

Oda zemininin ne tarzda olduğunu bilmiyoruz. Belki dövülmüş topraktan ibaretti, belki de yassı taş levhalarla kaplı idi. Kazıda herhangi bir mezar çukuruna rastlanmadığına göre odanın içinde bir taş ölü yatağı (kline) bulunduğu kabul olunabilir.

Odanın doğu tarafının ortasında yüksekliği 1,54 m., alt genişliği 0,80 m., üst genişliği ise 0,74 m. olan, dolayısıyla aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralan bir kapısı vardır (res. 8-10). Kapının mermer çerçevesi, oda duvarına nazaran, 0,10-0,11 m. öne doğru çıkmaktadır. Eşik taşı 0,20 m. yükseklik, 1,26 m. uzunluk ve 0,42 m. derinliktedir. Üst sathının yalnız kenarları düz bir çerçeve halinde işlenmiş, orta kısmı ise kaba olarak bırakılmıştır. Keza dış tarafında, ana eksenenden biraz sağa kaymış dörtgen bir çıkıntı vardır ki bunun taşın naklinde ve kaldırılmasında rol oynadığı düşünülebilir. İçeriye doğru hafif meyilli duran ve kenarları birer zırhla bezenmiş olan sövelerin genişliği 0,22 m., derinliği ise 0,42 m.'dir. Lento ise 0,22 m. yükseklik ve 1,30 m. uzunlukta bir blok halinde olup birbirine paralel yatay zırhlar kapsamakta, bunların iki ucundan aşağıya inen dikey zırhlar sövelerin dikey zırhlarıyla birleşmek suretiyle kapıya arşitektonik bir çerçeve teşkil etmektedir (res. 8-9).

Kapı kanadı 1,59 m. yükseklik, 0,79 m. genişlik ve 0,08 m. kalınlığında yekpare bir mermer levha şeklinde olup ince uzun dikey, daha kalın yatay şeritlerle yukardakiler alçak, aşağıdakiler ise daha yüksek olmak üzere dört panoya ayrılmış bulunmakta, dikey şeritlerin üye-

rinde tek sıra halinde sekizer, yatay şeritlerin üzerinde ise çift sıra halinde on altışar düğme şeklinde kabarcık kapsamaktadır (res. 9-10). Bu suretle kapı kanadı iri başlı çivilerle tutturulmuş demir şeritlerle kaplı bir tahta kapı kanadını taklit etmektedir. Bulunduğu esnada tam olduğu anlaşılan (res. 3) kanat her halde nakil esnasında iki parça halinde kırılmış, bunlar sonradan birbirine eklenmek suretiyle kapı eski durumuna getirilmiştir. Kanadın sol tarafındaki demir miller, bir taraftan eşik taşının arkasında yer alan ince uzun bir taş blokun (0,15 m. yükseklik, 0,11 m. kalınlık ve 1,27 m. uzunluk) sol ucunda, diğer taraftan lentonun arka çıkıntısı içinde açılmış deliklere giriyor, bu suretle kapının içeriye açılmasını sağlıyordu. Binanın terkihi esnasında bu durum korunmuş bulunmakta, bugün de kapı kanadı içeriye doğru rahatça açılmaktadır. Herhangi bir kilit ve sürgü tertibi yoktur. Fakat eşik taşının üst sathının kaba işlenmiş olması, ayrıca birkaç tane kare delik kapsamı kapının kısmen ya da tamamen bir taş duvarla örülmüş olduğunu muhtemel kılmaktadır.

Odanın üzerini örten çatı dikkate değer bir şekil göstermektedir. Bu çatı köşelere çapraz gelmek ve birbirinin üzerine yine çapraz olarak yerleştirilmek suretiyle dört mermer hatıl tabakasından oluşmaktadır. Bu suretle üzeri örtülecek sath yukarıya doğru kademe kademe küçülmekte, en üstte ise yassı bir kapak taşı tavanı örtmeğe yetmektedir (res. 5, 14). Çatının birinci tabakasından odanın üzerinden dışarıya taşan büyük ve yassı bloklar kullanılmıştır. Daha üst sıralarda bunların tedrici olarak küçüldüğü görülmektedir. Bu hatılların ve ortalarında kalan boşlukların ölçüleri aşağıda gösterilmiştir:

	Yükseklik	Uzunluk	Genişlik	Kare boşluğun bir yan tarafı
1. tabaka	0,28	1,92-2,12	0,85-0,87	1,52 m.
2. tabaka	0,27	1,42	0,62	1,06 m.
3. tabaka	0,26	1,02	0,46	0,75 m.
4. tabaka (kapak taşı)	0,20	1,07	1,07	—

Bu listeden tavan yüksekliğinin 0,81 m., tüm çatı yüksekliğinin ise 1,01 m. olduğu anlaşılmaktadır. Bu suretle anıtın tüm yüksekliği 2,97 ile 2,99 m. arasında oynamakta, yuvarlak rakamla 3 m.'yi bulmaktadır.

Mezar odasının doğusunda, kazı esnasında çekilmiş bir fotoğraftan anlaşıldığı gibi, (res. 3) aynı yükseklikte dört tabaka meydana getiren kalkertaşı bloklarından yapılmış bir koridor ya da bir önoda vardı. Üzerinin geniş ve yassı kalker blokları ile örtülü olduğu anlaşılan bu kısım, ölçüleri alınmadan, ortadan kaldırılmıştır. Kalker bloklardan bir kısmının çürümüş ve dağılmış olması bu önodanın terkibine imkân vermemiş olsa gerektir.

Tanınmış Avusturyalı tarihçi ve arkeolog F. Schachermeyr tarafından "lineer ve konsantrik" bindirme tekniğinde yapılmış olarak gösterilen⁴ bu enteresan çatı ile örtülü tümülüs mezarı tek başına kalmamaktadır. En yakın analogi olarak Mudanya yöresinde "Alçakbayır" mevkiinde bir zamanlar bir tümülüsün altında yer aldığı muhtemel olan bir anıt gösterilebilir⁵. Tarafımdan, Galatasaray Lisesi Resim Öğretmeni E. Mamboury ile işbirliği yapmak suretiyle, kazılmış ve incelenmiş olan bu yapı beher tarafı 2,60 m. uzunluğunda bir kare oda, başlangıcında 0,97, sonunda ise 1,04 m. genişliğinde ve 8,82 m. uzunluğunda bir koridordan ibaret bulunmaktadır (res. 15). Duvarları özenle işlenmiş ve "pseudoisodom" tarzında örülmüş kalkertaşı bloklarından inşa edilmiş olan odanın yüksekliği 2,16 m.'dir. Bu yükseklikten sonra başlayan çatı Gemlik mezarı çatısı ile büyük benzerlik göstermekte, beş tabaka halinde birbirinin üzerine çapraz olarak bindirilmiş yeşilimtırak ottaşı hatıllarından ve bir de kare kapak taşından oluşmaktadır (res. 16). Tavanın yüksekliği 1,54, çatının yüksekliği 1,84, anıtın tüm yüksekliği ise 4 m.'dir. Odanın kapısı Gemlik'te olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralmakta, alt genişliği 0,79, üst genişliği 0,77 ve yüksekliği 1,73 m.'yi bulmaktadır. Odanın kapı kanadı yekpare bir ottaşı levhasından ibaret olup dışarıya açılmaktadır. Yüksekliği 2,05 m. olan koridorun yan duvarları andezit taşından poligonal sistemde yapılmıştır. Üzeri ise yassı ottaşı levhaları ile örtülmüştür. Koridorun ağzı kalkertaşı blokları ile kapatılmıştı.

⁴ F. Schachermeyr, *Etruskische Frühgeschichte* (1929), s. 104.

⁵ A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer Problemi* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VI. seri, no. 2), 1943, s. 47 vd. res. 31; aynı yazar, *Bellefen X* (sayı 37), 1946, s. 1 vdd.; aynı yazar, *Das Grabmal von Mudanya, Atti del 1. Congresso Internazionale di Preistoria e Protoistoria Mediterranea* (1952), s. 472 vdd. (4 res.).

Odanın zemini dövülmüş topraktan ibarettir. Burada yaptığımız sondajlarda herhangi bir mezar çukuruna rastlanmadığına göre, Gemlik'te olduğu gibi, bir taş kline kabullenmek gerekir. Mezarın içinde bulunan bazı tunç eserler ve bu arada bir tunç amfora, şekli bakımından, M. ö. V. yüzyıla ait gibi görünmekte ise de vazunun mezar sahibinin ailesinde uzun süre kullanıldığı düşünülecek olursa mezarın tarihlenmesi için bir kriter olamayacağı anlaşılır.

Bu mezar şeklinin yalnız Marmara bölgesine inhisar etmediğini, Ege bölgesinde de yaygın olduğunu, hattâ bu bölgeden Marmara dolaylarına nüfuz ettiğini bazı mezar yapıları açığa vurmaktadır. Bunların en eskilerinden birisi Ephesos yöresinde Belevi tümülüsünün içindeki mezardır⁶. Yüksek Mimar S. Kasper tarafından sistemli bir surette araştırılmış ve röleve edilmiş, fakat daha henüz nihaî olarak yayımlanmamış olan bu mezar anıtı çapı 65,40 m. olan, etrafı iki dönemde yapıldığı anlaşılan bir krepis'le çevrili bir yığma tepenin ortasında yer almakta, iki dikdörtgen oda ve kırık hat şeklinde güneye doğru uzanan ve genişliği yer yer değişen ince uzun bir koridordan oluşmaktadır (res. 17)⁷. Koridor kuzeyde, yani birinci odanın önünde genişlemekte ve bir çeşit önoda meydana getirmektedir. Ortalama 3,75 × 3,70 boyutlarında hemen hemen kare bir plana sahip olan birinci odanın üzerine köşelere çapraz gelen dört tane yassı taş levha oturtulmuş, aralarındaki kare boşluğu ise (bir tarafı 2,75 m.) bir tek yassı taşla örtmek mümkün olmuştur. Tavanın hemen altında bulunan zarif ve dik meyilli İyon kimasyonundan dolayı Kasper bu anıtı arkaik döneme (M.ö. VI. yüzyıl) tarihlemekte, bu suretle Belevi mezar anıtı bu grup yapıların en eskisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı gruba giren başka bir mezar anıtı Manisa vilâyetinde Karaağaç yöresinde Musahocaköy'de bulunmuş ve M. Mellink tarafından, Dr. N. Fıratlı'nın çizmiş olduğu basit bir kroki ile birlikte, yayımlanmıştır⁸.

⁶ Bu tümülüse dair başlıca eski yayımlar: G. Weber, *Tumulus et hiéron de Belevi sur l'ancienne route d'Éphèse à Smyrne, Mouseion kai Bibliothéke* 1878/80, s. 89 vdd. G. Perrot-Ch. Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquité V* (1890), s. 280 vdd. res. 182 vdd.

⁷ En son olarak H. Vetters, *Ephesos, Vorläufiger Ausgrabungsbericht 1971, Anzeiger der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, philos.- hist. Classe 109, 1972, s. 3 vld. res. 1-2, lev. 4-10.*

⁸ M. Mellink, *American Journal of Archaeology* 67, 1963, s. 189.

Ölçüleri res. 18'de gösterilmiş olan bu yapı aynı eksen üzerinde biri kare, diğeri dikdörtgen iki oda ve ince uzun bir koridordan oluşmakta, mezar odasının üzerinin birbirinin üzerinden taşan çapraz hatlılarla pek düzenli olmayan bir tarzda örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının taş işçiliği iyidir; kapısının söveleri silmelidir. Anıt köylüler tarafından açılmış ve soyulmuş olduğundan hakkında daha fazla bilgi veremiyor ve onu tarihleyemiyoruz.

Balıkesir vilâyetinde Kepsut yöresinde yine köylüler tarafından açılmış ve kısmen tahrip edilmiş olan bir mezar odasının ise sadece bir fotoğrafına sahip bulunuyoruz⁹ (res. 19).

Bu mezar şeklinin Anadolu'da uzun süre yaşamış, hattâ Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçmiş olduğunu Ankara'nın 60 km. kuzeybatısında Karalar mevkiinde araştırılan ve bir yazıta göre Galat kral ailesine ait olduğu anlaşılan üç tümülüstün C harfiyle gösterilmiş olan tümülüs açığa vurmaktadır¹⁰ (res. 21). M. ö. I. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu yapı birisi kare (bir taraf uzunluğu 3,20 m.), diğeri dikdörtgen (2,10 × 1,70 m.) iki oda ve bir önmekândan (1 × 0,80 m.) meydana gelmekte, duvarları itinalı bir şekilde ve pseudoisodom sisteminde yapılmış bulunmakta, büyük odada 1,80, küçük odada ise 1,55 m. yükseklikten sonra tavan başlamaktadır. Tavan birinci odada 7, ikinci odada ise 6 hatıl tabakasından oluşmakta, bu suretle büyük odanın tüm yüksekliği 4,40, ikinci odanınki ise 3,50 m.'yi bulmaktadır. Fakat her iki tavan inşasının düzensizliği ve ilkelliği ya mimarın bu inşa tarzını gereği gibi hazmedememiş, ya da düzenli bir tavan için gereken malzemeyi bulamamış olmasıyla açıklanabilir.

Aynı tavan konstrüksiyonunun geç, fakat özenle yapılmış bir şeklini Milâs'ta "Gümüşkesen" adını taşıyan bir mezar anıtında buluyoruz¹¹ (res. 20). Anıt mezar odasını kapsayan bir podium üzerinde

⁹ Dr. N. Fıratlı bu mezar anıtını yakından görmüş, fotoğrafını çekmiş fakat vaktin darlığından dolayı ölçülerini alamamıştır. Bu fotoğrafı yayımlamak üzere bana vermiş olduğundan dolayı kendisine teşekkür ederim.

¹⁰ R. Oğuz Arık, *Türk Arkeologya ve Etnografya Dergisi* II, 1934, s. 134 vdd., lev. vdd.; aynı yazar, *Revue Archéologique* 1935, II s. 137 vdd. B. Filov, *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* XI, 1937, s. 99. A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları*, s. 26; aynı yazar, *Atti del I. Congresso Intern. di Preistoria e Protoistoria Mediterranea*, s. 477. Anıt, mimarlık elkitaplarına girmekte gecikmemiştir. Meselâ bkz. A. W. Lawrence, *Greek Architecture* (The Pelican History of Art), 1957. s. 230 res. 127.

¹¹ Ayrıntılı bibliyografya: W. Ruge, "Mylasa", *Pauly's Realencyclopaedie der klass. Altertumswissenschaft* XVI, 1 s. 1063. Dercettiğimiz resim "Antiquities of Ionia II,

köşelerde Korint düzeninde payeler, onların arasında ikişer elliptik sütun ve bunların taşıdığı saçaklıktan oluşan bir galeriden ibaret bulunmakta ve üzeri birbirinin üzerinden dört tabaka halinde taşan dört hatulla örtülmüş bulunmaktadır. Hatullar özenle işlenmiş olup altları soffitli ve kasetli, yanları ise fascialı ve silmelidir. Çatının dışı herhalde kademeli bir piramit şeklinde idi ve mezar sahibinin bir heykelini taşıyordu.

Fakat bu çatı şekline Anadolu'da Marmara, Ege ve Galatya bölgelerinden başka Trakya'da da rastlanmaktadır. Türk-Bulgar sınırı yakınlarında Svilengrad kasabasının yaklaşık olarak 6 km. güneybatısında Mezek köyü yakınında kazılarak gün ışığına çıkarılmış olan "Kurtkale" kubbeli mezarının $2 \times 1,74$ m. boyutunda olan önodası aynı şekilde dört tabaka ve bir kapak taşından oluşan bir tavana sahip bulunmaktadır¹² (res. 22-23). Üçüncü ve dördüncü tabakalarda çapraz hatulların birbirinden kare taşlarla ayırt edilmiş olması onu Kep-sut mezar anıtına yaklaştırmaktadır. Mezar anıtı hâfir B. Filov tarafından M. ö. IV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Filibe'nin yaklaşık olarak 600 m. kuzeybatısında Golemia-Aigar mevkiinde kazılan bir tümülüsün içinde bir mezar odası ve bir önodadan ibaret bir yapı bulunmuştur¹³. Önodanın fasadı 5,30 m. uzunluğunda ve pseudoisodom olarak yapılmış bir duvar şeklinde olup orta-

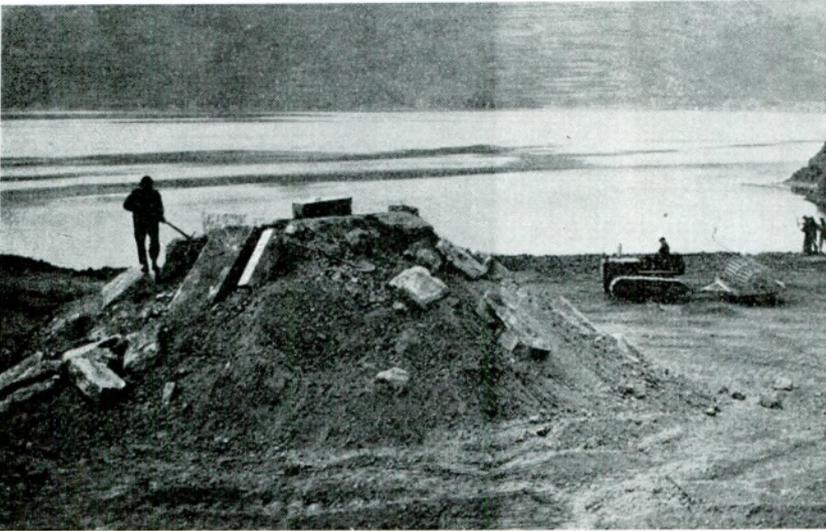
s. 23 vdd. lev. XXIV vdd.'na göre Mimar J. Durm tarafından çizilmiştir (J. Durm, *Die Baukunst der Griechen*², s. 187 res. 161). Ayrıca bkz. Th. Fyfe, *Hellenistic Architecture* (1936), s. 55. A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları*, s. 26. W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece* (1950), s. 330, lev. LXXI. A. Akarca-T. Akarca, *Milâs* (1954), s. 87/8, lev. 14. N. Bonacasa "Mylasa", *Enciclopedia dell'Arte Antica V* (1963), s. 304, res. 413. Genellikle geç hellenistik (M. ö. 1. yüzyıl) ya da ilk imparatorluk (Augustus) dönemine tarihlenen bu bina son zamanlarda Mimar F. Rakob tarafından (*Das römische Weltreich, Propyläenkunstgeschichte II*, 1967, s. 200, lev. 114), bir zamanlar F. Adler'in ileri sürdüğü gibi (*Archäologischer Anzeiger* 1900, s. 22) M. s. II. yüzyıla tarihlenmektedir. - Fyfe adı geçen eserinde, s. 55'de Güney Fransa'da Vienne şehrinde sirkus'un spinası üzerinde durmuş olduğu anlaşılan bir tetrapylon'un tavanını Milâs anıtına bir analoji olarak zikretmektedir. Bu tertrapylon bugün dahi ince uzun bir piramit (L'Aiguille) taşımakta ve M. s. IV. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Ayrıca bkz. L. Crema, *Architettura Romana* (1959), s. 598, res. 789.

¹² B. Filov, *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare XI*, 1937, s. 79 vdd. bilhassa res. 94-96. A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları*, s. 6 res. 6.

¹³ L. Botuşarova-V. Kolarova, *Le tombeau à coupole des environs de Plovdiv (Studia in memoriam K. Şkorpil)*, 1961, s. 279 vdd., res. 1 vdd.

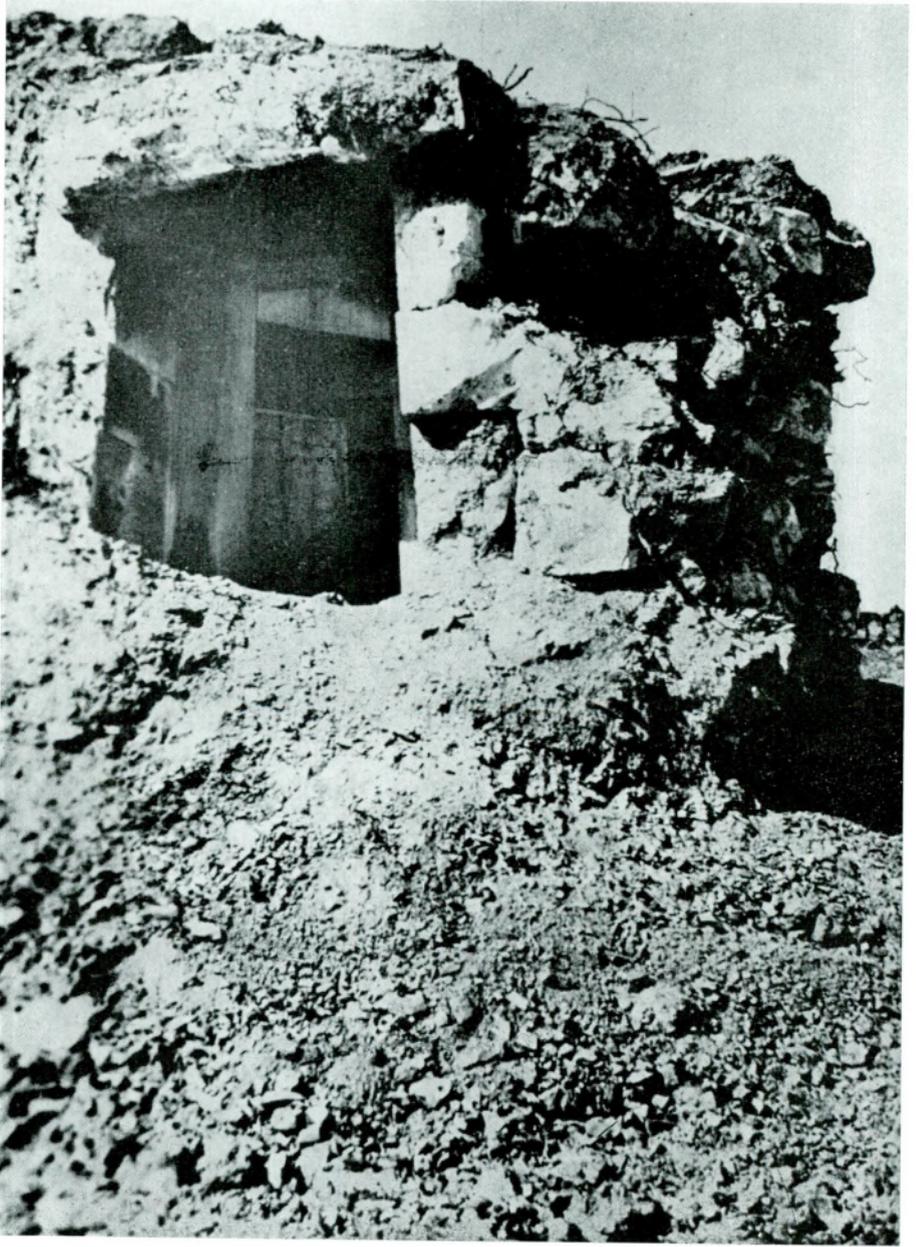

Res. 1 — Tümlüsün içinde bulunan mezar yapısı sökülürken (7 Nisan 1964)
(Foto N. Fıratlı)

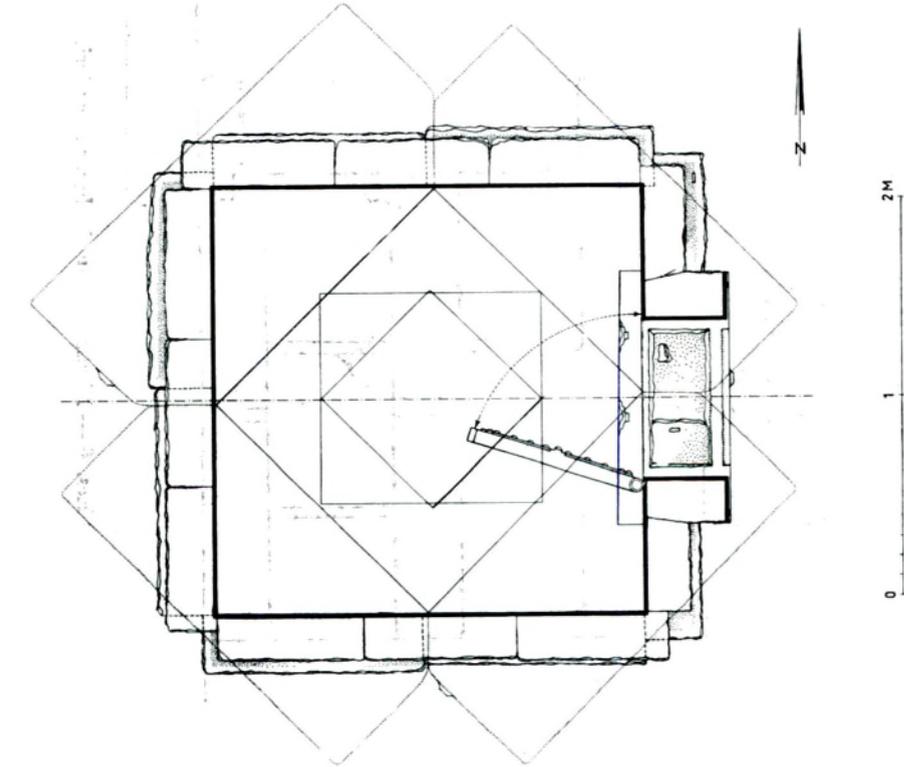

Res. 2 — Mezar yapısının sökülmesi ilerlemiş durumda (10 Nisan 1964)
(Foto N. Fıratlı)

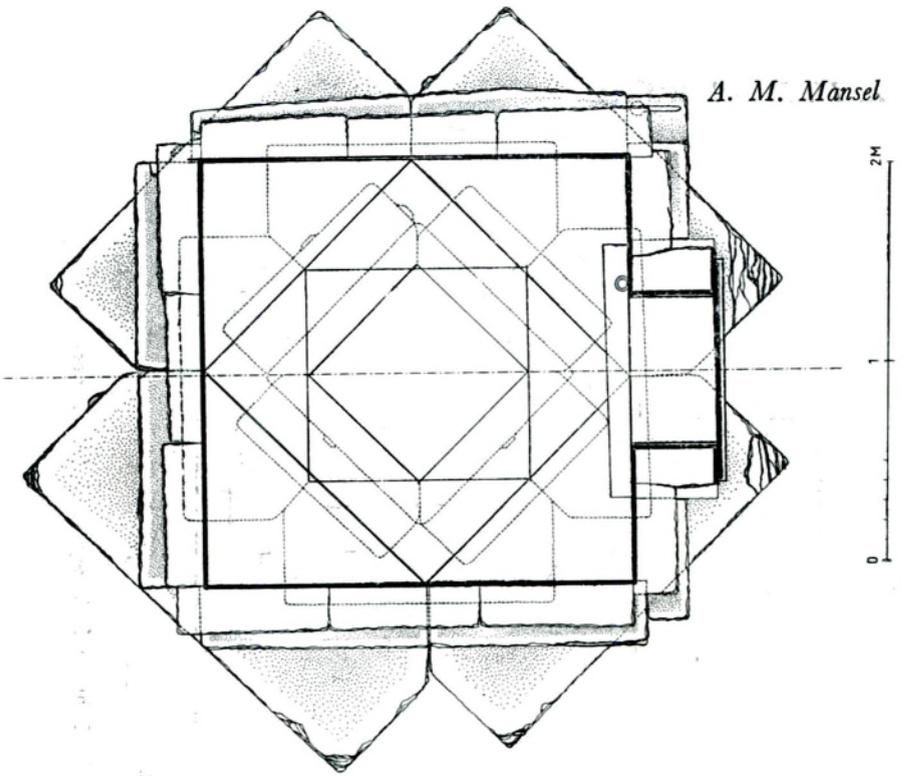
A. M. Mansel

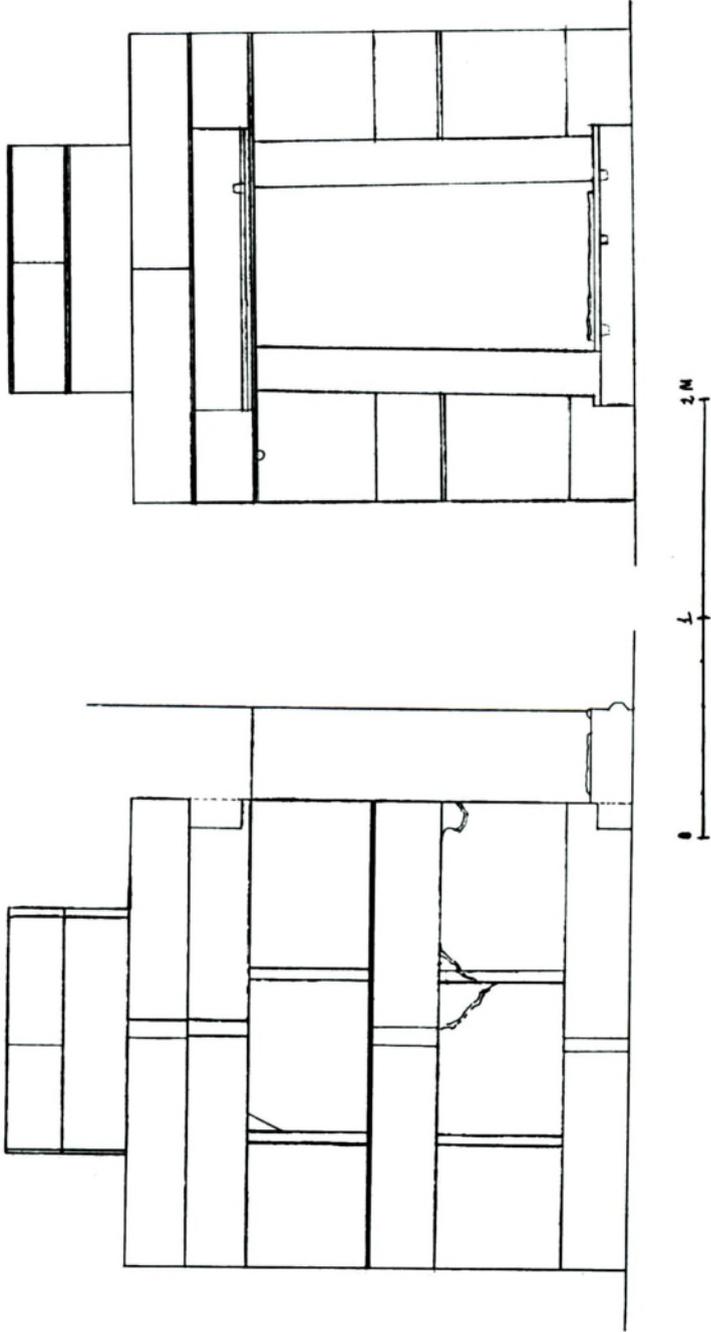
Res. 3 — Tümülüs kaldırıldıktan sonra meydana ıkan koridor. Geride mezar odasının kapısı ve onun gerisinde kapı kanadı görülüyor.
(Foto Bursa Müzesi)

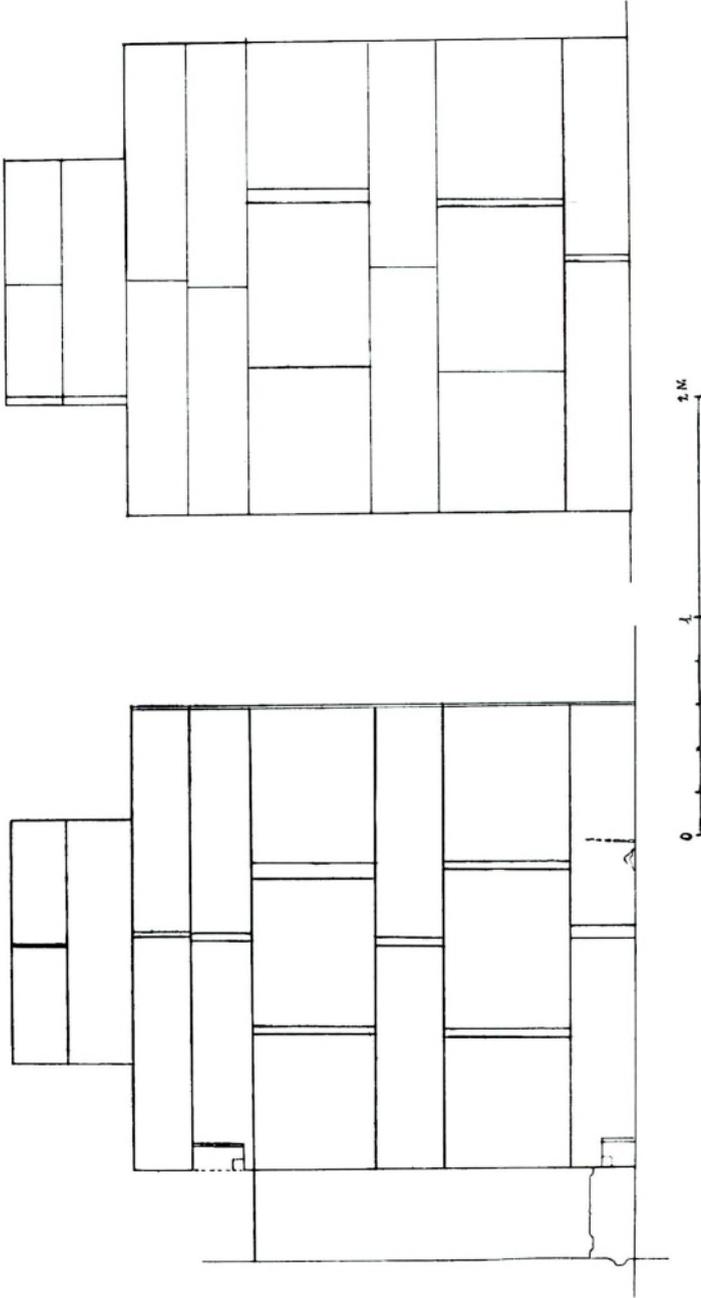
Res. 4 — Mezar odasının planı (S. Kasper)

Res. 5 — Mezar odası çatısının rölevesi (S. Kasper)

Res. 6 — Mezar odasının iç duvar rölemleri. Sağda doğu, solda kuzey tarafı (S. Kasper)

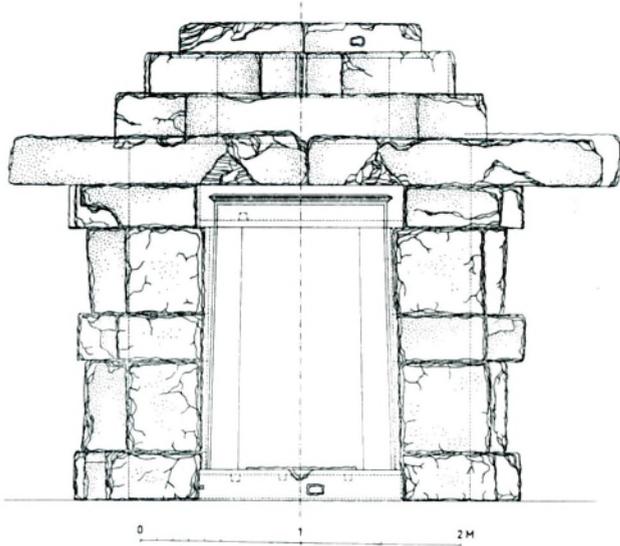

Res. 7 — Mezar odasının iç duvar röleveleri. Sağda batı, solda güney tarafı (S. Kasper)

A. M. Mansel

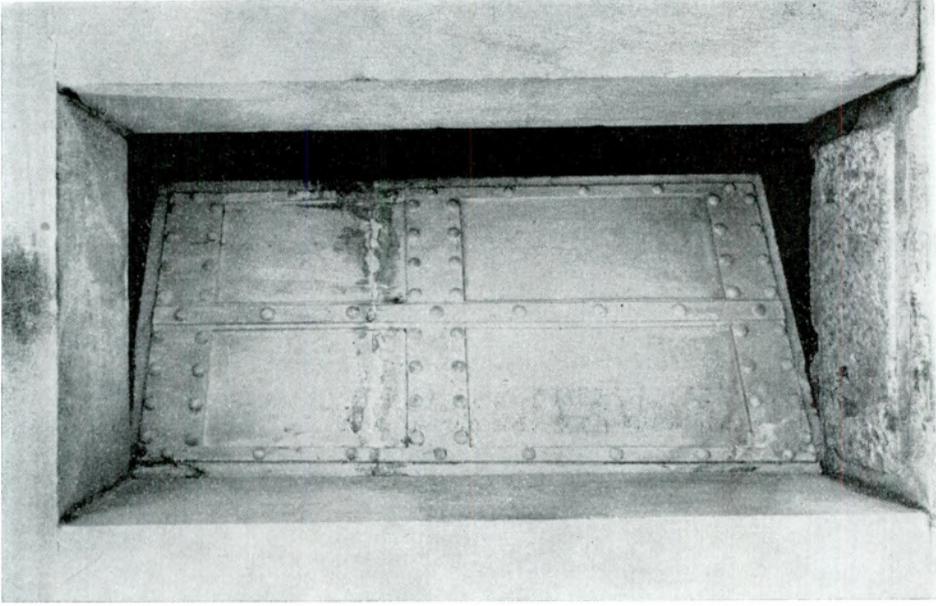

a.

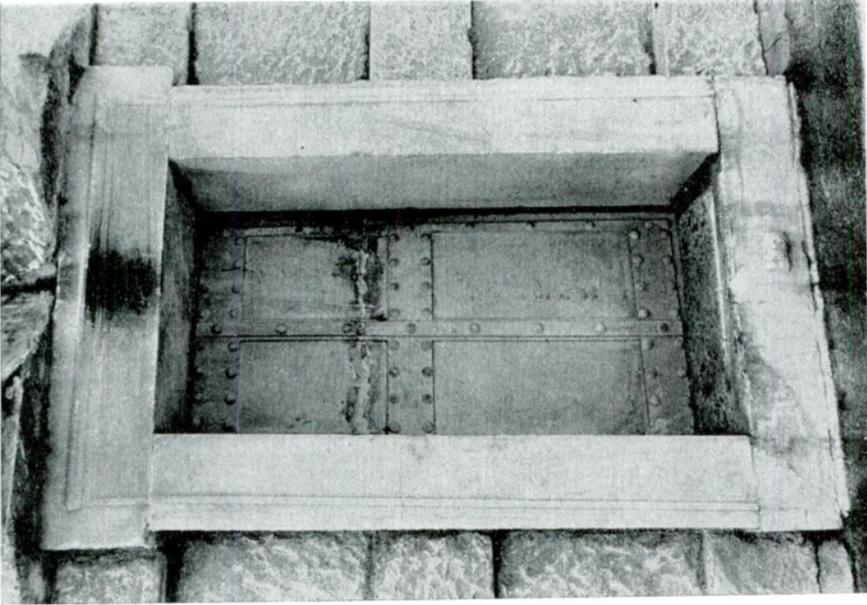

b.

Res. 8 — Mezar odasının doğu cephesi (a) ve rölevesi (b) (S. Kasper)

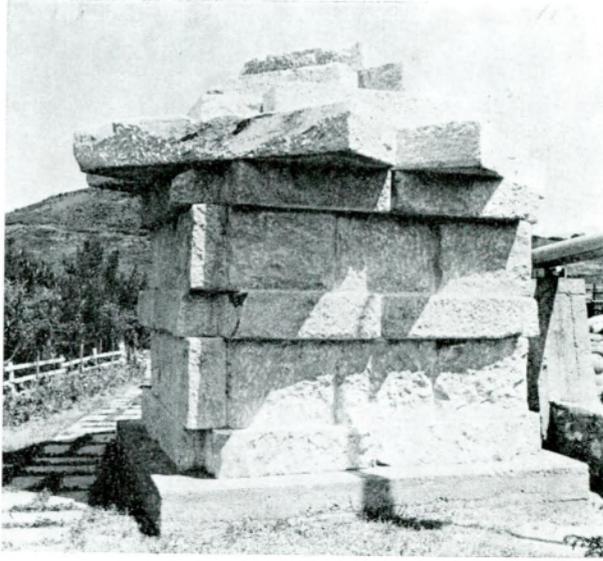

Res. 10 — Mezar odası kapı kanadının yakından çekilmiş fotoğrafı

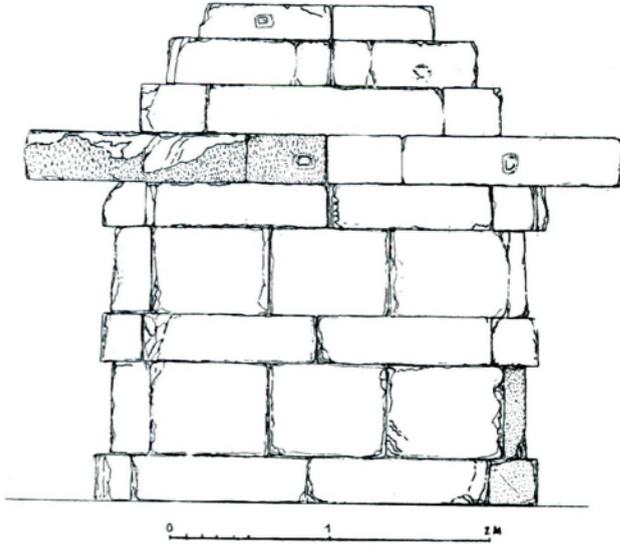

Res. 9 — Mezar odasının kapısı ve çerçevesi

A. M. Mansel

a.

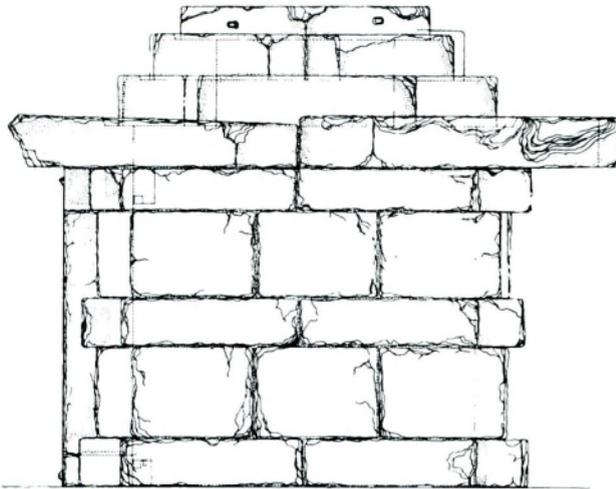

b.

Res. 11 — Mezar odasının batı tarafı (a) ve rölevesi (b) (S. Kasper)

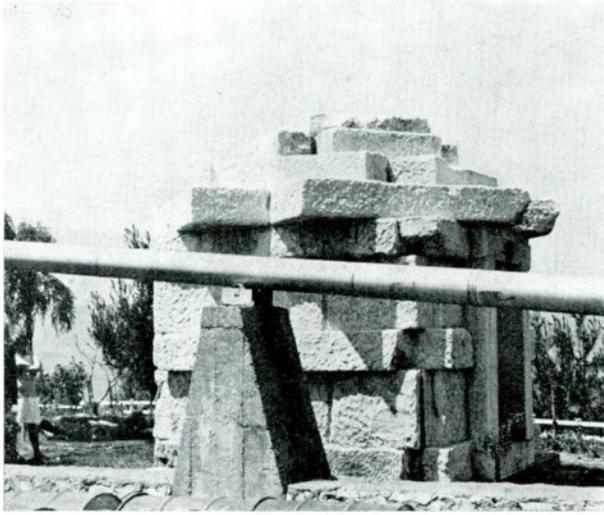
a.

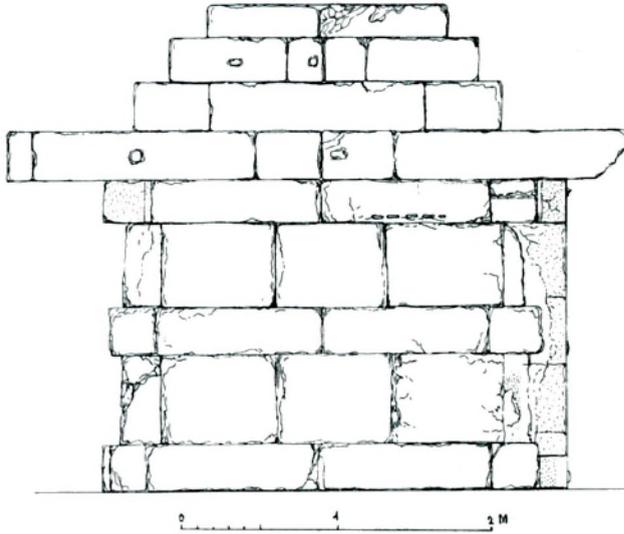
b.

Res. 12 — Mezar odasının kuzey tarafı (a) ve rölevesi (b) (S. Kasper)

A. M. Mansel

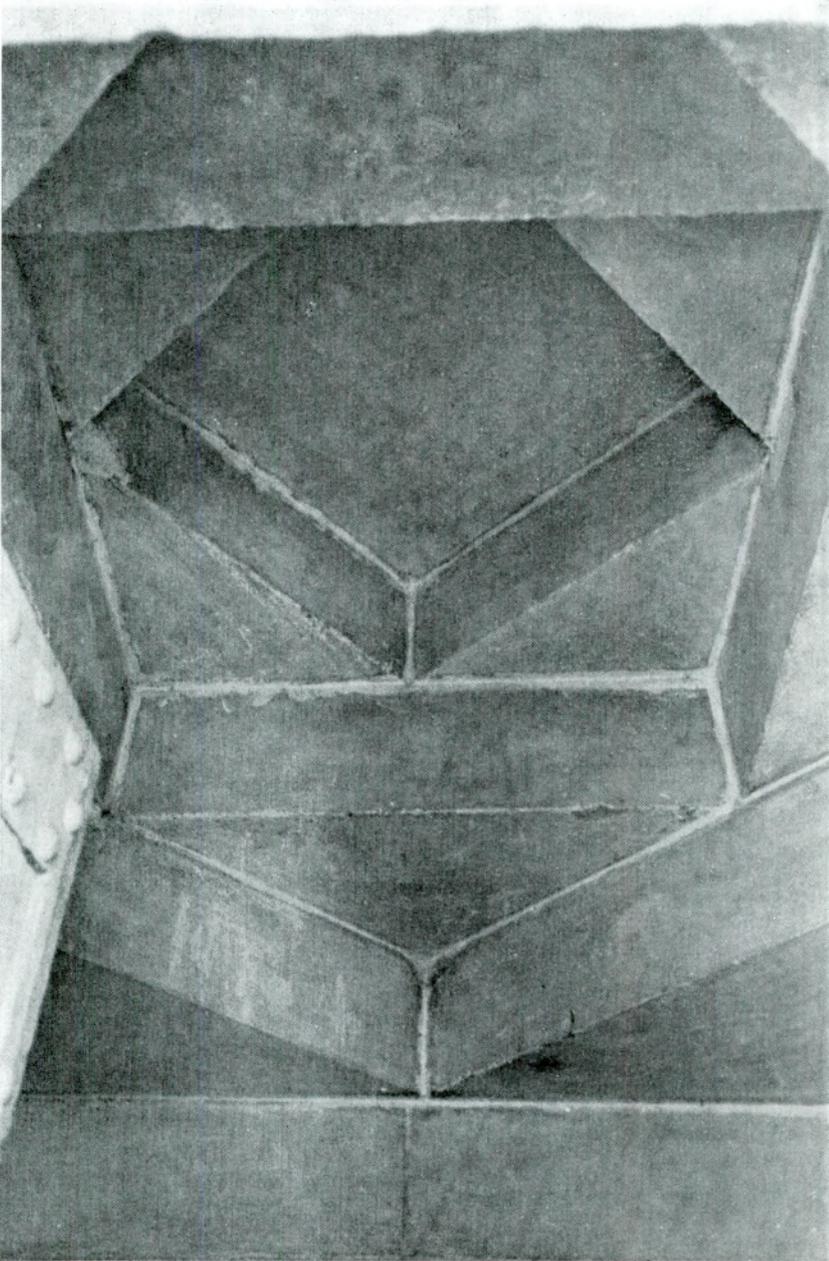

a.

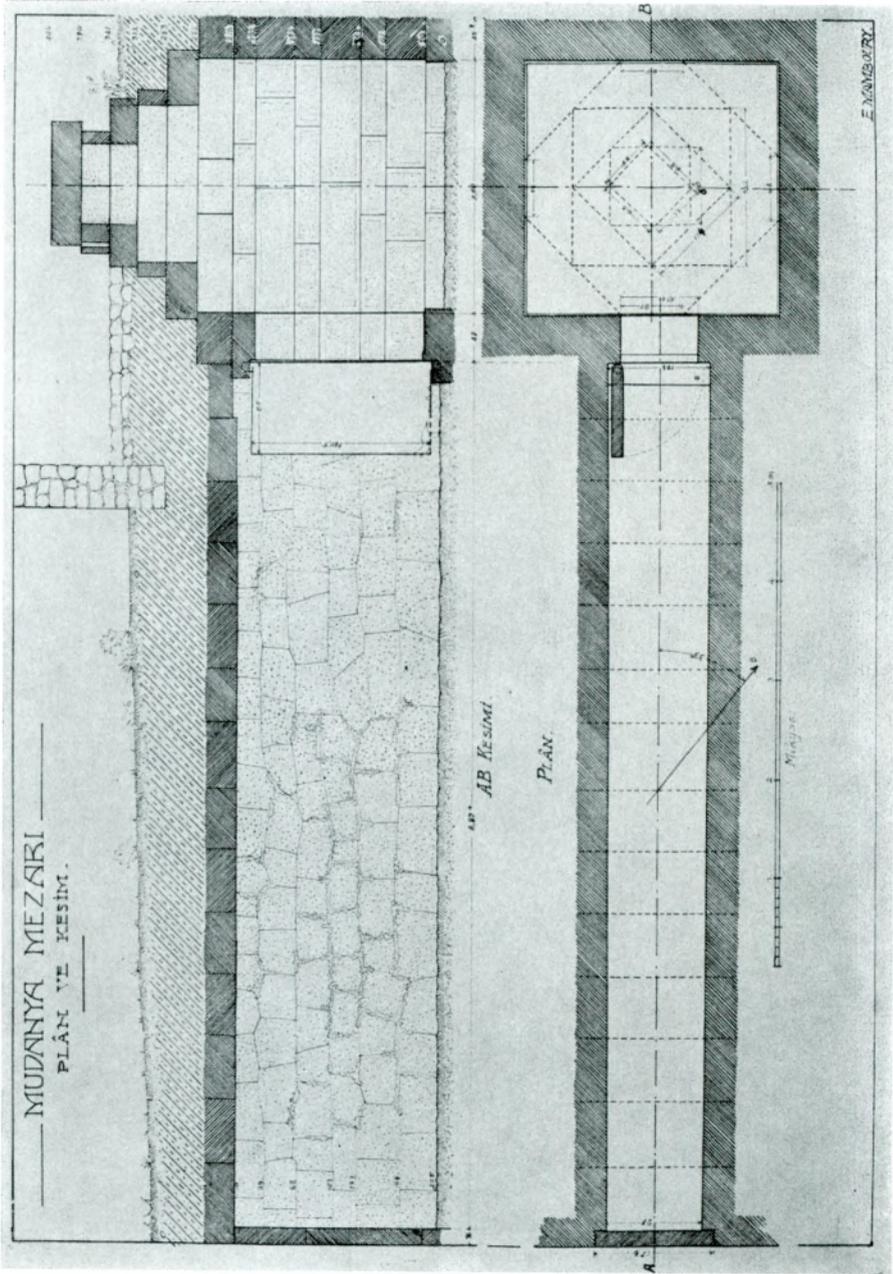

b.

Res. 13 — Mezar odasının güney tarafı (a) ve rölevesi (b) (S. Kasper)

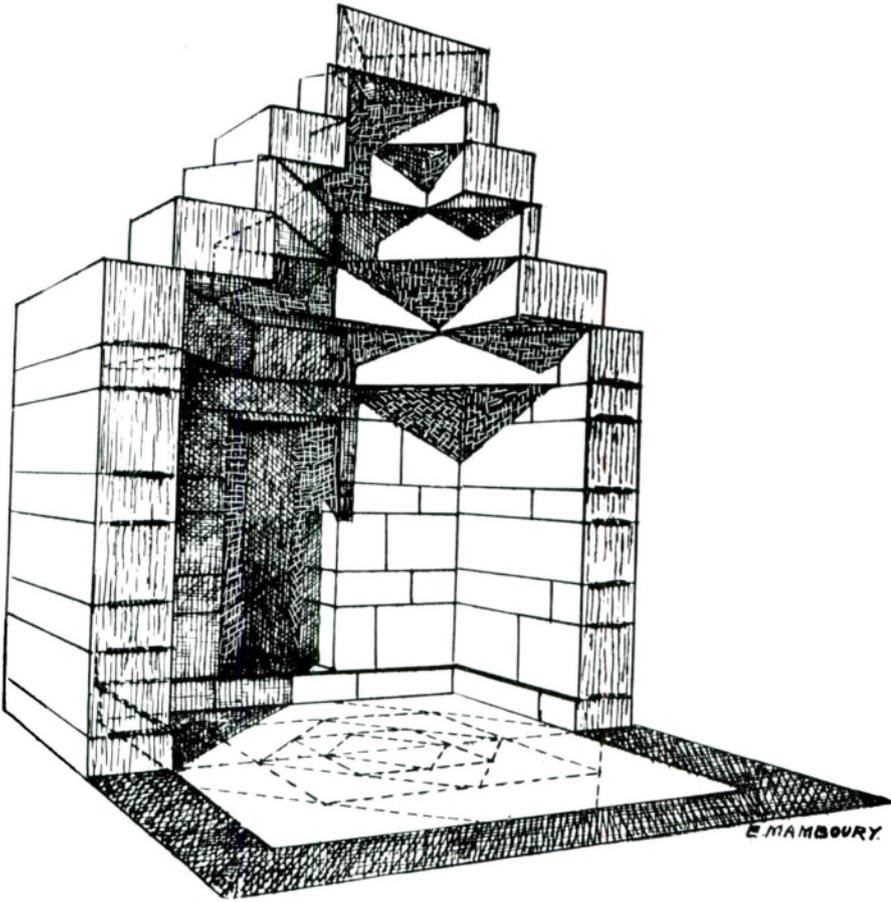

Res. 14 — Mezar odasının tavanı

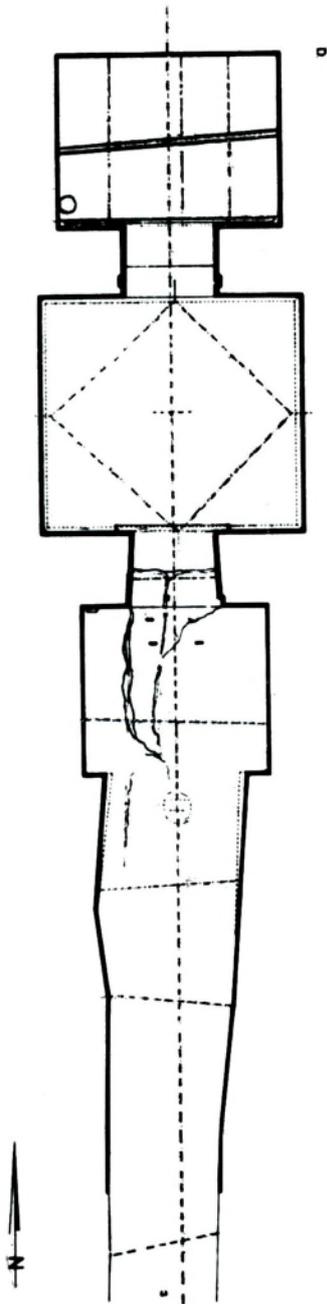

Res. 15 — Mudanya mezarının plan ve kesiti (E. Mamboury)

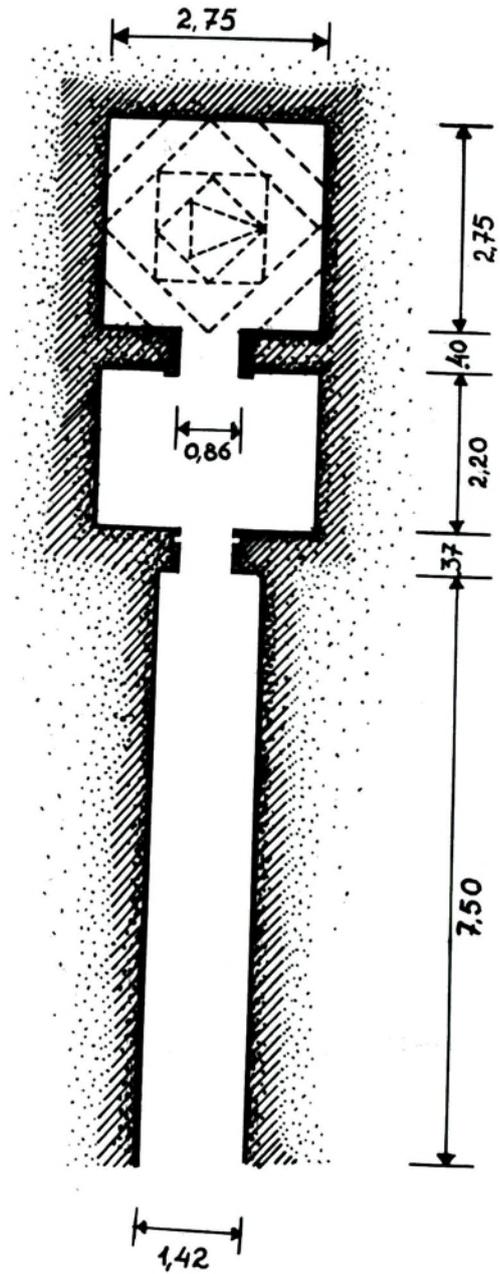
A. M. Mansel

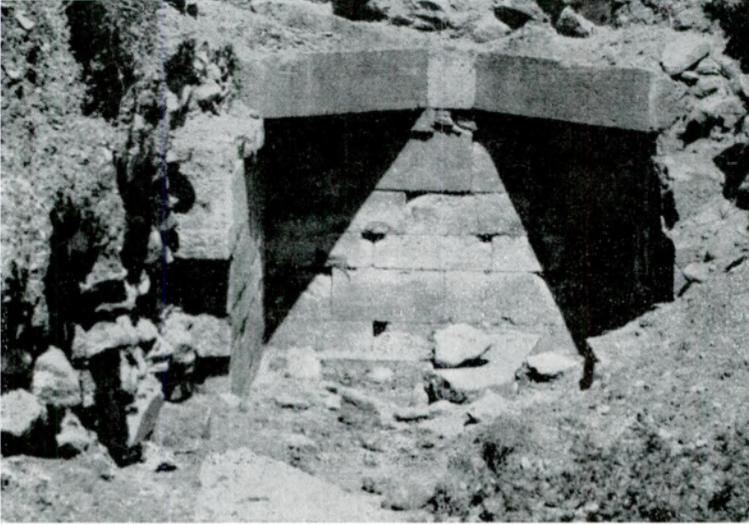
Res. 16 — Mudanya mezar odasının içi ve tavan konstrüksiyonu (E. Mamboury)

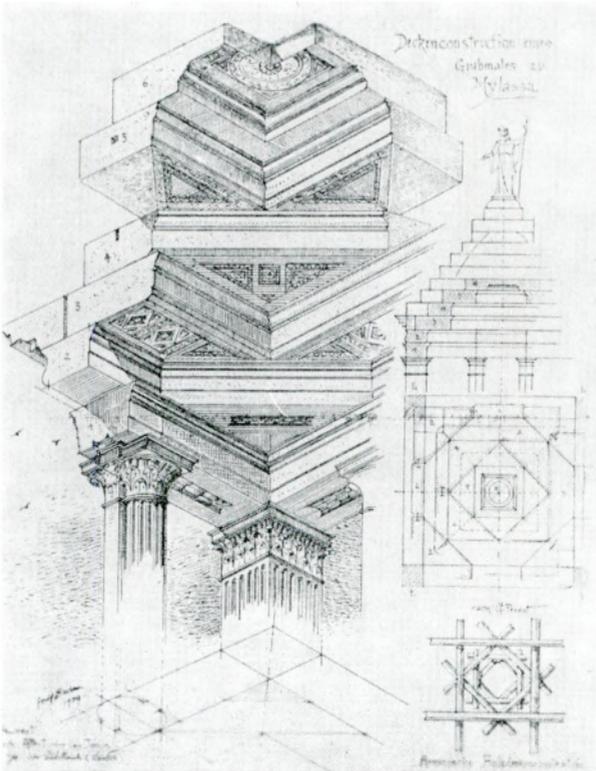
Res. 17 — Belevi Mezar anıtının planı (S. Kasper)

Res. 18 — Musahocaköy mezarının plan krokisi (N. Firatlı)

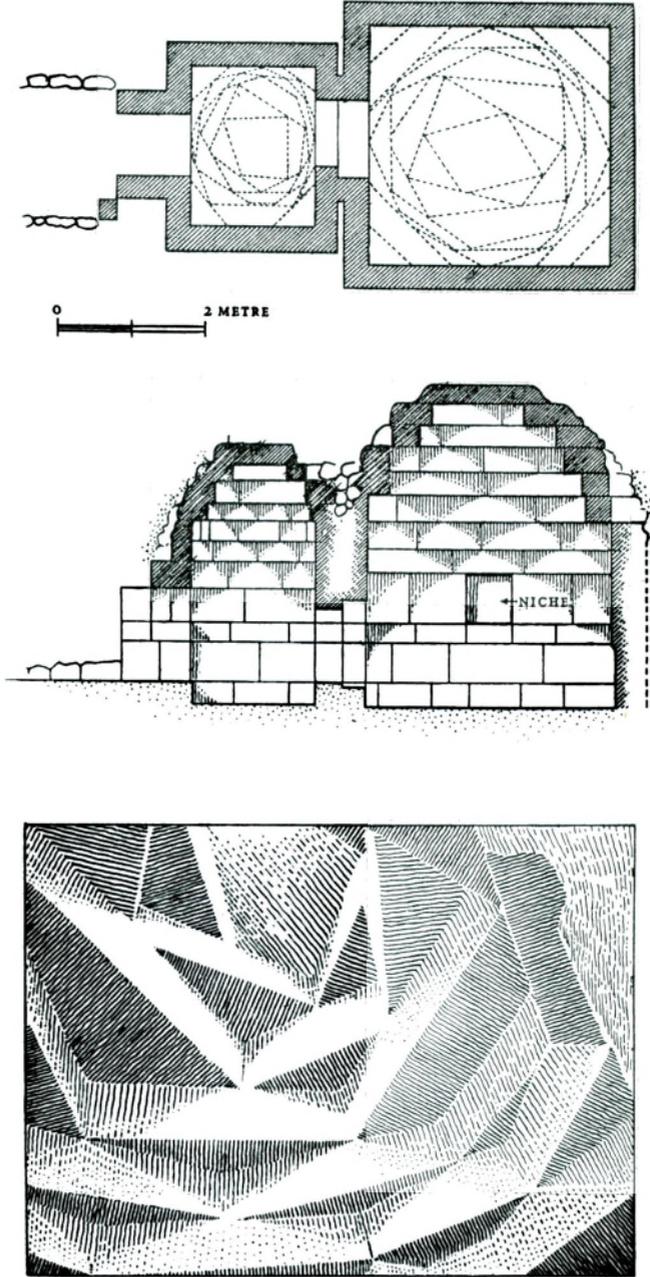

Res. 19 — Kepsut (Balıkesir) mezarının 1956 yılındaki durumu
(Foto N. Fıratlı)

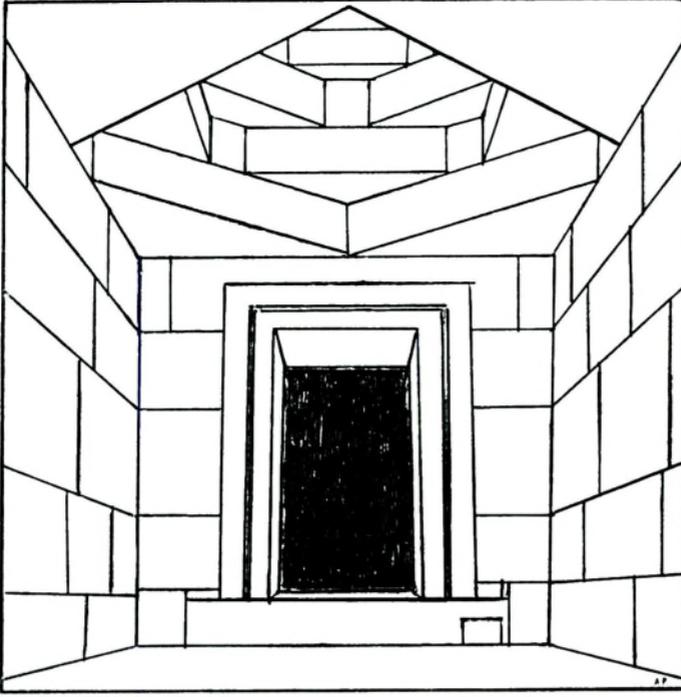

Res. 20 — Milâs "Gümüşkesen" mezarının
tavan konstrüksiyonu (J. Durm)

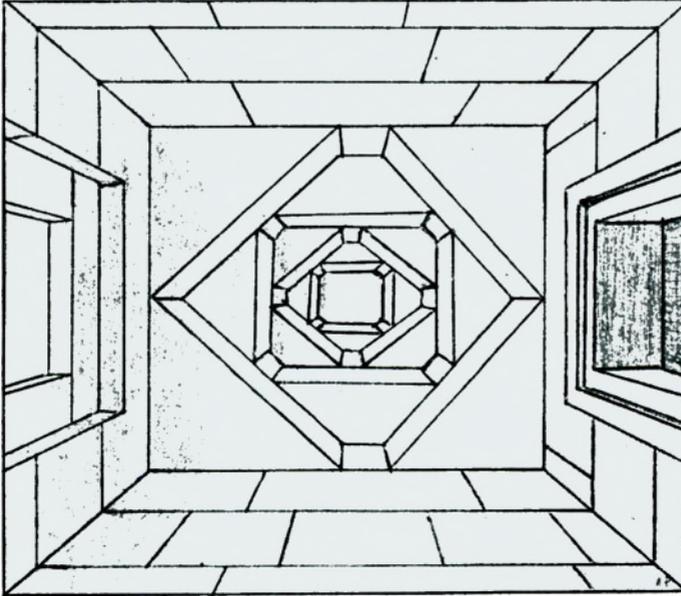
A. M. Mansel

Res. 21 — Karalar C tümülüsünün planı, kesiti ve tavanı
(A. W. Lawrence)

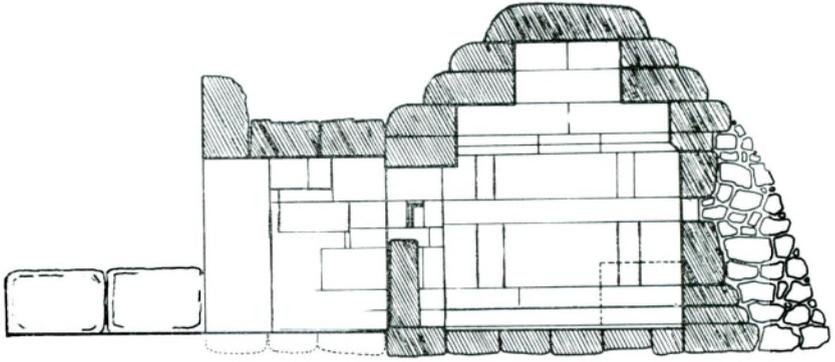

Res. 22 — Kurtkale kubbeli mezarının önodasının içi
(B. Filov)

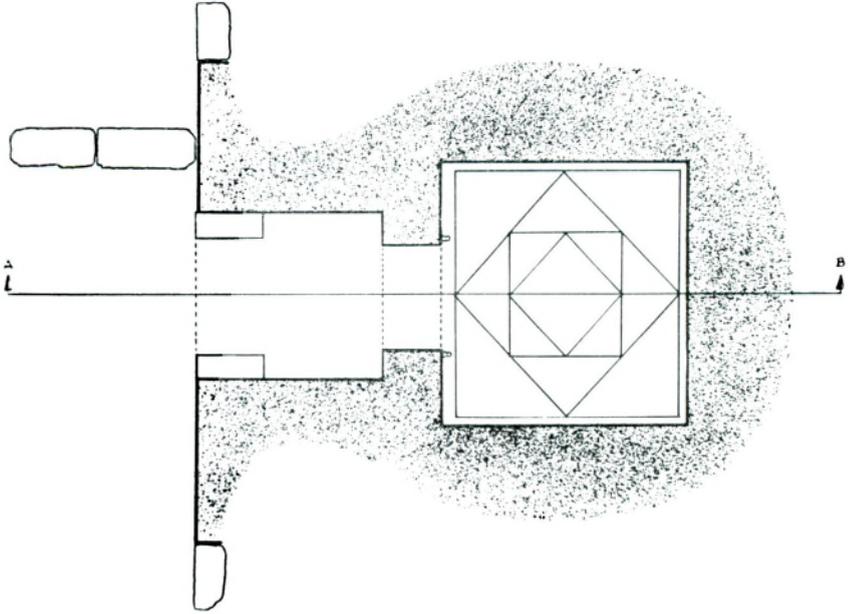

Res. 23 — Kurtkale önoda tavanının içten görünüşü

A. M. Mansel

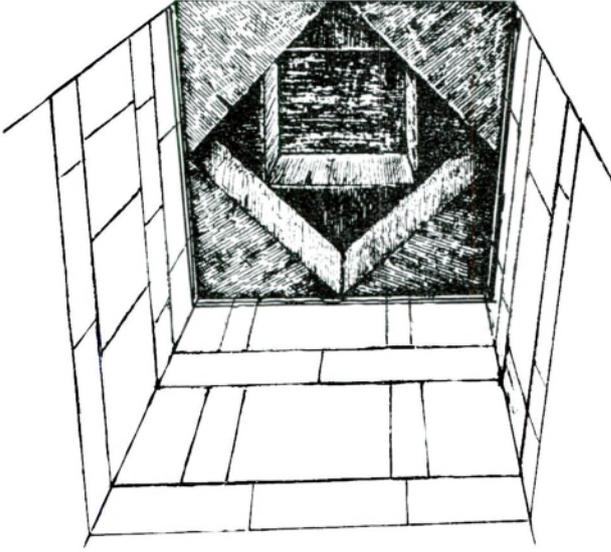

a.

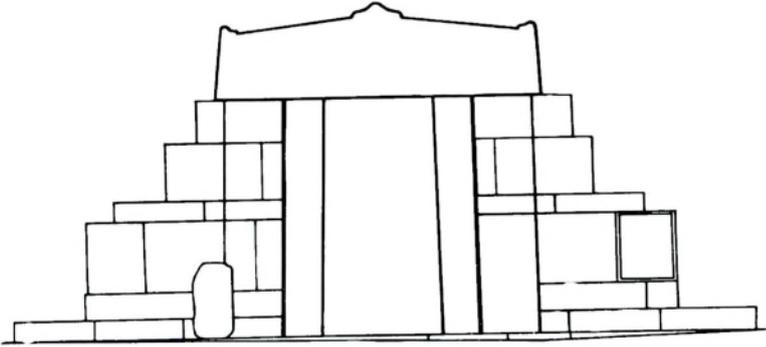

b.

Res. 24 — Filibe tümülüs mezarının kesiti (a) ve planı (b)
(V. Kolarova - A. Dâi)

Res. 25 — Filibe mezar odasının tavanı
(V. Kolarova - A. Dâi)

0 0,5 1 1,5 m.

Res. 26 — Filibe mezarının önoda fasadı
(V. Kolarova - A. Dâi)

sında aşağıdan yukarıya doğru daralan bir kapı (genişlik 1,30; yükseklik 1,83 m.) kapsamakta, kapının lentosu tüm oda genişliğine tekabül etmektedir (res. 26). Bu bakımdan bu fasad Kırklareli yöresinde Eriklice kubbeli mezarı koridorunun fasadına benzemektedir¹⁴. Bu önodadan hemen hemen kare planda olan mezar odasına (2,45 × 2,20 m.) geçilmektedir. Duvarları yine pseudoisodom sisteminde örülmüş olan mezar odasında 1,75 m. yükseklikten sonra basit silmeli bir korniş ve ondan sonra da 3 çapraz hatlı tabakası ve büyük bir kapak taşından oluşan tavan gelmektedir (res. 25). Odanın zemini dikdörtgen yassı taşlarla kaplıdır; taşların arası kırmızımtırak bir harçla sıvanmıştır. Enteresan olan husus odada bir taş kline'nin parçalarına rastlanmış olunmasıdır. Mezar soyulmuş olmakla beraber içinde bulunmuş olan bir Filippos III Arhidaios gümüş sikkesi ve bazı keramik parçaları yapının M. ö. IV. yüzyılın sonlarına ya da III. yüzyılın başlarına ait olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi "lineer" ve "konsantrik" bindirme tekniklerinin birleştirilmesi ile meydana gelen ve zannımıza göre yanlış olarak "sahte" ya da "sözde kubbe" olarak gösterilen bu çatı şekli (Almanlar ona "Laternendach" demektedirler), yukarıda tanıttığımız anıtlardan anlaşılacağı gibi, arkaik çağdan itibaren Batı Anadolu'da kullanılmış, daha geç dönemlerde ise Güneybatı Anadolu (Milâs) ve İç Anadolu'ya (Karalar) nüfuz etmiştir. Fakat benzer çatıların Trakya'da da bilinmekte olduğunu Kurttepe ve Filibe mezarları açığa vurmaktadır.

Biz burada bu çatı şeklinin menşei üzerinde duracak değiliz. Yalnız hemen şunu söyleyelim ki esası hiç şüphesiz tahta konstrüksiyona dayanan bu çatı şekli Doğu Anadolu'da Ortaçağ boyunca tutunmuş¹⁵ ve zamanımızda dahi meselâ Erzurum evlerinde ya da 1864 yılında yapılmış olan Kırşehir Çarşı Camiinde kullanılagelmiştir¹⁶.

¹⁴ F. W. Hasluck, *Annual of the Brit. School at Athens* XVII, 1910/11, lev. XX. B. Filov, *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* XI, 1937, s. 93/4, res. 104/105. A. M. Mansel, *Belleten* XXXVII (sayı 146), 1973, s. 156, res. 30.

¹⁵ Meselâ J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa* II, s. 621/22.

¹⁶ Erzurum evleri için: *Arkitekt* XVII, 1947 (sayı 1-2), s. 27/8, res. 2. A. M. Mansel, *Atti del I. Congresso Intern. di Preistoria e Protoistoria Mediterranea*, s. 477, res. 4. Kırşehir Çarşı camisi için: W. Ruben, *Belleten* XI, 1947, s. 638/39, lev. CXIV, 11.

GIYİMLİ BRONZ DEFİNESİ VE GIYİMLİ KAZISI*

Prof. Dr. AFİF ERZEN

1971 yılının Haziran ayında, Van ilinin Gürpınar ilçesine bağlı Giyimli köyünde, bir rastlantı sonucu köylüler tarafından yüzlerce kabartmalı bronz levhanın bulunduğu haberi hemen bütün antika eserlerle ilgilenen çevrelerde duyulmuş ve antikacılarca ele geçirilen eserlerin büyük bir kısmı da kısa bir süre sonra maalesef yurt dışına kaçırılmış, yurdumuzda kalanların bir kısmı ise Van ve Adana müzelerine intikal etmişti¹. Bu haberin bize ulaşmasından çok kısa bir süre sonra Van'a gidilmiş ve Van Müzesindeki parçalar incelenerek, eserlerin Urartu sanatı bakımından büyük bir önem taşıdığı ve bu nedenle de Giyimli'de derhal bir kazı yapılmasının gerektiği, özel şahısların ve antikacıların eline geçmiş parçaların Van Müzesince satın alınması için kâfi miktarda paranın Müze idaresine gönderilmesi hususu tarafımızdan telefon ve ayrıca yazı ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bildirilmiştir².

Bu arada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi" müdürü olarak, bir heyetle birlikte Giyimli'ye giderek, definenin bulunduğu tepede ilk gözlemleri yaptım ve köylülerden, bronz levhaların bulunuş şekli hakkında bilgi edindim. Elde ettiğim bilgiye göre, öteden beri köydeki

* Bu yazı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı "Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi" Seri yayınlarının ilkidir.

¹ Giyimli bronz levhalarından bazı parçaların Van Müzesine kazanılmasını sağlamakta büyük gayret gösteren Gürpınar Jandarma Komutanı Üsteğmen Ahmet Arın'a ve Araştırma Merkezimiz Sekreteri Oktay Belli'ye, ayrıca vaktinde harekete geçerek kendi müzesine de bir hayli parça temin eden Adana Müzesi Müdürü Orhan Ayтуğ Taşyürek'e burada teşekkürü bir borç bilirim.

² Giyimli'de kazı yapabilmemiz için derhal izin ve ödenek göndererek bütün malzemenin tarafımdan yayımlanmasına izin veren zevata, başta Başbakanlık Kültür Müsteşarı Sayın Mehmet Önder olmak üzere, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Hikmet Gürçay ve diğer yetkililere, eserlerin ele geçirilmesinde gösterdikleri yakın ilgi ve hafriyat sırasındaki destek ve himayelerinden dolayı Van Valisi Sayın Tekin Alp'e ve Gürpınar Jandarma Komutanına teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

binaların yapımında olduğu gibi, Haziran 1971'de köy camiinin inşaatında kullanılmak üzere, yakında bulunan Serbar tepesindeki eski harabe yerinden taş çekerken köylüler paslanmış veya sarı renkte bazı bronz parçalarına rastlamışlar ve bunları ilkönce, köye gelen seyyar satıcılara, çerçilere göstererek, tuz, şeker vb. şeylerle tartışı karşılığı değiştirmişlerdir. Daha sonra ise bronz levhaların üzerinde tasvirler olduğu görüldüğünden, bunu haber alan antikacılar ve defineciler köye akın etmişler ve böylece buluntu yeri köylülerce gelişigüzel tahrip edildiği gibi, buluntular da yağma edilmiştir.

Bu durum karşısında yaptığım müracaat üzerine, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün, burada derhal kazı yapabilmemiz için daha aynı yıl bir ödenek ayırmış olmasına rağmen, paranın bize intikali gecikmiş olduğundan, 1971 yılında Giyimli'de kazılara başlanamamıştır.

Nihayet 1972 yılında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan yeni izin ve ödenekle Giyimli kazılarına başlanabilmiş ve aşağıdaki sayfalarda görüleceği üzere, ilmi bakımdan önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi" adına 21 Ağustos - 30 Ağustos tarihleri arasında yapılan Giyimli kazısı, başkanlığım altında Asistan Dr. Veli Sevin, Arkeolog Oktay Belli ve Desinatör Fırat Düzgüner'den kurulu bir ekip tarafından yürütülmüştür³.

Giyimli, Van ilinin 68 km. güneydoğusunda, Gürpınar ilçesinin Güzelsu (Hoşap) nahiyesine bağlı 34 hanelik bir köydür (res. 1). 3700 m. yüksekliğindeki Başet dağının doğu eteklerinde yer alan köyün denizden yüksekliği 2400 m. olup, halkı genellikle hayvancılık ve az da olsa tarımla uğraşmaktadır. Etrafı çepeçevre ve yükseklikleri ortalama 2600 m.'yi bulan dağlarla çevrili bir çöküntü alanı içinde, meyilli bir araziye yerleşmiş bulunan (res. 2) bu köy ve civarı, hayvancılığa çok elverişli çayırlarla kaplı bulunmaktadır (res. 3). Aynı zamanda, ilkbahardan itibaren, eriyen karların meydana getirdiği dereler sebebiyle çok sulak olan bu yöre, anayolların tamamen dışın-

³ Bu kazı ve araştırmayı, güç şartlar altında, titizlikle yürütmekte bana yardımcı olan yukarıda adları geçen elemanlarımıza, ayrıca yazımızın hazırlanmasında yardımda bulunan asistanım Dr. Veli Sevin'e burada teşekkür ederim.

da, bir yayla durumunda olup, sıcak yaz ayları âdetâ yok gibidir. Tabiat sanki ilkbahardan doğrudan doğruya kışa geçmekte ve kış mevsimi ise çok uzun sürmektedir (Ekimden Mayısâ kadar). Anlaşılacağı gibi, devamlı taze ot temini bakımından çok elverişli olan bu yöre⁴, hayvancılıkla uğraşan insanlar için, ilkbahardan kış aylarına kadar tam bir yayla niteliğini göstermektedir. Kış aylarında ise aralıksız devam eden kar yağışı nedeniyle her taraf kalın bir kar tabakasıyla örtülmekte ve ulaşım imkânları çok kısıtlanmaktadır. Bütün bu durumları gözönünde bulundurarak ve Giyimli'nin eskiçağda devamlı bir iskân yerine, geçici yazlık bir iskâna daha elverişli olduğunu düşünerek işe başladık. Gerçekten de kazılar bu düşüncemizin doğruluğunu ispatlamış bulunmaktadır. Çünkü burada ve civarında, devamlı büyükçe bir iskânı gösteren herhangi bir yerleşme yerine rastlanmadığı gibi⁵, iklim ve yol sorunu da, o zamanki şartlar gözönünde tutulacak olursa, böyle bir devamlı yerleşmeye imkân vermemektedir. Hatta bugün bile, köye ulaşan stabilize bir yol yapılmış olmakla birlikte, kış aylarında, Giyimli-Van arasındaki ulaşım 6 ay kadar tamamen durmaktadır.

Kabartmalı bronz levhaların bulunduğu alan, köyün 250 m. kadar güneybatısında yer almakta olup, köylülerce *Serbar Tepesi* adıyla tanımlanmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda 380 m. kadar uzunluğa ve ortalama 140-150 m. genişliğe sahip olan bu tepe, yol seviyesinden yaklaşık olarak 6.00 m. yüksekliktedir (res. 4-5).

Köylüler tarafından yer yer fazlaca tahrip edilmiş bulunan tepede, toprak üstünde bazı taş temel kalıntılarını görmek mümkündür. İlk bakışta, tepenin kuzey bölümünün 34.50 × 28.00 m. boyutlarında ve 1.00 m. kalınlığında bir taş duvar ile çevrili bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak köylüler tarafından gerek define arama ve gerekse daha önce çeşitli nedenlerle, köydeki binaların yapımı için taş çekme suretiyle bu saha dağınık yığıntılar şeklindeki taşlarla örtülü durumdaydı. Bundan dolayı saha hakkında daha açık bir fikir

⁴ Bkz. R. İzbırak, Cilo dağı ve Hakkâri ile Van gölü çevresinde Coğrafya Araştırmaları, İstanbul 1951, s. 109. Nem'e çok ihtiyaç gösteren taze ot, bölgenin çukur yerlerinde daha yaz aylarında kuruduğu halde, dağlık yerlerde yavaş yavaş eriyen karlardan meydana gelen nemle yaz boyunca yumuşak ve taze kalır.

⁵ Giyimli'nin 3-4 km. kuzeyindeki Bohanis köyü civarında yarı açılmış tipik Urartu mezarlarına rastlanmışsa da, bunlar büyük bir iskâna delâlet edecek miktarda değildir.

edinmek için, önce dökük taşlar temizlenmiş ve toprak üstü mimarî kalıntıların sınırları belirlenmiş ve kazı yapılacak yer meydana çıkarılarak hafriyata hazırlanmıştır.

Giyimli'de köylüler tarafından elde edilen bronz levhalara dayanılarak, kazının amaçları aşağıdaki şekilde saptanmıştır:

1 — 1971 yılında ele geçen bronz levhaların buradan bulunup bulunmadığını kesinlikle tespit etmek.

2 — Buluntuların ne gibi bir mimarî mekân (mezar-ev-atelye vb.) içinde yer aldıklarını anlamak.

3 — *In situ* durumda yeni bronz levhalar ele geçirmek, defineciler tarafından bulunan levhaların esas durumları hakkında fikir edinmek.

4 — İskân şekli ve mimarî mekânlar hakkında bilgi edinmek.

Bu amaçlarla, çalışmalara önce, köylülerce Giyimli bronz definesinin toplu bir halde bulunduğu bildirilen, Serbar tepesinin kuzey-batı eteklerine yakın bir yerde, K 15 plankaresinde başlanmıştır (res. 5). K 15 plankaresinde 5.00 × 5.00 m. boyutlarında açtığımız sondaj çukurunda 0.65 m. derinlikte, ortalama kalınlığı 0.30 m'yi bulan, moloz taşlardan, taş + çamur + taş düzeniyle yapılmış bir duvar kalıntısı tespit edildi. Kil zemin üzerine oturan ve yüksekliği 0.20 m.'yi aşmayan duvar, doğu-batı yönünde 1.10 m. devam ettikten sonra L 15 plankaresi içinde 90° lik bir açıyla güneye dönmektedir (res. 6). Ancak K 15 ve L 15 plankareleri içinde kalan saha, defineciler tarafından o kadar çok tahrip edilmiştir ki, bütün çalışmalara rağmen, yapıların açık bir planını elde etmek imkânı olamamıştır. Bu tahribata rağmen 7.00 × 3.50 m. boyutlarında dikdörtgen bir plan gösterdiği anlaşılan bu mekânın zemini üzerinde, dağınık durumda ve küçük parçalar halinde, fazla okside olmuş yüzlerce bronz levha parçacığının ele geçmiş bulunması, Giyimli bronz definesinin bu mekân içinde bulunmuş olduğunu kesinlikle ispatlamış bulunmaktadır⁶ (res. 7-8).

Dikdörtgen planlı bu mekânın zeminini, kalınlığı 0.80-1.00 m. arasında değişen killi bir toprak meydana getirmektedir. Bu kesimde,

⁶ Köylüler tüm bronz levhaların bu odanın orta kısmında ve üst üste istif edilmiş halde bulunduğunu, istifin üst kısmındaki bronzların okside olarak fazla tahrip olmuş, alttakilerin ise sağlam durumda kalmış olarak ele geçirildiklerini bildirmişlerdir.

yapıların üzerinde yükseldikleri kayalık, batıya doğru bir meyil yapmış bulunduğundan, meydana gelen seviye farkı killi çamurla doldurularak, bir çeşit blokaj meydana getirilmiş ve böylece tepenin batı yamacındaki yapıların taban seviyeleri ile kayalığın en yüksek kısmı tesviye edilmekle, hem yer kazanılmış ve hem de tüm yapı kompleksinin düz bir alan üzerinde kurulması sağlanmıştır. Bu tip blokaj, M.Ö. VIII. yüzyıla ait Urartu kalelerinde görülen blokaj sisteminin çok ilkel bir tipini meydana getirmektedir. M.Ö. VIII. yüzyıl örneklerinde, killi çamurla yapılmış blokaj, ya kerpiç bloklarıyla ya da *mühre* adı verilen şekilde meydana getirilmekte olup, bunun arasına da basit moloz taşlar konulmak suretiyle çamur + taş + çamur şeklinde tekrar eden bir düzen ortaya konuyordu⁷. Halbuki burada killi çamur, tabiatta bulunduğu gibi, hiç bir muameleye tabi tutulmadan kaya üzerine dökülmüş ve biraz da üstten tazyik edilmek suretiyle sıkıştırılmıştır.

“*Bronzlar Evi*” de diyebileceğimiz 1 No.’lu mekânın kuzeydoğu köşesinde 0.70 m. genişliğinde bir kapı geçidi tespit edilmiş olup (res. 9), bu kapı 1 No.’lu mekânı, kuzeydeki 2 No.’lu mekâna bağlamaktadır (res. 10-11). K 15 ve L 15 plankarelerinin kuzey tarafını kaplayan ve 6.70 × 2.00 m. boyutlarına sahip dikdörtgen planlı bu mekânın (res. 12) güneybatı tarafında, 0.50 m. çapında, odanın zeminine açılmış basit bir ocak, bu ocağın içinde, ters çevrilmiş, kaba siyah bir kırık kap ve iki bazalt ezgi taşı *in situ* durumda ele geçirilmiştir ki (res. 13), bu mekânın bir mutfak olması ihtimal dahilindedir. 2 No.’lu mekân, 1 No.’lu mekân gibi yine tamamen taş duvarlı olup (res. 14), bu mekânın 0.80 m. yüksekliğe varan taş duvarı sağlam bir durumdadır. Her iki mekânı batıdan, yapı kompleksinin çevre duvarı sınırlamaktadır (res. 11). 2 No.’lu mekân tamamen temizlenmiş olmakla birlikte, hiç bir bronz parçacığına rastlanmamış olması, bronz definesinin sadece 1 No.’lu mekânın içinde toplanmış olduğunu göstermiştir.

K 15 ve L 15 plankarelerinde tespit edilen 1 ve 2 No.’lu mekânlar tamamen taş duvarlı olup, yapıların üzerinde kerpiç kısmın varlığını gösteren hiç bir ize rastlanmamıştır. Nitekim, bugünkü köy evlerinin % 90’ı da yine tamamen taştan inşa edilmiş olup⁸ (res. 15-

⁷ Çavuştepe blokaj sistemi için bkz. A. Erzen, “Çavuştepe 1970 Kazısı”, Türk Arkeoloji Dergisi, (1972), s. 105.

⁸ Bkz. S. Erinç, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul 1953, s. 72.

16-17), çatılar ise ahşap kalaslar üzerine, önce saz ya da çalı, bunun üzerine de toprak dökülmek suretiyle meydana getirilmiştir⁹ (res. 18). Aynı gelenegin bu bölgede yüzyıllardan beri yaşamakta oluşu gayet ilgi çekicidir. Taş inşaatın nedenlerinden biri, kışın fazla kar yağışı dolayısıyla taşın çamura nispetle daha dayanıklı bir yapı malzemesi olmasıdır. İkincisi, Urartu çağında buranın sadece ilkbahar-yaz aylarında kullanıldığı düşünülecek olursa, uzun geçen kış aylarında, fazla kar yağışı, eriyen karlar ve yağmur sebebiyle kendi haline bırakılan kerpiç binaların daha çabuk tahrip olacakları da muhakkaktır. Ayrıca bilindiği gibi, kerpicin en büyük özelliklerinden biri de, sıcak ve soğuğa karşı dayanıklı olması ve yapıları kışın sıcak, yazın ise serin tutmasıdır. Nitekim bu yüzden, Urartu kalelerinde tespit edilen yapılarda çok kalın kerpiç duvarlı mekânlara rastlanmaktadır¹⁰. Ancak Giyimli, devamlı bir iskân yeri olmadığı ve sadece ilkbahar-yaz aylarında kullanılmış olduğu için, kerpicin bu gibi özelliklerinden yararlanmaya gerek yoktur. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, sıcak yaz günlerinin hiç yaşanmadığı ve genellikle ilkbahar aylarının iklim özelliklerinin görüldüğü bu yörede, daima serin bir hava hüküm sürer¹¹. Bu nedenler yüzünden, Urartular çağında, civarda çok bol olarak bulunan taşın yapı malzemesi olarak kullanılmış olması gayet tabiidir¹². Ancak devamlı bir iskâna hiç elverişli olmayan bu yapı malzemesinin, bugün yavaş yavaş terkedilmeye başlandığı ve yeni evlerin taş temel - kerpiç duvar şeklinde inşa edilmekte olduğu görülmekte ve böylece bura halkının da yüzyıllarca devam eden geleneklerinden sıyrılmaya yüz tuttuğu müşahede edilmektedir.

Tepenin ortasına rastlayan bir alanda, köylülerce hiç tahrip edilmemiş bulunan bir kesimde ve M 16 plankaresinde 6.00 × 3.00 m.

⁹ Krş. R.D. Barnett-W. Watson, *Russian Excavations in Armenia, Iraq*, 14/2 (1952), s. 135; Serbar tepesindeki yapı kompleksi çok tahrip edilmiş olduğu için duvarların yüksekliğini tespit etmek mümkün olmamıştır.

¹⁰ Karmir-Blur'da 4.00 m. kalınlığında kerpiç duvarlar tespit edilmiştir. Bkz. R.D. Barnett-W. Watson, *Iraq*, 14/2 (1952), s. 135.

¹¹ Heyetimiz, Ağustos ayının sonlarında Giyimli'de kazı yaptığı sırada henüz ot biçme işleminin bitmediğini, etrafın çiçeklerle bezeli olduğunu ve geceleri ısının bir hayli düşük bulunduğunu bizzat müşahade etmiştir.

¹² R.D. Barnett-W. Watson, *Iraq*, 14/2 (1952), s. 134'te Piotrovskii'ye dayanarak, Karmir-Blur'daki bazı yapıların da tamamen taştan inşa edilmiş olduğunu bildirirler.

boyutlarına sahip olan sondajda, yüzeyden 0.20-0.25 m. derinlikte çakıllı bir zemine rastlanmış ve bu kısmın, yapı kompleksinin açık avlusunu meydana getirdiği anlaşılmıştır (res. 11-19). Aynı şekilde M 17 plankaresinde yapılan iki sondajda da (res. 11) yapının açık avlu kısmı tespit edilmiştir. Bu sondajlar sonucu, yapı kompleksinde insanlar tarafından oturlan mekânların, tamamen batı yönünde sıralandıkları ve bütün mekânların açık avluya, yani doğuya açıldıkları anlaşılmış, fakat kapı yerleri tespit edilememiştir.

Serbar tepesinin kuzeydoğu tarafında ve yapı kompleksini tamamen kuşatan çevre duvarının içinde ve hemen önünde N 14 ve N 15 plankarelerinde yapılan çalışmalar sonucu ise, zemini taş döşeli bir yapının küçük bir bölümü ortaya çıkarılmış, ayrıca yine burada etrafı taşlarla çevrili ve zemini taş döşeli, tekne şeklinde bir yemliğe rastlanmıştır (res. 11). Zemini taş döşeli bulunan bu bölümün, yapı kompleksinin ahır olduğu sanılır. Çünkü Doğu Anadolu evlerinde bugün bile, hayvanların girip çıktıkları alanlar, hayvanların zemini bozmamaları için daima taşla döşenmiştir¹³. Ayrıca ahır olarak nitelendirmiş bulunduğumuz bu kısım, ana yapılardan çok iyi bir şekilde ayrılmış olup, böylece Urartular zamanında insanların hayvanlardan tamamen ayrı mekânlarda yaşamış oldukları açıklanmaktadır. Bu da bize burada geçici yaz iskânının söz konusu olduğunu gösterir.

Yapı kompleksinin N 14, M 14, L 14 ve K 14 plankarelerini tamamen kaplayan kuzey tarafı, defineciler ve köylüler tarafından o derece tahrip edilmiştir ki, bu yönde bulunduğu anlaşılan giriş kısmına ait hiç bir iz rastlamak mümkün olmamıştır (res. 11). Anlaşılabileceği gibi, bu basit görünüşüne rağmen ev, müstemilâtı ile birlikte oldukça büyük (34.50 × 28.00 m.) bir alan kaplamaktadır. Çünkü fazla sayıdaki hayvanı barındırmak için geniş ahır ve avluya ihtiyaç vardır. Giyimli'de tespit etmiş bulunduğumuz bu yapı tipinin, plan bakımından çok yakın bir benzerinin bugün hâlâ Keban bölgesinde yaşamakta oluşu ise gerçekten çok ilginçtir¹⁴.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, burada Urartu mimarisinin hemen hiç bilinmeyen sivil bir yayla yapısıyla karşılaşmış bulunmaktayız. Nitekim, yapı tipi gerek plan ve gerekse

¹³ Bkz. E. Peters, Altınova'daki Kerpiç Evler, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, I/3 (1970), s. 165; lev. 130, 2-131, 1-133, 1-134, 1-135, 1, 2-136, 1-138, 1, 2.

¹⁴ E. Peters, a. g. e., lev., 130, 2.

kullanılan malzeme bakımından tamamen değişik özellikler göstermekte olup, tarihleme bakımından da hiç bir ipucu vermemektedir.

Bilindiği gibi, Sovyet Bilim Adamı K.L. Oghanesyan, Urartu evlerini iki tipe ayırmaktadır:¹⁵ Bu evlerden birinci tipe girenler Urartu krallığının genellikle güneyinde —kuzeye nispetle sıcak bir iklime sahip topraklarda— rastlanmakta olup, bunlar merkezî bir avluya sahiptirler. İkinci tipe giren evler ise, merkezî bir avlu yerine üzeri kapalı bir salon ile bu salonun çepeçevre etrafına sıralanmış olan mekânlara sahiptirler¹⁶. Bu ikinci tip evler birinci tipin daha tadil edilmiş şekilleri olsa gerektir. Giyimli evleri, malzeme bakımından her iki tipten de ayrılmakta, plan bakımından ise birinci tipe giren açık avlulu evleri andırmaktadır¹⁷. Bilindiği gibi, ilk tipe giren evler sıcak bölgelere hastır. Giyimli evleri sadece yaz mevsiminde kullanıldığı için açık avlulu evler tipine daha çok benzemektedir. Yani bu tip evlere “Yayla tipi evler” adını verebiliriz.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz bütün değişik özelliklere ve zorluklara rağmen, yapıların Urartu çağına ait olduklarında şüphe yoktur. Çünkü gerek burada ele geçen yüzlerce bronz levha ve gerekse diğer buluntular bu görüşü tamamen desteklemektedirler. Nitekim K 15 plankaresinde, 1 No.'lu mekân içinde ele geçen kırık bir bazalt

¹⁵ Karmir-Blur IV, Architektura Teişebaini, Erivan 1955, s. 35.

¹⁶ C. F. Lehmann-Haupt, Armenien einst und jetzt II/1, Berlin-Leipzig 1926, s. 152'de Van Kalesindeki kaya mezar odalarının müşterek bir tipi meydana getirdiklerini (müşterek bir esas mekânın etrafında birtakım küçük mekânların gruplaşması) ve şayet bu yapı tipleri bir kayalığın içinde olmayıp da, açık havadaki bir temel üzerinde yer almış olsalardı, bu ana mekâna “avlulu” ya da “atrium” denilebileceğini ifade etmektedir. Gerçekten de Urartu ev planlarının mezar odalarıyla olan benzerliği inkâr edilemez. Belki de mezar mimarisi ev mimarisinin bir taklidi olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'da Urartu çağında da geniş çapta hayvancılık vardı. Açık avlular bugün de ağıl olarak kullanılmaktadır. Bu da önemli bir sebep olabilir.

¹⁷ Açık avlulu ev tipine Karmir-Blur'da da rastlanmıştır. Bkz. R.D. Barnett-W. Watson, Iraq, 14/2 (1952), s. 134; Kapalı salonlu ev tipine ise 1970 yılında Çavuştepe'nin 500 m. batısındaki *Çermik* adlı mevkiide rastlanmış olup, burada yapı kompleksi ortalama 35.00 × 16.00 m. boyutlarında ve 1.10 m. genişliğinde rızalı bir çevre duvarı ile sınırlanmıştır. Bkz. A. Erzen, Çavuştepe 1970 Kazısı, Türk Arkeoloji Dergisi, 19/2 (1970), s. 108; M.J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, AJA, 76 (1972), s. 176.

tabak (res. 19 A, B)¹⁸ ve 2 No.'lu mekânın içindeki ocakta bulunan iki adet ezgi taşı¹⁹ tamamen Urartu özelliklerini göstermekte olup, daha geç devirlere tarihlenebilecek en ufak bir parçaya veya başka bir kültüre ait herhangi bir delile rastlanmamıştır. Ayrıca yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, 1 No.'lu mekânın zemini üzerindeki blokaj sistemi, ilkel de olsa, ana hatlarıyla Urartu blokaj sistemi etkisini taşımakta, yapı kompleksi plan bakımından da Urartu ev tiplerini andırmaktadır. Keramikler ise tam bir fikir vermekten çok uzaktır. Çünkü bütün kazı boyunca ele geçen az sayıdaki keramik parçalarının çoğu kaba mutfak kaplarına ait olup, "Toprakkale ware" adı verilen tipik kırmızı renkli ve perdahlı kaplara hiç rastlanmamıştır. Ele geçen parçalar halindeki keramiklerin çoğu siyah, kırmızı ve devetüyü rengindedirler. Kırmızı perdahlı keramikler "Toprakkale ware" adı verilen keramiklerin kötü birer taklididirler ve hemen hepsi çark yapımıdır (res. 19 C). Bundan başka, açık devetüyü renkli bir keramik parçası ise, madeni kapları taklit eden keskin profili ile Urartu keramiklerine en çok yaklaşan parçayı meydana getirmektedir (res. 20-21).

Bütün bunlardan ayrı olarak da K 14 plankaresinin güneybatı köşesinde ve yapı kompleksini çevreleyen çevre duvarının hemen önünde tespit etmiş olduğumuz mezar ise bu yapı kalıntısının Urartu çağına ait olduğunu kesin bir şekilde ispatlamaktadır. Mezar, "sandık mezar" tipinde yapılmış olup, sandukanın doğu duvarını da, yapı kompleksini batıdan çeviren çevre duvarı meydana getirmektedir (res. 11-22). Mezarın yönü kuzey-güney olup, sol yanına yarım hocker durumunda yatırılmış olan iskeletin başı kuzeye, ayakları ise güneye bakmaktadır²⁰. Baş, yana ve sola çevrilerek, cesedin yüzü doğuya tevcih edilmiştir. Üzeri saltaşlarıyla kapatılmış bulunan mezarın içinde, iskeletin kafatasının arkasında, ölü hediyesi olarak mezara bırakılmış, çark yapımı iki toprak kap ele geçirilmiştir (res. 23). Şekil bakımından her iki kap da Urartu geleneğini temsil et-

¹⁸ Böyle bir bazalt tabak için bkz. B. Piotrovskii, *Karmir-Blur III*, Erivan 1955, s. 13, res. 6; S. Kroll, *Die Keramik aus der Ausgrabungen Bastam 1969*, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 3 (1970), çizim levhaları 3, 10.

¹⁹ Böyle iki bazalt ezgi taşı için bkz. B. Piotrovskii, *Urartu*, Geneva 1969, res. 25.

²⁰ T. Özgüç, *Altın-tepe II*, Ankara 1969, s. 22'de haklı olarak Urartu ölü gömme âdetlerinde yönün hiç bir önemi olmadığını ileri sürmüştür.

mekte olup, biri devetüyü, diğeri ise açık kırmızı renklidir. Özellikle, devetüyü renkli ve keskin profilli derince tabak tamamen Urartu tipindedir²¹ (res. 20-21). Buna benzer bir mezara 1969 yılında Çavuştepe'de rastlanmış olup, burada mezar önceden soyulmuş, fakat hoc-ker durumundaki iskelete hiç dokunulmamıştı²². Ancak Çavuştepe mezarının içinde ele geçirilen kırık bir Urartu boyalı keramik parçası, bu mezarın da Urartu çağına ve muhtemelen M.Ö. VII. yüzyıla ait olduğunu göstermiştir²³.

Bütün bu durumlar, yapı kompleksinin kesinlikle Urartu çağına ait olduklarını göstermektedir. Bu arada şunu da unutmamak gerekir ki, Urartu devletinin gelişmiş hayvancılığı bu tipte yayla yapılarına şiddetle ihtiyaç göstermiş olmalıdır. Nitekim Giyimli ve yakın çevresinde yaptığımız araştırmalarda buna benzer başka yayla yapılarına da rastlanmış bulunmaktayız. Doğu Anadolu yüksek yaylasında yapılacak

²¹ Bkz. C. F. Lehmann-Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens*, *Abhandlungen der Königlich Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse*, 9/3 (1906), s. 117, res. 92; S. Kroll, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 3 (1970), çizim levhaları, 2, 3.

²² A. Erzen, *Çavuştepe 1969 Kazıları*, *Bulleten*, 34/135 (1970), s. 503.

²³ K. Lake, *Van'da Yapılan Hafriyat*, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 4 (1940), s. 156 vdd. ve von der Osten, *Die urartäische Töpferei aus Van und Möglichkeit ihrer Einordnung in die anatolische Keramik*, *Orientalia*, 21 (1958), s. 309'da Urartu çok renkli keramiğinin tek renklilere kıyasla daha eskiye tarihlenmesi gerektiğini bildirmelerine rağmen, yeni araştırmalar, Urartu çok renkli keramiğinin M.Ö. VII. yüzyılda ortaya çıkmış olabileceğine işaret etmektedir. Altın-tepe Urartu keramiği üzerine bir etüt yayımlayan K. Emre (Altın-tepe'de Urartu Seramiği, *Bulleten*, 33/131 [1969], s. 288) çok renkli Urartu keramiğine Altın-tepe'de sadece M.Ö. VII. yüzyıl katlarında rastlandığını belirtmiştir. 1960 yılında Ernis'te (Ünseli) yaptığımız kazılarda, nekropolde Proto Urartu veya kaydı ihtiyatla Orta Tunç çağıının son safhasından Urartu çağına değin kesintisiz olarak gömü yapıldığını saptamamıza ve çok sayıda tek renkli perdahlı Urartu keramikleri ele geçirmemize karşılık, çok renkli Urartu boyalılarına hiç rastlamamış bulunmamız, boyalı keramiklerin tek renklilere kıyasla daha sonraki bir tarihe konması gerektiğini göstermiştir. Ancak bu sorunun tam olarak çözümlenebilmesi için, Van bölgesi höyüklerinin bir ya da birkaçında sistemli kazılar yaparak, M.Ö. II. binyıldan I. bine geçiş katlarında incelemeler yapmak ve tam bir stratigrafiyi tespit etmek gereklidir. C.A. Burney, *Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age*, *Anatolian Studies*, 8 (1958), s. 179'da Ernis keramiklerinin İlk ve Orta Tunç çağından Urartu çağına değin devam ettiğini bildirmesine rağmen, biz Ernis'teki kazılarımız sırasında nekropol sahasında İlk Tunç keramiğine ait hiç bir örneğe rastlamadık.

diğer araştırmalarda da bu tip yapılara çok sayıda rastlanacağı kesindir.

Giyimli'de ele geçen keramikler ve aşağıda da görüleceği üzere, bronz eserlerin bir kısmı, bu yapı kompleksinin Urartu'nun geç devirlerine ait olduğunu ima eder durumdadır. Hiç olmazsa şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, yapılar daha erken (M.. VIII. yüzyıl) devirde yapılmış olsalar bile, en son kullanma tarihleri büyük bir ihtimalle M.. VI. yüzyıla kadar inmektedir.

Giyimli'nin esas önemi, burada 1971 yılında defineciler ve köylülerce ele geçirilen yüzlerce kabartmalı bronz levha yüzündendir. Geçen yıl (1971) yayımladığımız Çavuştepe kazısı raporunda Van Müzesindeki parçaların üzerinde ne gibi tasvirlerin yer aldıklarını belirtmiřtik²⁴. Bu yılki çalışmalarımız sonucu definenin sadece bronz levhalardan ibaret olmadığı ve bunların yanında, at alınlıkları (res. 24-25), at koşum ssleri²⁵ (res. 26), sa halkaları²⁶ (res. 27-28), küpeler, pektoral (res. 29) ve kemer parçalarının (res. 30) da yer aldıkları anlaşılmış bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen buluntuların büyük bir kısmını yine de dikdörtgen şekilli ve üzerleri kabartmalı "adak levhaları"²⁷ meydana getirmektedir.

Giyimli kazıları sırasında biz, bronz eserlerden kısmen sağlam durumda ancak 4 parçaya rastlamış bulunmaktayız. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, defineciler ve köylülerin ağır tahribatı yüzünden hiç bir eseri *in situ* durumda ele geçirmek mümkün olmamıştır. Kazı sırasında yüzlerce kk parça da dahil olmak üzere, bütün bronzlar dağınık bir halde 1 No.'lu meknin içinde ve taban üzerinde ele geçirilmiştir. Kazılar sonucunda, yukarıda bahsettiğimiz 1 No.'lu meknin ortasında 0.70 m. apında ve 0.80 m. derinliğinde yuvarlak bir çukur meydana çıkarılmıştır ki (res. 7), bu çukur —köylülerin ifadesine göre— defineciler tarafından daha çok bronz levha

²⁴ A. Erzen, Çavuştepe 1971 Kazıları, Türk Arkeoloji Dergisi (basılmaktadır).

²⁵ R. Ghirshman, *Deux bronzes des Rois d'Urartu, Artibus Asiae*, 28/2, 3 (1967), s. 219 vd.'da bunları bir kalkanın orta kısmını süsleyen parça (*umbo*) olarak kabul etmekteyse de biz bunların at koşum süsleri oldukları kanısındayız.

²⁶ Bkz. K.R. Maxwell-Hyslop, *Western Asiatic Jewellery*, London 1971, s. 23, res. 14 a.

²⁷ R. Ghirshman, *Persia from the Origenes to Alexander the Great*, 1964, s. 92, lev. 120 ve 93, lev. 121'de Oxus hazinesine ait altın levhaları da adak eşyaları olarak kabul etmektedir.

ele geçirmek ümidiyle kazılmıştır. Fakat, mekânın zemini kazılarak açılmış olan bu çukurdan defineciler hiç bir buluntu elde edememişlerdir²⁸.

Kazılarımız sırasında ele geçirilen önemli bronz parçalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

I-At alınlığı: Mevcut boy-6.8 cm.; en-5.7 cm.; kalınlık-0.1 cm. Üst ve alt kısımlarıyla, kolları kırık ve kısmen okside olmuş durumdaki bu alınlığı, en yakın benzeri olan ve 1952 yılında Karmir-Blur'da ele geçirilen Menua alınlığına²⁹ göre tamamlamak mümkün olmuştur (res. 31-32). Giyimli alınlığının etrafında, aynen Menua alınlığında olduğu gibi bir bordür yer almaktadır. 0.9 cm. kalınlığındaki bu bordürün içinde ise, Menua at alınlığından farklı bir şekilde "tomurcuk gırlant" adı verilen³⁰ bir tezeyinat bulunmaktadır. Bu motifin en yakın paralellere Tahran'da M. Furugî koleksiyonunda bulunan ve Menua'ya ait bronz bir at gözlüğü³¹, Arin-Berd'te, Arğıştı I çağına ait duvar resimleri³², aynı çağa ait Karmir-Blur'da bulunmuş kalkan³³ ve altın kaplamalı gümüş kapak³⁴ ile Sarduri II çağına ait Karmir-Blur kalkanı³⁵, bronz kazan sapı³⁶ ve Altın-tepe'deki "Mabet-Saray"ının duvar resimleri³⁷ üzerinde rastlanmaktadır. Daha önceden K. Oghanesyan'ın da isabetli bir şekilde belirtmiş olduğu gibi, bu motif, Urartu maden sanatının en sevilen motiflerinden biridir³⁸. İster Kuzey Suriye-Fenike³⁹, isterse de yerli

²⁸ 1 No.'lu mekânda defineciler tarafından yapılan tahribat sırasında ele geçen bir insan kafatasının parçaları heyetimizce görülmüştür.

²⁹ B. Piotrovskii, Karmir-Blur III, s. 44, res. 33; G. Azarpay, Urartian Art, California, 1968, s. 11, res. 2.

³⁰ G. Azarpay, s. 13 vd.

³¹ G. Azarpay, lev. 1.

³² K. Oghanesyan, Arin-Berd I, Arkhitektura Erebuni, Erivan 1961, s. 50, res. 28-29.

³³ B. Piotrovskii, Karmir-Blur III, s. 28, res. 17; Aynı yazarın Urartu, lev. 88, 91, 92.

³⁴ G. Azarpay, lev. 6; B. Piotrovskii, Urartu, res. 125.

³⁵ B. Piotrovskii, Karmir-Blur III, s. 29, res. 18, lev. X-XI; Aynı yazarın The Kingdom of Van and its Art Urartu, London 1967, lev. 21, 22 a-b; Aynı yazarın Urartu, lev. 89-90.

³⁶ B. Piotrovskii, Kingdom of Van, s. 44, res. 29; G. Azarpay, s. 38, res. 9.

³⁷ T. Özgüç, Altın-tepe I, Ankara 1966, s. 31, res. 38; s. 32, res. 39.

³⁸ Arin-Berd I, s. 60 vdd.; G. Azarpay, s. 13 vd.

³⁹ M.N. van Loon, Urartian Art, İstanbul 1966, s. 174; E. Poroda, Alt-Iran,

Urartu menşeli olsun, bu motife, bu durumuyula sadece Urartu kral-
larından Menua, Arğıştı I ve Sarduri II çağında, yani M.Ö. IX. yüz-
yılın sonları ile M.Ö. VIII. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde rastlanmak-
tadır. Bu bakımdan Giyimli at alınlığının bu üç kraldan biri çağına
ait olduğunu ve özellikle Sarduri II kalkanındaki bordüre gösterdiği
yakın benzerlikten dolayı, M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına tarihlenmesi
gerektiğini kabul etmekteyiz.

Bu arada Giyimli kazıları sırasında bulunmuş olan diğer bir bronz
parçacığına da değinmek gereklidir. 2.7 cm. uzunluğunda, 2.5 cm.
genişliğinde ve ortalama 1 mm. kalınlığındaki bu bronz parçacığının
üzerinde yine “tomurcuk-giriant” adı verilen motif yer almaktadır
(res. 33-34). Ancak bu parça, şimdiye dek yukarıda saydığımız
eserler üzerindeki “tomurcuk-giriant” motiflerinden çok farklıdır.
Hatta, Giyimli at alınlığı üzerindeki “tomurcuk-giriant” motifi bile
bu parçadan esaslı ayrıcalıklar göstermektedir. Önceki eserlerin he-
men hepsinde ortak olan özellik, tomurcuk saplarının birbirlerine,
yarım daire şeklindeki şeritlerle ahenkli bir biçimde birleştirilmiş
olmasıdır. Bu özelliği en iyi şekilde temsil eden parçalar ise Menua
at gözlüğü⁴⁰ ile Arğıştı I kapağıdır⁴¹. Bundan sonra gelen Sarduri
II kalkanı üzerindeki bordür üzerinde ise, tomurcukların, yarım
daire şeklindeki saplardan yavaşça ayrılmakta olduğu müşahede
edilmektedir⁴². Aynı eğilimin daha acemice bir örneğini de Giyimli at
alınlığı meydana getirmektedir. “Tomurcuk-giriant” bordürlerindeki
gelişim halkasının sonuncusunu ise, kanımızca Giyimli’de bulunan bu
parça tamamlamaktadır. Res. 35-36’da da görüldüğü üzere, artık
burada tomurcuklarla, yarım daire şeklindeki şeritler arasındaki
bağ tamamen kopmuş ve motif âdeta çözülmüştür. Öyle ki, elimizde
“tomurcuk-giriant” motifinin ilk örnekleri olmasa, buradaki tomur-
cuklarla, alttaki hilâl şekline dönüşmüş olan şeritlerin ilişkisini dahi
kesinlikle tespit etmek mümkün olmayacaktır.

Baden-Baden 1962, s. 120’de M.Ö. VIII. yüzyılın başlarında Urartu krallığının sınırlarının Suriye’den İran’a dek uzandığına, bu süre zarfında Suriye ve Fenike motiflerinin Urartulu sanatçılar tarafından benimsenmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğuna işaret etmektedir.

⁴⁰ G. Azarpay, lev. 1.

⁴¹ G. Azarpay, lev. 6; B. Piotrovskii, Urartu, res. 125.

⁴² B. Piotrovskii, Karmir-Blur III, s. 29, res. 18, lev. X-XI.

Öyle anlaşılıyor ki, "tomurcuk-girlant" motifi, M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş çözümlenmiş ve M.Ö. VII. yüzyılda ise artık hiç görülmez olmuştur. Bizim küçük levhamızın, bu değişimin son halkasını temsil etmesi bakımından önemi çok büyüktür. Ayrıca buradaki "sözde tomurcuk-girlant" adını verebileceğimiz motif, konsantrik halkalarla bir bordür içine alınmış olup, bu tip bordür tezyinatına da Karmir-Blur'da bulunmuş bazı fildişi eserler⁴³ hariç, ilk olarak bu bronz parça üzerinde rastlanmaktadır. Kendisi küçük fakat önemi büyük olan bu bronz parçacığını Sarduri II'den sonraki bir tarihe M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına ya da M.Ö. VII. yüzyılın başlarına koymak gereklidir.

Bundan başka, yukarıda belirtilmiş olan at alınlığı parçasının orta kısmında, dalları sivri bir kalemle kazıma suretiyle yapılmış, uçları da baskı tekniğinde tomurcuklarla süslenmiş bir kutsal ağacın tepe kısmı yer almaktadır (res. 31-32).

II. Pektoral parçası : Mevcut boy-5.00 cm. ; en-2.00 cm. ; kalınlık-0.5 mm. Yarısı kırık durumda ve hilâl şeklindeki⁴⁴ pektoral parçasının sağlam kalmış olan sağ tarafında, üstte dikdörtgen kaide üzerinde yükselen yedi yapraklı bir palmet, bunun altında, ortada rozet motifi, en alta da bir kadın figürü yer almaktadır (res. 35-36). Figürler, 0.5 mm. kalınlığındaki bronz bir levhanın arkasına kalıpla vurulmak suretiyle, önce konturları kabartılmış, bazı detaylar sonradan kalemle çizilmiştir ki, bu özelliği bütün Urartu madeni eserlerinde görmek mümkündür⁴⁵.

Pektoralin üst kısmında yer alan palmet, yedi yapraklı ve yayvan-uzun yapraklı palmet tipindedir. Bu durumla Giyimli palmeti Karmir-Blur fresklerindeki⁴⁶ ve Altın-tepe Apadanasındaki⁴⁷ palmetlere ve daha çok da Toprakkale'de ele geçirilmiş olan bronz bir heykelciğin elindeki palmetle⁴⁸, yine Toprakkale'de bulunmuş olan

⁴³ Bkz. B. Piotrovskii, Kingdom of Van, s. 59, res. 42; s. 60, res. 43.

⁴⁴ Hilâl şeklindeki pektoraler Trakya'da Verbica, Mezek ve Dalboki'de ele geçen, M.Ö. V-IV. yüzyıllara tarihlenen eserlerden de bilinmektedir.

⁴⁵ Bkz. Y. Boysal, Toprakkale'de Yeni Yapılan Kazılarda Ele Geçen Bir Urartu Kalkanı, Türk Tarih Kongresi 6 (1967), s. 71 vdd.

⁴⁶ B. Piotrovskii, Urartu, res. 16.

⁴⁷ T. Özgüç, Altın-tepe I, s. 26, res. 30; s. 27, res. 31.

⁴⁸ R.D. Barnett, The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van, Iraq 12/1 (1950), lev. XX; M.N. van Loon, lev. XVI.

bronz taht parçaları üzerindeki palmetlere⁴⁹ benzerlikler göstermektedir. Giyimli palmeti, Arin-Berd'te ve Altın-tepe Mabet-Sarayının duvar resimlerinde görülen, M.Ö. VIII. yüzyıla ait dokuz, kısa ve dik yapraklı palmetlerle⁵⁰ hiç bir ilişkiye sokulamaz. Bu tip yayvan ve uzun yapraklı palmetler, M.Ö. VII. yüzyılda ortaya çıkmış olup, M.Ö. VIII. yüzyıl palmetlerinden tamamıyla ayrılmaktadır. Bu tipe giren palmetlerin, Urartu sanatının geç bir evresine tarihlenmesi gerektiği ve M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısına ait oldukları kanısındayız⁵¹. Ancak bu arada şunu da belirtmek yerinde olur ki, Giyimli palmeti şekil yönünden her ne kadar Toprakkale palmetleriyle bir ilişkiye getirilse bile, işçilik bakımından Toprakkale palmetlerinden de tamamıyla ayrılmakta ve bu palmetlerin kötü bir taklidini meydana getirmektedir. Bu bakımdan Giyimli palmetini daha geç bir tarihe, belki de M.Ö. VI. yüzyılın başlarına koymak gerekmektedir. Bununla beraber, atelye farkları ve eyalet sanatı ile başkent sanatı arasındaki ayrılıkları da gözönünde tutmak gerekir. Fakat mevcut malzeme ve araştırmalar henüz buna imkân vermemektedir.

Pektoralin sağlam olan sağ tarafında, ortada yer alan rozet motifi ise M.Ö. VIII. yüzyılın ilk çeyreği ve M.Ö. VII. yüzyılın ilk yarısında bütün Urartu ve eski İran sanat merkezlerinde çok sevilen ve kullanılan bir bezeme elemanıdır⁵². Bu motifin daha gelişmiş bir şekilde M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında da çok kullanılmış olduğunu, Toprakkale'de ele geçirilmiş olan bronz eserlerden anlamaktayız. Örneğin, Toprakkale'de bulunmuş olan bronz taht aksamından, insan başlı kanatlı hayvan figürünün boynunu süsleyen pektoral de tamamen bu tipteki üç rozet motifiyle süslenmiş olup, bu eser M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁵³. Ayrıca Transkafkasya'da

⁴⁹ R.D. Barnett, *Iraq* 12/1 (1950), lev. II.

⁵⁰ Krş. K. Oghanesyan, *Arin-Berd I*, res. 30; T. Özgüç, *Altın-tepe I*, s. 35, res. 44; B. Piotrovskii, *Urartu*, res. 11-12.

⁵¹ M.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait Arin-Berd ve Altın-tepe palmetleri için bkz. K. Oghanesyan, *Arin-Berd I*, s. 26, res. 30; T. Özgüç, *Altın-tepe I*, s. 35, res. 44.

⁵² E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, Ankara, 1968, s. 89.

⁵³ R.D. Barnett, *Iraq* 12/1 (1950), lev. VI; E. Akurgal, *Die Kust Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin 1961, s. 33, res. 8; Aynı yazarın, *Kunstzentren*, s. 28, res. 3.

Güney Ossetia'da Tli'de bulunmuş bir bronz kemer üzerinde de aynı tipe giren rozetler yer almaktadır⁵⁴.

Pektoralin alt kısmında ise, bir kadın tasviri yer almaktadır. Sola dönük, ayakta durur vaziyette tasvir edilmiş bulunan figür, ayaklarını kapatan uzun bir elbise giymiş ve başını da, beline kadar inen bir örtüyle kapatmıştır. Elbise vücuda sıkı sıkıya sarılışı bakımından Asur örneklerini hatırlatmaktadır⁵⁵. Tamamen profilden işlenmiş olan figür, dirsekten bükük ve yukarı kalkık olan iki kolunu ileri uzatarak adorasyon durumuna getirmiştir. Bu sahnede figürün yüz kısmı detayları, kol ve eller tamamen sivri bir kalemle kazanarak belirtilmiştir. Pektoralin bundan sonraki yarısı kırıktır. Ancak sağlam kalan parçanın en uç kısmındaki gibi iki el tasviri görülebilmektedir (res. 35-36). Aynen sağlam kadın figüründe olduğu gibi, burada da kol-lar yukarı doğru kaldırılarak adorasyon durumuna getirilmiştir. Anlaşıldığına göre, pektoralin tam orta kısmına rastlayan bu alanda tanrıların karşılaşması sahnesi tasvir edilmiş bulunmaktadır. Urartu madenî eserleri üzerinde buna benzer sahnelerin, bazı ufak tefek değişikliklerle çok tekrarlanmış olduğu bilinmektedir. Örneğin, Toprakkale'de bulunmuş altın bir madalyon⁵⁶, gümüş bir pektoral⁵⁷, Karmir-Blur'da ele geçirilmiş iki gümüş madalyon⁵⁸, Çavuş-tepe'de bir bronz madalyon ve Giyimli'de defineciler tarafından ele geçirilen birçok parça üzerinde buna benzer sahneler tasvir edilmiştir. Ancak Giyimli pektoralı üzerinde tasvir edilmiş bulunan sahnenin en yakın paraleline yine de Toprakkale altın madalyonu üzerinde rastlanmaktadır. Çünkü diğer eserler üzerindeki tasvirlerde tanrıçanın kıyafeti biraz daha değişik olduğu gibi, yanında da bir dağkeçisi tasviri yer almaktadır. Toprakkale altın madalyonu Akurgal tara-

⁵⁴ G. Azarpay, res. 12.

⁵⁵ E. Poroda, *Alt-Iran*, s. 119.

⁵⁶ C.F. Lehmann-Haupt, *Armenian II/1*, s. 265; Aynı yazarın *Materialien*, res. 56; M.N. van Loon, lev. XXXII.

⁵⁷ G.R. Meyer, *Ein neuentdeckter urartäischer Brustschmuck*, *Das Altertum I/4* (1955), s. 209; B. Piotrovskii, *Kingdom of Van*, s. 5 1, res. 34; E. Akurgal, *Kunstzentren*, s. 32, res. 17; B. Piotrovskii, *Vanskoe tsarstvo*, Moskova 1960, s. 224'te Toprakkale'deki altın ve Karmir-Blur'daki gümüş madalyonla, şimdi Berlin Müzesindeki gümüş pektoralin üzerinde tasviri bulunan tanrıçanın Hal-di'nin karısı Uarubani olabileceğini ileri sürer.

⁵⁸ B. Piotrovskii, *Karmir-Blur III*, s. 11, res. 5; s. 18, res. 11; Aynı yazarın, *Urartu*, res. 122-123.

findan Rusa III çağına, yani M.Ö. VII. yüzyılın sonu ve M.Ö. VI. yüzyılın başına tarihlenmektedir⁵⁹. Gerek palmet motifi ve gerekse tanrıçanın durumu, Giyimli pektoralinin de aynı devre tarihlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir: Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, Giyimli'de definecilerce ele geçirilen birçok parça üzerinde tanrıların karşılaşması sahnesi tasvir edilmiştir. Bu sahnelerin hemen hepsinde tanrının karşısında bir tanrıça tasviri yer almaktadır. Birçok levha üzerinde tasviri bulunan bu tanrının baş kısmını gösteren bir parçaya da kazılarımız sırasında rastlamış bulunmaktayız (res. 37-38). Burada profilden gösterilen tanrı figürünün başında, içi balık kılıçığı motifiyle süslenmiş ve uç kısmında ponponu bulunan bir başlık vardır. Başlık veya taç'ın kenarında tanrısal alâmet olan boynuzlara rastlanmamakla beraber, bu figürün bir tanrı olduğundan şüphe edilmemelidir. Çünkü Giyimli'de bulunmuş diğer birçok parça üzerinde bu tip boynuz taşımayan tanrı tasvirleri yer almaktadır. Figürün burun profili, Urartu tiplerinden tamamıyla farklı olup, burada aksine burun içe doğru bir kavis yapmış bulunmaktadır. Urartu'da bu tip profile ilk kez Giyimli eserleri üzerinde rastlamış bulunmaktayız.

III. Kemer parçası (?): Mevcut boy-4.00 cm.; mevcut en-4.05 cm.; kalınlık-0.5 mm. Bir kemere ait olduğunu sandığımız bu küçük bronz parçacığının üzerinde, arka kısmından bir kalıpla vurularak kabartılmış, yatay paralel hatlarla meydana gelen iki bordür yer almaktadır. Her bordür, aynen Kuşcu kemeri üzerinde olduğu gibi, 0.3 cm.'lik aralıkla iki paralel hat ve bu iki paralel hattın içinde de küçük kabarcıkların yan yana dizilmesiyle meydana getirilmiştir⁶⁰ (res. 39-40). Her iki bordür arasındaki boş sahaya ise, arka ayakları üzerinde, sağ tarafa doğru sıçrayan bir aslan tasvir edilmiştir. Aslanda görülen bu sıçrama motifi, tamamen Urartu sanatı özelliğini taşımaktadır⁶¹. Aslanın yeke ve karın adaleleri, ayrıca da sırt üzerindeki eyere benzeyen kısım, sivri uçlu bir kalemle yapılan, birbirine paralel

⁵⁹ Urartäische Kunst, Anatolia 4 (1959), s. 71.

⁶⁰ Bkz. R.W. Hamilton, The Decorated Bronze Strip from Gushchi, AS. 15 (1965), s. 42, res. 2 a.

⁶¹ B. Piotrovskii, Vanskoe tsarstvo, s. 249, res. 85; s. 250, res. 86; Aynı yazının, Iskusstvo Urartu, s. 76, r- 44; E. Akurgal, Kunstzentren, s. 110.

hatlarla belirtilmiştir. Kuyruk, bir çember gibi yuvarlak şekilde gösterilmiş olup, uç kısmı da bir tomurcukla son bulmaktadır. Aslanın baş kısmı maalesef kırıktır.

Giyimli kemer parçası, Nor-Areş⁶², Tli⁶³ ve Kuşçı⁶⁴ kemerleriyle karşılaştırılacak olursa, gerek bordür tezyinatı ve gerekse aslanın yele ve semere benzeyen detayları bakımından en çok Kuşçı kemeriyle benzerlikler gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Giyimli parçasında panoların, Kuşçı kemerinde olduğu gibi palmetlerle ayrılmış olduğu da görülmektedir. Ancak şunu kabul etmek gerekir ki, eskiçağda politik bakımdan Urmiye gölünün batı kıyıları *Mannai* ülkesinin bir kısmını meydana getirdiğinden, Kuşçı kemerinin yerli *Mannai* sanatının etkilerini taşımış olması gayet tabiidir⁶⁵. Halbuki Giyimli aslanı kanımızca, özellikle Toprakkale'de bulunmuş olan Rusa III kalkanı üzerindeki aslanlara daha çok yakınlık göstermektedir⁶⁶. Bu bakımlardan bu parçanın da, Kuşçı kemeri⁶⁷ ve Rusa III kalkanı gibi M.Ö. VII. yüzyılın sonları ya da M.Ö. VI. yüzyılın başlarına tarihlenmesi gerekir.

Şimdiye dek tanıtmaya çalıştığımız eserler, Urartu sanatı ile ilişki gösteren ve kesinlikle Giyimli'de imal edilmemiş, fakat oraya sonradan getirilmiş olan parçalara aittir. Fakat bu eserlerin buraya nasıl ve niçin getirildikleri sorusuna şimdilik hiç bir olumlu cevap verebilecek durumda değiliz. Ancak bu arada şunu da belirtmek yerinde olur ki, Giyimli bronz definesinin bazı parçaları üzerinde, açıkça göçebe kavimlerin etkilerini görmek mümkündür. R. Ghirshman'ın işaret ettiği gibi, gerçekten, eski İran ve Urartu maden ustaları repertuvarlarını, İskit ya da Kafkas etkileriyle genişletmişler ve sanatta değişik eserler ortaya koymuşlardır⁶⁸. Örneğin, bizim kazılar sırasında bulduğumuz küçük bir bronz parça (res. 41-42) üzerindeki

⁶² R.D. Barnett, The Urartian Cemetery at Iğdır, AS. 13 (1963), s. 197, res. 46.

⁶³ G. Azarpay, s. 49, res. 12.

⁶⁴ G.M.A. Hanfmann, Four Urartian Bulls Heads, AS. 6 (1956), lev. XX, 2; R.W. Hamilton, lev. I a-b-c.

⁶⁵ Krş. R. Ghirshman, Le Trésor de Sakkez, les Origines de l'Art Mède et les Bronzes du Luristan, Artibus Asiae 13/3 (1950), s. 199; G.M. A. Hanfmann, s. 211.

⁶⁶ G. Azarpay, lev. 57 B; lev. 58 B.

⁶⁷ R.W. Hamilton, s. 50.

⁶⁸ R. Ghirshman, Persia from the Origins to Alexander, 1964, s. 71.

motifler de tamamen Kimmer ve İskit etkilerini taşımaktadır⁶⁹. Burada görüldüğü gibi (S) şeklindeki spirallerden meydana gelen bu tezeyinat Urartu sanatı için öylesine yeni bir buluştur ki, bu motifi ancak İran ve Urartu ülkelerine göç etmiş bulunan Kimmer ve İskit halklarının buluşu ve işçiliğinin bir sonucu olarak açıklamak mümkündür⁷⁰. Her ne kadar Kimmerler tüm Orta Avrupa ile müşterek özellikleri olan çifte spiral bezemeyi severek kullanmışlarsa da, buna karşılık spirallerle oluşturulmuş bezekler de (res. 42-45) tamamen Kimmerler'e özgüdür. Aynı tipteki bezemeye Transkafkasya'daki Fokuru'da da rastlanmaktadır⁷¹. Res. 41-42'dekiyle aynı tipte spirallerle süslü bronzdan bir kemer tokası, M.Ö. VIII-VII. yüzyıla ait Luristan mezarlarında da bulunmuş olup, bu eserin esasen Kafkasya'daki Koban mezarlarından geldiği ve taşıyıcılarının da Kimmerler olduğu kabul edilmektedir⁷². Ayrıca, Güney Rusya'da Tomakovka yakınlarındaki Ostraya Mogila'da bulunmuş altından bir İskit kılıç kını üzerindeki spiral bezekler, bu motifin gerçekten Kimmer ve İskit sanatına özgü bir eleman olduğunu açıklamaktadır⁷³. Hatta daha sonraları bu spiral bezekler İskitler tarafından bitkisel bir havaya sokularak karşımıza çıkmaktadırlar⁷⁴.

Giyimli'de ele geçen ve sayıları binleri bulan parçalar incelendiğinde, göçebe kavimlerin etkilerinin daha çok açığa çıkacağı şüphesizdir. Ancak buna rağmen, Giyimli definesinin buraya getirilmiş olmasında göçebe kavimlerin ne derece etkileri olup olmadığı sorusuna henüz açık bir cevap verebilecek durumda değiliz.

IV. At alınlığı: Giyimli kazıları sırasında ele geçen parçalardan en ilincini ikinci bir bronz at alınlığı meydana getirmektedir (res.

⁶⁹ 1971 yılında asistanlarımız Dr. Taner Tarhan ve Dr. Veli Sevin ile Van Müzesindeki Giyimli bronzları üzerinde yaptığımız ilk etüt sırasında, Kimmer ve İskit etkilerini müşahede etmiştik. Bu araştırmamız ilk müşahedelerimizin doğruluğunu katı olarak ispatlamıştır.

⁷⁰ R. Ghirshman, Persia, s. 72; E. Akurgal, Kunstzentren, s. 121.

⁷¹ J.A.H. Potratz, Die Skythen in Südrussland, Basel 1963, s. 94, res. 65.

⁷² R. Ghirshman, Persia, s. 72; s. 438, No. 510; s. 376, res. 510; Bu konuda geniş bilgi için bkz. T. Tarhan, Eskiçağda Kimmerler Problemi, İstanbul 1971, s. 52 vdd. (Basılmamış doktora tezi).

⁷³ E. Minss, Scythians and Greeks I, New York 1965, s. 158, res. 45; s. 208, res. 106, 13, 32; J.A.H. Potratz, s. 55, res. 35.

⁷⁴ E. Minss, s. 202, res. 96.

43-44). 5.5 cm. boyunda, 7.2 cm. eninde ve 0.1 cm. kalınlığındaki bu alınlık şekil bakımından (T) şeklindeki Urartu alınlıklarıyla benzerlik göstermekteyse de, diğer hususlarda onlardan tamamıyla ayrılmaktadır. Alınlığın üzerinde, çok ilkel bir biçimde ve (V) şeklinde bir baş, arkadan kalıpla vurulmak suretiyle kabartılmış olup, cepheden tasvir edilmiş olan bu baş üzerinde, sonradan kalemle fazla bir detay işçiliği yapılmamıştır. Yalnız alın kısmına, saçları belirtmek üzere ufak çentikler çizilmiş, göz iki küçük yuvarlak kabartı, burun dik, ağız ise yatay paralel iki kabarık hatla belirtilmiştir. Figürün sallantılı küpeleri ise, küçük dairelerle belirtilmiş olup, bu kısım da kalemle işlenmiştir. Küpelerden, burada tasviri bulunan portrenin, bir kadın ya da muhtemelen bir tanrıçayı ifade ettiği kabul edilebilir. Portrenin kontur kısmı da, kalemle çizilmiş küçük dairelerle süslenmiştir. Alınlıkta geri kalan boş sahalar ise, alttan vurularak meydana getirilmiş kabartılar ve bunların etraflarının da küçük dairelerle çevrilmesiyle meydana getirilmiş noktalı rozet motifleriyle doldurulmuştur. Boş sahaların doldurulmasında kullanılan bu tip bezeme Urartu sanatı için yabancı olup, bu tip bezemeye M.Ö. VIII-VII. yüzyıla ait Luristan bronzları üzerinde sık sık rastlanmaktadır⁷⁵. Özellikle, M.Ö. VIII-VII. yüzyıla tarihlenen ve kalkan kulpu (?) olarak tanımlanan bir Luristan bronzu üzerindeki rozet motifleri, Giyimli eserlerinin bazıları üzerinde rastlanan motiflerle büyük bir akrabalık göstermektedir⁷⁶. Ayrıca, M.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısı içine tarihlenen Nor-Areş pektoralı üzerinde de buna benzer noktalı rozet motifi yer almaktadır⁷⁷.

Görüldüğü üzere, her ne kadar alınlığın (T) şeklindeki formu Urartu özelliğini taşımaktaysa da, bunun üzerinde tasvir edilen portrenin Urartu sanatının bilinen örnekleriyle hiç bir ilişkisi yoktur. Giyimli definesinin diğer parçaları incelendiğinde, bu tipteki portrelerin, başka parçalar üzerinde de yer aldıkları görülecektir. Buna en güzel örnek olarak halen Adana Müzesinde teşhir edilmekte olan

⁷⁵ A. Godard, *L'Art de l'Iran*, Paris 1962, s. 54, res. 49; s. 55, res. 58; s. 61, res. 71; R. Ghirshman, *Persia*, s. 68, res. 88; E. Akurgal, *Kunstzentren*, s. 31, res. 13-14-15.

⁷⁶ R. Ghirshman, *Persia*, s. 68, res. 88.

⁷⁷ R.D. Barnett, *AS*, 13 (1963), s. 196, res. 44.

⁷⁸ Bu parçayı ilk defa burada neşretmemize muvafakat eden Adana Müzesi Müdürü Sayın Orhan Aytuğ Taşyürek'e teşekkürü bir borç bilirim.

bir parçayı gösterebiliriz⁷⁸ (res. 45). Burada bronz levhanın esas yüzünü süsleyen, res. 41 ve 42'dekine benzer spiraller ve bordür kısmındaki fantastik yaratık (boğa başlı kanatlı kuşlar) kabartmaları, bir çekiçle dövülerek, levha önce düz bir duruma getirilmiş, sonra da bunun düz olan arka yüzüne, yan yana iki portre baş kabartma olarak yapılmış, geri kalan boş sahalar yine rozetlerle doldurulmuştur. Kabartmalı levhanın ikinci kez kullanılmasından anlaşılacağı üzere, bu tip portreler, spiral bezekli ön yüzden daha geç bir tarihe ait olmalıdırlar (M.Ö. VI. yüzyılın ilk yarısı veya belki biraz daha geç). Ancak Giyimli at alınlığının ikinci bir kullanılma izi göstermediğini ve işçilik yönünden diğer portrelerden daha arkayık bir görünüme sahip olduğunu da belirtmek gerekir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, bu portrelerin Urartu sanatıyla hiç bir ilişkileri olmayıp, buna karşılık M.Ö. VIII-VII. yüzyıla tarihlenen Luristan menşeli eserler üzerinde bu tipteki (V) şekilli portrelere çok sayıda rastlanmaktadır⁷⁹. Luristan'da başlangıçta yarı yuvarlak olarak yapılan anlamsız masklar, giderek çok daha özel bir karakter kazanmışlar, fakat buna rağmen fazla uzak bölgelere yayılmamışlardır⁸⁰. Ancak şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, Urartu'nun geç devirlerinde ortaya çıktığı anlaşılan bu portre sanatının esas menşei yine de Luristan olmalıdır ve belki de bu sanat, önce Luristan yüksek yaylalarında yerleşip, sonradan Doğu Anadolu'ya giren göçebe kavimler tarafından buralara değin getirilmiş olabilir.

Kanımızca Giyimli bronzlarını şimdilik üç ana grupta toplamak mümkündür: *I*-Urartu atelyelerinde yapılmış ve tamamen Urartu sanatı özelliklerini gösteren eserler; *II*-Urartu atelyelerinde yapılmış olmakla birlikte, Kimmer-İskit ve Luristan sanatlarının etkilerini taşıyan eserler; *III*-Giyimli bölgesinde imal edilmiş eserler. Biz, Adana Müzesindeki parçanın iki portre taşıyan yüzünü ve diğer ikinci kez kullanılmış olan eserleri *III*. gruba sokmak istiyoruz.

Burada son olarak şunu belirtmek gerekir: Urartu devleti M.Ö. VI. yüzyılın başlarında⁸¹ ya İskitler ya da Medler tarafından orta-

⁷⁹ A. Godard, L'Art de l'Iran, s. 60, res. 66-67; R. Ghirshman, Persia, s. 61, res. 60; s. 68, res. 89.

⁸⁰ A. Godard, s. 63.

⁸¹ B. Piotrovskii, Urartu, s. 207.

dan kaldırılmıştır. Bu istilâlardan biri sırasında, en değerli mallarını alarak dağlara kaçan yerli halkın, buralarda bir süre daha hür olarak yaşamış ve sanatlarını ilkel de olsa sürdürmüş buldukları kabul edilmelidir. İşte üçüncü grup eserlerin, gittikçe bozulup ilkelleşen bir şekilde bu zamanda yapılmış oldukları düşünülebilir.

E. Poroda, Ziyiye hazinesinin oldukça güç tırmanılabilen ıssız bir yerde bulunduğunu ve bu yerin ani düşman saldırıları karşısında, açık alanlarda yaşayan insanların kaçarak değerli mallarını düşmandan sakladıkları bir sığınak olarak kullanılmış olduğunu ileri sürmektedir⁸². İşte biz de Giyimli'ye hemen hemen aynı gözle bakabiliriz⁸³. Çünkü yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Giyimli ve çevresi hiç bir zaman büyük ve devamlı bir iskân yeri olmamış, aksine göçebe halk için yaylak teşkil etmiştir. Giyimli'de, Ziyiye gibi, ulaşılması pek kolay olmayan, anayoldan oldukça uzakta bir yayla veya dağ köyüdür.

Esasında, Ghirshman'ın, Ziyiye eserlerinde yaptığı gibi⁸⁴, Giyimli bronz levhaları üzerindeki çeşitli etkileri gruplara ayırmak kabildir. Ayrıca bu eserleri teknikleri, üslupları ve konuları bakımından bir tasnife tabi tutmak gerekecektir. Ancak, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, tüm koleksiyon üzerinde yapılacak çalışmayla böyle bir sonuca varmak mümkün olacaktır.

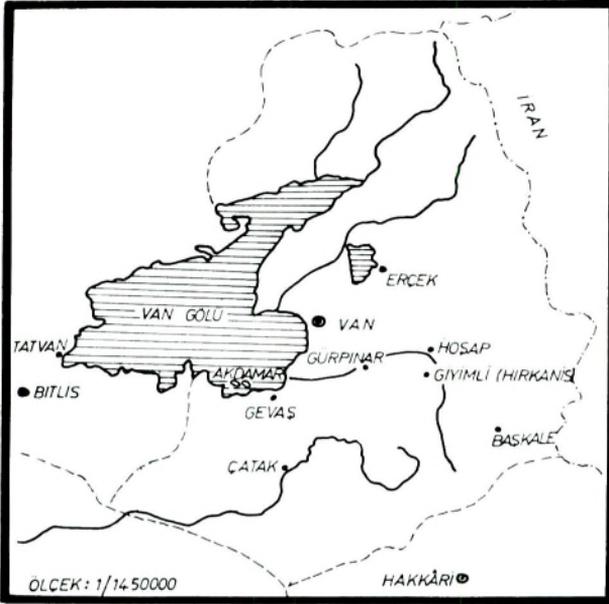
Giyimli'de ele geçen tüm bronz eserler incelendiğinde, Urartu sanatının çok önemli sorunlarına geniş şekilde ışık tutacağı şüphesizdir. Bu yazımızda kazıdan elde edilmiş olan birkaç eser incelenmiş olduğundan, sorunları tam bir açıklığa kavuşturmak ve genel hükümlere varmak imkânı bulunamamıştır. İleride bütün Giyimli eserleri toplu bir halde, kazı sonuçları da gözönünde tutularak incelendiğinde, bu konuda daha açık bilgiler edinileceği ve Urartu kültürü ve sanatına katkılarda bulunulacağı şüphesizdir⁸⁵.

⁸² Alt-Iran, s. 117.

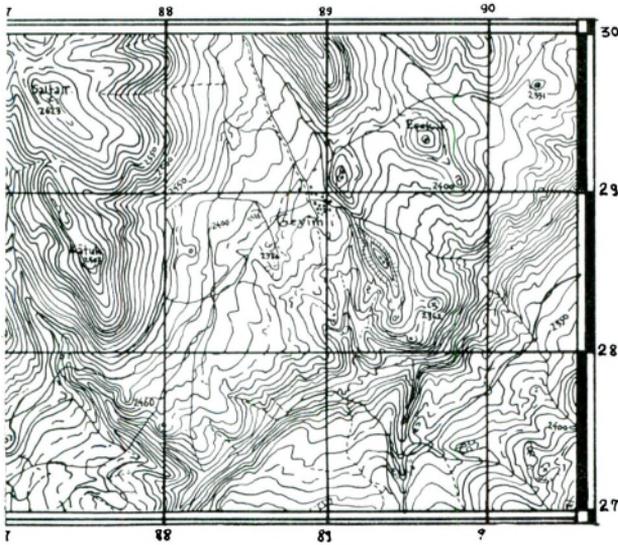
⁸³ Giyimli bronzlarının bir tapınaktaki adak eşya yerinden, tapınağın tahribi sırasında yağma edilerek, buraya getirilip saklandığı da düşünülebilir.

⁸⁴ Artibus Asiae 13 (1950), s. 181 vdd.

⁸⁵ Van ve Adana müzelerinde bulunan bronz levhalar üzerindeki çalışmalarımız hayli ilerlemiştir. Avrupa'ya gitmiş olan bronzların resimlerini elde ederek, Giyimli'de bulunmuş olan bütün tasvirli levhaları yakın bir zamanda yayımlayacağımızı ümit ediyorum.

Res. 1 — Giyimli'nin Van bölgesindeki yerini gösterir harita

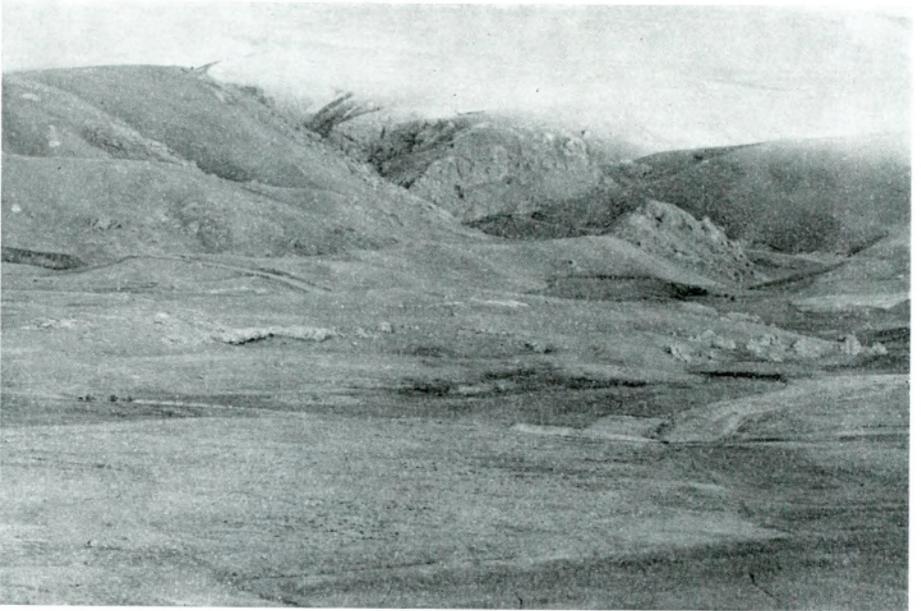

Res. 2 — Giyimli ve yakın çevresinin topografik planı

A. Erzen

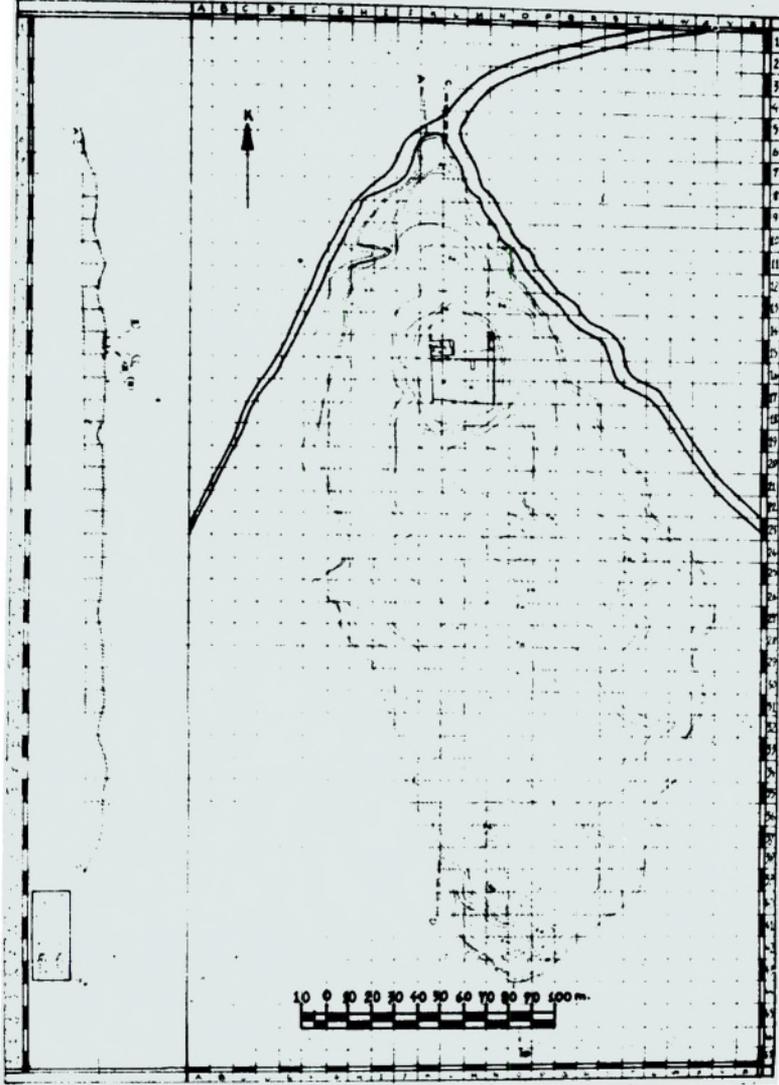

Res. 3 — Serbar Tepesinden Giyimli köyünün genel görünüşü

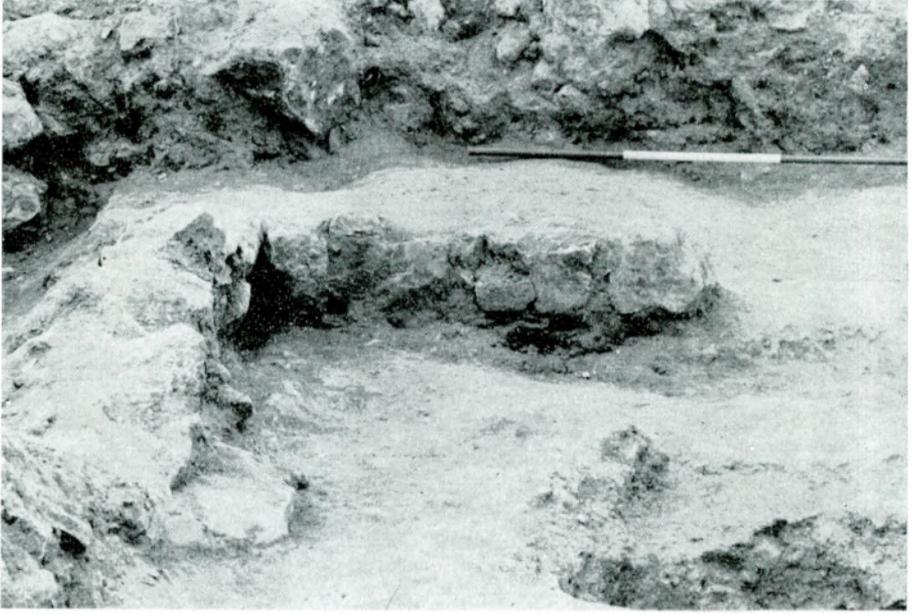
Res. 4 — Serbar Tepesinin batıdan genel görünüşü

GİYİMLİ -1972-

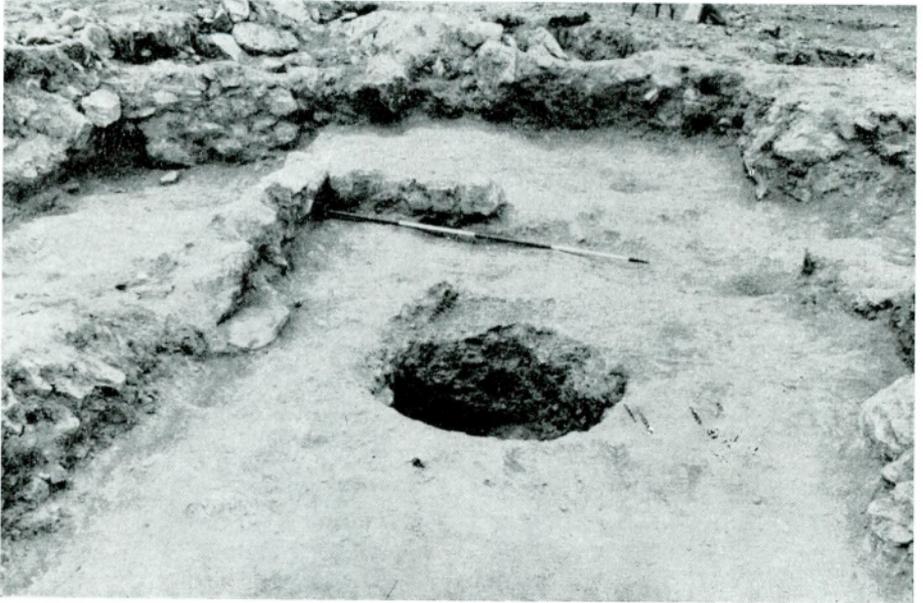

Res. 5 — Serbar Tepesinin topografik planı

A. Erzen

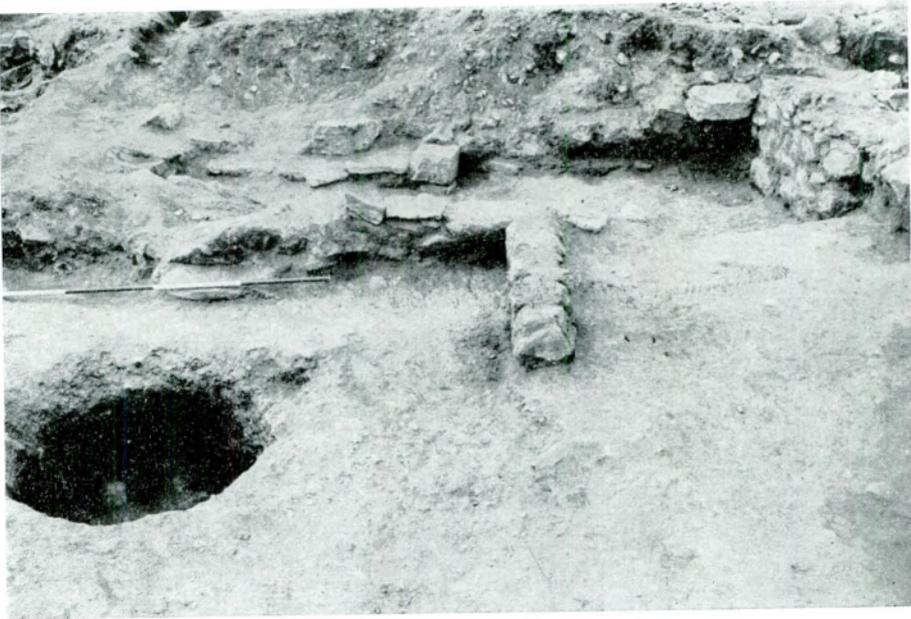
Res. 6 — I No.'lu mekânın kuzeydoğu köşe duvarı

Res. 7 — I No.'lu mekânın batıdan görünüşü

Res. 8 — I No.'lu mekânın güneydoğudan görünüşü

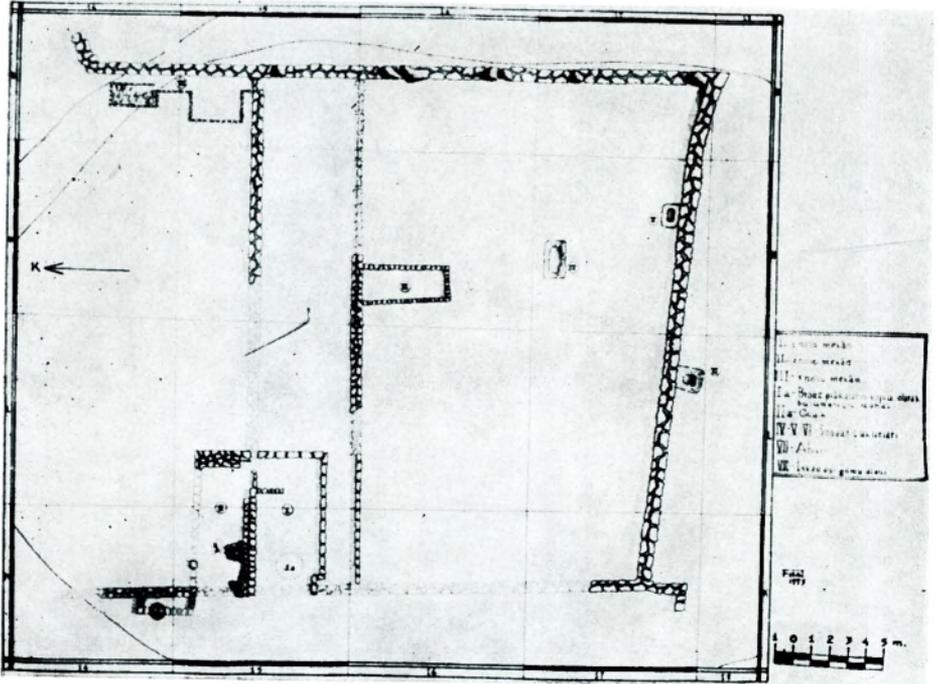

Res. 9 — I No.'lu mekânı II. No.'lu mekâna bağlayan kapı geçidi

A. Erzen

Res. 10 — I ve II No.'lu mekânlar ve kapı geçidinin batıdan görünüşü

Res. 11 — Kazı alanının genel planı

Res. 12 — II No.'lu mekânın (sağda) genel görünüşü

Res. 13 — II No.'lu mekânın içindeki ocak

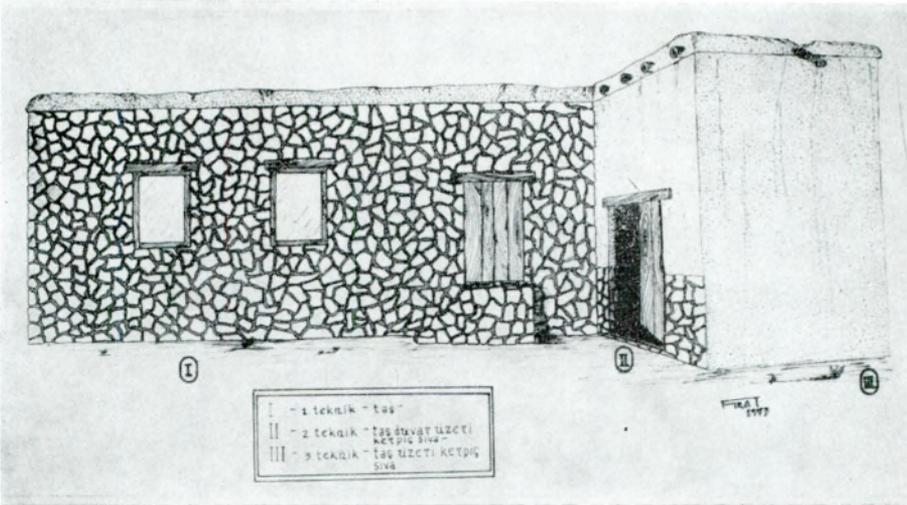
Res. 14 — II No.'lu mekânın duvar işçiliği

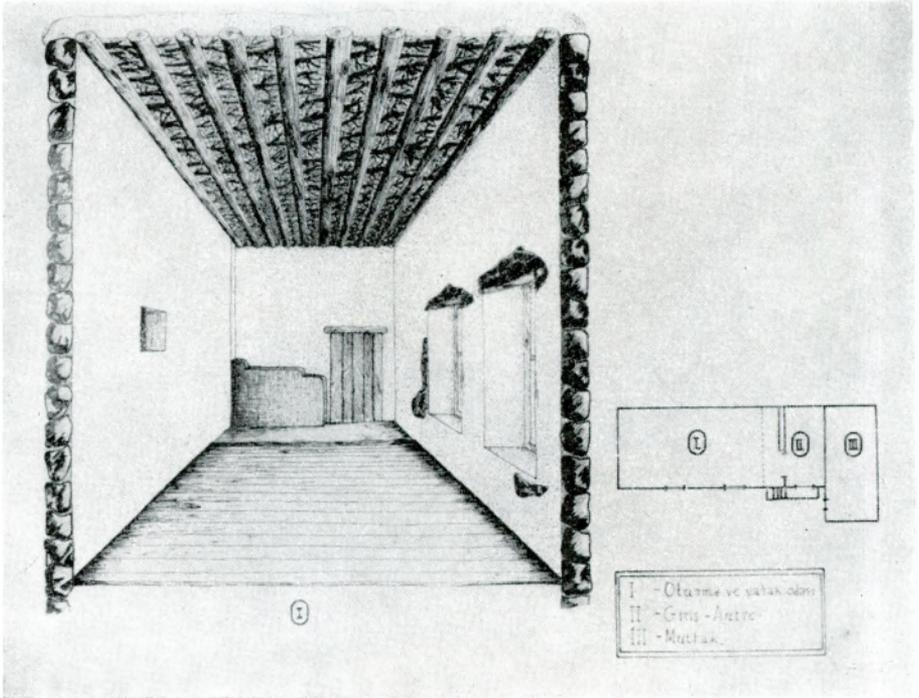
Res. 15 — Bugünkü köy evlerinden birinin görünüşü

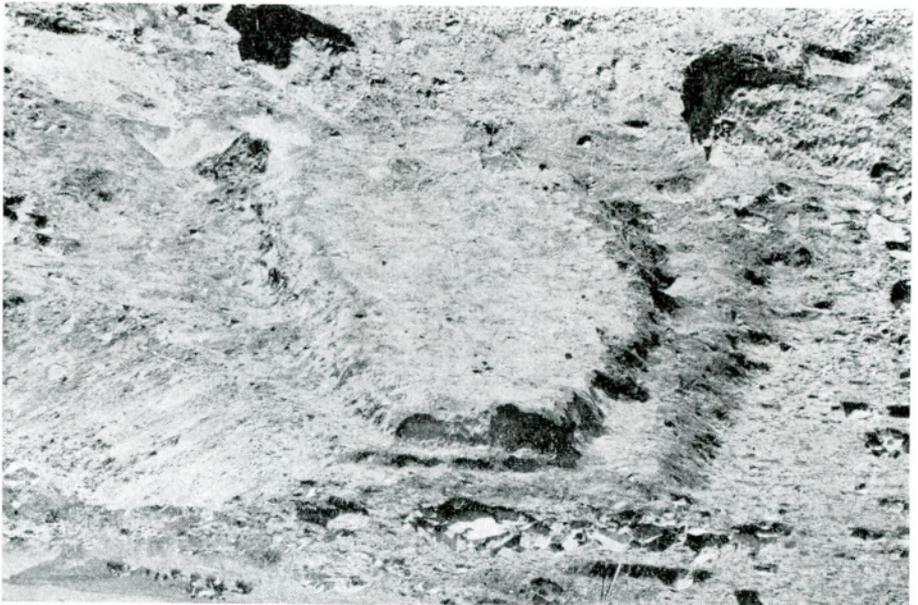
Res. 16 — Bugünkü köy evlerinden birinin görünüşü

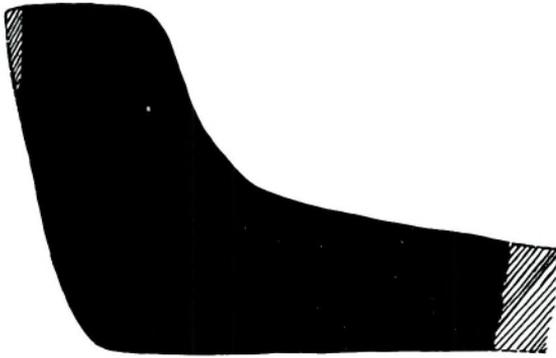
Res. 17 — Bugünkü köy evlerinden birinin duvar işçiliğini gösterir çizim

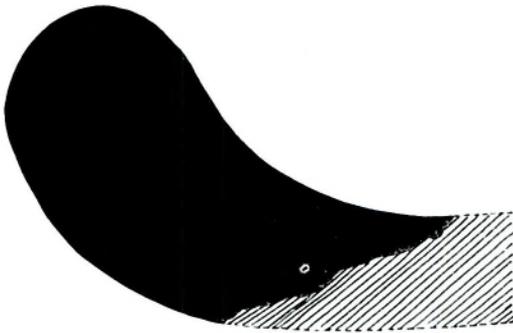
Res. 18 — Aynı evin dam örtüsü durumunu gösteren çizim

Res. 19 — M 16 plankaresi açık avlu kısmı

Res. 19 a

Res. 19 b

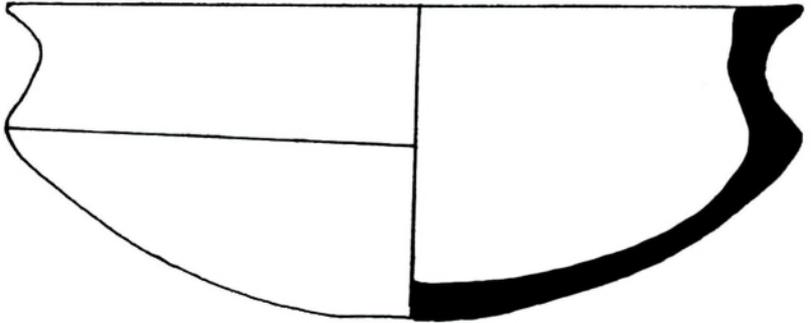

Res. 19 c

A. Erzen

Res. 20 — Mezarda bulunan tabak

Res. 21 — Aynı keramiğin çizimi

Res. 22 — Mezarın genel görünüşü

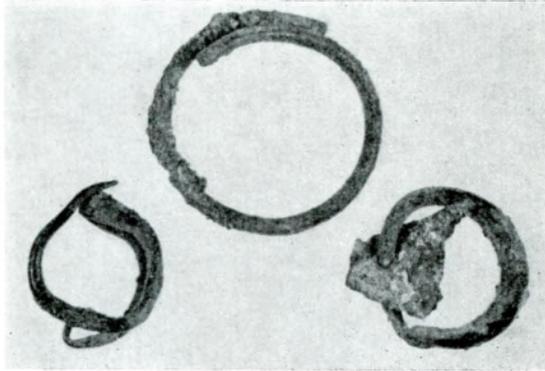
Res. 23 — İskeletin ve yanındaki ölü hediyelerinin durumu

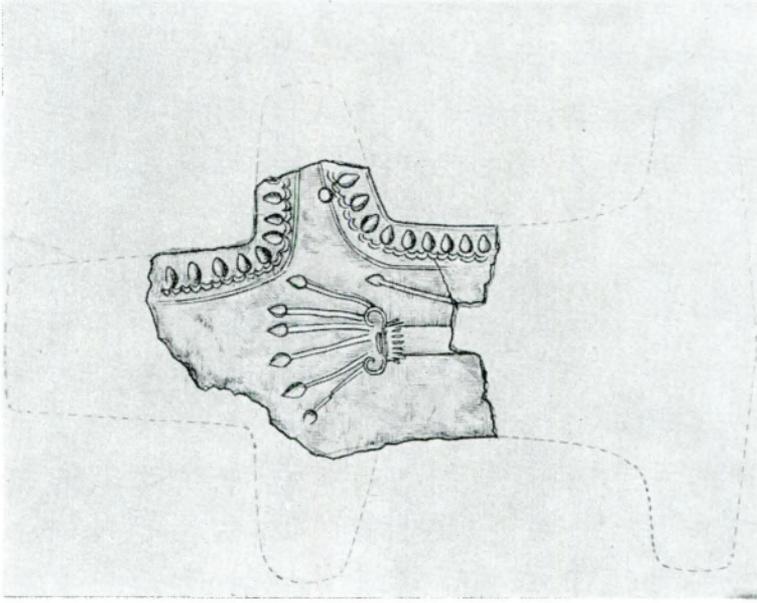
Res. 24 — Bronz at koşum aksamı

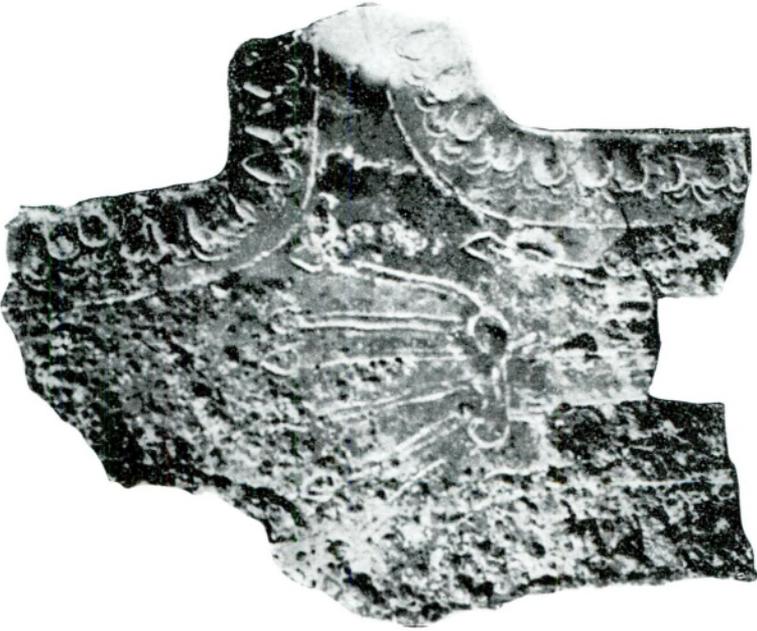
Res. 25 — Bronz saç halkası

Res. 26 — Bronz saç halkası ve k peler

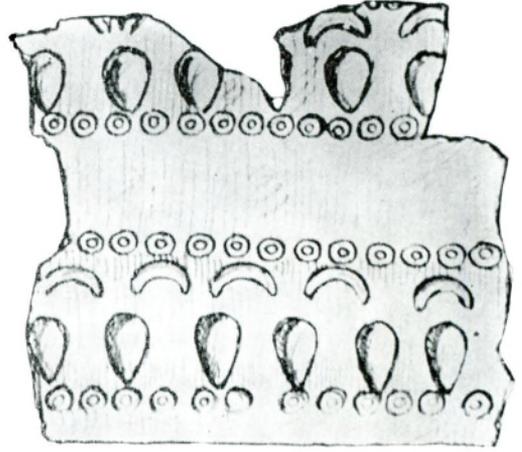
Res. 28 — res. 27'nin tamamlanmış deseni

Res. 27 — Bronz at ahnlığı parçası

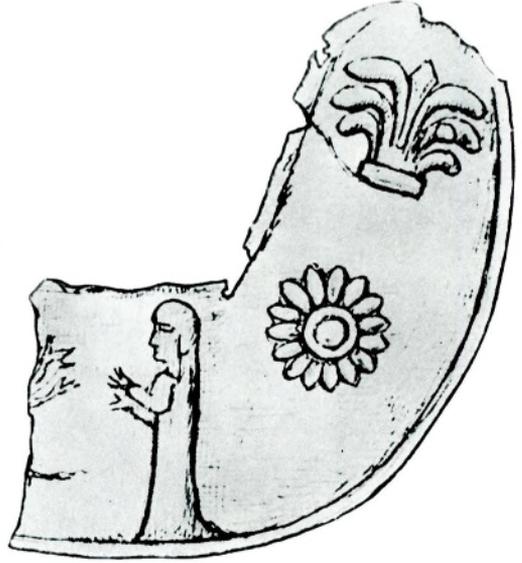
Res. 29 — Üzeri bezemeli
bronz parçacığı

Res. 30 — res. 29'un deseni

Res. 31 — Bronz pektoral parçası

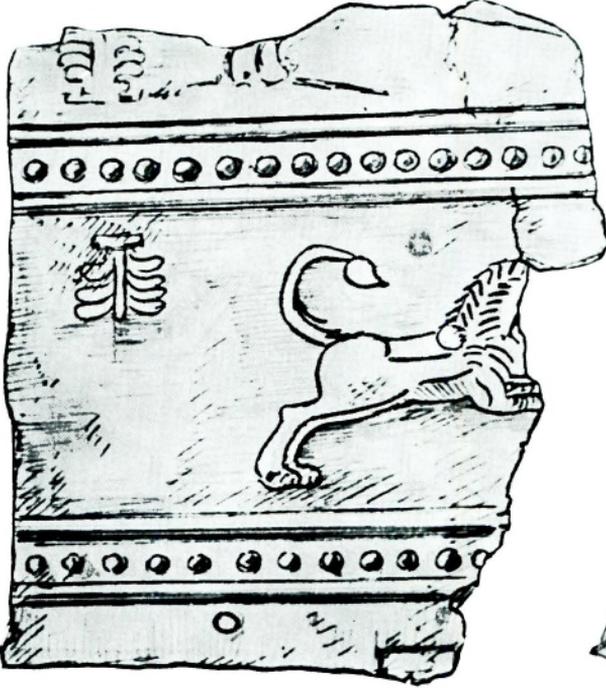
Res. 32 — Res. 31'in deseni

Res. 33 — Üzerinde bir tanrının baş kısmının yer aldığı bronz parçası

Res. 34 — Arslan motifli bronz kemer (?) parçası

Res. 35 — res. 34'ün deseni

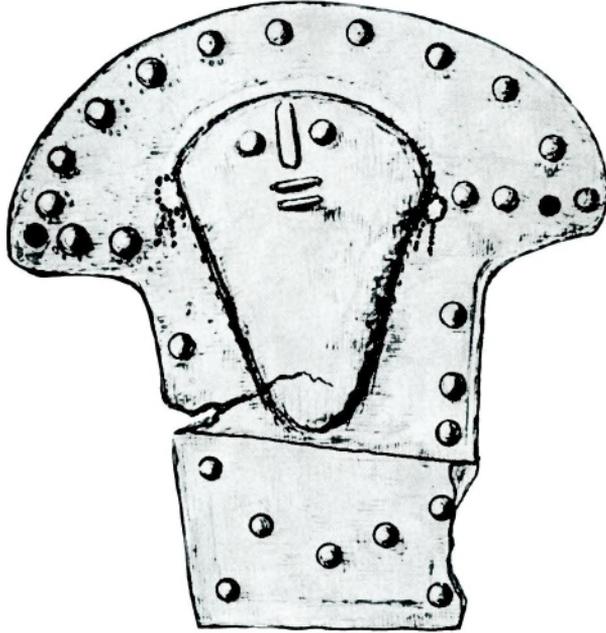
Res. 36 — Spiral bezekli bronz parça

Res. 37 — res. 36'nın deseni

Res. 38 — Kabartma insan başlı at alnlığı

Res. 39 — res. 38'in deseni

Res. 40 — Üzeri spiral bezekli, bordür kısmında fantastik hayvanların yer aldığı levha (Adana Müzesi)

Bununla beraber yazımızın başında belirttiğimiz hedefler, yaptığımız kazı ve araştırmalarla gerçekleşmiştir:

1 — 1971 yılında ele geçen bronz levhaların kazıda bulunan parçalar vasıtası ve buluntu yerinin durumu ile Serbar tepesindeki yıkıntı yerinden çıkarıldığı kesinlikle tespit edilmiştir.

2 — Buluntuların bir evin odası içinde ve tabanda üst üste istif edilmiş halde bulunmuş olması, bunların sandık veya çuval gibi bir şey içinde saklanmış olduğunu açıklayacak mahiyettedir.

3 — *In situ* durumda yeni bronz levhalar elde etmek suretiyle levhaların esas durumları hakkında bir fikir edinmek kabil olamışsa da, pektoral, alınlık, kemer parçası gibi bronz parçaların bulunması ve tasvirlerin öbür tam eserler üzerindekiyle teknik, konu ve kompozisyon bakımından aynı olması, aynı Urartu kültür çevresine ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

4 — Kazı sonucunda Giyimli bronz levhalarının basit bir köy evinde ve bir odanın basılmış toprak zemini üzerinde bulunduğu anlaşılma, buluntuların bir kutsal mahalde veya bir atelyede ya da resmî bir binanın hazine dairesinde saklanmamış olduğu ispatlanmıştır.

Yukarıdaki sayfalarda görüldüğü üzere, Giyimli'de bronz levhaların bulunduğu yerde yapılan kazı, tüm eserler bakımından verimli olmamışsa da, bilimsel bakımdan araştırmalarımız başarılı olmuş ve tatmin edici sonuçlara ulaşılmıştır.

ÇAPAN OĞULLARI

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

On sekizinci asır ortalarına ait vesikalarda bu ailenin soyadları *Çapar* olarak¹ geçmekte olup sonradan aynı manada olarak *Çapan* denilmiş² daha sonra *Çapar*'daki پ p ler b ye çevrilerek Arapça جبار Cebbar şeklini almış ve ailenin en şöhretlisi olan Süleyman Bey'in vakfiyesine Abdülcebbar olarak kaydedilmiştir. Fakat halk arasında bu isimlerden *Çapan* şekli taammüm ederek aile (Çapan Oğulları) diye şöhret bulmuş ve aynı isim darb-ımesel olarak kullanılmıştır.

¹ *Mühimme Defteri* 139, s. 52, *Mühimme* 152, s. 29, *Mühimme* 157, s. 139, *Mühimme* 165, s. 152 ve *Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikaları* No. 1453 ve *Vasıf Tarihi* c 1, s. 191 ve 268.

² *Çapar*, Eski Türk ünvanlarından olup yiğit manasına geldiği gibi uygur yazılarındaki *İşbara*, *Şbara*, *Asbara* şekillerinde tesadüf edilen kelimedenden gelme olduğu zan olunmaktadır. Rahmetli Profesör FUAT KÖPRÜLÜ'nün mütalâasına göre bir Çin metninde *Şepolo* (İşbara) kelimesinin Kahraman manasına olan *Çap*'dan gelen ve muharip suvari manalarını ifade eden Türkçe *Çapar* kelimesinin muadili olduğu da ihtimal dahilindedir. Eski Türkçe metinlerde *Çapkun*, *Çapav*, *Çapavul*, *Çapul* gibi muhtelif müştakları görülür.

Çapar kelimesi ulak manasına da gelüp yam kelimesiyle müradif olarak Devlet postası, Posta atı, yalnız at manalarında da kullanılmıştır. Farsca tarihlerde (İbn-i Bibî, Şerafeddin-i Yezdi Ahsen-üt-tevarih) kelime Çeper چپر imlâsiyle yazılmıştır (Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası sayı 2, s 28, 30).

Divan-ı Lûgat-i-it-Türk'de çapmak, *çapar* kelimelerinin vurmak, sıvamak manalarına geldiği görülür. (*Besim Atalay Tercümesi* c. 2, s. 3). AHMED VEFİK PAŞA *Çapar* kelimesinin vurup, koşturmak ve akın etmek manasına gelen *çapmak* masdarından gelme olduğunu beyan ediyor. اللغات النوائيه *Ellûgat-ül-Nevaiyye'de de çapkun'un* akın ve (*Çapan*)ın seğirden ve baş kesen manasına geldiği görülüyor. برهان قاطع *Burhan-ı Katı'da da* benekli ata Türkçede *Çapar* denildiği gösterilmektedir. HÜSEYİN KÂZIM BEY'in büyük Türk lûgatinde de *Çapar* kelimesinin aslı *çapmak* masdarından gelme olduğu müştakları olan *çapkun*, *çapavul*, *çapul* vesairenden bahsediliyor.

Çaparhane, atların bulunduğu menzilhane demek oluyor. Evliya Çelebi de seyahatnâmesinin bir çok yerlerinde *çapkun*, *çapul*, *çapavul* kelimelerinden bahsediyor ki akın demektir.

Bütün bu kayıtlara göre *Çapar* kelimesi, yiğit, akıncı, postacı manalarına gelmektedir.

ÇAPAR (ÇAPAN) OĞLU AHMED PAŞA

Çapan Oğulları ailesi tarihinde ilk gördüğümüz zat Çapar Oğlu AHMED PAŞA'dır. Babasının adı *Çapar Koca Ömer Ağa*'dır. Mahallî ananeye göre doğu taraflarından gelmiş olan bir Türk aşirete mensup olan bu aile eskiden ormanlık olan *Yozgat* taraflarına çadır kurmuşlar ve orada yerleşmişlerdir. Yine mahallî rivayetlere göre ÇAPAR OĞLU AHMED, bir düğün münasebetiyle *İstanbul*'a soytarı denilen oyuncu götürerek bir müddet orada kalmış imiş. Fakat Çapan ailesinin Mamelî Türkmen aşiretine mensup ve bu aşiretin beylerinden olduğu anlaşılıyor.

AHMED BEY (Paşa) 1145 Recep, 1732 Aralık'ta Mamelî Türkmenlerinin voyvodası olarak *Bozok* taraflarında bulunmaktadır. Mamelî aşiretinin mukataası esbak Sadr-iâzam BOZOKLU MUSTAFA PAŞA'nın mukataası olup oğlu HÜSEYİN BEY'e intikal etmiş ve HÜSEYİN BEY de bu mukataayı Çapar Oğlu AHMED BEY'e bir sene müddetle iltizam suretiyle kiralamış ve mukataa halkının zabt ve raptı hazineye ait varidatın tahsili halkın himaye ve sıyaneti bir fermanla Çapar Oğlu'na bildirilmiştir³.

AHMED BEY daha sonra *Bozok* Sancağı mütesellimi olmuş ve kendisine 1158 Ramazan ve 1745 Ekim'de Kapıcı başlık pâyesi verilmiştir⁴. Anadoluda harp ve darbe kaadir ve askerî sevk ve idare ve başbuğ olmağa lâyık ehliyetli olanların hükümetçe defteri tertip edildiği sırada bu evsafı haiz olarak bin beşyüz neferi idareye kudretli olmak üzere Çapar Oğlu AHMED BEY de deftere kaydedilmiştir⁵.

AHMED BEY, daha sonra Tokat voyvodası olmuş ve burada bulunurken fiilen kapıcı başlığı sebebiyle *İstanbul*'a gelerek Divân-ı Hümayun hizmetinde bulunması emredilmiş ise de sonradan Tokat'da

³ *Mühimme Defteri* 139 s. 52, Evâil-i Recep 1145.

⁴ Hâlâ *Bozok* mütesellimi Çapar Zâde Ahmed dâme mecdühuya hüküm ki: Sen ki mumaileyhin öteden beru hidemât-ı hümayun-ı mülûkânemde... kemal-i dikkat ve ihtimamına binaen ... fi-mâba'd dahi senden her halde mezid-i sadakat ve liyakat melhûz ve me'mûl olmaktan nâşi... Avatıf-ı Âliyyeyi hüsva-nemden bu defa sana dergâh-ı muallâm Kapıcıbaşlığı pâyesi tevcih ve ihsanım olmağın İlâm-ı hâl için işbu emr-i şerifim ısdar ve ... ile irsâl olunmuştur (Evasit-ı Ramazan sene 1158 Mühimme No. 152, s. 26, 32).

⁵ Topkapı Sarayı Arşivi Defter No. 7562, sene 1158 Muharrem.

kalması münasip görülerek âdilâne hareket etmesi hakkında kendisine 1165 Zi'l-ka'de, 1752 Ekim tarihli ferman gönderilmiştir⁶.

AHMED BEY, daha sonra mâlikâne suretiyle *Bozok* ve *Yeniil* voyvodası olmuştur⁷.

Sivas valisi ZARA'LI ZÂDE FEYZULLAH PAŞA'nın *Diyarbakir* Valiliğine nakledilmesi üzerine 1174 Ca. ve 1760 Aralık'da ÇAPAN OĞLU AHMED BEY Mirmiranlık yani iki tuğlu paşa olarak *Sivas* Valiliğine tayin olunmuştur⁸.

AHMED PAŞA daha sonra *Sivas*'tan alınarak *Niğde* Sancağı mutasarrıflığına nakledilmiş ve 1177 H, 1763 M.de *Niğde* ve havalisinde şekavet yapan *Kadı zâde* ismindeki şakiyi mağlûp ederek *Karaman* taraflarına kaçırmış ve katlettiği eşkiyadan belli başlılarının kesik başlarını mühürdariyle *İstanbul*'a göndermiştir. Bu suretle AHMED PAŞA'nın eşkiya te'dibindeki hizmeti sebebiyle kendisini taltif etmek ve diğerlerine de nümune olmak üzere hıl'atle taltif edilmesini sadr-ı âzamin arzemesi üzerine Sultan ÜÇÜNCÜ MUSTAFA Sadr-ı âzamin takririnin üzerine (*gönderesiz*) hatt-ı Hümayununu yazmıştır⁹. Fakat sonradan AHMED PAŞA'nın eşkiyayı ve kapısız leventleri korkutarak el altından anları himaye ettiği ve aynı zamanda zulmünden şikâyet edilip kendisine yapılan nasihatleri dinlemediği için katledilmesi hakkında ikinci defa *Sivas* Valisi olan ZARA'LI ZÂDE FEYZULLAH PAŞA'ya gizlice ferman gönderilmiştir.

AHMED PAŞA 1178 Şevval ve 1165 Mart'ta mûtad üzere her sene yapılmakta olan tayinlerde kendisine *Maraş* Eyaletinin verilmesi için tayinlerin yapılmasından bir ay evvel Divân-ı Hümayun'a müracaatta bulunmuştu¹⁰. İşte bu sırada *Rüşvan* Ağalığında bulunan ABAZA MEHMED AĞA'nın evvelden beri AHMED PAŞA aleyhinde yazmış olduğu şeyler tesirini göstermiş ve katline Abaza Mehmed Ağa memur edilmiştir.

Bunun üzerine ABAZA MEHMED, Çapan Oğlu'nun üstüne gitmiş, AHMED PAŞA kaçmış ise de elde edilerek katlolunup başı *İstanbul*'a gön-

⁶ *Mühimme Defteri* No. 155, s. 330 (Evâhir-i Zilka'de 1165 tarihli hüküm, *Mühimme* 157, s. 178, sene 1168 Rebiul-evvel).

⁷ *Vâsıf Tarihi* c. 1, s. 181 ve *Cevdet Tasnifi dahiliye vesikaları*.

⁸ *Mühimme Defteri* 157, s. 178 *Vâsıf Tarihi* c. 1, s. 191, sene 1174.

⁹ *Vâsıf Tarihi* c. 1, s. 233, 234 ve *Topkapı Sarayı Arşivi* No. 7019-99.

¹⁰ *Emirî Tasnifi, Üçüncü Mustafa devri vesikaları* No. 24784, sene 14, Şevval 1178.

derilmiştir (1178 Şevval sonları 1765 Nisan)¹¹. AHMED PAŞA'dan inhi-lâl eden Bozok Sancağına Beylerbeylik ile ABAZA MEHMED AĞA tayin edilmiştir¹².

ÇAPAN OĞLU AHMED PAŞA, idaresinde sert ve merhametsizdi. Yozgat Kasabasını ilk defa AHMED PAŞA tesis etmiş ve oğulları MUSTAFA ve SÜLEYMAN Bey'ler burasını imar ile bir kasaba haline koymuşlardır. AHMED PAŞA mütesellim oluncaya kadar *Bozok* Sancağı mütesellimleri *Yozgat*'a bir saat mesafede *Divanlı* köyünde otururlarmış. AHMED PAŞA *Yozgat*'da bir medrese yaptırmıştır¹³.

ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY

AHMED PAŞA'nın büyüğü Mustafa, küçüğü Süleyman adlarında iki oğlu vardı. Bunlardan MUSTAFA BEY Arpalık suretiyle *Kayseri*, *Niğde* ve *Kırşehir* mutasarrıfı olan BOĞAZLIYANLI MEHMED PAŞA'nın Başbölük Başlığında bulunmuş, İran seferine memur olan MEHMED PAŞA ile sefere gitmesi, harpte yaralanması sebebiyle Tebriz Seraskeri KÖPRÜLÜ ZÂDE ABDULLAH PAŞA tarafından verilen izinle memleketine gelerek iyileştikten sonra tekrar cepheye giderken *Erzurum* ve havali-sinde şekavet yapan İCİLLİ İBRAHİM ve EĞİNLİ OSMAN nam bölükbaşı-ların belâsına uğrayarak katilleri hakkında 1139 Muharrem sonları (1726 Eylül) tarihli ferman yollanmış¹⁴ ise de, MUSTAFA BEY'in şaki Bölükbaşı ile beraber olmadığı anlaşıl原因 olarak gönderilen ikinci bir fer-manla¹⁵ ölümden kurtulmuştur.

MUSTAFA BEY'i 1142 H, 1729 M'de *Bozok* Sancağı mütesellimi görüyoruz. Bu sene içinde *Rakka* taraflarına aşiret iskânına memur olan Çorum Sancak Beyi KAHRAMAN BEY'in maiyyetinde olarak *Ciridlü Köçeklü, Bab, Harbende*'li aşiretlerini iskân için *Rakka*'ya gitmiştir¹⁶.

¹¹ *Vâsıf c. 1, s. 268* ve *Cevdet Tarihi c. 2, s. 171*'de oğlu Mustafa Bey'in katli münasebetiyle ve *Mürüt-üt-Tevarih* (Umumî Kütüphane nüshası No. 5144) de 1178 senesi. Ahmed Paşa'nın katli hakkında III. Mustafa'nın Hattı hümayunu vesikalar arasındadır.

¹² *Zübdet-ül-vakıat* (Üniversite Kütüphanesi No. 2395, s. 8) *Zübdet-ül-vakıat*'da Hekim Oğlu Ali Paşa köleliğinden yetişme olan ABAZA MEHMED PAŞA hakkında mufassal malûmat vardır.

¹³ Oğulları Mustafa ve Süleyman Bey'lerin vakfiyeleri ve *Muallim Cevdet* tasnifi, *Mâarif vesikaları* No. 1575.

¹⁴ *Mühimme Defteri* No. 133, s. 325 ve *Cevdet Tasnifi Dahiliye* vesikaları No. 15981.

¹⁵ *Mühimme Defteri* 133, s. 378 sene Evahir-i Rebiul-âhır 1139.

¹⁶ *Mühimme Defteri* 135, s. 402, Evâil-i Muharrem, sene 1142.

MUSTAFA BEY 1149 H, 1736 M. tarihinde ise *Bozok* Voyvodalığında bulunmakta olup kendisinin askerî, idareye muktedir ve cessor olmasından dolayı bu sırada Rusya-Avusturya ile vukua gelen muharebe dolayısıyla suvari askeri Başbuğu olarak orduya davet edilmiştir¹⁷.

MUSTAFA BEY'in bundan sonra babasının 1178 H., 1765 M.'de katline kadar ne hizmette bulunduğu dair henüz elimize bir vesika geçmemiştir.

MUSTAFA BEY, babasının katlinden sonra uhdesindeki مال مالı malikânesi kendi hallerinde olmak şartıyla oğullarına ihsan olunmuştur¹⁸. MUSTAFA BEY babasının katlini müteakip metrukâtından kırkbeşbin kuruşu alarak *Kırım*'a kaçmış ve oradan da *İstanbul*'a gelmişti, fakat babası AHMED PAŞA'nın metrukâtını meydana çıkarmağa memur edilmiş olan Kapıcıbaşılardan ABAZA MEHMED AĞA'nın, Mustafa Bey'in *Bozok*'a gönderilmesini yazması üzerine YAYCIOĞLU ABDULLAH ve MUSTAFA Bey'in mühürdarı İSMAİL ÇAVUŞ ile birlikte yola çıkarılmışlar ise de YAYCIOĞLU *Düzce* ile *Bolu* arasında gelindiği sırada kaçmış, fakat MUSTAFA BEY *Bozok*'a getirilerek MEHMED AĞA tarafından hapsedilmiştir¹⁹.

Yine bu sırada MUSTAFA BEY'in kardeşi Süleyman Bey ailelerinin bir kısmıyla *İstanbul*'a gelmişler ise de *Bozok* mutasarrıfı ABAZA MEHMED PAŞA bunların *İstanbul*'da oturmalarından kuşkulanan mahallî asayişin bozulmasına sebep olacağından bahis ile hepsinin *Bozok*'a gönderilmelerini yazmış olduğundan yazdığı gibi SÜLEYMAN BEY ve onunla beraber *İstanbul*'a gelmiş olan aile efradının *Bozok*'a iadeleri hakkında 1179 Safer, 1765 Ağustos tarihli ferman gönderilmiştir²⁰.

¹⁷ *Bozok* Voyvodası Çapar Oğlu Mustafa Bey ziyde mecdühüya hüküm ki:

Sen ki muamileysin sen zatinde yarar ve nâm-dâr ve îmâl-i askerde ve şecaat ve bahadırılığa dair umurda mukdim ve kâr-küzar olduğun sem'i hümayunuma reside ve moskof keferesinin üzerine tertip olunan sefer-i hümayunumda senin gibi bahadır kimesnelerin şânları terfi olunarak asker başbuğluklarında istihadam olunmak lâzım ve lâbüd olmağla sen dahi bazı suvari askerler üzerine başbuğ nasb olunman için bir kadem akdem salt ve sebükvar orduy-ı hümayunuma gelmen fermanım olmağlın . . . (Evail-i Safer sene 1149 *Mühimme Defteri* 142, s. 98).

¹⁸ Bu hususta *Bozok* maa Süleymanlı Kadısının ilâmı sen 1180 Ca. (*Emirî Tasnifi*, Üçüncü Mustafa Devri vesikaları No. 25565).

¹⁹ ABAZA MEHMED PAŞA'nın 1178 Zil-hicce (1765 Haziran) tarihli tahriyatından (*Cevdet Tasnifi*, Maliye vesikaları No. 747).

²⁰ *Cevdet Tasnifi*, Dahiliye vesikaları No. 7576.

Bu sırada *Bozok* Sancak Beyi ABAZA MEHMED PAŞA'nın hapisine bulunmakta olan Mustafa Bey kaçarak Köçeklü ve Mamalu aşiretleri arasında saklanmak suretiyle vakit geçirirken başiboş serseri leventlerin Anadolu'daki fenalıkları dolayısıyla MUSTAFA BEY aşiretlerden tedarik ettiği kuvvetlerle o taraflardaki leventleri tepelemeğe muvaffak olmuştur. Şöyle ki:

Mustafa Bey Köçeklü ve Mamalu aşiretleri arasında dolaşırken başiboş leventlerden ÇOPUR ABBAS, GENÇ ABBAS, DARPÇIKTI isimlerindeki Bölükbaşların idareleri altındaki Anadolu'nun bu havalisinde yol kesme, yağma, katil gibi fenalıklarda bulunan leventlere karşı yukarıda isimlerini söylediğimiz iki aşiretten ve babasının adamlarından topladığı kuvvetle harekete geçmiş ve bir gece *Sungurlu* mevkiinde yatan sekiz yüz kadar levent üzerine baskın yaparak bunların bir haylısını öldürüp katledilenlerin başlarını keserek Sivas Valisi ZARALI ZÂDE FEYZULLAH PAŞA vasıtasıyla *İstanbul*'a göndermiştir (Takriben 1180 H., 1766 M.).

MUSTAFA BEY'in bu hizmetine karşı berveç-i Arpalık Bozok'da olan ÇİRMEN'LI MEHMED PAŞA'nın azliyle 1181 Ramazan, 1768 M.'de Bozok Mutasarrıflığına *Hotin* Muhafızı RECEP PAŞA tayin olunarak mütesellimliği de MUSTAFA BEY'e verilmiştir²¹.

Bundan sonra *Bozok* Sancağı senelik hükümet tayinlerinde mütesellimlik suretiyle tevcih edilir olmuş ve bu Sancak ardında hudut ve kale muhafızlarından kime tevcih edilirse MUSTAFA BEY onun mütesellimi olarak *Bozok*'u idare etmiştir. Eşkîya te'dibindeki hizmeti sebebiyle MUSTAFA BEY'e Kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir²².

²¹ Bozok Sancağı mütesellimi olan Çapar zâde Mîr Seyit Mustafa ziyde mecdühüya hüküm ki :

Sen ki mütesellim-i mumaileyhsin *Bozok* Sancağı Mütesellimliği Livai mezbur hududu dahlini şer ve mazarrat-ı eşkiyadan tathir eylemek şartıyla ber-veçhi ilhak mutasarrıfı olan *Hotin* muhafızı RECEP PAŞA edamullah-u taala iclâlûhu tarafından uhdene ihale ve tefviz olunduğunu müş'ir emr-i şerifim tarafına vusul... Evasıtı-Ramazan 1181 (*Mühimme 165, s. 352*).

²² Dergâh-ı âli Kapıcıbaşlarından Bozok Sancağı mütesellimi Çapar Oğlu Mîr Mustafa dâme mecdühüya ve liva-i mezburda vaki kuzat ve nüvvaba hüküm ki:

Bozok ve tevabi-i mukataatını seksen üç senesi Muharremi guresinden ve tayyaratı tarih-i tevcihi olan seksen iki senesi Şevval-i mükerrerinin on birinci gününden zabt ve mâl-i mirisini vakt-ü zamaniyle eda eylemek şartıyla avatıf-ı aliyye-i hüsrevanemden Bozok Sancağı, hâlen *Hotin* Valisi vezirim SÜLEYMAN

MUSTAFA BEY 1188 H., 1774 M.'de Surre Eminliğine tayin olunarak kendisine Küçük Mirahorluk pâyesi verilip bu münasebetle kardeşi SÜLEYMAN BEY'e de Kapıcıbaşılık rütbesi tevcih edilmiştir²³.

Mustafa Bey Bozok Mütesellimliğini elde ettikten sonra babasının katli için ABAZA MEHMED AĞA'ya yardım edenlerden intikam almış; kendisine tebliğ olunan emirlere aldırış etmemiş²⁴, bu sırada Rus muharebesi sebebiyle meşgul bulunan hükümet bu hallere bakmağa vakit bulamadığından MUSTAFA BEY o havalide nüfuzunu iyice tesis ederek 1191 H., 1777 M.'de *Bozok* mutasarrıfı olmuş ve bundan istifade ile epey mezalim yapmıştır²⁵.

Canikli ve Çapan Aileleri arasındaki husumet :

Anadolu hanedanından *Fatsa*'lı AHMED AĞA'nın oğlu olan CANIKLI HACI ALİ PAŞA ilk zamanlarında berveçhi mâlikâne *Trabzon* Mutasarrıflığı ile *Canik* muhassıllığında bulunarak²⁶ 1182 H., 1768 M.'de başlayan Osmanlı-Rus muharebesindeki gayretine mebni vezirlik ile *Erzurum* Valisi ve *Kars* Seraskeri olmuş ise de bir iş görmedikten başka hükümete karşı da ağır yazılar yazarak tehditkâr vaziyet almış olmakla beraber kendisine müsamaha edilerek ikinci defa *Erzurum* Valisi ve arkasından 1193 H., 1779 M.'de *Trabzon* Valisi olmuştur. İşte bu sırada aşağıda görüleceği üzere ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY ile araları açılarak birbirleriyle çarpışmaya kadar işi ileri götürmüşlerdir.

PAŞA edamullahı iclâleye tarih-i mezburdan ilhaken tevcih ve ihsan-ı hümayunum olmağla sen ki mütesellim-i mumailiyhsin livai mezburu kemâ-kân sen zabt-ü-rabt ve zümrei eşkıyanın def-i şer ve mazarratlarıyle ahalinin himayet ve sıyanetleri şartiyle vezir-i müşarün-ileyh tarafından dahi livai mezbure mütesellim nasb ve tayin olunduğunu müş'ir işbu emr-i şerifim ısdar olunmuştur. Evasıt-ı Şevvâl 1183 (*Cevdet Tasnifi Dahiliye No. 15693*).

²³ *Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikaları dosya 6, No. 1533*, sene 1188 Zilka'de ve *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları No. 1796*, sene 1188 Zilka'de. MUSTAFA BEY Surre Eminliği ile gittiği Hicaz'dan avdette Pâdişah'a takdim etmiş olduğu hediyeçlerin listesi Topkapı Sarayı Arşivinde 368 numaradadır.

²⁴ *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları 12272*, sene 1184.

²⁵ Çapan Oğlu Mustafa Bey'in mezaliminden bahis ile hükümete müracaat eden TOKMAK HASAN PAŞA ZÂDE İSMAIL BEY'in istidası (*Emirî Tasnifi, Hamid-i Evvel vesikaları 17470*, sene 1192).

²⁶ *Mühimme Defteri No. 165*, s. 343.

Çapan Oğlu MUSTAFA BEY, babası gibi şedid ve zalim olduğundan hısım ve akrabasından bazıları bundan kaçarak *Amasya*, *Merzifon*, *Vezirköprü* taraflarına kadar nüfuzunu yaymış olan HACI ALİ PAŞA'ya iltica etmişlerdi. HACI ALİ PAŞA, bu mültecilerden MAMALI OĞLU ŞEMSİ BEY'in tahrikiyle Çapan Oğlu'nun nüfuzu altındaki bazı yerleri işgal ederek HÜSEYİN ÂBAD (Alaca) kasabasına kadar inmişti. Bunun üzerine MUSTAFA BEY durumu hükümete arzettiğinden HACI ALİ PAŞA'ya kuvvetlerini geri çekmesi emredilmiş ise de HACI ALİ PAŞA:

— *Ya Çapan Oğlunu idam edersiz, yahut ben üzerine varup izale ederim*, yollu serkeşce cevap vermiş ve kendisine gönderilen tahrirata karşı da:

“— Benim fimâbaad devlet ile işim yoktur, istediğimi işlerim ve nice memleket harap ederim” diye ısyanını meydana vurması üzerine Valilikten azl ve vezirliği de üzerinden alınarak âsi ilân olunmuştur.

Bunun üzerine malikâne suretiyle *Bozok* Mutasarrıfı ve *Yeni il* voyvodası olan ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY'e gönderilen 1193 Ramazan ve 1779 Eylül sonları tarihli fermanla HACI ALİ PAŞA'nın te'dip ve idamı emrolunduğu gibi ²⁷ MUSTAFA BEY'e yardım etmesi hakkında Sivas Valisine de bir ferman yollanmış ²⁸ ve deniz yoluyla bir tarafa

²⁷ Hâlâ Berveçhi mâlikâne *Bozok* Mutasarrıfı ve *Yeniil* Voyvodası olan Çapan Oğlu Mir Mustafa dâme mecdühuya hüküm ki.

Trabzon Valisi HACI ALİ PAŞA dedikleri hain ve bâğiden şayet din ve devlete nâfi bir hizmet zuhur eder me'muliyle zümre-i vüzeraya ilhak ve bir kimesne hakkında zuhr eylemeyen enva'ı iltifat ve ikram ile taltif ve on sekiz yaşında oğlu MİK-DAD'a vezaret ve eyalet ihsan ve bunun emsali nice mültemesatına müsaade ve kavlen ve fiilen avatıf-ı şâhaneme mazhar kılınarak Kırım Seraskerliği uhdesine ihale hitta-i Kırım'da ihtilâl vukuunda üç, dört bin nefer olsun müheyya olan kalyonlara asker irkâb ve imdad-ı müslimîne ib'âs eylemesini havi hutût-ı hümayununmla mua'nven ahkâm-ı adide tastir ve tisyar edeceği askerlerin bahşîş ve ulûfe ve zahireleri peşin itâ ve zamir-i tahmirinde merkûz mefsedet lâzimesinden tenbihat-ı hidvânem bir türlü kulağına girmiyüp... Donanmayı *Samsun* iskelesinde tevkif ve mevsim-i derya geçtikten sonra *Kefe*'ye varup kavm-i Tatar ile muhabere etmeden avdet edüp bu suretle eli boş dönmesi sebebiyle gönderdiği tahriratlarda tahammül edilmeyecek sözler derciyle aczini kapatmak istemiştir. Sen ki mumailihsin mutlak seni kenduye istirkap ile ya Çapan Oğlu'nu idam edersiz veyahut ben üzerine varup izale ederim kelâm-ı bağıyanesini kâğıdında tasrih eylediğinden âsi-i mezburu katl ve idam ve ser-i maktuunu der-iâliyyeme isale hasseten sen memur kılınmağla görevim seni (*Mühimme Defteri* 178, s. 37, sene evasıt-ı Ramazan 1193). Hulâsa alınmıştır.

²⁸ Sivas Valisine birinci ferman (*Mühimme* 158, s. 37) ve yine Sivas Valisi esbak Sadr-ı âzam *İzzet Mehmed Paşa*'ya te'kidi havi Evail-i Şevval 1193 tarihli ferman

kaçmaması için sahillerdeki kaza ve nahiye kadılarına da talimat verilmiştir.

ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY 6 Şevval 1193 ve 17 Ekim 1779'da üç bin kadar kuvvetle *Yozgat*'tan hareket ve *Bafra*'da bulunmakta olan HACI ALİ PAŞA üzerine giderek HACI ALİ PAŞA'nın karşı çıkardığı küçük kuvvetlerle musademe ederek anları bozduktan sonra kendisini *Bafra*'da muhasara etmiş ise de²⁹ beş, altı bin kadar kuvveti olan HACI ALİ PAŞA muharebeye girişmeyerek kendi konağını yaktıktan sonra muhasarayı yararak haremi ve oğlu BATTAL HÜSEYİN PAŞA, elli altmış kadar maiyyeti ve hazineleriyle *Sinop* yakınında gemilere binerek *Kırım* tarafına kaçmıştır (Evahir-ı Şevval 1693 ve 1779 Kasım)³⁰.

İşte bu hal Çapan oğullarıyla Canikli Ailesinin aralarını açmış ve husumet daha sonra da Hacı Ali Paşa'nın torunu TAYYAR PAŞA ile ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY arasında tekrarlanmış ve Canikli ailesinin felâketiyle neticelenmiştir.

Çapan Oğlu Mustafa Bey'in katli :

Mustafa Bey'in mezalimi babasından ziyade olup Canik'i ALİ PAŞA'ya galebesinden sonra bütün bütün şişmişti. Yaptığı zulmün neticesinde kendisinden de intikam alınacağını düşünerek babasının adamlarına ve kendi yakınlarına bile güvenemiyerek satın almış olduğu otuzdan ziyade köle ile kendisini muhafaza altında bulundurmakta ve bu kölelere talim ettirerek anları nezareti altında yetiştirmekte idi.

Bu sırada MUSTAFA BEY'in dairesinden bir şamdan çalınmış ve bunu buldurarak çalanı katlettirmişti. Halbuki köleler bu şamdanı

(*Mühimme Defteri* 178, s. 37 ve *Cevdet Tasnifi Dahiliye Vesikaları* No. 12578 ve *Cevdet Tarihi* C. 2, s. 130).

²⁹ Firarî CANIK'LI HACI ALİ PAŞA'nın akraba ve avnesinden bazı kimselerin MUSTAFA BEY'i *Bafra*'da muhasara edüp, MUSTAFA BEY'in asker tedariki için Canik'ten çıktığı (kaçtığı) haber alınması üzerine Sivas Valisi İZZET MEHMED PAŞA ile mütefikan asiler üzerine gidilüp *Canik*'in zaptedilmesini havi *Amasya* Sancağı mütesellimine Sadr-ı âzam tarafından buyruldu gönderilmiş olduğu bir vesikada görülüyor. (*Topkapı Sarayı Arşivi* 10785).

³⁰ *Mühimme Defteri* 178, s. 7, H. sene Evahir-i Şevvâl 1193 ve *Cevdet Tarihi* c. 2, s. 131. HACI ALİ PAŞA'nın beş, altı bin mevcut kuvveti olduğu halde kaçması, kendisinin bir ısyan hareketinde bulunmak istemediğini göstermek istemesinden veyahut tedariksiz bulunmasından ve âsi ilân edilmiş olmasıyla maiyyetinin kendisini terk etmeleri ihtimalinden ötürü olmalıdır.

çalını bildikleri halde onu ölümden kurtarmak için ele vermemişler ve efendilerine de böylece söylemişlerdi. MUSTAFA BEY, kölelerin hırsızları bildikleri halde söylememelerine kızarak:

“— Siz benim kölelerimsiniz. Benim malıma hıyanet eden kimesneyi benden saklayarak yabancılar ile sırdaş olmanız küfran-ı nimettir” diye kölelerini diğer ağır sözlerle tekdir ile incitmişti. Bu halden müteessir olan köleler bir gün aynı hal bizim başımıza gelir diyerek MUSTAFA BEY’i öldürmeğe karar vermişlerdir.

MUSTAFA BEY kölelerine tüfenk talimi yaptırmak üzere kasaba haricinde metris yani siperler kazdırıp orada talim ettirmeği ve bunların talimlerinde bizzat bulunmağı âdet etmişti. Yine bir gün şehir dışındaki siperlerde talim yapılırken kölelerin aralarındaki ittifak üzere hep birden tüfeklerini efendilerinin üzerine çevirip yaylım ateşle öldürdükten sonra yine hep birden atlanarak HACI ALİ PAŞA’nın mıntakasına kaçmışlardır (1196 Cemaziyelevvel ve 1782 Nisan)³¹.

MUSTAFA BEY’in adamlarından GÜRÜN’LÜ MUSTAFA AĞA’nın 14 Ca. 1196 (27 Nisan 1782) tarihli ifadesine göre ÇAPAN OĞLU’nun at yetiştirmeğe hevesi olmadığından tahminen yetmiş, seksen devesi, seksen katırı ve bin kadar koyun ve keçisi varmış. Beslediği atları hediye olarak gönderirmiş. Çiftlikleri mamûr olup haylıca mahsul almış, ekseriya fakir köylülere borç olarak tohumluk verirmiş³².

MUSTAFA BEY’in ölümünde *Ali* adında onbeş yaşında bir oğluyula bir yaşında diğer bir oğlu ve küçük yaşta üç de kızı kalmıştı. Üç dört yüz kese sarfiyle *Yozgat*’ta cami ve han ile çarşı bina ettirmişti³³.

MUSTAFA BEY’in ölümünden sonra gerek muhallefatının zaptı ve gerek *Bozok*’a bir mütesellim tayini hakkında Sadr-ı âzam İZZET MEHMED PAŞA tarafından 1 İNCİ ABDÜLHAMİD’e takdim edilen takrirden

³¹ MUSTAFA BEYİN katlinin kendisinden intikam almak isteyen HACI ALİ PAŞA’nın tertibi ile olduğu zannedilmektedir.

³² GÜRÜN’LÜ MUSTAFA AĞA’nın tahririni okuyan BİRİNCİ ABDÜLHAMİD, tahririn üzerine

“Bu adam fukara ve zuafaya tohum ve zahire vermek (!) حجاج Haccac’dan eşedd azlamullah-ül-ibad bir kâfir-i bi din idi. Şimdi (Fukaraya merhamed eder) lafzı, lafz değildir. Zülümle hayret ve hasanet kabul-ı indillâh olur mu?” hatt-ı hümayununu yazmıştır. (*Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikaları* No. 1333).

³³ *Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikaları* No. 1333 ve *Haremeyn defteri* ve Gürün’lü Mustafa Ağa’nın tahriri.

Bozok için iki namzet gösterilerek bu hususta Pâdişahın mutalâası sorulmuştur. Sadr-ı âzam takririnde şöyle diyor:

“Bu defa vefat eden Çapazâde Mustafa Bey’in mukataatı kaime-lerini tertip ve emvâl ve eşyasının zaptına Kapıcıbaşı Ağalardan biri mübaşir tayin ve hâcegân-ı divân-ı hümayunlarından bir müdrik mevsuk kulları ve baş muhasebeden bir mütemed kâtip terfik olunmak üzere iktiza eden evamir-i aliyyenin ve keزالik *Sungurlu*’da tevkif olunan hazinesinin der-i saadete irsalini müş’ir lâzım gelen emr-i şerifin ısdarını ve Kapıcıbaşılık esamisinin hazine-mande olunmasını muta-zammin Defterdar Efendi kullarına ve kalemine buyrulduklar neşrolunup lâkin *Bozok* Sancağının zâbitten bir an huluvvi حلوى câiz olmadığından serian bir mütesellim nasbı cemi-i umurdan mukaddem olmak hasebiyle *Bozok* sükkânından *Sungur zâde* veyahut müteffanın kâtibi Mühürdar İSMAİL EFENDİ’den³⁴ birisinin *Bozok* mütesellimi tayin olunması mertebeyi vucupta olmağın merkumandan kangısının mütesellim nasbına iradei husrevâneleri taallûk eder ise muktazi olan emr-i münifinin takdiri...”

Sadr-ı âzamin bu takriri üzerine BİRİNCİ ABDÜLHAMİD:

“*Benim Vezirim*

“*Müteffanın emvali yoktur, evlâdı ve biraderi şu kadar akçe virsün, musaleha olunsun diyecek madde değildir. Herkesin lisani yirmi otuz bin keseye baliğ olur; maliktir diyorlar. Sair fevt olanlar gibi değildir. Zalemeden gaddar bir cebbar idi, evlat, akraba, etbâ elbette tekdir olmadıkta meydana mal zuhur etmez. Mübaşir, Kapıcıbaşından münasibi ve hacagândan biri ve kâtip arzı mütesellimlik *Sungur zâde* olsa olmaz mı? Zehair hususuna dahi dikkati tâmme birle tanzimine ihtimam gerektir” hatt-ı hümayuniyle cevap vermiştir³⁵.*

Birinci Abdülhamid, Mustafa Bey’in zalim ve gaddar oluşunu bildiği için mümkün olursa o havaliyi bu ailenin elinden kurtarmak istiyordu. Bununla beraber MUSTAFA BEY’in kardeşi olup *İstanbul*’ca bulunan SÜLEYMAN BEY’in, biraderinin yerine tayin edilecek olursa

³⁴ Bu İsmail Efendi, MUSTAFA BEY’in mühürdarı olup MUSTAFA BEY’in ölümünden sonra annın mallarını biraderi SÜLEYMAN BEY’den sakladığı için SÜLEYMAN BEY tarafından öldürülmüş ve servetine el koymuş ise de hükümet bunu SÜLEYMAN BEY’e kaptırmak istemeyerek talep etmişti (*Mühimme Defteri No. 178, s. 311, seneye 1199*).

³⁵ *Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikalari dosya 6, No. 1337.*

onun muhallefatını üzerine alarak ona mukabil hazineye ne verebileceğini öğrenmek isteyerek:

“— Çapar Oğlu'nun nesline Türkmen Ağalığı şart değildir, kapıcıbaşılardan ve taşradan kimse yok mudur? Müteveffanın karındaşı oldukta ne verir? Malikâneleri tanzimi ve mübaşir intihap oluna. Genç Osman Kapıcıbaşı gençcedir. Dahi bundan ceri' ve cessus ve mütemed var mıdır? Yine intihaben bildiresin”. Hatt-ı hümayununu yazmış ve nihayet *Bozok* Mutasarrıflığı MUSTAFA BEY'in kardeşi SÜLEYMAN BEY'e verilmiştir³⁶.

MUSTAFA BEY 1195 Muharrem guresinde (birinci günü), 28 Aralık 1780'de Yozgat'ta bir cami ile türbe ve şadırvan yaptırarak vakfına kapıcıbaşı rütbesinde olan onbeş yaşındaki oğlu ALİ RİZA BEY'i mütevellî koymuştur³⁷. Vakfiyesinde (Sabıka surre-i hümayun emini ser bevvin-i dergâh-ı âlî) kaydı olup aynı kayıt çeşme kitabesinde de vardır.

Vakfiye mücebince cami MUSTAFA BEY'in olduğu halde sonradan biraderi ve halefi SÜLEYMAN BEY camii kabullenip kapısı üstüne 1209 H., 1794 M. tarihli saçma sapan gûya manzum bir kitabe koymuştur.

SÜLEYMAN BEY biraderinin şadırvan (Çeşme) kitabesini kendisine mal edemiyerek Mustafa Bey'in ismi zikredilmekte olup aynen şöyledir:

- 1 — Sahibü'l Hayrat Camii Kebîr Sâbıka surre-i Hümayun
- 2 — Bereket nümûn emin-i ser bevvin-i Dergâh-ı Âlî Abdülcebbar Zâde
- 3 — Elhac Mustafa Bey Efendi İbn-i Merhum Ahmed Paşa
- 4 — İbn-i Ömer Ağa 1312 Mütevellî Ali Rıza Vekili Mehmed Nureddin

³⁶ MUSTAFA BEY'in adamı GÜRÜN'LÜ MUSTAFA AĞA takdim ettiği takdirinde *Bozok*, Mütesellimliği MUSTAFA BEY'in on beş yaşındaki oğlu ALİ BEY'e verilecek olursa babasının admaları başından ayrılmayarak güzel hizmet eder demiş ise de telifi nazarı dikkate alınmayarak SÜLEYMAN BEY'e verilmiştir. ALİ BEY'in, babasının hesaplarını görmek üzere *İstanbul*'a gelmesi emredilmiştir (*Mühimme Defteri No. 181, s.95, sene 1196 Şevvâl*). Fakat SÜLEYMAN BEY, ALİ BEY'in kalmasına lüzum göstererek *İstanbul*'a göndermemiştir (*Başvekâlet Arşivi 3634*).

³⁷ MUSTAFA BEY'in vakfiyesi sureti Vakıflar Umum Müdürlüğünde Haremeyn 9 uncu defterin 91 inci sahifesindedir. MUSTAFA BEY'in Oğlu ALİ BEY mütevellî olduğu zaman on beş yaşında idi. ALİ BEY'e 1188 Muharrem, 1774 Mart'ta henüz sekiz yaşında iken Kapıcıbaşılık verilmiştir.

ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY

Çapan Oğulları ailesi içinde en nüfuzlusu ve devlete hizmet itibariyle en faali ve bilhassa ÜÇÜNCÜ SELİM'in tesis ettiği *Nizam-ı Cedid* teşkilâtındaki gayreti ile pâdişahın Anadolu'da en çok güvendiği ve sevdiği bir şahsiyet idi. SÜLEYMAN BEY nüfuzu altına aldığı geniş mın-takadaki icraatı ve yerine göre şedid ve cezrî harekâtiyle şöhret bulmuştur. SÜLEYMAN BEY, AHMED PAŞA'nın küçük oğludur.

1188 Zil'kade ve 1775 Ocak'ta Kapıcıbaşı rütbesi verilen SÜLEYMAN BEY daha sonra biraderi tarafından öldürülmekten korkarak *İstanbul*'a kaçmıştır³⁸. Biraderi MUSTAFA BEY'in katledildiği *Bozok*'da bulunan kethüdası Mehmed Ağa tarafından kendisine bildirilmiş olduğundan SÜLEYMAN BEY kendisine gelen mektubu bilvasıta Sadr-ı âzam'a takdim etmiştir³⁹.

MUSTAFA BEY'e ait kısımda görüldüğü üzere *Bozok*'a hariçten kimse tayin edilmeyerek biraderinin muhallefatına bedel, SÜLEYMAN BEY hazineye üçbin beşyüz kese (bir milyon yediyüz elli bin kuruş) vermek suretiyle *Bozok* idaresi kendisine verilerek *Yozgat*'a gönderilmiştir 1196 H., 1781 M.⁴⁰.

SÜLEYMAN BEY *Bozok*'a hareketinden evvel Sadr-ı âzam İZZET MEHMED PAŞA ile Defterdar PEPEĞİ HASAN EFENDİ'yi görüp biraderinin mallarını oğlu ALİ BEY ile akrabasından Sungur zâde AHMED AĞA ve

³⁸ Çapan Oğullarıyla Canik'li ailesi ve bilhassa Çapan Oğullarına dair olan takririden.

³⁹ Şevketlü kudretlü kerametlü adaletlü velî nimetîm efendim Pâdişahım.

Bozok Mutasarrıfı ve *Yeniil* Voyvadası ÇAPAN ZÂDE MUSTAFA BEY'in Dersaadette mukim karındaşı Kapıcıbaşı SÜLEYMAN BEY kullarına kethüdası MEHMED AĞA tarafından bir adam ve mektup gelüp mefadında mumaileyh MUSTAFA BEY'i köleleri binîş yerinde darp ve katl eyledikleri tahrir olunmağın gelen mektup ve SÜLEYMAN BEY kullarının takrirî merfu'-ı atebe-i ulya kılınmıştır. Müteveffay-ı mûmaileyh'in emvali kabzına bir mübaşir tayini lâ-büd olmağın gerek gidecek mübaşirin intihabı ve gerek malikânelerinin tanzimi bundan sonra mülâhaza ve iktizaları pâyei serir-i alâlarına arz olunacağı... (*Emirî Tasnifi Hamid-i Evvel vesikaları 1453*).

⁴⁰ *Cevdet Tarihi* c. 2, s. 172. MUSTAFA BEY'in bütün malları kendisine bırakılmak şartıyla SÜLEYMAN BEY hazineye on dokuz yük kuruş yani bir milyon dokuzyüzbin kuruş borçlanmış olup bunu taksit ile altı yük ve on beş bin kuruş darphane hazinesine ve beş yük yirmi beş bin kuruşu da hazineye teslim ederek 10 Ca. 1198'de darphaneye yedi yük altmış bin kuruş (1520 kese) borcu kalmıştı. (*Emirî-Hamid-i Evvel vesikaları 1682*) daha sonra borcunun bakıyyesini de ödemeğe devam etmiştir (*Aynı tasnif No. 1660-1680*).

Mühürdar İSMAİL ve Başçavuş ALİ AĞA, Hazine-darı ve kölesi OS-MAN'ın saklamış olduklarını haber aldığı ve *Yozgat*'a gidince bun-lardan biraderinin mallarını meydana çıkarmak için tazyik edilme-lerinin zarurî olduğunu ve bu hususta kendisine müsaade olunmasını isteyerek muvafakatlerini aldıktan sonra *Yozgat*'a gitmiş ve oradan gönderdiği bir tahriratta saklı malları meydana çıkarmak için emir istemiş ve kendisine (1198 Zil'hicce sonları, 1782 Kasım sonu) tarihli müsaadeyi havi ferman gönderilmiştir⁴¹.

SÜLEYMAN BEY aldığı bu müsaade üzerine haklı haksız bunları tazyik ile iki bin keseden ziyade para aldıktan başka idaresi altındaki âyanlardan da -biraderinin zamanında- halka zulüm ettiklerinden dolayı yine iki bin keseyi müteceviz cerime almıştır⁴².

1200 H., 1786'da *Yozgat*'ta veba hastalığı zuhur ettiğinden MUSTAFA BEY'in oğlu Kapıcıbaşı rütbesinde olan ALİ BEY bundan müteessiren vefat ettiğinden Süleyman Bey'in aleyhdarları henüz on dokuz yaşında olan bu gencin amcası tarafından zehirlendirildiğini ortaya atmışlardır⁴³.

SÜLEYMAN BEY'in de gaddarlığı sebebiyle hakkında şikâyetler devam etmesi üzerine Birinci Abdülhamid bunların zalemeden olma-larına mebni Bozok Sancağının iki tuğlu Paşa'ya (Beylerbegiye) veril-mesini düşünerek bu hususta Sadr-ı âzâmın mutalâasını sormuş o da takdim ettiği takririnde:

“Çapar Oğulları hakkında söylenen kelâmlara aslı yoktur deni-lemez. Lâkin şu aralıkta Anadolu'dan bir mahalle beş on bin asker tayin murad olunsa yine aşair ve kabail ricalinden olmağla göze görü-nür Çapan Oğlu vardır. Geçenlerde *Mısır*'a bin nefer ve bu defa da *İsmail* ordusuna iki bin nefer asker *Bozok*'dan ihraç ve irsal olunmuştur. Yine icap ederse nüfuzu olmağla istenilen miktar asker ihraç edebilir. Yerine bir Paşa tayin edilse henüz gitmiş, acemi olmağla nüfuzu bunun gibi olamaz, zira aşiretin mizacını bilir. Şimdilik kendisine mezalimden el çekmesi için tarafımdan mektup yazılarak ıslahına sâ'y edileceğini” arzetmiş ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD bu mutalâayı uygun bularak takririn üzerine:

⁴¹ *Mühimme Defteri 181, s. 101, sene 1196 Zil hicce sonu.*

⁴² *Çapan Oğulları ve Canikli ailesine dair takrirden.*

⁴³ *Çapan Oğulları ve Canikli ailesine dair takrirden.*

“Benim Vezirim,

“Çapar Oğlu'nun hemen azli vakti olmadığı malûm. Bir hâli vakte merhundur, ancak zulme benim rızam olmadığı ve Allah'ü Azimüşşanın dahi emri olmamağla tarafından ne gûna tekit emri iktiza eder ise tahririniz yine faideden halî olmaz” hatt-ı hümayununu yazmıştır ⁴⁴.

Sadr-ı âzamanın takririnden anlaşılacağı üzere SÜLEYMAN BEY rivayet edilen mezalimiyle beraber nüfuz ve kudreti sebebiyle dar zamanlarda hükümete yardım ve devlet emrini yerine getirmek suretiyle hizmet ediyordu.

I. ABDÜLHAMİD, zulümlerinden dolayı Çapan Oğullarını sevmiyordu. Bir gün Pâdişah, SÜLEYMAN BEYİ Surre Emmini tayin etmek arzusunu göstermiş ve bu hususta Sadr-ı âzamanın fikrini sormuş ve SÜLEYMAN BEY'i Surre Emmini tayin etmekten maksadının da anı bir müddet muhittinden uzak bulundurmak ve belki de yolda ölerək halkın kendisinden kurtulmaları ihtimali imiş. Pâdişah buna dair Sadr-ı âzama yazdığı Hatt-ı Hümayunda:

“Benim Vezirim,

“Çapar Oğlu اعظم العباد الله azlemü'l-ibadullah bir mel'un, belki yolda canı cehenneme gider” sözleriyle SÜLEYMAN BEY hakkında gayzını ızhar etmiştir. Pâdişahın arzusu üzerine Sadr-ı âzam daha evvel Süleyman Bey'in Surre Eminliği hakkında fikrini yoklamıştır. SÜLEYMAN BEY verdiği cevapta hükümet hazinesine ve halkın borçlu olduğundan dolayı Surre Eminliğinden afvını rica etmiş ve aynı zamanda İsmail kalesi tarafına bin kadar asker yollaması kendisine emredilmiş olduğundan bizzat bunlarla meşgul olacağı cihetle keyfiyet Pâdişah'a arzolanarak Surre Emmini tayininden vazgeçilmiştir. Sadr-ı âzamanın bu meseleye dair takdim ettiği arızasının üzerine BİRİNCİ ABDÜLHAMİD:

Benim Vezirim,

Çapar Oğlu eben an ceddinin ezlam'ül-lahi-l'ibâd bir dinsiz heriftir. Bu kadar fukara ve zuafaya ba husus mürd olan karındaşı bî iman ve bî hamiyetle eylediği siyaset bir türlü tarif olunacak manâ olmadığı cümlelerin malûmudur. Karındaşının malından deruhde eylediği bakayası hâlâ İZZET

⁴⁴ Başvekâlet Arşivi Hatt-ı Hümayûn vesikaları No. 25642.

PAŞA sadaretinden beru kalmıştır⁴⁵. Gerek mirîye ve gerek sair kesâna def' atan verip Surre Emanetine dahi tahmil olmağa kudret sahibidir. Öyle dinsizi ziyaret-i ravza-i mutahhare ve tavaf-ı beytülharam ile cenab-ı Allah-ü âzîmüşşan lâyk görmeyüp böyle özürü bahane ile hemen tahsil-i emvâl-i mirî bakayası ne ise elbet ve elbet ikdamü tahsil ettiresin” hatt-ı hümayununu yazmıştır⁴⁶.

Hatt-ı hümayunlardan anlaşıldığına göre Çapan Oğlu AHMED PAŞA ile Oğulları MUSTAFA ve SÜLEYMAN Bey'lerin – bir kısmı düşmanları tarafından şişirilmiş olsa da – halk üzerindeki şiddetleri dolayısıyla Pâdişahın bunlara düşman olduğu görülüyor.

Bu tarihlerde (Onsekizinci asrın ikinci yarısı) hükümet âciz durumda olup gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de vilâyetlerin mühim bir kısmı âyân denilen nüfuzlu mütegalibe ellerinde bulunduğu için bir gaile çıkmasından çekinilerek ileri gidilemeyip nasihatle iktifa ediliyor. Bu arada Bozok Sancağı artık mütesellim ile idare edilmeyip mâlikâne suretiyle mutasarrıflıkla Çapan Oğullarının idaresi altında olduğu gibi etrafındaki bazı Sancak ve Kazalarda bunların nüfuzu altında bulunmakta idi. Bu hal daha sonraları ve hattâ SÜLEYMAN BEY'in son senelerine kadar böyle devam etti⁴⁷.

SÜLEYMAN BEY sert idaresiyle beraber hükümete karşı muhalif bir tavır takınmadığı gibi icabında hükümetin emriyle asker, zahire ve hayvanat sevkinde, ihmal göstermiyor ve hasmı olan HACI ALI PAŞA'lara karşı hükümete dayanıyordu.

1202 H, 1888 M'de Osmanlı devletinin Rusya ve Avusturya ile olan muharebesinde SÜLEYMAN BEY üç bin süvari göndermek suretiyle

⁴⁵ SÜLEYMAN BEY'in darpahaneye borcu sekiz yüz elli kese olup bunun tahsili için Kapıcıbaşılardan ABDULLAH BEY *Yozgad'a* gönderileceği sırada SÜLEYMAN BEY borcuna mahsup olarak nakden elli bin kuruşu ve kırk beş bin kuruşu da *Istanbul'daki* Kapu kethüdası vasıtasıyla takdim etmiş ve geri kalan borcu da ödeyeceğini 1200 Rebiul-evvel tarihli tahriratiyle bildirmiş olduğundan Abdullah Bey *Yozgad'a* gitmemiştir. (*Başvekalet Arşivi hatta-ı hümayûn vesikaları No. 1680*) Süleyman Bey daha sonra da yüz elli bin kuruş yollayup bu suretle tedricen borcunu ödemiştir.

⁴⁶ *Emirî Tasnifi Birinci Abdülhamid vesikaları dosya 4, No. 1012.*

⁴⁷ 1227 H., 1812 M'de İçel Mutasarrıfı vezir ÂBİDİN PAŞA Çorum Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilmişti. Fakat Çorum'un ekser mahalleri SÜLEYMAN BEY'in elinde olduğundan halkın o tarafa meyledeceklerinden dolayı Çorum'a gitmek istememiş bunun neticesinde kendisine *Beyshehri* ve *Alâiye* sancakları verilmiştir. (*Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları No. 363*).

yardımda bulunduğu gibi⁴⁸ ertesine senede üç bin yüz kadar askerle sefere iştirâki emredilmiş olduğundan⁴⁹ 1204 H, 1790 M'de askeriyle beraber İstanbul'a gelerek yerine oğlu ABDÜLFETTAH BEY'i bırakmış ve bu suretle ABDÜLFETTAH BEY'E Kapıcıbaşılık pâyesi verilmiştir⁵⁰.

Süleyman Bey'in kendisiyle beraber gelen maiyyeti kuvvetinin miktarı hakkında kesin bir rakam verilmeyor. Bunu üç bin, dört bin ve hattâ yedi bin diyen kaynaklar da vardır⁵¹. Kendisi sefere memur olup ilk defa da orduya iltihak edeceği için bu miktarın üç binden ziyade ve hiç olmazsa beş binden az olmaması îcap eder.

Saad Âbad'da Pâdişah huzurunda yapılan geçit resminde SÜLEYMAN BEY askerinin en gerisinde bulunup Kasr-ı Hümayuna yüz adım kala Bostancıbaşı delâletiyle kethüdasıyla beraber atlarından inmişlerdir. Bu rütbeden olan devlet memurları Kasr-ı Hümayuna giremezler ve Pâdişahın karşısında huzurda duramayıp yirmi adım geride dururlarken hil'at giymek teşrifat kanunu iken bu kanun dışı ve müstesna olarak SÜLEYMAN BEY Vezirler gibi Kasr-ı Hümayuna alınarak hil'at giyip Pâdişah tarafından huzuruna kabul edilmiştir. Pâdişah SÜLEYMAN BEY'e:

“—Göreyim seni, Din-i Muhammedîye güzel hizmet eyle. Bu güne güzide asker ile geldiğine haz eyledim, behurdar ol. Nan-i nimetim sana

⁴⁸ Vak'a Nüvîs Edîp Efendi Tarihi s. 28.

⁴⁹ Cevdet Tasnifi Askerî vesikalar No. 3945 ve hatt-ı hümayûn vesikaları No. 581.

⁵⁰ Cevdet Tasnifi Askerî vesikalar No. 3477 senec 1204. SÜLEYMAN BEY'in maiyyeti kuvvetleriyle sefer hareketi hakkında gönderilen fermanın bir müddet sonra Birinci ABDÜLHAMİD vefat ederek yerine yeğeni ÜÇÜNCÜ SELİM'in hükümdar olması üzerine ABDÜLHAMİD'in gazabından korkan SÜLEYMAN BEY için korku kalmadığından 1790 Baharında bizzat maiyyeti kuvvetleriyle sefere gitmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bu hususta Hadikat-ül-vekayî (Âmeden Cebbar Zâde Süleyman Bey) başlığı ile şunları yazıyor: “Seferler zuhurundan bu âna gelince bazı mahallere intisap ile af olunup kenduyî halâs ile rahatta olurken bu seneci mübarekede (1204 senesi) mahza tehdidi müş'ir tarafına irsal olunan emr-i hümayûnun hilâfına cesaret edemiyerek dört bin atlı ile Şevvâl'in ikinci günü Üsküdar'a gelüp altıncı günü Sa'd-âbâd'a nakleyle-diği telhis olunmakla Şenbih (Cumartesi) günü Sa'd-âbâd'a binîş emrolunup teşrif-i hümayûn akabinde mürur edecek askeri temaşaya muntazir oldular. Asakır-i merkum saat altı buçukta mürure başlayup sekizde tamam oldu. Hakikat harp ve darbe kadir ve rükûb ve nüzule muktedir tuvanâ asker olduğu meşhud olmuştur.” (Hadikat-ül-vekayî'den Üniversite Kütüphanesi No. 5999, varak 23).

⁵¹ Cevdet Tasnifi askerî vesikalar No. 3945 ve hatt-ı hümayûn vesikaları 581, Edîp Efendi Tarihi ikinci kısımda beş bin, Tarih Encümeni Kütüphanesinden Türk Tarih Kurumu'na devredilen 58 No. lu kitapta yedi bin gösteriliyor.

helâl olsun. Düşman-ı dinden yüz döndürme ve yollarda riâyâ ve berâyaya zulmettirme. İnşallah-u teâla memul olduğu üzere hizmet edersen mükerrem olursun. Hilâfından hazer eyle'' demiştir.

SÜLEYMAN BEY nutk-u hümayuna cevap veremeyip şaşırıldığından dışarı çıkarılmıştır. Sonra SÜLEYMAN BEY'E on bin kuruş ve sergerdelerine beşer bin ve cümle askerine de verilmek üzere ayrıca beş bin kuruş ihsan olunmuştur.

SÜLEYMAN BEY askerine huzur-ı Hümayunda mızrak ve cirit oyunları oynatup pehlivanlar güreştirmiştir⁵². SÜLEYMAN BEY'E günde bin beşyüz çift ekme ve ikiyüz ellışer okka sade yağ verilmesi hakkında matbah eminine divan tezkiresi yazılmıştır. (*Cevdet Tasnifi Askerî vesikalar numara 1896*).

SÜLEYMAN BEY muharebeden sonra 1205 Rebi'ul-evvel ve 1790 Aralık'da *İstanbul*'a gelerek kendi kapu kethüdasının Abdullah bey'in konağında misafir edilip memleketine dönerken ertesi sene sefer için *Ankara, Çankırı, Kayseri, Niğde Aksaray, Çorum, Amasya* Sancaklarındaki yirmi kazanın askerini alıp orduya getirmek üzere tam salâhiyetle ve Kapışbaşılığına ilâveten *Mirahor-ı evvel* pâuyesiyle asker sürücüsü tayin olundu⁵³ ve tedarik ettiği kuvvetle sefere gitti.

Süleyman Bey 27 Rebi'ul-evvel 1206 ve 26 Kasım 1791 de Ruslarla mütareke akdiyle harbe son verilmesi sebebiyle *İstanbul*'a gelerek *Bâb-ı âlî*'de temadî etmiş olan mağlûbiyetler sebebiyle vâki müzakereelerde Kara Osman Oğulları ÖMER ve biraderi MEHMED Ağa'larla beraber bulunmuşlar ve sefer ihtimaline binaen, yine kuvvetleriyle *Edirne* ordugâhına gelmeleri emrolunarak yerlerine dönmüşlerdir. Bunlara hareketlerinden evvel emsali vezirlere de verilmemiş olan

⁵² *Hadikat-ül-vekayi varak 23, 24* (Üniversite Kütüphanesi No. 3477) ve *Edip Efendi Tarihi 1204 vekayii*.

⁵³ *Cevdet Tasnifi askerî vesikalar No. 25799* (25 Rebiul-evvel 1205) ve *Edip Efendi Tarihi s. 123*. ve Hamid-i Evvel ve Selim-i Sâlis vekayinâmesi s. 93.

Şevketlü, Kerametlü Mehabetlü, Kudretlü velî Nimetim efendim Pâdişahım, ÇAPAR ZÂDE SÜLEYMAN BEY kulları evvel-i baharda binnefs sefer-i hümayûn'a memur olduğundan başka bir kaç sancağın ahalisini dahi ihraca memur olmakla nüfuzuna medar olmak için kenduye büyük Mirahorluk pâyesi ihsan buyrulmasını istida eder.... Pâyei merkumum itası ve iktiza eden hil'atin ilbası muvafık-ı rey-i sâmilere ise ferman.... Pâdişahım hazretlerindedir. Bu telhisin üzerine SULTAN SELİM (verile) hattı-hümayûnunu yazmıştır (25 Rebiul-evvel 1205).

ağır samur kürklü hil'atlar ile taltif olunmuşlardır⁵⁴. Fakat Ruslarla Yaş muahedesi aktedildiğinden SÜLEYMAN BEY'in sefere gelmesine lüzum kalmamıştır.

BONAPART'ın *Mısır*'ı işgali üzerine açılan seferde 1214 H, 1799 M'de SÜLEYMAN BEY kendisinin malikâne suretiyle üzerinde olan *Bozok* ve *Çankırı* Sancaklarından başka *Kayseri*, *Çorum*, *Ankara*, *Kırşehir*, *Niğde* kazalarından topladığı kuvveti (kısmen asker ve kısmen bedel) Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem YUSUF ZİYA PAŞA'nın maiyyetine göndermiştir⁵⁵.

SÜLEYMAN BEY yukarıda görüldüğü üzere 1788 ve 1791 senele-
lerindeki seferde bizzat bulunmuş ve nizamsız yeniçerilerin bozuklu-
ğunu görmüş ve seferden avdetinde ÜÇÜNCÜ SELİM'in fevkalâde
teveccüh ve iltifatına nâil olmuş ve genç Pâdişahın yeni asker tertip
etmek hususundaki arzusunu benimseyerek çalışmayı kabul etmiş ve
bu suretle Konya Valisi KADI ABDURRAHMAN PAŞA ile *Anadolu*'da
Nizam-ı Cedid askeri teşkilaine ilk adım atılmıştır. SULTAN SELİM
bu samimî arzusu ve hizmeti dolayısıyla SÜLEYMAN BEY'i sadık bir
bendesi olarak ileri çekmiş, bundan başka *Bozok*'a civar olan Sancak-
ların mütesellimliğini de kendisine vermiştir⁵⁶

Nizam-ı Cedid askeri tertibi dolayısıyla SÜLEYMAN BEY işe baş-
ladığını bilvasita arzemesi üzerine SULTAN SELİM bundan fevkalâde
memnun olarak kendisine beyaz üzerine aşağıdaki hattı-ı hümayunu
göndermiştir:

⁵⁴ *Vak'a Nüvis Edip Efendi Tarihi* (İkinci kısım) s. 123 ve *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları No. 7246*.

⁵⁵ *Emirî Tasnifi Selim-i Sâlis vesikaları 7606*.

⁵⁶ ÜÇÜNCÜ SELİM'in teveccühü eseri olarak 1209 H, 1894 M'de *Tarsus* Muka-
taası ile Adana eyaleti Mütesellimliği SÜLEYMAN BEY'E verilmişti. Fakat Adana
mütegalibesinden HACI BEY hazinedarı KARCI, Adana Mütesellimliğini kendisi almak
isteyerek Çapar zâdenin mütesellimini ve *Tarsus* ileri gelenlerinden TOR OĞLU da
Tarsus'taki adamını kovmuş olduğundan SÜLEYMAN BEY bizzat *Adana* ve *Tarsus*
tarafına gitmek istemiş ise de hükümet bunu tehlikeli görmüş olduğundan *Adana*
Eyaleti, *İçel* Mutasarrıfı YUSUF PAŞA'ya verilmiştir. Bunun üzerine YUSUF PAŞA KAR-
cı'yı ve SÜLEYMAN BEY de bir başkanla TOR OĞLU'nu öldürmüşlerdir. (*Vak'a Nüvis*
Halil Nuri Bey Tarihi s. 74) 1214 H, 1799 M'de *Niğde* Sancağı *Kili* Muhafızı *Bağdad*'lı
Ahmed Paşa'ya tevcih edilerek Mütesellimliğine de *Bozok* ve *Çankırı* Mutasarrıfı ve
Yeniil voyvodası Çapar Oğlu SÜLEYMAN BEY tayin olunmuştur (*Cevdet Tasnifi Dahiliye*
vesikaları No. 6639).

“*Sen ki Cebbar zâde Süleyman Bey’sin,*

“*Sen benim sadık ve rıza-cû bendem olduğunu gerçi bilirim; lâkin bu defa muvaffak olduğun hizmet ve ibraz eylediğin gayret ve sadakat tamam senden memûlüm olan bendelik olmağla sana olan teveccüh-ü derunum bir kaç kat ziyade olup daavâtı hayriyyeme mazhar oldun, hak teâlâ seni ve hanedanını dâim eyleyüp devletimden eksik etmesün. İnşallah daha nice hidemât-ı aliyyeme muvaffak olursun. Din ve devletin muntazam talimli askerin lüzumunu bilip teyidi din-ü devlet niyet-i hâlisesiyle tahsil-i rizây-ı bârî için tertip ve talime şuru eyledim. Bu husus benim aksây-ı âmâlîm olduğuna bilip lüzumunu dahi idrâk eylediğin halde senden memûlüm sa’y-ü ikdamdır. İnşallah çok esere muvaffak olursun. Göreyim seni Süleyman Bey, dîl-hâhım üzere gayret ve ikdamını işittikçe seninle iftihar eylerim. Heman rabbim her halde tevfik buyursun, âmin.”*

SÜLEYMAN BEY nizam-ı cedid askeri tertibine hizmetten başka hükümete karşı serkeşlik eden vezir, Beylerbeyi ve sair mütegalibeyi te’dirip hususunda da hizmet ediyordu. 1215 H, 1800 M’de Rakka Valiliğine tayin edilmiş olan sâbık Sivas Valisi SİLÂHDAR HÜSEYİN PAŞA ile Maraş Valisi İSMAİL PAŞA’nın ayak sürüyüp memuriyetleri başına gitmeyerek isyan edeceklerinin haber alınması üzerine Mısır seferi münasebetiyle cephede bulunan Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem YUSUF ZİYA PAŞA tarafından bu iki paşanın katilleri hakkında SÜLEYMAN BEY ile Sivas Valisi MUSTAFA ve Trabzon Valisi TAYYAR Paşa’lara fermanlar gönderilerek beraberce işin halli emrolunmuştur⁵⁷. Sivas Valisi ile Trabzon Valisi bizzat ve Süleyman Bey de kethüdası SADIK AĞA ile *Zile* voyvodası KÜÇÜK AHMED AĞA’yı HÜSEYİN PAŞA’ya karşı göndermiştir.

Âsî HÜSEYİN PAŞA zorlu bir vezir olup *Diyarbakir*’de döktürmüş olduğu üçer okkalık gülle atan iki ve onbir çapında dört adet topla kendisini müdafaa edecek kadar hazırlanmıştı. TAYYAR PAŞA ile MUSTAFA PAŞA *Yeni han* önünde Hüseyin Paşa’yı muharebe neticesinde bozmuşlar ise de HÜSEYİN PAŞA kendisini toplayup tekrar muharebeye girişmiş ve nihayet üçüncü çarpışmada iyice bozularak *Kızılırmağ* geçüp Çapan Oğlu’nun arazisine kaçmış ve *Söğütlü* köyünde SÜLEYMAN BEY kuvvetleri tarafından yakalanarak başı kesilip *İstanbul*’a gönderilmiştir.

⁵⁷ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları Sandık 28, hat No. sı 66.*

HÜSEYİN PAŞA'nın başının SÜLEYMAN BEY tarafından *İstanbul*'a yollanması sebebiyle Çapan Oğulları'nın hasmı olan TAYYAR PAŞA ile Sivas Valisi MUSTAFA PAŞA, galebe kendi taraflarından temin edilip SÜLEYMAN BEY'in gayreti görülmediğini yazarak hizmetlerini bildirmişler ise de SULTAN SELİM bu hususta bunların müştereken gayretlerini gözönüne alarak : “—*Doğrusu güzel ikdam ettiler, cümlesi berhurdâr olsunlar*” diye memnuniyetini havi üçüne de hil'atler göndermiştir (1216 sonları, 1802 Nisan)⁵⁸.

Rumeli'de bir çok mezalimi ve serkeşliği görülerek başındaki serserilerle bile *İstanbul*'u tehdide kalkan *Silistre* Valisi GÜRCÜ OSMAN PAŞA, nihayet güç hal ile ve Anadolu Valiliği verilerek *Kütahya*'ya gönderilebilmişti. Eşkiya reisinden farksız olan bu vezir Anadolu'da da rahat durmayarak devletin başına bir gaile çıkarmak istediğinden kendi emniyeti için maiyyetinde bulunan Deli Başlı ÖMER'in beylerbeği rütbesiyle *Kayseri* Mutasarrıflığına tayinini istediğinden kendisini kırmamak için isteği yapılmıştır.

Bunun üzerine OSMAN PAŞA Çapan Oğlu SÜLEYMAN BEY'e mektup yollayarak ÖMER PAŞA'ya yardım edilmesini istemiş ve SÜLEYMAN BEY bu mektubu 13 Zil-hicce 1217 tarihli (1803 Nisan) arizasıyla hükümete göndermiştir. Bunun üzerine OSMAN PAŞA'nın eski durumu gözönüne alınarak bir gaile çıkarmak istediği ve SÜLEYMAN BEY'i de teşvik ettiği zan olunarak meselenin haline karar verilmiştir.

Bunun için hükümet OSMAN PAŞA'nın tutar-eli demek olan *Kayseri* mutasarrıfı ÖMER PAŞA'nın katlini münasip görerek bunu SÜLEYMAN BEY'e havale etmiştir. GÜRCÜ OSMAN PAŞA başındaki serseri haşerat ile korkunç bir vezir olduğundan bu işe cepheden girmek istemeyen SÜLEYMAN BEY, ÖMER PAŞA'nın katline teşebbüs etmekle beraber bunun kendi tarafından değil de hükümet tarafından gönderilen bir haseki vasıtasıyla yapıldığı zannını vermek üzere tertibat almıştır. Bunun için maiyyeti adamlarından elli kişi intihap ederek bunları kethüdasıyla beraber ÖMER PAŞA'nın *Kayseri*'ye girmesinden evvel o tarafa göndermiştir.

ÖMER PAŞA *Kayseri* kasabasına iki saat mesafede bulunan *Mola* köyüne gelmiş ve kuvvetlerini orada bırakarak on kadar adamıyla

⁵⁸ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 28, hat No. sı 80.*

ve tebdili kıyafetle şehre girerek mütesellimin konağına varup oturduğu sırada Çapan Oğlu'nun adamları *İstanbul*'dan gönderilmiş gibi hareket ile ÖMER PAŞA'nın başını kesmişler ve halk da *İstanbul*'dan gelen haseki ile ÖMER PAŞA'nın başı kesildiğini zan etmişlerdir. SÜLEYMAN BEY bu işin kendi tertibi gibi *İstanbul*'dan gönderilen memurla yapıldığının işaasını hükümetten rica ettiğinden, maktul ÖMER PAŞA'nın kesik başının üzerine yapıştırılan yafta SÜLEYMAN BEY'in arzusu gibi yazılmıştır⁵⁹.

1218 H, 1803 M'de Rumeli Valisi VANLI MEHMED PAŞA maiyyetinde olarak SÜLEYMAN BEY'in dağlı eşkiyasını tenkil için yedi, sekiz bin kadar suvari ve piyade kuvvetiyle bizzat Dağlı eşkiyasına karşı yapılacak harekâta iştirâk etmesi hakkında kendisine ferman yollanmış ise de SÜLEYMAN BEY bir kaç senedir kâh Rumeli ve kâh *Mısır* seferleri için asker, bedel vesair mürettebat göndermekte olduğunu ve bu suretle ahalinin perişanlıklarından bahis ile ancak iki bin kadar bir kuvvet gönderebileceğini ve bundan başka Gürcü OSMAN PAŞA vesair o makule hasımlarına karşı olan durumunu arz ile bizzat gitmekten afvını istirham etmesi üzerine oğlunun kumandası altında iki bin beşyüz kişilik kuvvet göndermesi emredilmiştir⁶⁰.

Süleyman Beyin Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'ya yardımı :

ÜÇÜNCÜ SELİM Anadolu'da nizam-ı cedit teşkilâtı yaparken SÜLEYMAN BEY'den sonra *Alâiye* Sancağı mutasarrıfı ve *Bozkır*

⁵⁹ SÜLEYMAN BEY'in bu hususta kapu kethüdasına göndermiş olduğu 17 Muharrem 1218 tarihli mufassal mektup (*Hatt-ı Hümayûn vesikalari sandık 28, evrak 22*).

⁶⁰ *Hatt-ı Hümayûn vesikalari sandık 16, hattı hümayûn 35 ve sandık 17, hat No. sı 40*, bu meseleye dair SÜLEYMAN BEY tarafından gönderilen 25 Safer 1218 ve 16 Haziran 1803 tarihli tahriratından: Yedi sekiz bin askerin dört beş bin kese ile idare olunacağını ve dağlı eşkiyasıyla *Mısır* seferine her zaman asker ve bazen bedel göndermek suretiyle hizmet ettiğini ve bu kadar asker tedarikinde suubet olduğunu aşiretler bu âna kadar sefer ve sair memuriyetlere gittiklerinin misli görülmediğini, şimdi dağınık halde bulunup yaylada olmalarıyla asker mutalebe olursa biz miri keş reayayız. Sefer-i hümayûna böyle memuriyetlere gittiğimizin vukû yoktur. İyalimizi bırakup gidemeyiz diyeceklerini ve bundan başka GÜRCÜ OSMAN PAŞA'nın hanedanına adaveti olup kendisinin yokluğundan istifade ile *Bozok*'u zapt edüp Rumelide bin beşyüz eşkiya varsa OSMAN PAŞA'nın yanında delil, tüfekci vesair sınıflardan maada iki bini müteceviz hayta bulunduğunu ve bundan dolayı iki bin asker tertip ederek göndermesine müsaade edilmesini istirham eylemiştir (*Sandık 18, evrak No. sı 23*).

madeni emini tayin ettiği KADI ABDURRAHMAN PAŞA'yı ele almış ve o vasita ile de *nizam-ı cedid* yâni disiplinli askeri çoğaltmak istemiş ve böylece Anadolu'da fiiliyata geçilmişti. SULTAN SELİM, iki sene sonra aynı teşkilâtı *Karaman* eyaletinde tatbik etmek istediğinden *Alâiye* ve *Beşşehri* mintakalarında faaliyetini görmüş olduğu KADI ABDURRAHMAN PAŞA'yı *Alâiye* Sancağıyla *Bozkır Madeni* ve *Beşşehri* Sancağı üzerinde kalmak suretiyle 7 Cemiazizel-evvel 1218 ve 25 Ağustos 1803'de *Karaman* (Konya) Valisi yapmıştı.

Konya'nın ileri gelen mütegalibelerinden Yeniçeri Ocağına kayıtlılardan CÂNDER OĞLU SEYYİT EBÛ BEKİR AĞA ve diğer aveneleri ABDURRAHMAN PAŞA'nın *Konya* kadısı bulunduğu sırada aralarındaki macerayı bahane ederek ABDURRAHMAN PAŞA'yı *Konya*'ya sokmadıklarından mesele chemmiyet kesbetmişti.

SULTAN SELİM, ABDURRAHMAN PAŞA'nın her ne suretle olursa olsun *Konya*'ya girmesini kat'i olarak emrettiğinden ve Karakış sebebiyle ABDURRAHMAN PAŞA *Konya*'yı tamamen muhasara ile işgal edemediğinden *Konya* işi dört ay kadar sürmüştü.

Nihayet ABDURRAHMAN PAŞA, ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY'in kendisine iki bin kişilik bir kuvvetle yardım etmesini istediğinden bu hususta SÜLEYMAN BEY'e 1218 Zil-hicce iptidaları (1804 Mart) bir ferman gönderildiği gibi⁶¹ civar sancaklara da *Karaman* Valisine yardım etmeleri emrolunmuştur. SULTAN SELİM, bilvasita Çapan Oğlunun kethüdası HACI MUSTAFA EFENDİ'ye:

“ABDURRAHMAN PAŞA'nın *Konya*'ya idhali hasren ve musurren Çapar Zâde Süleyman Bey'den matlubumdur, lâkin kan dökülmeksizin idhal ederse

⁶¹ Dergâh-ı muallâm Kapıcıbaşlarından Çapar Zâde Mir Süleyman dâme mecduhuya hüküm ki. Başlığıyla olan fermanında *Karaman* Valisi ABDURRAHMAN PAŞA'yı bazı eşkıya ve erazilin *Konya*'ya sokmadıklarından bahis ile vukuat izah edildikten sonra:

İmdi *Konya* ehali on güne kadar Paşay-ı mumaileyhi bi't-ta'ver-riza *Konya*'ya ithal ederler ise fe-biha ve illâ yedi yaşından yukarı seyf-i siyasetten geçirileceği ve muktezay-ı irade-i şâhanem üzere Paşay-ı mumaileyhi *Konya*'ya aldıkları surette mazâ mâ-mazâ kaidesine riayet olunacağı ve kimseye teaddi ettirilmeyeceği beyaniyle *Konya* ehalesine dahi diğer evamir-i aliyem tisyar olunduğu ve senin külliyetli asker ile bin-nefs hareket ve eşkıyanın te'dipleri hususunda Paşay-ı mumâ-ileyhe minküllî'l-vücut muavenet ve müzharet ve icrây-ı iradei Şâhaneme dâmen dermeyan-ı gayret eylemen ahas-ı matlûb-ı Pâdişahanem idüğü Malûm-ı dirayet melzûmun oldukta ber-veçhi muharrer amel ve hareket . . . eylemen bâbında (fi Evail-i Zilhicce sene 1218) (*Cevdet Tasnifi, dahiliye vesikaları Dahiliye No. 1904*).

daha ziyade hâz ederim. Kapu kethüdasını çağırıp tenbih ile bu veçhile kenduye yazsun" iradesini tebliğ ettirmiştir⁶².

Bu hususta Sadr-ı âzam YUSUF ZİYA PAŞA'nın Çapan Oğlu'na birisi Zilka'de ve diğeri ise 15 Zilhicce tarihli (1804 Şubat ve Mart) iki mektubu vardır⁶³.

ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY'in şiddet ve faaliyeti o havalide malûm olduğundan bunun ihtilâlciler üzerine tayini muhaliflere bir darbe oldu. SÜLEYMAN BEY aldığı ferman üzerine *Konya*'daki Yeniçeri serdariyle serden geçti ağalar ve diğer alâkadarlara gönderdiği mektupta ferman mücebince hareket edeceğini, Ocaklının Pâdişahın itaatli kulları demek olduğunu, mukavemetle Valinin tebdili fikrinde iseler buna imkân olmadığını ve sonu fena olacak harekâttan el çekerek ABDURRAHMAN PAŞA'yı kabul eylemelerini, içlerinde korkanlar varsa kendisinin yanına gelmelerini ve keyfiyetin müftü ve mevlevî şeyhine de yazıldığını beyan ettikten sonra nihayetinde Pâdişahın iradesi olur, sizin sözünüz olmaz, denmiştir⁶⁴.

⁶² Sandık 49 (Sadaretten Dar'üs-saâde Ağasına yazılan 25 Zilhicce tarihli tezkere).

⁶³ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları, sandık 49 No. 81.*

⁶⁴ *Çapar Oğlu Süleyman Bey'in Konya'da Yeniçeri Serdari ve Serdengeçti agavatı ve izzetli Ağalar ve Ocak ihtiyarları vesairlere mektubu: bâdesselâm-ı muhibbâne inha olunur ki.*

Halen Karaman Beylerbeğisi Saadetlü ABDURRAHMAN PAŞA hazretleri bâ hattı hümayûnu mehabetmakrun mansabı olan *Konya*'ya duhule memur olduğuna binaen Paşây-ı mumaileyhi gerek sulhen ve gerek harben *Konya*'ya ithale ihtimam ve dikkat eylemek üzere ruhsatı havi kat'ıyyül-mefad memuriyetimiz bâbında tarafımıza hitaben emr-i âlî ısdar ve şerefriz-i vürud edüp emr-ü ferman buyurduğu üzere külliyetli askerle bu taraftan hareket ve ol tarafa varmak üzere olduğumuz emr-i muhakkak olmağla kaldı ki Ocaklı demek ehl-i ırz ve Pâdişah-ı âlempenah efendimizin mutî' ve münkad kulları demek olup her ne ise mumailey hazretleriyle beyninizde vaki bürüde-te mebni azl ve yerine âharı nasb olunmak fikriyle bu âne kadar müteşebbis olduğunuz harekâtınız adem-i itaate haml buyrulduğundan gayrı şimdi Pâşây-ı mumai-leyhin ithali iradei saltanat-ı seniyye olup vech-i âhar olmadığı malûmunuz oldukta memleket ve siz pâdişah-ı ruy-i zeminin olmağla Müfti Efendi ve Şeyh Efendi hazaratına dahi tafsilen tahrir olunmağla bunun nihayeti pek fena olur ve aklınızı başınıza alup mumaileyhima ile müzakere edüp size her veçhile kefilim bir zarar ve ziyan olmaz. Bir memleketin harap olmasına sebep olmayup tavr-ı kadiminizi terk ve emr-i ül'il-emre itaat ederek vesvese edenleriniz tarafımıza gelmeğe dikkat ve bu veçhile can ve mal ve ırzımızı vikayeye dahi dikkat eylesiniz..... Sizi ikazen işbu varaka tahrir ve irsal olunmuştur. İnşaallahü teâlâ vüsulünde . . . Pâdişahın dediği olur, sizin sözünüz olmaz. Hemen şimdiden vesvese edenleriniz çıkup ordumuza gelmeğe gayret

Filhakika Çapan Oğlu'nun hareketini haber alan ve Pâdişahın müteaddit fermanlarına itaat etmeyen âsî elebaşları SÜLEYMAN BEY'in yazması üzerine muhalefetten vaz geçerek ABDURRAHMAN PAŞA'yı Konya'ya almışlar ve bu işte önyak olan CANDAR OĞLU EBÛ BEKİR ve diğer onbeş yirmi kadar muhalifler kaçmışlardır.

Canikli Ailesiyle ikinci mücadele:

Yukarıda ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY'in tercümei halinde görüldüğü üzere Canikli HACI ALİ PAŞA, ÇAPAN OĞLU MUSTAFA BEY'e mukavemet etmeden *Kırım*'a kaçmış, Vezirliği alınmış ve daha sonra af edilerek tekrar vezir ve vali olmuştu; fakat HACI ALİ PAŞA evlat ve torunları kendilerine nazaran Kapucubaşı rütbesinde olan bir Bey'in hükümetin yardım ve himayesiyle kendilerine karşı galebesini bir türlü hazmedemiyerek bu suretle iki aile arasında kapanmaz bir kin ve husumet devam etmiştir, hattâ rivayete göre Çapan oğlu Mustafa Bey'i, kölelerini gizlice elde etmek suretiyle HACI ALİ PAŞA öldürtmüştür.

İşte Anadolu'nun iki marûf hanedanı arasındaki bu husumet daha sonra da devam etmiş ise de 1220 H, 1805 M. tarihine kadar kuvvede kalmış, mücadele safhasına girmemişti.

ÜÇÜNCÜ SELİM, esas umdesi olan *nizam-ı cedid* askerî teşkilâtına ciddi olarak çalıştığı ve başı sıkıldıkça asker, hububat, hayvanat cihetinden fedakârlığını gördüğü Çapan Oğlu SÜLEYMAN BEY'e karşı büyük bir teveccüh ve itimat gösterdiği için Pâdişahın bu teveccühünü HACI ALİ PAŞA'nın torunu ve nizam-ı cedid taraftarı olmayan BATTAL HÜSEYİN PAŞA'nın oğlu *Trabzon* Valisi ve malikâne suretiyle *Canik* (Samsun) ve havalisi elinde bulunan TAYYAR MAHMUD PAŞA çekemiyordu.

SÜLEYMAN BEY kendi mıntakasında ve nüfuzu altındaki yerlerde nizam-ı cedid teşkilâtını yaptıktan sonra bu teşkilâtı *Amasya* Sancağında da yapmak isteyerek bu hususta hükümete müracaat etmişti. Halbuki *Amasya*, Canikli ailesinin nüfuz mıntakası olup Çapan Oğulları'nın oraya kadar sokulmaları TAYYAR PAŞA'yı gocundurmuştur. Halbuki TAYYAR PAŞA bir ara *İstanbul*'a geldiği zaman

eylemeniz matlubumdur vesselâm. (*Konya Mahkemei Şer'iyye Sicili 1222 ilâ 1216 senelerine ait sicilden*).

Amasya mukataası kendisine teklif edildiği halde buradan istifade edilemeyeceği cihetle iltizamına rağbet etmemiştir.

ÇAPAR OĞLU SÜLEYMAN BEY'in *Amasya* iltizamına talip olarak orada da nizam-ı cedit yapmağı teklifi Pâdişahın arzusunun uygun düşmesi üzerine bu isteğine muvafakat olunup kendisine 1219 Zilka'de ve 1905 Şubat tarihli bir ferman yollanmıştır⁶⁵.

SÜLEYMAN BEY'in bu suretle *Amasya* iltizamını alması TAYYAR PAŞA'nın gözünü açmış ve burasının kendisine verilmesini istemiş ise de hükümet TAYYAR PAŞA'nın bir gaile çıkarmasını önlemek için *Amasya* iltizamını pâdişahın kız kardeşi BEYHAN SULTAN'a vererek oraya ALİ AĞA'yı mütesellim yaparak muvakkat bir zaman için *Amasya'yı* SÜLEYMAN BEY üzerinden almıştır⁶⁶.

Bu, *Amasya* işini müteakip Sivas ve havalisini de nizam-ı cedit mintakası yapmak isteyen SULTAN SELİM, Çapan Oğlu SÜLEYMAN BEY'in henüz pek genç olan Oğlu MEHMED CELÂLEDDİN BEY'e vezirlik vererek anı Sivas Valisi tayin eylemiş ve bu hal TAYYAR PAŞA'yı bütün bütün endişeye düşürmüştür.

İşte bu halleri kendi aleyhinde bir tertip olarak yorumlayan TAYYAR PAŞA, asker toplamağa başlaması üzerine keyfiyet SÜLEYMAN BEY tarafından hükümete bildirilmiştir. Bunu haber alan SULTAN SELİM, bir gaile çıkmasını istemediğinden sadr-ı âzama beyaz üzerine şu hatt-ı hümayunu göndermiştir⁶⁷.

“Benim Vezirim,

“*Tayyar Paşa'nın asker cem'ini Çapar zâde yazmış gördüm. Bu hususta dikkat eylemeni sana yazmıştım. Tayyar Paşa Amasya'nın Çapar zâde'ye verildiğinden ve hem Sivas Oğlu'na verildiğinden vesvese etmiş. Bugünlerde ol taraflarda dahi ihtilâle rızam yoktur*⁶⁸. Sana tenbih etmişim, şimdi Çapar zâde'ye yaz ve lâzım ise bir adam gönder. *Amasya'dan Tayyar Paşa'ya semt olan gocunacağı yerlerden bu sene asker tahrir etmesün. Hemen Amasya'yı zaptetylesün. Bir gaile çıkarmasun, rızam yoktur. Tayyar Paşa'ya dahi benim hakkında teveccühüm olduğunun yazup gereği gibi temin eyle. Bunlar birbirine*

⁶⁵ *Emirî Tasnifi Selim-i Sâlis vesikaları* 13396.

⁶⁶ *Sandık 18, Hatt-ı Hümayûn No. 10.*

⁶⁷ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 42, Hat No. 30.*

⁶⁸ Rumeli'de Dağlı eşkıyası, Âyanların halleri, Sırp ihtilâli hazırlanmaları olduğundan Anadolu'da yeni bir hâdise istenmiyordu.

*düşüp memleket harab olacak ve matluþ olan maslahatımız bitmiyecek*⁶⁹. *Buna rızam yoktur. Çapan zâde yazdığı askeri kendi tarafından yazsun. Şimdilik Amasya'dan Tayyar'a semt olan sair mahallerden terk eylesün, iyice tefhim edesin.*"

TAYYAR PAŞA, kendisine sadr-ı âzam tarafından yollanan nasihati havî Pâdişahın iradesine ehemmiyet vermiyerek toplamış olduğu kuvvetlerle *Amasya, Turhal* ve *Tokad*'ı işgal eylemiş ve Tayyar Paşa'dan korkan Sivas ahalişi vali MEHMET CELÂLEDDİN PAŞA'nın mütesellimini şehirden kovmuşlardı. TAYYAR PAŞA daha sonra *Merzifon*'u alarak SÜLEYMAN BEY'in arazisine girmiş ve kuvvetleri *Zile*'ye kadar gelmiş olduğundan iş ehemmiyet kesbetmiştir.

TAYYAR PAŞA bu suretle bir taraftan tecavüzî harekette bulunurken aynı zamanda taraf taraf etrafa buyrulduklar göndererek bu hareketini devletin idaresi ve Şeyh'ül-islâmın fetvasıyla yaptığını ve nizam-ı cedid askerini kaldırarak mezalimi def edeceğini ve Çapan Oğlu'nun hakkından geleceğini ilân ederek etrafını kuvvetlendirmişti⁷⁰.

Buna mukabil SÜLEYMAN BEY TAYYAR PAŞA'nın buyrulduklarının aslı olmadığını ve kendisine itaat ve iltihak etmemelerini havî beyanâmelerle kazalar halkını ikaz ediyor, fakat halk bunlardan hangisinin doğru olduğunda tereddüt ediyordu⁷¹.

Bunun üzerine TAYYAR PAŞA Trabzon Valiliğinden azledilerek vezirliği de almış ve yerine sadarettten istifa ederek bir kaç gün evvel *Erzurum* Valiliğine tayin edilen YUSUF ZİYA PAŞA *Erzurum*'a ilâveten *Trabzon* Valiliğine tayin olunarak derhal Tayyar Paşa galesini bastırmağa memur edilmiştir. YUSUF ZİYA PAŞA'ya gönderilen fermada evvelâ TAYYAR PAŞA ile ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY'in aralarını bulması, bu, mümkün olmadığı takdirde TAYYAR PAŞA'nın

⁶⁹ Sadr-ı âzam YUSUF ZİYA PAŞA bu hâdiseden evvel istifa ederek yerine Kaptan-ı Derya HAFİZ İSMAIL PAŞA Sadr-ı âzam olmuştu. İSMAIL PAŞA nizam-ı cedid aleyhdarı idi. Pâdişah'ın hatt-ı hümayûndaki bir gaile çıktığı takdirde maslahatımız bitmeyecek demesinden maksadı nizam-ı cediddi. Halbuki yeni sadr-ı âzam el altından türlü desislerle bu teşkilâtı baltalayordu. O esnada kimse ferkında değildi ama acısı sonradan görüldü.

⁷⁰ Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 27, hat melfufu Sadr-ı âzam İSMAIL PAŞA'nın takririnden.

⁷¹ Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 27, SÜLEYMAN BEY'in 19 Rebiulevvel 1220 tarihli mektubundan.

elde edilir edilmez idamı emrolunmuş ve SÜLEYMAN BEY ile Anadolu Valisi diğer YUSUF PAŞA mevcut kuvvetleriyle YUSUF ZİYA PAŞA'nın maiyyetine verilmişlerdir.

SÜLEYMAN BEY, YUSUF ZİYA PAŞA maiyyetine oğlu ABDÜLFETTAH BEY kumandasında kuvvet verdiği gibi Anadolu Valisi de bir başbuğ kumandasıyla yedi yüz elli süvari göndermiştir (1220 Safer sonları ve 1805 Mayıs sonları) ⁷².

Tayyar Paşa kuvvetleriyle ilk çarpışma *Zile* taraflarında olmuştur. TAYYAR PAŞA'nın amcası olan MİKDAD PAŞA ZÂDE HASAN BEY kumandasındaki TAYYAR PAŞA kuvvetleri *Zile* tarafına gelmiş ve oradan da *Yozgad*'ı işgal etmek üzere *Yozgad*'a dört saat mesafede olan mahalle kadar gelmişler ise de orada SÜLEYMAN BEY'in oğlu ABDÜLFETTAH BEY kumandasındaki Çapan Oğlu kuvvetleri tarafından 27 Rebiul-evvel 1220 ve 25 Haziran 1805'de iptida süvarisi mağlûp edilmiş ve *Zile*'ye kaçan suvarilerle oradaki yaya kuvvetleri sarılarak bunların bir kısmı teslim olup mukavemet ümitleri kesilen diğerleri geceleyin kaçmışlardır (16 Rebiul-âhir 1220 ve 14 Temmuz 1805).

Kaçan kuvvetlerin takibi neticesinde ikiye ayrılan firarilerden bir kısmı *Zileâbâd* ve bir kısmı da *Amasya*'ya can atmışlardır. *Zileâbâd*'a kaçanlardan bin kadarı yakalanup elbiseleri alındıktan sonra serbest bırakılmışlar ve perişan bir halde dağılan HASAN BEY kuvvetlerinin bir kısmı da katledilmiştir ⁷³.

Bunun üzerine Amasya'da bulunan TAYYAR PAŞA Cellâd lakablı sergerdesini altı yüz ve Kara Hacı Oğlu ve Gevher oğlu isimlerindeki bölük başlarını, iki, üçyüz kadar kuvvetle Çorum'a yollayup oradaki muhaliflerin de iltihakıyla cemiyetleri büyümüş ise de Sivas Valisi Çapan Oğlu CELÂLEDDİN PAŞA kethüdasının kumandasıyla Çorum'a sevk edilen kuvvetler TAYYAR PAŞA kuvvetlerini mağlûp etmişler ve bu sırada yukarıda bahsettiğimiz *Zile* hâdisesi üzerine TAYYAR PAŞA'nın kaçtığını duyan taraftarları dağılmışlardır ⁷⁴.

⁷² *Emirî Tasnifi Selim-i Sâlis vesikaları* No. 12859.

⁷³ Çarpışmaların birinde TAYYAR PAŞA Kethüdası dergâh-ı âli Kapıcıbaşı ALİ AĞA ile kayın biraderi yakalanarak *İstanbul*'a gönderilmiş ve Saray meydanında katledilmişlerdir (*Câbî Ömer Efendi Vekayinâmesi*, s. 98).

⁷⁴ *Başvekâlet Arşivi sandık 27*, hat No. sı 20, YUSUF ZİYA PAŞA'nın 13 Rebiulâhır tarihli tahriratından.

Zile hâdisesinden ve HASAN BEY'in Amasya'ya kaçmasından sonra TAYYAR PAŞA *Amasya*'da tutunamıyarak kaçmış, *Tokad*'a giren ÇAPAN OĞLU ABDÜLFETTAH BEY'e halk itaat etmiştir.

TAYYAR PAŞA üzerine memur edilen YUSUF ZİYA PAŞA kendi kuvvetleriyle Canikli ailesine muhalif HAZİNEGAR ZÂDE EMİN BEY ve ÇAPAN OĞLU kuvvetleriyle birlikte hareket ederek *Şebinkarahisar* (Doğu Karahisar) taraflarında toplanmış olan Tayyar Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra Canik taraflarına da Kastamonu mütesellimi ALTIKULAÇ ZÂDE ile HAZİNEGAR ZÂDE EMİN BEY'in kardeşi SÜLEYMAN AĞA'yı sevk ederek Tayyar Paşa kuvvetlerini *Ünye*'ye doğru kırıp takip etmişlerdir ⁷⁵.

Durumun aleyhine döndüğünü gören TAYYAR PAŞA 5 Rebiul-evvel 1220 ve 3 Temmuz 1805 tarihiyle Sadr-ı âzama göndermiş olduğu tahriratta yelkenleri suya indirmiş ve mektubunda bazı esbaba mebni can havfına düşerek Çapan zâde Beyefendi tarafından müşahede olunan harekâtı nâ-sezaya mebni ırz ve namus gayreti belâlarına giriftar olarak bundan dolayı SÜLEYMAN BEY ile muharebeye mecbur olduğunu beyan ile afvını istiriham etmiş ve kendisine *Sivas* eyaleti ile *Kastamonu* Sncağının verilmesini ve buna mukabil o yerlerden masrafı kendisine ait olmak üzere nizam-ı cedid askeri tertip edeceğini yazmıştır ⁷⁶.

Asi ilân edilerek idamı emrolunan TAYYAR PAŞA'nın bu müra-caatı kabul olunmamış ve kendisi bir ara Trabzon kalesinde tutunmak istemişse de sonradan bu fikirden vaz geçerek Amca zâdesi HASAN BEY ile beraber deniz yoluyla *Sohum* kalesi muhafızı KELEŞ AHMED BEY'e iltica eylemiştir. *Sohum* muhafızından TAYYAR PAŞA'nın teslimi istenmiş ise de mazeret beyan ederek vermemiş, fakat donanmanın geleceğini haber alınması üzerine *Kırım*'dan gelmiş olan bir tüccar gemisine bindirilerek *Kırım* yoluyla *Rusya*'ya gitmiştir (1220 Cemâziyel-evvel ve 1805 Ağustos) ⁷⁷.

⁷⁵ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları Sandık 27*, hat No. sı 1 YUSUF ZİYA PAŞA'nın bir derkenarı.

⁷⁶ Sadr-ı âzam, TAYYAR PAŞA'nın afv tarafını da ele almış ise de YUSUF ZİYA PAŞA'nın 15 Ra. 1220 tarihli müdellel surette durumu anlatması üzerine SULTAN SELİM (fimâ-bâad afvı lisana alınır şey değildir. Ser-i maktûl Yusuf Paşa'dan matlubumdur) diye işi önlemiştir. (*Sandık 27*, hat No. sı 41).

⁷⁷ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 27* de dört numaralı hatt-ı Hümayûnun meclufu. TAYYAR PAŞA'nın babası BATTAL HÜSEYİN PAŞA Rus'lara esir olduğu vakit

SÜLEYMAN BEY kuvvetli olan hasmını hükümetin de yardımı ile mağlûp ederek memleket dışına atmağa muvaffak olduktan sonra o taraftan emin olmakta ise de nizam-ı cedid aleyhdarı olan Sadrı-âzam HAFİZ İSMAİL PAŞA desisesiyle *Amasya* ve *Tokat* taraflarını SÜLEYMAN BEY'in nüfuzu altına vermek istemeyerek burada başlanmış olan talimli asker işini suya düşürmek istemiş, bu cihet YUSUF ZİYA PAŞA ile ÇAPAN OĞLU'nun acı tenkitlerini mücip olmuştur.

YUSUF ZİYA PAŞA tarafından hükümete gönderilmiş olan 11 Ca., 1220 ve 7 Ağustos 1805 tarihli tahriratta, ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY'in TAYYAR PAŞA gailesinde malen ve bedenen kıyas kabul etmez derecede hizmet gördüğünden ve sadakatinden bahis ile *Amasya* Sancağının yine SÜLEYMAN BEY'e verilmesini yazmış ise de, YUSUF ZİYA PAŞA'nın bu mütalâasına karşı sadr-ı âzam, TAYYAR PAŞA'nın kaçmasıyla *Amasya*'ya gelen SÜLEYMAN BEY'in halka zulüm ettiğini Mütesellim ALİ AĞA'nın mütalâasına istinaden beyan ile YUSUF ZİYA PAŞA'nın tavsiyesini önlemek isteyerek keyfiyeti Pâdişah'a arz ile mütalâasını sormuştur. Bunun üzerine SULTAN SELİM:

“Benim Vezirim,

“*Amasya*'ya asker maddesine söyletiğimiz gibi nizam veresin; lâkin Süleyman Bey dahi kırılmasın. Mucib-i fesad olan hainleri ele geçtikçe îdam eylesün. Süleyman Bey'in yazdığı hainler îdam olunsun. Davası bu kadar şöhret bulduktan sonra bunlara müsaade nasıl olunur? Yusuf Paşa'ya tekit edesin. Müteallikatının dirlikleri ref olup fi mâbaad cihanda Canikli ahfadı kalmayınca sa'y ve ikdam olunsun. Hak teâlâ cümle hainleri kahreylesün”⁷⁸.

Fakat neticede istenmesine ve fedakârlığına ve vaitlere rağmen *Amasya* SÜLEYMAN BEY'e verilmemiş olup daha evvel görüldüğü üzere Pâdişah'ın hemşiresi BEYHAN SULTAN'a verilmiş ve ALİ AĞA Mütesellim tayin edilmiştir.

SULTAN SELİM'in saltanatı boyunca SÜLEYMAN BEY sadıkane hizmet etmiş Pâdişah'ın ona karşı teveccühü devam eylemiş ve SÜLEYMAN BEY (benim sadık adamım) demiştir. Filhakika SÜLEYMAN BEY

Kırım'da oturup orada bir çiftlik tesis etmişmiş. TAYYAR PAŞA da kaçtıktan sonra babasının çiftliğinde oturmuş ve bu hal Moskof devletinde bir hayli kıy-l'ü-kâl olmuş (Câbî Ömer Efendi *Vekayinâmesi*, s. 98).

⁷⁸ *Hatt-ı Hümayûn vesikaları sandık 27, hattın melfufu evrak 34.*

Pâdişah'ın bu teveccühüne lâıyk olup anın kara gün dostu olarak kalmıştır. İstenildiği zaman orduya asker ihtiyaç halinde İstanbul'a zahire ve hayvan yollamış, imkân dahilinde olan hiç bir iradeyi ne yapıp yaparak ihmal etmemiştir. Süleyman Bey'in bu çalışması sebebiyle hakkındaki teveccühün devamı anı kuvvetlendirmiş bu sâye-de Anadolu'da muhalif hareket asla görülmemiştir.

* * *

SULTAN SELİM'in saltanatının son senelerinde 1220 H, 1806 M. Osmanlı - Rus muharebesi sebebiyle SÜLEYMAN BEY'in Oğlu Sivas Valisi vezir CELALEDDİN PAŞA Sivas eyaleti ve maiyyeti askeriyle cepheye gitmek üzere İstanbul'a gelerek Pâdişah kendisini ve askerini görmüş, kendisine bunu bildirirken İstanbul'u zahiresiz bırakmamasını ve pek sıkışık olan durumu anlatmış ve Anadolu'da kendisiyle mütesellî olduğunu yazmıştır.

Kıymetli bir vesika olan SULTAN SELİM'in beyaz üzerine yazdığı bu hatt-ı Hümayunu aynen aşağıya yazıyorum:

Sadakatşârim Süleyman Bey,

Mahdumun vezirim Celâleddin Paşa İstanbul'a gelüp sefere azimet eyledi; Rabbim selâmet versün. Maşallah tamam vezir olmuş. Kendini ve askerini pek beğendim. Cümlesini Allah bağışlasın. İnşallah bana ve devletime çok hizmet ederler. Böyle asker ihzar eylediğinden mahzûz oldum. Hizmetini ve sadakatini bilirüm. Bu defa İstanbul zehairi için sana ferman gönderdim idi. Göreyim seni memur olduğun hizmetin icrasına gayret eyle, İstanbul'a peyderpey zehaire ve koyun sürmeğe ziyade ikdam idesin, zira boğazlar mesdud ve zahire hususu pek güç oldu⁷⁹, sen her türlü hali bilürsün. Dirayetskâr ve sadık bendemsin, bu bapta ıstırabımı mütalâa eyleyüp heman elin eriştiği erzak ve zehairi İstanbul'a sürüp ve etraf ve eknafa dikkatle basiret üzere olasın. Zira her taraftan düşmanlarımız baş kaldırdı. Rabbim düşman-ı din ve devleti kahr eylesün. Anadolu'da seninle müteselliyim. Hüda muvaffak eyleyüp mahcup eylemesün. Hemen şu zehair ve ağnam maddesine gayret edesin senden ziyade matlubumdur.

⁷⁹ İngiliz donanması İstanbul'a gelip bir iş göremeden gittikten sonra Çanakkale boğazını abluka ettiğinden Akdeniz taraflarından İstanbul'a hiç bir şey geleliyordu.

Sultan Selim'in hal'inden sonra:

ÜÇÜNCÜ SELİM, bir kaç seneden beri yâni HAFIZ İSMAİL PAŞA sadaretinden itibaren –anın da sureti haktan görünerek– el altından hazırlanan ve *Edirne vak'asıyle* meydana çıkan muhalefetten sonra eski nüfuzunu kaybetmiş, *nizam-ı cedid*'in eski hızı azalmış idi. Nihayet tarihlerde görüldüğü üzere KABAKÇI MUSTAFA ısyanı ve arkasından SULTAN SELİM'in hal'i vukua gelmiş ve saltanata geçmek için hırsla çalışan Birinci Abdülhamid'in Oğlu IV. MUSTAFA hükümdar olmuş (1222 H, 1807 M.) büyük gayretlerle gelişmiş olan *nizam-ı cedid* teşkilâtı kaldırılmıştı.

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA'nın cülûsunu müteakip Rusya'da bulunan Sultan Selim ve *nizam-ı cedid* düşmanı Canikli zâde TAYYAR MAHMUD Paşa *İstanbul*'a gelerek vezirliği iade edilip Canik mukataası ve *Trahzon* Valiliği yine kendisine verilmiştir (1222 Şaban ve 1807 Ekim).

Rusya muharebesi sebebiyle Sadr-ı âzam, Serdar-ı Ekremlikle muharebede bulunurken sadaret kaymakamı olan Köse Musa Paşa'ya Sultan Mustafa etrafındaki saray adamları SULTAN SELİM'i öldürmeği teklif etmişlerse de Musa Paşa bu teklifi reddetmişti. Bunun üzerine SULTAN MUSTAFA adamları kendileriyle hemfikir bir vezir olarak SULTAN SELİM'in düşmanı olan Trabzon Valisi TAYYAR PAŞA'yı valilik ve Canik üzerinde kalmak, üzere Sadaret Kaymakamlığına tayin ettirip *İstanbul*'a getirmişlerdir. Bu suretle TAYYAR PAŞA ezelf düşmanı olan Çapan Oğullarından intikam almak fırsatını elde etmiş oluyordu.

Bu durum üzerine hattâ SULTAN SELİM'in hal'inden itibaren Süleyman bey *İstanbul*'a yardımı kesmişti, icabında kendisini müdafaa hazırlanıyordu. SÜLEYMAN BEY'in bu hareketi *İstanbul*'un gözünden kaçmamış ise de kendisine karşı ses çıkarılmıyordu. Bu sırada Şeyh'ul-İslâm TOPAL ATÂULLAH EFENDİ ile Sadaret kaymakamı TAYYAR PAŞA'nın arası açılmıştı.

TAYYAR PAŞA, Rus muharebesinin sabık muharebelerle kıyas kabul etmediğini beyan ile ÇAPAR OĞLU SÜLEYMAN BEY'i sefere gelmek üzere ikna etmek için esbak Sadr-ı âzam Darende'li Mehmed Paşa'nın torunu AHMED BEY'i mübaşir olarak *Yozgat*'a göndermiş ise de SÜLEYMAN BEY gerek şifahî ve gerek tahrirî olarak serdettiği ifadesinde kendisinin devlete sadık olup hiç bir veçhile Pâdişah'ın iradesini yerine getirmekte kusur etmeyeceğini, fakat TAYYAR PAŞA

hayatta oldukça andan hiç bir suretle emin olmadığından gerek kendisinin ve gerek Anadolu hanedanının hiç birisinin Rumeli tarafına geçmeyeceklerini beyan etmiştir⁸⁰.

Her dediğini Yeniçerilere yaptırmakta olan Şeyh'ül-islâm'la TAYYAR PAŞA'nın arasının açık olmasına Çapan Oğlu'nun tahrirati da inzimam edince SULTAN MUSTAFA istemeyerek 13 Muharrem 1223 (12 Mart 1808) de TAYYAR PAŞA'yı Kaymakamlıktan azletmekle beraber anın hakkında teveccühü bâki olarak SÜLEYMAN BEY'in endişesini teskin için *Trabzon*'a göndermeyerek muazzezen bütün deb-debesini ile Rumeli'de *Dimetoka*'ya göndermiştir⁸¹. Tayyar Paşa'nın yerine HACI MUSTAFA PAŞA Sadaret Kaymakamı olmuştur.

İkinci Mahmud zamanında :

Tarihte görüldüğü üzere III. SULTAN SELİM'i tekrar hükümdar yapmak için (*Ruscuk Yârani*) diye meşhur olan bir kısım devlet ricalinin tertibi ile ALEMDAR MUSTAFA PAŞA *İstanbul*'a getirilmiş ve saray baskını yapılmış ise de muvaffak olunamayarak SULTAN SELİM şehit edilmiş, Dördüncü Mustafa hal'edilip yerine yirmi dört yaşında bulunan kardeşi MAHMUD hükümdar olmuştu (4 Cemaziyel-âhır 1223 ve 28 Temmuz 1808).

Sultan İKİNCİ MAHMUD hükümdar olunca Alemdar Mustafa Paşa'yı sadr-ı âzam tayin etmiş o da devlet işlerini görüşmek üzere Anadolu ve Rumeli'de büyük âyanları *İstanbul*'a davet etmişti. İşte bu suretle yapılan davete ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY'in de icabet ederek maiyyeti kuvvetleriyle 15 Cemaziyül-âhır 1223 ve 8 Ağustos 1808'de cvvelâ oğlu ABBAS BEY ve arkasından 24 Receb ve 15 Eylül 1808'de de bizzat SÜLEYMAN BEY *Üsküdar*'a gelerek⁸² *Bâb-ı âli* müzakeresinde

⁸⁰ SÜLEYMAN BEY'İN takdim ettiği tahrirati üzerine Sadaret Kaymakamının Pâdişah'a takriri (*Sandık 9, Hat 96*) bu takririn üzerine DÖRDÜNCÜ MUSTAFA *manzûr-ı hümayunum olmuştur. Sadrı-âzam'a yazılsun.* Hatt-ı hümayununu yazmıştır.

⁸¹ DÖRDÜNCÜ MUSTAFA tebdil hasekisi ile TAYYAR PAŞA'ya gizlice yirmi beş bin kuruş harçlık göndermiş ve lisanen de: "böyle olacak değil idi bazı kimesnelerin sözleriyle egerçi ettim, esef etmesün ve kendisinden bir türlü vaz geçmem. Bu işte kat'â rızay-ı hümayunum yoğdu, Cebren ve ikrahen oldu" haberini göndermiştir (*Topkapı Sarayı Arşivi 646 No. lu dosyadaki vesika*).

⁸² *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları No. 8417* (Süleyman Bey ve maiyetine günde dörtyüz okka et verilmesi hakkında Kasab Başıya buyruldu.

bulunmuş ve Şaban ortalarında (1808 Ekim) kaleme alınan sened-i ittifakı imzalamıştır.

SÜLEYMAN BEY diğer âyanlarla birlikte Kâğıthanede tertip edilen merasimde bulunmuş ve huzura kabul olunup hil'at kiyip hançerle talif edilmişlerdir⁸³. SÜLEYMAN BEY Ramazan başlarında (7 Ramazan) Sadr-ı âzam tarafından avdetine müsaade edilmesi⁸⁴ üzerine memleketine döndü ve verilen karar üzerine *Sekban-ı cedid* ismiyle yeni talimli asker yazmağa başlamış ise de⁸⁵ yeniçerilerin Bâb-ı Âlî baskını ve ALEM DAR'ın intihariyle bu hayırlı teşebbüs de neticelenememiştir.

Süleyman Bey bundan sonra yine eski nüfuz ve kudretini muhafaza ettikten başka Kayseri Mütesellimliği de kendisine verilmiş⁸⁶ sevmeyüp tahkir ettiği yeniçeriler Alemdar hâdisesinden sonra da kendisine dış geçirememişlerdir. Hattâ SÜLEYMAN BEY kendi mıntakasındaki bazı yeniçerileri tekdir ve hapis etmesinden dolayı hükümet kendisine yumuşaklıkla bunu yapmamasını ve hapis edilenlerin serbest bırakılmalarını emretmiştir (1224 Rebiul-evvel ve 1809 Mayıs). Bu seneler serkeşlikte ve edepsizlikte yeniçerilerin azılı seneleri olup bu hal başka vilâyette olsa en hafif cezası sürgün olurdu, halbuki yeniçeriler buna karşı dış geçiremediklerinden yumuşak davranılmıştı⁸⁷.

SÜLEYMAN BEY'in işküzârlığı gerek muhitinde ve gerek civar sancaklarda otoritesi olduğundan dolayı İKİNCİ MAHMUD zamanında da eski mevki ve itibarını muhafaza etmişti. Anadolu'daki müşkül işler kendisine havale olunurdu⁸⁸. Ruslar'la devam etmekte olan muharebe

⁸³ *Şânî Zâde Tarihi*, c. 1, s. 74.

⁸⁴ Yayla imamı vekayinâmesi ve tarih-i Sultan Selim'de Câbi Ömer Efendi (7 Ramazan 1223 Cabbar zâde Bey hazretlerine Ramazan-ı şerif olmakla Vilâyetine gitmek için izin rica etmekle taraf-ı devlet-i aliyeden ruhsat ve izin verilmekle Vilâyeti tarafına *Üsküdar*'dan âzim olmuştur. (varak 201) *Esat Efendi kitapları* No. 2152.

⁸⁵ *Şânî Zâde c. 1, s. 90.*

⁸⁶ *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları* No. 3625, sene 1225.

⁸⁷ *Mühimme Defteri* No. 227 s. 255 sene Evahir-i Rebiul evvel 1224.

⁸⁸ Ruslarla devam eden muharebedeki mağlûbiyetler sebebiyle miktarlarını tayin ederek Anadolu'daki âyanlardan memleketi felâketten kurtarmak için yalvarırcasına kuvvet göndermeleri istendiği sırada SÜLEYMAN BEY'den de *Çankırı, Bozok, Çorum, Erbaa, Tokat, Niksar ve Karataş* ile *Sivas* sancaklarından mürettep askerini ihracıyla ilkbaharda ordu karargâhında hazır bulunmaları 1227 Muharrem, 1812 Ocak tarihli bir fermanla emrolunmuş ve SÜLEYMAN BEY bu mıntakaya asker sürücüsü tayin olunmuştu. (*Şânî Zâde tarihi c. 1, s. 86 ve sahife 90 da ferman sureti*).

sebebiyle orduya asker sevkine devam etmişti. Bu hususta pek sıkışık durumda olan SULTAN MAHMUD, SÜLEYMAN BEY'e beyaz üzerine hatt-ı hümayun yollayup acele asker istemişti⁸⁹.

Hattâ bir defa SULTAN MAHMUD *Boyâbat* âyanı GENÇ MEHMED AĞA'nın oğlunun idamını SÜLEYMAN BEY'e bir fermanla emretmiş ve SÜLEYMAN BEY de ele geçirilince dakika fevt edilmeyeceğini arz eylemişti. SÜLEYMAN BEY'in bu cevabı Pâdişah'a arzedilince SULTAN MAHMUD:

“—*Manzurum olmuştur. Çapar Zâde sahihi meram ettiği gibi merkumu bulup idam eder. Lâkin bilmem ne hikmettir. Ne vakit birinin hakkında ferman-ı âlîşanım sâdir olsa böyle ihmâl eder*” hatt-ı hümayununu yazarak mutlak surette bunun yakalanmasını 9 Recep 1228 ve 8 Temmuz 1813 tarihli bir fermanla bildirmesi üzerine SÜLEYMAN BEY bu şahsı kat'iyen himaye etmediğini yemin ile temin ettikten sonra Erzurum'a kaçmış olduğunu arzylemesi üzerine ele geçerse derhal katleylemesi kendisine emrolunmuştur (6 Şubat 1228 ve 12 Ağustos 1813)⁹⁰.

SÜLEYMAN BEY'İN VEFATI, KARAKTERİ VE NÜFUZU

Süleyman Bey 1228 Zil-hicce ayı sonlarında (1813 Aralık) da vefat ederek⁹¹ bir şehir haline getirmiş oldukları *Yozgat*'da biraderi MUSTAFA BEY'in türbesinin haricinde defnedilmiştir. Kabir kitabesi şöyledir:

- 1 — Hüvel-bâki
- 2 — Bâ Pâye-i Emirahur-ı dergâh-ı âli
- 3 — Kapıcı Başlarından Abdülcebbar Zâde

⁸⁹ Sen ki Çapar Zâde Süleyman Beysin.

Bu vakitler evkat-ı saireye makûs olmayup din-ü devlet ve ibadullaha hizmet vakitleri olmağla emr-i şerifim mücibince şu asker-i heman beş on gün zarfında ihraç ile tahsil-i rızay-i hümayunuma müsaraat ve ihraç ettiğın haberini bu tarafa tahrir eylesin. (*Topkapı Sarayı Arşivi 2447/20*).

⁹⁰ *Mektum Mühimme defteri No. 4, s. 69 ve 90* ve *Sedaret Ayniyat defteri No. 3, s. 90*.

⁹¹ *Şânî zâde tarihi c. 2, s. 209*, vefatı haberi 1229 Muharreminin başında *İstanbul'a* gelmiş ve muhalledatını yazmak için Muharremin üçünde esbak sadr-ı âzam ket-hüdası CANİBİ SALİH EFENDİ *Yozgat'a* gönderilmiştir (*Câbî Efendi vekayinâmesi varak 617*).

4 — Merhum ve mağfurün leh Cennetmekân Süleyman Bey

5 — Ruhiçin el-fatuha 1228.

Bu tarihte Haleb Valisi bulunan Süleyman Bey'in oğlu MEHMED CELÂLEDDİN PAŞA, biraderi ABDÜLFETTAH BEY'in vücutça nehafeti sebebiyle babasının emlâkinin münasip bir bedel ile kendisine verilip *Bozok*'da ikameti ve biraderi ABDÜLFETTAH BEY'e de Çankırı mukataasının bedeli mukabilinde tevcihini rica etmiş ise de⁹² memlekette âyanlıkları kaldırarak hükümet merkezinin nüfuzunu tesis etmek isteyen İKİNCİ MAHMUD, SÜLEYMAN BEY'in üzerinde mâlikâne suretiyle bulunan *Bozok* ve *Çankırı* Sancaklarından evvelkisine Kayseri Sancağı mutasarrıf Maraş'lı Zâde Vezir ALİ PAŞA'yı ve Çankırı sancağına da Ankara sancığı mutasarrıfı SEYİD HACI ABDURRAHMAN PAŞA'yı tayin eylemiştir⁹³.

Süleyman Bey'in Yozgat'da bir mektebi ve buna ait vakfiyesi vardır⁹⁴.

SÜLEYMAN BEY nizam-ı cedide hizmeti sebebiyle geniş imtiyazlara nâil olmuş *Bozok* ve *Çankırı*'dan başka zaman zaman *Kırşehir*, *Aksaray*, *Kayseri*, *Çorum*, *Ankara* mütesellimliklerinde bulunmuş, *İskilip*, *Zile*, *Amasya*'yı nüfuzu altına almış oğlu CELÂLEDDİN PAŞA vezir ve Sivas Valisi olunca bu nüfuzunu o havalide *Elbistan*, *Adana* ve *Tarsus*'da bile göstermiş. Devlete sadık sikkesiz bir hükümdar gibi tam serbesti ile hareket ederek icabında şedid icraatıyla etrafa kuvvetiyle hâkim olmuştur. Buna mukabil hükümetin bütün işlerinde hizmeti ve fedakârlığı görülmüştür. Ölümünden sonra Amasya vesair mahallelerdeki seksen parça emlâki müzayede suretiyle satılmıştır⁹⁵.

SÜLEYMAN BEY'in ele aldığı işleri başardığı, mahzurlu görüp başaramıyacağı işlerin de sebeplerini izah ile üzerine almadığı, fikir ve kanaatini hükümete açıkça yazdığı vesikalardan anlaşılmaktadır. Süleyman Bey, hükümetin dur dediği yerde durmuş, TAYYAR PAŞA'nın

⁹² *Hatt-ı Hümayûn vesikaları 31291.*

⁹³ *Atik Vüzere defteri, s. 56.*

⁹⁴ Ser bevvin-i dergâh-ı âli Abdülcebbar Zâde Süleyman Bey bin Ahmed Paşa ibn-i Ömer Ağa'nın Bozok sancağı dahilinde Kızılkoca kazasına tâbi *Yozgat* nam karyede mektep ve dekâkin ve nukut vakfı (*Cevded Tasnifi Maarif vesikaları 993 ve Topkapı Sarayı Arşivi No. 322.*)

⁹⁵ Muhallefatı ve zimematı üç taksit ile tediye olunmak üzere dört bin kese akçe mukabilinde mahdumu CELÂLEDDİN PAŞA ile sairlerine terkedilmiştir.

kendi yerlerine tecavüzünü hükümete arz ederek verilen emre göre hareket etmiştir. SULTAN SELİM'e karşı olan bağlılığı sebebiyle anı gücendirmekten daima çekinmiştir.

Gâvur icadı diye aleyhinde propaganda yapılan nizam-ı cedid teşkilâtı iptida SÜLEYMAN BEY'in mintakasından başlamış, buna aleyhdar olanlara göz açtırmayarak şiddetli icraatta bulunduğundan yeni talimli asker işi fiile çıkmağa başlamış, sonra bunu Karaman ve Anadolu eyaletleri tatbik etmiştir. Halkın itiyadı haricinde, fakat memleketin hayatî ihtiyacı olan nizam-ı cedid sebebiyle SÜLEYMAN BEY'in kesin icraatı aleyhinde dedikoduyu mücip olmuşsa da o, bunlara kulak vermeyerek işine devam etmiştir.

SÜLEYMAN BEY, mintakasındaki teşkilâtta muvaffak oldukça civarında olan sancakların mütesellimliği de kendisine verilerek oralarda da nizam-ı cedid teşkilâtına başlanmıştır. Karaman Valisi KADI ABDURRAHMAN PAŞA'nın *Edirne* vak'asıyla nizam-ı cedid teşkilâtı önlenmemiş olsaydı SULTAN SELİM'in hal'i vak'ası meydana gelmeyerek kırk, elli bin kişilik mükemmel bir ordu vücade getirilmiş olacaktı.

Süleyman Bey'in ölümünden sonra Çapan Oğulları aleyhinde kaleme alınmış bir muhtırada 1791'de sona eren Osmanlı - Rus ve Avusturya muharebesinden sonra sefere iştirâk etmeyen Sivas, Maraş, Karaman, İçel, Adana, Çankırı timarlı sipahilerine timarlarının SÜLEYMAN BEY'e verildiği beyan edilmekte ise de bu mutalâa yanlıştır. Yâni hükümet Anadolu'da talimli askeri yaymak için münhal olan timarlı sipahi birliklerine kimseyi tayin etmeyerek bunları nizam-ı cedid askerine tahsis edip *îrad-ı cedid* hazinesine kaydeylemiş olup muhtıra sahibi bunu SÜLEYMAN BEY'e yüklemiştir.

SÜLEYMAN BEY'in otoritesinin tesiriyle nizam-ı cedid askeri teşkilâtına karşı mintakası dahilinde hiç bir aks-ül-amel olmadığı gibi, dört ay Konya'ya girememiş olan Vali KADI ABDURRAHMAN PAŞA'yı Konya'ya sokmağa ÇAPAN OĞLU SÜLEYMAN BEY tayin edilir edilmez bir buyruhdusu ile Konya asileri kapılarını açmışlardır.

SÜLEYMAN BEY'in otuz seneden ziyade süren *Bozok* mutasarrıflığı zamanındaki icraatı ve şiddeti sebebiyle şöhreti darb-ı mesel halinde zamanımıza kadar gelmiştir. Bazen şımarıkça hareketleri de görülmüş ise de daha yukarıda işaret ettiğimiz gibi kendisine yazılıp ikaz edince toparlanmasını bilmiştir.

Bir defa kendisini seven ve hükümete karşı müdafaa eden sâbık Sadr-ı âzam YUSUF PAŞA'yı gücendirecek bir hareketini SULTAN SELİM haber alır almaz Sadr-ı âzam'a şu hattı göndermiştir⁹⁶:

“Benim Vezirim,

... Çapar Zâde'ye dahi ekid ve şedid yazılsun. Böyle vakitte her tarafa kemal-i dikkat lâzım iken ve Çapan Zâde benim sadık adamım iken niçin böyle eyler. Kendüye hafice yazup Yusuf Paşa'nın nüfuzuna dikkat eylemesi tekit olunsun, hüsn-ü imtizaçları matlubumdur”.

Bir de 1227 tarihinde Karaman Valisi ÇARHACI ALİ PAŞA ile mintakası dahilindeki mahallere el atmasından dolayı ALİ PAŞA'nın SÜLEYMAN BEY hakkında şikâyeti vardır⁹⁷.

SÜLEYMAN BEY'in vefatından az evvel Sivas Valiliğine tayin edilip *Baba Paşa* diye meşhur olan PEHLİVAN İBRAHİM PAŞA, Çapan Oğlu mintakasından geçerken dairesi ihtiyacı için keyfi olarak bazı yolsuzluklarda bulunmuş, SÜLEYMAN BEY, Baba Paşa adamlarının halka yaptıkları fenalıklardan ve almış olduğu zahire ve paralardan hükümete şikâyet etmiş. SÜLEYMAN BEY'in bu mektubunu Sadr-ı âzam Pâdişah'a takdim etmiş. Bunu okuyan Sultan İKİNCİ MAHMUD, Sadr-ı âzamin takdirinin üstüne:

“—Manzurum olmuştur. Sivas Valisi dairesi çok olduğundan fukaraya zulm edüp bâr giran olacağı mahal-li şüphe değildir ve Umur-u devleti daha bir hoşca öğrenmedi, tarafından bazı vesayayı şâmil kâğıt yazılsun ancak geçen sene CELÂLEDDİN PAŞA (Süleyman Bey'in Oğlu) ordu-u Hümayundan avdet eyledikte Sivas'a varınca esnay-i rahda ne kadar akçe aldı? Defteri nezd-i hümayununda mahfuzdur. Çapar Zâde o zaman hiç yazup şikâyet etmemiştî, şimdi şikâyeti acayıptir. Bu adamlar hayli müddet eyaletlerde vali görmediklerinden vüzeranın hükümetine tahammül edemiyorlar. Güç alıacaklar” hatt-ı hümayununu yazmış.

Sadr-ı âzam, vezirlerin nüfuzlarını kıracak hallerden çekinmesi hakkında SÜLEYMAN BEY'e ihtarda bulunmuştur (25 Recep 1228 ve 24 Temmuz 1813)⁹⁸.

⁹⁶ Hatt-ı Hümayın vesikalari sandık 21, hat No. s1 84.

⁹⁷ Başvekâlet Arşivi (Sadaret Ayniyat Defteri, s. 21, 24.)

⁹⁸ Sadaret Ayniyat defteri (Sadr-ı âzam veya Sadaret Kaymakamlarının etrafa yolladıkları tahrirat (Üçüncü defter, s. 76).

Süleyman Bey'in Oğulları:

Süleyman Bey'in refikalarından birisi Hacı Hafize Hanım, Mustafa Paşa'nın kızı olup⁹⁹ en büyüğü ABDÜLFETTAH olarak MEHMED CELÂLEDDİN, HAMZA, SELİM, MAHMUD, AHMET, ÖMER, ABBAS isimlerinde bildiğimiz sekiz oğlu olmuştur:

Abdüllfettah Bey:

Bunlardan ABDÜLFETTAH BEY 1205 Şevval 1791 Haziran'da Kapıcıbaşı pâyesini almış ve bu rütbede iken *Zile* civarında TAYYAR PAŞA'YI mağlûp etmiş, TAYYAR PAŞA isyanını bastırmağa memur edilen esbak Sadr-ı âzam YUSUF ZİYA PAŞA'nın inhasıyla 2 C. 1220 ve 29 Ağustos 1805'de Kapıcıbaşılik rütbesi ilmiyye rütbesine çevrilerek Musıla-i Sahn derecesiyle müderrislik verilmiş ve babasının ölümünden sonra Şeyhül-islâmın arzı üzerine diğer müderrisler gibi *İstanbul*'a gelmiş¹⁰⁰ ve ilmiyye rütbesi derece derece artarak 1235 H, 1819 M'de Haleb Kadısı olup daha sonra Mekke ve İstanbul Kadılıkları pâyesini almış 1252 H, 1836 M'de Anadolu ve 1255 H, 1839 M. Rumeli Kadıaskerlikleri pâyelerini aldıktan sonra aynı sene Zil-hiccesinde (1840 Şubat) vefat etmiştir¹⁰¹. Osmanlı - Rus muharebesi esnasında (1245 H, 1829 M.) babasından miras kalmış olan on bin yaldız altunını -ki altıyüz kese tutmuştur- harp ianesi olarak vermek vatanseverliğinde bulunmuştur¹⁰², babası Süleyman Bey'in Yozgad'daki vakfının mütevellisi idi.

Mehmed Celâleddin Paşa:

SÜLEYMAN BEY'in en meşhur oğlu budur. Bulunduğu vilâyetlerde şiddetiyle meşhur olup devlete bir gaile teşkil eden mütegalibeyi

⁹⁹ Hacce Hafize Hanımın 1237 H., 1821 M. tarihli İstanbul'da Şehzade başı camiine vakfı vardır.

¹⁰⁰ Bozok mutasarrıfı Ali PAŞA ile Çapar Zâde ABDÜLFETTAH BEY'e gönderilen fermanın.

Çapar Zâde Süleyman Bey'in vefatı cihetiyle mahdumu mîr-i mumaileyhin ol taraflarda ikameti iktiza etmeyüp sair müderrisin misillü gelüp Dersaadetimde ikamet eylemesi hususı bilfiil Şeyhülislâm ve müftil-enam mevlâna Dürri Zâde Es'seyyid ABDULLAH edamullahü taâlâ fazailühu tarafından iltimas olunup olbabta ruhsatı havi hatt-hümayun-u şevket-makrunum şeref-rîz-i sudur olmağla ... (*Mühimme Defeti* 235, s. 186, *Evasıt-ı Recep* 1229 (*Cevdet No. 13654 Dahiliye Vesikaları*).

¹⁰¹ *Lütfi Tarihi*, c. 1, s. 247, c. 2, s. 195, c. 6, s. 72-73 ve *Sicilli Osmanî*.

¹⁰² *Lütfi Tarihi*, c. 2, s. 58.

temizlemek veya ısyan çıkan memleketlerin valilerine yardım etmek üzere memur olmak suretiyle epi iş görmüş ise de muharebelerde bir başarıya muvaffak olamamıştır.

Babasına bir cemile olmak üzere 14 Muharrem 1220'de (14 Nisan 1805) pek genç yaşta vezirlikle Sivas Valiliğine tayin olunmuş ve 1806'da Rus seferine gitmiş, *İstanbul*'dan geçerek SULTAN SELİM kendisini görüp takdir etmiştir.

CELÂL PAŞA, daha sonra *Diyarbakir* Valisi ve Halep ısyanı dolayısıyla Halep Valisi olup ısyanı bastırıp tehlikeli olan durumu bertaraf etmiş ve bu başarıdan SULTAN II. MAHMUD pek memnun olarak kendisine hil'at göndermiştir¹⁰³. Daha Sonra *Erzurum* ısyanı sebebiyle oraya vali olmuş (1232 H. 1816 M.) ve İran'la aramızın açılması sebebiyle CELÂLEDDİN PAŞA Şark seraskeri tayin edilmiş ise de¹⁰⁴ bir netice hasıl olmamıştır.

Erzurum'dan *Karaman* Valiliğine naklolunan CELÂLEDDİN PAŞA, *Sivas*'ta mütegalibeden KENAN OĞLU AHMED'in bir katl meselesinden dolayı¹⁰⁵ Sivas Valisi ÇERHACI ALİ PAŞA huzuriyle yapılan murafaayı kabul etmeyüp topladığı adamlarla valiyi hükümet dairesinde muhasara ile musademe etmesi hükümetçe haber alınarak Sivas Valisine yardım etmeleri civar valilere ve bu meyanda *Karaman* Valisi CELÂLEDDİN PAŞA'ya yazılmış, CELÂLEDDİN PAŞA hemen hareketle *Hacı Bektaş* mevkiine geldiği zaman ısyanın bastırıldığını haber alup ÇERHACI ALİ PAŞA'nın yerine tayin edilen ZARALI ZÂDE FEYZULLAH PAŞA'yı makamına oturtuktan sonra avdet etmiştir.

Bu dönüşü sırasında *Eskişehir* taraflarında şekavet yaparak sonra katledilen KUMARCI OĞLU'nun avenesinden olup katli hakkında bir kaç defa ferman sadır olan YAZICI OĞLU İBERAHİM'in *Neuşehir* kasabasında bulunup bir fitne çıkarmak üzere olduğu ahalinin müracaatından anlaşılması üzerine CELÂLEDDİN PAŞA derhal kethüdasını gönderüp YAZICI OĞLU'nu katil ettirerek başını *İstanbul*'a göndermiş ve yaralı

¹⁰³ *Mektum Mühimme Defteri* 6, s. 159 ve Sadrı-âzamın mektubu (*Ayniyat Defteri* 3, s. 130-132).

¹⁰⁴ *Mühimme Defteri* No. 237, s. 119.

¹⁰⁵ Kenan Oğlu Ahmed 1230 H, 1815 M'de mültezimlerden MEHMED AÇA'yı öldürüp emvâl ve eşyasını zaptetmiş olduğundan maktulün varislerinin açtığı davada MEHMED AÇA'nın, bunun tarafından öldürüldüğü tahakkuk eylesine mebni tevkif edileceğini anlayarak bu harekette bulunmuştur.

olarak yakalanan Yazıcı Oğlu'nun hazinedarından maktulün bütün mal ve eşyasının *Sivrihisar*'da bulunduğu haber alınarak keyfiyeti hem hükümete hem *Hüdavendigâr* (Bursa) valisine bildirmiştir (1233 H., 1818 Eylül) ¹⁰⁶.

CELÂLEDDİN PAŞA'ya 8 Rebiul-evvel 1235 ve 4 Şubat 1819'da *Adana* ve ilhaken *Uzeyr* yani *Payas* ve Bilân sancakları da ilâve olarak verildi ¹⁰⁷. Adana'da yol kesen ve yağmacılık yapan aşiretlerin ve Kürdlerin te'dip ve ıslahları emredildi. *Diyarbakir* Valisi BEHRAM PAŞA aleyhine vukua gelen ayaklanmada acele olarak BEHRAM PAŞA'nın yardımına kethüdasını yolladı ve diğer bir fermanla da bizzat kendisinin gitmesi emrolundu ¹⁰⁸.

CELÂLEDDİN PAŞA, *Diyarbakir*'e gitmeden evvel 1235 Muharrem ve 1820 Kasım'da Haleb Valisi, esbak Sadr-ı âzam HURŞİT PAŞA aleyhine vukua gelen ısyanda ona yardım etmesi emredildi. Haleb önüne gelerek orada HURŞİT PAŞA'nın yardımına gelen *Rakka* Valisi ZARALI ZÂDE LÜTFULLAH PAŞA ve Vali HURŞİT PAŞA ile buluştu. Haleb şehri işgal olunarak asilerden ele geçenler te'dip edildi (1235 Rebiul-evvel ve 1820 Ocak) ¹⁰⁹.

CELÂLEDDİN PAŞA 1235 Ca. ve 1820 Şubat *Haleb*'e yakın olmak üzere *Adana*'dan *Maraş* Valiliğine naklolunmuş ve aynı sene (Şevval-Temmuz) tevcihatında ilâve olarak *Rakka* eyaleti de verilmiştir ¹¹⁰.

Ayıntab ahalisi uhdelere düşen vergi ve rüsumu verdikleri halde CELÂLEDDİN PAŞA'nın bunlardan vergi almak istediğini *İstanbul*'a bildirerek şikâyetle bulunup CELÂLEDDİN PAŞA buna mukabil kendisi-

¹⁰⁶ *Şânî Zâde, c. 2, s. 310.*

¹⁰⁷ *Mühimme Defteri No. 237, s. 361, 363.*

¹⁰⁸ *Şânî Zâde c. 3, s. 57, 77, 80 ve Mektumu Mühimme Defteri No. 8, s. 146 ve yine aynı senede yani 1234 H., 1819 M'de İran'ın bir emr-i vâki yapması ihtimaline bineaen Bağdad Valisi SÜLEYMAN PAŞA'nın maiyyetinde bulunmak üzere Musul taraflarına gitmesi emrolunmuştur (Mühimme 238, s. 87 ve 119).*

¹⁰⁹ *Şânî Zâde, c. 3, s. 77 ve Mektun mühimme 8, s. 154, 158...* CELÂLEDDİN PAŞA yine İran işi dolayısıyla Musul'da bulunması hakkında 1235 Muharrem, 1819 Ekim'de ikinci bir ferman almış ise de İran meselesi yatışmış ve bu sırada *Haleb* ısyanı vukua gelmiş olduğundan o tarafa gitmiştir. *Haleb* hâdisesinin Adana Valisi CELÂLEDDİN PAŞA'nın bizzat yardımıyla hitam bulunduğu ve müşarün ileyhin taltife lâyük olduğuna dair Halep Valisi HURŞİT PAŞA'nın 27 Rebi ul âhır 1235 tarihli tahriratu vardır (*Hattı-Hümayun Vesikaları 3468r*).

¹¹⁰ *Mühimme Defteri 238, s. 165, 230 ve Atik Vüzera Defteri.*

nin *Rakka*'da bulunduğu sırada bunu fırsat bilen bazı şahısların tahrikiyle *Ayıntab*'da mütesellim bıraktığı silâhdarına tecavüz vuku bulduğunu ve kendisinin *Rakka*'ya giderken sarrafının ve dairesi halkının olmak üzere silâhdara bırakmış olduğu altı yük ve elli bin kuruş parasiyle eşyasının yağma edilmiş olduğunu hükümete bildirmesi üzerine meselenin tahkikine divan-ı hümayun hocalarından sabık Cizye muhasebecisi AHMED EFENDİ tayin olunarak gönderilmiştir (1236 Şaban ve 1821 Mayıs)¹¹¹. Yapılan tahkikat neticesinde CELÂLEDDİN PAŞA'nın zayıfatı tahakkuk eylediğinden eşyaları, gasbedenlerden alınarak altı yük elli bin kuruşun gasbedenler tarafından verileceği taahhüt olunmuş ve CELÂLEDDİN PAŞA sonra *Tokad*'da ikamete memur bulunduğu sırada Kapu Kethüdası NECİP EFENDİ'nin 17 Ca. 1239 (20 Ocak 1824) tarihli istidası üzerine (paranın tashihi) *Maraş* ve *Rakka* Valisi ABDÜLCELİL ZÂDE AHMED PAŞA'ya yazılmıştır¹¹².

Bu sırada *Mora*'da Rum ısyanı vukua geldiğinden Devletin bu gailisini fırsat bilen İran Devleti hudut üzerindeki Kürdleri ele alarak tecavüzî harekette bulunmasından dolayı CELÂLEDDİN PAŞA *Erzurum* Valisi ve Şark Seraskeri olan HÜSREV PAŞA'nın maiyetine memur edilmiş¹¹³ ve aynı zamanda *Bağdad* Valisinin İran hududu üzerinde yaptırmış olduğu dört kale'ye üçyüz kadar muhafız göndermesi emrolunduğundan kendisi *Erzurum* tarafından gittiği gibi *Bağdad* Valisi tarafından istenilen muhafız askeri yollamıştır¹¹⁴.

CELÂLEDDİN PAŞA daha sonra *Maraş*, ikinci defa *Adana* valisi olmuş ve 1239 H, 1824 Haziran'da tarihte sebebi gösterilmeyerek Vezirliği alınarak *Tokad*'da ikamete memur edilmiştir. İki sene mazul kalan CELÂLEDDİN PAŞA'nın 1242 H, 1826'da vezirliği tekrar verilerek *Maraş* Valisi olmuş ve 1827'de ilâveten *Kayseri* Sancağı verilmiştir¹¹⁵.

CELÂLEDDİN PAŞA'ya 1243 H, 1828 M. de külliyetli askerle Rus seferine gelmesi hakkında ferman gönderilerek gelirken askerinin konak mahallerinde yarımşar okka ekmele muayyen miktar yem'den başka

¹¹¹ *Mühimme Defteri* 238, s. 324 ve *Şânî Zâde c. 4, s. 53*.

¹¹² *Mühimme Defteri* 241, s. 98 1239, bu tarihte CELÂLEDDİN PAŞA'nın vezirliği alınarak *Tokat*'da ikamete memur bulunuyordu.

¹¹³ *Mühimme Defteri* 239, s. 25, 55 (1239 tarihli hüküm).

¹¹⁴ *Mühimme Defteri* 239, s. 239, 240, 276.

¹¹⁵ *Mühimme Defteri* 242, s. 288 ve *Atik Vüzera Defteri, s. 60*.

halktan kat'iyyen bir şey almamaları emrolundu¹¹⁶. *İstanbul*'a geldi, Rumeli'de geçtiği yerlerde mezalim yapmaması tenbih olunarak kendisine bin kese akçe verilip hareket etti¹¹⁷. *Tuna* boyunda *Ruşuk* ve *Yergöğü*'nin muhafazasına memur edildi¹¹⁸. 1249 Şaban 1829 Şubatta *Niğebolu* kalesiyle civarındaki yeni kale'nin muhafızlığı verildi¹¹⁹.

Yeni Kale'ye hücum eden Ruslar'a karşı ahaliden eli silâh tutanları sebat ve mukavemet etmişler ise de *Tuna* Nehrinin donması ve geçidin sed olunması ve *Niğebolu*'daki kalyonların yanması dolayısıyla buradan Yeni Kale'ye yardım edilemediğinden Yeni Kale Rusların eline geçti, muhafızı İBRAHİM PAŞA esir düştü ve bu hal CELÂLEDDİN PAŞA'nın tebdirsizliğine hamlolunarak 17 Ramazan 1244 ve 23 Mart 1829'da vezirliği alınup tenzilen Rumeli Beylerbeyliği rütbesiyle ve aynı sene de iki ay sonra o rütbe de üzerinden alınarak Kapıcıbaşılık ile *Tekirdağ*'ında ikamete memur edildi¹²⁰. ve yerine sabık Balıkesir Mütesellimi Kapıcıbaşılardan GIRİDİ ZADE MEHMET AĞA'ya Beylerbeyi rütbesiyle *Maraş* Valiliği verilerek *Niğebolu* Kalesi muhafazasına tayin edildi¹²¹. Fakat CELÂLEDDİN PAŞA hakkında Pâdişah'ın gazabı sükûnet bulmadığından 17 Zil-kade 1244 ve 21 Mayıs 1829 da Kapıcıbaşılıkla tahkir edildi¹²² ve güçlkle katledilmekten kurtuldu.

Sultan Mahmud hayatta oldukça CELÂLEDDİN BEY Kapıcı rütbesinde kalup SULTAN ABDÜLMECİD'in ilk senelerinde aynı durumda bulunarak 1258 Muharrem ve 1842 Şubat'da *Bozok* ve *Kayseri* Sancakları Ferikliği ile Ankara Müşiri PALASLI ZÂDE İSMAİL PAŞA Maiyetine verildi¹²³ ve 19 Ramazan 1258 ve 24 Ekim 1842 tarihli bir

¹¹⁶ *Mühimme Defteri* 243, s. 68.

¹¹⁷ *İstanbul*'dan hareketinden sonra *Silivri*'ye geldiği zaman oranın kadısı başında kavuğuyle istikbale çıkmıştı. Kavuklar kaldırıldığı halde Kadı'nın kavukla çıktığını gören CELÂLEDDİN PAŞA kavaslara emdererek Kadı'nın başından kavuğunu aldırılmış ve bu halden Kadı pek ziyade korkmuştur (*Lütfi Tarihi*, c. 2, s. 25).

¹¹⁸ *Mühimme Defteri* 243, s. 163 sene 1244 Rebiul evvel.

¹¹⁹ *Mühimme Defteri* 244, s. 147.

¹²⁰ *Mühimme Defteri* 244, s. 198 ve *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikalari* 7263.

¹²¹ *Mühimme Defteri* No. 244, s. 197 Evasıt-ı Ramazan 1244.

¹²² *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikalari* 7263 ve *Atik Vüzera Defteri*, s. 196 ve *Lütfi Tarihi*, c. 2, s. 61.

¹²³ MEHMET İZZET mühürlü 9 Muharrem 1258'de CELÂLEDDİN PAŞA'ya gönderilmiş olan mektup (*Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikalari* 7630).

fermanla evvelce hazine tarafından zabtolunan mukataalarına bedel kendisine beş bin kuruş maaş tahsis olundu¹²⁴.

1259 H, 1843 de CELÂLEDDİN PAŞA'nın Ferik rütbesi mülkiye rütbesine çevrilerek *Mirmiran* ve müstakil olarak *Bozok* ve *Kayseri* Sancakları Kaymakamlığına (Vilâyete tâbi Mutasarrıflığa) tayin edilmiş¹²⁵ ise de yine o sene Şaban ayı iptidalarında azlolunarak Tokad'da ikamete memur edilmiştir¹²⁶.

CELÂLEDDİN PAŞA yine Beylerbeyi rütbesiyle 1 Cemâziyel-evvel 1260 ve 19 Mayıs 1844'de *Sivas* Valisi ve 1261 Muharrem ve 1845 Ocak'ta üçüncü defa *Maraş* Valisi olup¹²⁷ 1262 Rebiul'evvel ve 1846 Mart'ta tekrar *Bozuk* Sancağı mutasarrıfı olmuş ise de¹²⁸ aynı sene 1846 Ekim ayında vefat etmiştir¹²⁹.

Hamza Bey :

SÜLEYMAN BEY'in oğullarından HAMZA BEY ilk zamanlarda 1221 Rebiul-âhır 21 müderrislik yoluna girmiş ise de biraderi Celâleddin Paşa'nın 1238 H, 1823'de *Adana* Valisi bulunduğu sırada anın Sadr-ı âzam'dan ricasiyle Musilei Sahn derecesinde iken 1239 H, 1823 M'de Kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir¹³⁰.

¹²⁴ *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları No. 8977.*

¹²⁵ *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikaları 13669, sene 29. Rebiul evvel 1258 ve Atik Vüzera Defteri s. 446.*

¹²⁶ Mirmiran kiramından sâbık *Bozok* ve *Kayseri* Sancakları mutasarrıfı olup bu defa *Tokat*'da ikamete memur ve tayin edilen CELÂL PAŞA dame ikbalühuya ve Tokat nâibine hüküm:

Sen ki Pâşây-ı müşarünileyhsin bu defa hasbel-icab *Bozok* ve *Kayseri* Sancakları uhdeden sarf ve tahvil olunarak Mirmiran-ı kiramından Rodos Muhafızı Sabık ELHÂC ALİ PAŞA dame ikbalühu ihale ve tevcih kılınarak senin dahi *Tokad*'da ikametini hususuna iradei seniyy-i mülkûkânem taallûkkıyla olbapta emr-i hümayûn-ı Şevket-makrunum şeref-rîz-i sudur olmuştur. (Evail-i Şaban sene 1259). *Mektumu mühimme defteri No. 9, s. 141.*

¹²⁷ *Nuhbet'ül-vekayi* (Mehmed Süreyya), s. 126.

¹²⁸ *Cevdet Tasnifi Dahiliye 13359 sene 1262.* Bu vesikada *Celâleddin Paşa*'nın işe başlayarak zabt-ü raptı temin ile halkın müteşekkir olduğundan bahsediyor.

¹²⁹ *Lütfi Tarihi, c. 8, s. 130* ve *Nuhbet'ül-vekayi s. 148* ve Sicill-i Osmanî.

¹³⁰ Biraderinin Müderrislikten Kapıcıbaşılığa tahvili iltimasına dair CELÂLEDDİN PAŞA'nın tahriratına İkinci MAHMUD'un hatta-ı hümayûn (*Hattı-Hümayun vesikaları No. 36675 sene 1238* ve Sadr-ı âzam SİLÂHTAR ALİ PAŞA tarafından CELÂLEDDİN PAŞA'ya gönderilen tahrirat. *Tarik Defteri (Üniversite Kütüphanesi Türkçe yazmaları 8879, s. 80.*

Hamza Bey'in 1240 H, 1824 M'de Boynu İnceli (Nevşehir'de) mukataasındaki temessüklerinin zayi olmasından dolayı yenisini almak için biraderleriyle müştereken vermiş oldukları istida vardır¹³¹. 1251 tarihinde yeni teşkilâtta biraderi MAHMUD BEY'le beraber rikâb-ı hümayûn Kapıcıbaşılığına tayin olunmuştur¹³².

Sicilli Osmanîde Hamza Bey'in SULTAN MAHMUD'un saltanatının son senelerinde vefat ettiği yazılıdır.

Selim Sırrı Bey :

SÜLEYMAN BEY'in Oğlu olup mütesellimliklerde bulunmuştur. Kapıcıbaşı rütbesinde idi. 1234 H, 1818 M' senesinde hayatta olup 1824 M'den sonra vefat ederek¹³³ Vefa mezarlığına defnedilmiştir. Bunun Tevfik Bey adında müderris bir oğlu olup o da 1248 H, 1832 M'de vefat etmiştir¹³⁴.

Ahmed Bey :

SÜLEYMAN BEY'in bu oğlu 1230 H., 1815 M. senesinde Kapıcıbaşı rütbesine nâil olmuş, babasının ölümünden sonra ellerinden alınan *Bozok* Mutasarrıflığını elde etmek için Ahmed Bey'in İstanbul'da bulunarak aile namına faaliyette bulunduğu hakkında hükümete ihbar vaki olmuş ise de Ahmed Bey bunun yalan ve iftira olduğunu kendilerinin mukataaları olan *Mamalu* aşireti iltizamından başka bir şeyle alâkası olmadığını kendisinin *Sivas*, *Ankara* ve *Çankırı*'da gelirli bir hizmete tayinini 11 Sefer 1230 ve 23 Ocak 1815 tarihli istida ile hükümetten talep eylediğini bildirmiştir¹³⁵.

AHMED BEY 1240 H. 1824 M. den sonra vefat etmiştir.

¹³¹ Arz-ı bendeleridir ki mevâli-i izâmdan Cebbar Zâde ABDÜLFETTAH daileri biraderleri MEHMED BEY (Celâleddin) ve AHMED BEY ve SELİM BEY ve HAMZA BEY kullarının berveçhi iştirâk malikâne uhdelinde olan *Hasha* ve *Boynu İnceli* mukataasının 1228, 1229 senelerine mahsuben mevacic tertibi olup eldeki temessüklerini zayi ettiklerinden dolayı yenisinin verilmesini rica etmektedirler.

¹³² *Lütfi Târihi*, c. 5, s. 33.

¹³³ *Sicilli Osmanîde* 1234 H., 1818 M'de vefatı yazılıyorsa da 1241 H., 1825 M'deki mukataa istidası ve imzasına göre vefatı daha sonradır.

¹³⁴ *Sicilli Osmanî*, c. 3, s. 60.

¹³⁵ *Cevdet Tasnifi Dahiliye vesikalari* 7528 yahut 27528 (rakamda şüphe ettim).

Ömer Bey :

SÜLEYMAN BEY'in oğullarının Abbas Bey (Paşa) ile en küçükleri olup babasına riayeten 17 Cemâziyel-evvel 1223 ve 11 Temmuz 1808'de Kapıcıbaşı rütbesi verilmiştir. Vefatı tarihi malûm değildir.

Mahmud Bey :

SÜLEYMAN BEY'in oğullarından olup *Afyon Karahisar'da* Muscan'lı aşireti mukataası münasebetiyle adı geçiyor¹³⁶ SULTAN İKİNCİ MAHMUD'un son senelerine doğru 1251 H., 1835 M. tarihinde Kapıcıbaşılarının *rikâb-ı Hümayun* ve *dergâh-ı Âli* kapıcıbaşılıkları diye ikiye ayrıldığı sırada Anadolu hanedanına mensup aileden buldukları için biraderi HAMZA BEY ile beraber rikâb-ı Hümayun Kapıcıbaşılığı verilmiştir¹³⁷

Abbas Hilmi Paşa:

SÜLEYMAN BEY'in oğullarının en küçüğü olduğu anlaşılıyor. Babasının sayesinde 18 Cemâziyel-âhır 1223 ve 1808 Ağustos'da biraderi ÖMER BEY'den bir gün sonra Kapıcıbaşı rütbesi verilmiştir.

1237 ve 1239'da (1821 - 1823) de iki defa Sipahiler Ağası ve bu iki vazife arasında 1238 Cemâziyel-âhır ve 1823 Şubat'ta Surre Emîni olmuş ve Sipahiler Ağası iken 1240 Cemâziyel-âhır (1825 Ocak) da ŞEHSUVAR ZÂDE DERViŞ BEY'in yerine *Edirne* Bostancıbaşısı olmuştur¹³⁸

ABBAS BEY 1242 ve 1252 (1826 - 1836) senelerinde iki defa Kapıcılar Kethüdalığına tayin olunup 1251'de rikâb-ı hümayun kapıcıbaşısı olmuştur¹³⁹. Daha sonra Beylerbeyi rütbesiyle *Karesi* (Balıkesir) Mutasarrıfı ve 3 Ramazan 1264 ve 3 Ağustos 1848 de *Sivas* Mutasarrıflığına tayin edilmiş ve on dört ay sonra 1265 Zil-ka'de ve 1848'de azlolunmuştur.

ABBAS PAŞA 1275 Cemâziyel-âhır ve 1859 Ocak'ta İstanbul'da vefat etmiştir¹⁴⁰.

¹³⁶ *Başvekâlet Arşivi hatt-ı hümayûn vesikaları (İkinci Mahmud devri, No. 25862).*

¹³⁷ *Lütfi Tarihi, c. 5, s. 33.*

¹³⁸ *Mühimme Defteri* 248, s. 313. 1240 senesi Cemâziyelâhır sonları "dergâh-ı muallâm Kapıcıbaşılıklarından sabıka Sipah Ocağı Ağası olup *Edirne* Bostancıbaşılığı uhdesine ihale olunan ÇAPAR ZÂDE ELHAC ABBAS BEY" Cevdet Tarihi Sipahiler Ağası iken *Edirne* Bostancıbaşılığına tayinini yazıyor (c. 12, s. 108).

¹³⁹ *Lütfi Tarihi, c. 5, s. 33.*

¹⁴⁰ *Sicilli Osmanî, c. 3, s. 294.*

ایستاد عالی محترم
روزه
6
1453

بنام و زورم
جدا از غنایک بسنده ترکان افغانی
و کور فوج با کور و وطن و نه خبری همه
بوقدر منور فک خزان او ذره دور
مالعانه در نظر و سازی انتخاب اتم

شکلو در تلو کرانار عدالتو ولی نعم اتم
بوزوق منرفی و یکی ایل و یودوسی چپارزاده مطرفی بکک در عا دین مقیم قزوین
نویجی باشی سلیمان بک قوللرینه کتعی اسی محمدنا طایفه بر آدم و کتوب او مفاد
موی الیه مطرفی بکی کندو کولری بنش یزنه ضرب و قتل ایدکلری محیرا و تقاضا
کلون مکتوب و سلیمان بک قوللرینان لغزیری مرفوعه عتبه علیا لری کلنشد
مرفعی موی الیهک اموالی قبضه بر مایشتر یقینی ابد اولعان کران کین حک
میشتر انتخابی و کران مالکانه لرینک تنظیمی بوزن صاه مدو حفظه و اقتضای
پایه سیرا عدولرینه عرض اولنه جنی محاط عام غایبلی بیورلوقه امر و فرمان شوخلو
قدوتلو کرانار عدالتو ولی نعم اتم بادنا اتم حضرت ابد

25642

نموزیم هر طرفی وقت از حاکم
 حیدر و غلبه ای طوع ایله بر منقذر یاتا به درسه و بدیهه ظالمه
 بیات اولدی و جریا تا حدی که تا هبه به منتم اولمدر عباس مادامکه ازده در اشدله
 باعث اولدی نظامی مظلومی جریا ندر یاری بود لفظی حاوی بیادین خط هاون شوغور
 سرفریز صدور اولغله اولغله هر حاله فرزان ولی او هر طرفه ندر جیبار اولغلی خفله ندر سوزان
 کلومله اصلی بود درینم واقع حال جا کوری دخی بعضی کوزه تغذیاتی استماعنه بنا به نوبت جوی
 کاغذ تحریر ایشیم فی نفس الامر ظلمه ناک عروفی قطع تمام عدالت و نزع احمدی به اعاندر
 لکن سواد لغو انا طولیده بر کله بنی اون یک عسکره نعبین مراد اولسه نه عسکره و قبایل
 اولغله کوزن کورنور جیبار اولغلی و اودر قیلمه معمره بیگ نفر و بدو نفع اسمعیل اردو سنم ای بیگ
 نفر عسکره بوز اودون اخراج و ارسال اینتدر و الحاله هده نه مفضی اولسه نفوذی اولغله
 مطایب اولدی فی مقداری اخراج ابدیه بلور سایه شاهانه لرزه منقذر اخبر بیات دخی اول
 اوج سنه اولغلی به منصرف اولسه اینن اعلم کوزور انجی سدی بر میبرانه ورسم و هم عسکر
 و ضمیره طلب اولسه هنوز وارسی ابدیه بونلرده کی نفوذ اودر من ذرا عسکره نیک مزاجی بلور
 و سهولت اید ما مور اولدی انبو کوزور جودنه عسکره معمره اسمعه و بلکه نه اخراجی انفضا ابدیه
 و برینه اجزی نصب اولدقده افعالدر که خوف نعبین ابد قبایل و عسکره و روزنه بر کوزه اشدله انفضا
 باعث اوله بو تقدیده شد یک بعضی تحریر و بریه ابدی مظلوم کف بر ایلمی خصمونه طرفه جا کورین
 قائمه و منسوب تحریر اید اصلاحه سنی اولدجه فی و اگر اصلاح قبول اینتر ایلر اودر کادری نیک ایتاق
 لازم کله چی
 جریا تا حدی که تا هبه به منتم نعبین اولدقده بر کوزه اشدله واقع اولماق مازظله سنه بنا به اسمعه
 هدایتسندن مرزوم عباس طوقیم اسمعیل اردو سنم ایچون الی نفر نعبین اولدان عسکره بل انفضا نعبین و
 نفور مان اوزره اراده اولدی انجی عسکره مرزوری مقدم کوزر من اولدقده کجا مان ایچون انجی
 ابدیه بنا به جوی قیومی با نیندر کلجی استانه ده هدرشتم مقیم اولسون بو ندر مقدم فرزان کوزر من
 اولغله بو طرفه کلدره ان شاه مطوظ اولون اشدله میدان کالمینوف و بر ساعت اولسون بو ندم
 دخی تا کله اولدی معلوم عالیله بیوردره امر فرزان شوکلوه کرمانلو مهاتلو فرزانو ولی نغم
 اوزر مادنا هر طرفه ندر

شوکتولو کراملو مرابطو قوزلوق ولى نعمت افتم
صبار زاده سبمان بلك ارده هما بوئلر نه نجه چيگون مياشتر نعيمين و قسيار نغمش اولر صدر سيمه دار نه طمغه
صفير احمد بك قولدي بوردعه عودت برله ورسار نه وارد اولوب مير مومي اهلک طرف چارانه اويش
فائمه وشفه نى تقدیم اينمکله مالدي کندونک صبر و استقامتیه و بوسفر اسفار سابقه يه نغمش اولدینسه
بشمکه اجزی اراده سنيه وه تجویز قسور ایتیه بکی ظاهر ايسه ده طبار باشا حیاتره اولرغجه بر وجهله ايسه
اوله نيه نغمی بیانله کرک کندوسی و کرک اناطولی خاانلرک جمله سی روم ایلی طرفه مرور ابره بیجکدی
و کیفیت مياشتر مرقولک تقریریه دخی معلوم اوله نغمی ماده سنیه عبارت اولمقله مياشتر مرقوم نغمی استغلام
اولر قرق میر مومي اهلک نجه هر قدر اقدام ایتیش ايسه ده طبار باشا ناره نغمی اولدینسه بروجهله روم
طرفه مشارالیه میانزه ایکه غزنیته مجال اولدینسه ماعدا اناطولی خاانلرک برسی روم ایلی به مروز نلک
احتمالی اولدینغی افاده و بیانله ایلدکنیه عودت ایتیش اولدینغی تقریر اینمکله منظور شاهانه زى سورله
ایچیه ذکر افاده فائمه وشفه معروفه حضور ناخدا زیدی قدینغی و منظور ملکوتانه زى جورلوقه صکره
صدر اعظمی قولر نه قسيار و مياشتر مومي اهلک تقریر و افاده سی دخی اشعار اوله نغمی معلوم مابلرک
بورلوقه امر و فرمانه شوکتولو کراملو مرابطو قوزلوق ولى نعمت افتم بادشاهم صغیر بکر

Belge 5 — Çaparzade Süleyman Bey'in İstanbula geldiğine dair Sadrazamın Padişaha yazısı

جورم سفرنی لشمه پاشا جبار اونعی دکلمه ر حلیله
یازلمدی جو بزه برلاف اورب مکر بر فاج کونه
اوقات کیچرنگه ر فر بوزلی کاک قلمی سنه حاجت
ایتمن ایدردم بو کوندن احو منصب و برت بورد
ادمیدم قتل ایدر سنه بر نی سنزدن الکنم

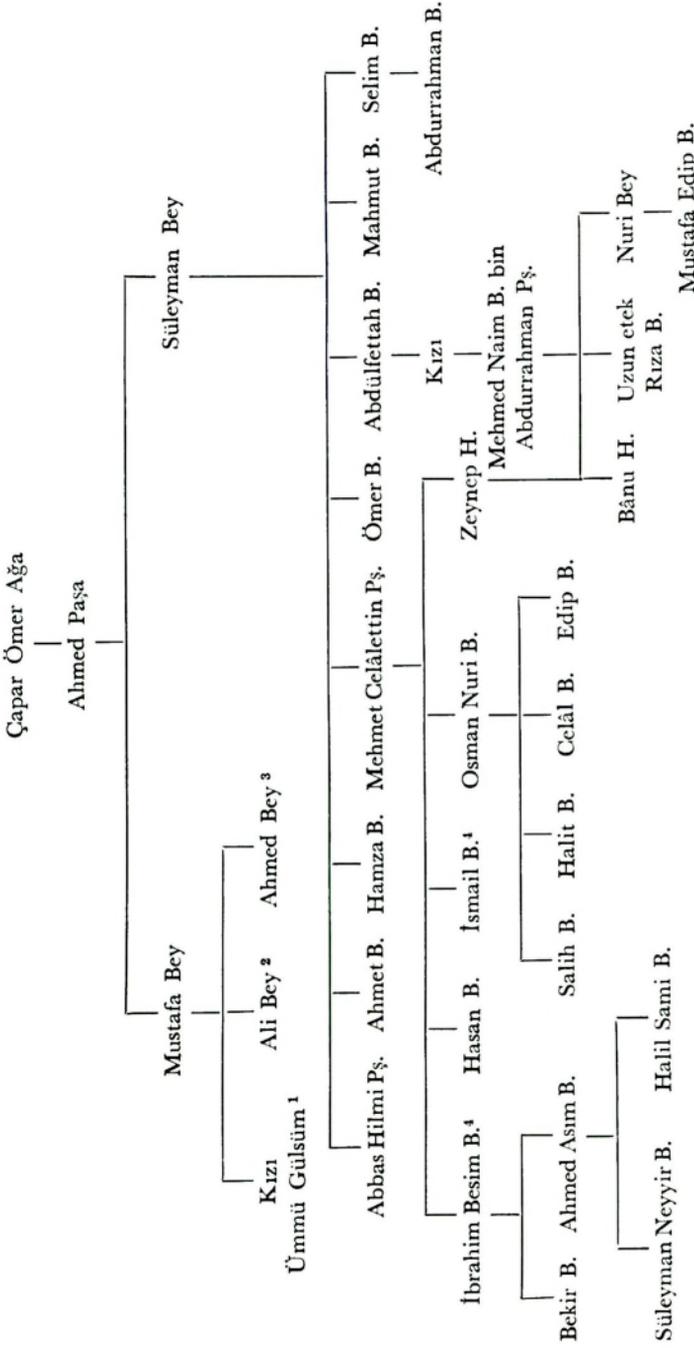
Belge 6 — Çaparoğlu Ahmet Paşa'nın katli hakkında III. Mustafa'nın Sadrazama beyaz üzerine hattı hümayunu

سنه حبارزاده سلیمان بک سر
بو وقت اوقات ساره یه مقیس اولیوب دین دولت و عباد الله خدمت
وقلمدی اولغله امر شریفیم بو بیجه شو عکری همان بش اون کون طرفه اضراج
ایله تحصیل رضای همایونه ماریعت و اضراج ابد بک حبری بو طرفه
تحریر ایله سه

Belge 7 — II. Mahmud'un Çaparoğlu Süleyman Beye beyaz üzerine hattı hümayunu

ÇAPAN OĞULLARI ŞECERESİNDEN

Kalabalık hanedandan olan Çapan Oğullarının elde edilen efradının isimleri :

¹ Mamut Celâlettin Paşanın zevcesi.

² Babasının ölümünde on üç yaşında idi.

³ 21 Şaban 1223 de Kapıcı başı rütbesi almıştır.

⁴ Hırtt-ı Hümayûn Vesikaları 26671, sene 1244, İsmail Bey babasının Tekirdağ'ında ikametini esnasında ve İbrahim Bey de 1256 da vefat etmişlerdir. (Hatt-ı Hümayûn vesikaları 25065).

ATATÜRK'ÜN SOFYA ATAŞELİĞİ'NE KADAR İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ İLE OLAN MÜNASEBETLERİ VE BU HUSUSLA ALÂKALI BİR BELGE

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE

Mustafa Kemal Atatürk, 11 Ocak 1905 tarihinde, Harb Akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra, 30. Süvari Alayı'nda staj görmek üzere, merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu emrine verildi¹. Fakat kendisi buraya bazı hadiseler üzerine sevk olunduğu için, Mustafa Kemal'e gittiği alayın kumanda makamında pek yer vermek istemezler; türlü müşkülâtlar çıkarırlar. Şam'da, Mustafa Kemal'in başından geçen olaylar, neticede birkaç arkadaşı ile beraber, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasını sağlar. Ancak Kudüs'te Yafa'da ve Hayfa'da, bu yolda yapılan çalışmalar Mustafa Kemal'i tatmin etmeyince, O, bu cemiyeti, daha hareketli bir yer olan Makedonya'da dahi faaliyete geçirmek arzusu ile Yafa'dan kaçak olarak Selânik'e gider ve 1906 yılı ilkbaharında, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Makedonya'da şubesini açmaya muvaffak olur. Lâkin bu esnada, İstanbul tarafından, hakkında takibata geçildiğini öğrenince, Selânik'te fazla kalamaz; süratle 5. Ordu'daki görevine döner ve Akabe meselesinin zuhuru dolayısıyla de, merkezin soruşturmasından kurtulur². Nihayet, 20 Haziran 1907 tarihinde kolağası olan Mustafa Kemal Bey, 13 Ekim 1907 tarihinde de, Selânik'te bulunan 3. Ordu Maiyyet-i Müşiri Kurmay Heyetinde resmen vazife alır. Fakat arada geçen kısa süre zarfında, Selânik'teki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti şubesine mensup arkadaşları, İmparatorluk dahilinde daha yaygın bir teşkilât olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış buldukları için Mustafa Kemal Bey de,

¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, İstanbul 1965, c. I, s. 90 ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I, Kısım 1, Ankara 1963, s. 196; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 41.

² Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, ksm. 1, s. 197 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 721.

Temmuz 1906'da Selânik'te açılan bu gizli cemiyete, 29 Ekim 1907 tarihinde kaydedilir³ ve kendisinden bir sene evvel İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olan Kurmay Binbaşı Enver Bey ile de böylece hayatlarının müşterek bir çalışma safhası başlamış olur. Maamafih Mustafa Kemal Bey, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde icrasını düşündüğü birçok meselelerin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde başırlamayacağını daha o zaman anlamış ve başlangıçtan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti idarecileriyle tam bir fikir birliğine varamamıştır. Bu sebeple de mezkûr cemiyet içinde, merkez çevrelerinden daima uzak tutulmuştur⁴.

Şevket Süreyya Aydemir, bu hususla ilgili olarak şunları yazmaktadır :

“Bu durum onun hayat hikâyesinde önemli etkiler yapmıştır. Bu sonuçta, belki de iki taraf farkına varmadan, gizlice çarpışan iki mizaç, iki karakter, iki ayrı şahsiyet rol oynamış olsa gerekir. Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki'nin icra ve aksiyon mevkilerinden iten, gizli umumî merkezin müessir şahsiyeti Binbaşı Enver Bey (Paşa) idi. Enver Bey, 1908 öncesi de İttihat ve Terakki umumî merkezinin büyük yıldızıydı. . .”⁵

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiği ilk andan itibaren, Enver Bey ile uyuşmazlığa düşmüş ve Enver Bey'de Mustafa Kemal'e karşı bir huzursuzluk hali hâsıl olmuştur. Bazı yazarlarımız bu anlaşmazlığı, her iki şahsın özel hayatlarındaki yaşayış ayrılıklarına bağlamak isterlerse de⁶, bu meselenin çok daha önemli sebepleri olması icap edeceği kanaatindeyiz. Bilhassa Mustafa Kemal Bey'in sonradan cemiyete iltihak

³ Kâzım Nami Duru, *İttihad ve Terakkî Hâtıralarım*, İstanbul 1957, s. 13; Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 1, s. 215. Falih Rıfki Atay, bu hususta şunları yazıyor. “. . .Stajını tamamladıktan sonra 25 Haziran 1907'de kolağası rütbesine yükselip 5. Ordu kurmay dairesinde çalışan Mustafa Kemal 27 Eylül 1907'de Üçüncü Ordu'ya tayin edilmiştir”. *Çankaya, 1881 Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1938*, İstanbul 1969, s. 47.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 118/119, Ali Fuad Cebesoy'un mektubu.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 119.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 121/23; Falih Rıfki Atay, *Çankaya 1881 Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1938*, İstanbul 1968, s. 49-50; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 391/92.

etmiş olmasına rağmen, İttihat ve Terakki mensupları arasında kısa zamanda temayüz etmesi, arkadaşları arasında sevilmesi ve verilen görevleri başarı ile yerine getirmesi, fikirlerini çekinmeden açıkça söylemesi keyfiyeti, bazı kimselerin ilerisi için tasavvur ettikleri meselelerde, menfaatlerini haleldar edeceği düşüncesiyle, Mustafa Kemal'e karşı arada birtakım antipatilerin doğmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Nitekim bunun sonunda, Talât Bey ve Enver Bey taraftarları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezî durumuna hâkim olmuş⁷ ve Mustafa Kemal Bey, cemiyet içinde, tali derecede bir adam vaziyetine düşürülmüştür. Bu husus ile ilgili olarak, yine Şevket Süreyya Aydemir şunları yazmaktadır :

“Hulâsa, daha 1908 ihtilâli öncesinde ve ileride memleketin hayatında kader tayin edici roller oynayacak olan bu iki genç kurmay arasında, gittikçe beliren mizaç ayrılığı ilk adımda Mustafa Kemal'in kenara itilişi ile gelişir. Ama kompleks de tek taraflı değildir. Enver Bey'de, Mustafa Kemal'e karşı onu kendi çevresinden uzaklaştırmak, onu şüpheli ve bozulmuş görmek şeklinde beliren ve yıllarca gelişecek olan bu kompleksin karşılığı da Mustafa Kemal'de teşekkül etmektedir. . .”⁸

Nihayet 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânı⁹, Enver Bey ile Kolağası Niyazi Bey'i ve Talât Bey'i, Mustafa Kemal'in aleyhine, birden meşhur adamlar haline getirdi. Böylece taraflar arasındaki mesafe, görüş ayrılıkları, gün geçtikçe arttı ve daha vazıh bir hal almaya başladı. Bilhassa Enver Bey ile arkadaşları, İkinci Meşrutiyet ile tekrar mevcut anayasayı uygulamak, Osmanlı İmparatorluğunu böylece yaşatmak istiyorlardı. Gayeleri II. Abdülhamid'in mutlak hükümdarlık rejiminden kurtulmaktı. Adalet, musavat ve hürriyet içinde yükselecek bir Osmanlı birliği onların idealleriydi¹⁰. Halbuki Mustafa Kemal, daha ziyade müstakil bir vatan üzerinde, hür bir Türk devleti kurmak azim ve dü-

⁷ Resneli Ahmed Niyazi, *Hatrât-ı Niyazi, yahut tarihçe-i inkılâb-ı kebir-i Osmani'den bir sahife*, İstanbul 1326, s. 115.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, s. 124-125.

⁹ Bu hususta tafsilât için bkz. Ahmed Refik, *İnkılâb-ı azim*, İstanbul 1324.

¹⁰ Resneli Ahmed Niyazi, *a. g. e.*, s. 60; Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul 1971, s. 84 ve 133; Celâl Bayar, *Ben de yazdım-Millî mücadeleye gidiş*, İstanbul 1967, c. I, s. 129/30.

şüncesinde idi¹¹. Bu tarihlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Mustafa Kemal Bey ile işbirliği yapan Ali Fuad (Cebesoy) bir mektubunda şunları yazmaktadır.

“...Sultan Hamid birçok yalan vaatler ile bu devletleri oyalıyordu. Meşrutiyet’ten sonra bu tehlikeden kurtulmak için ne yapılıyordu? Cemiyet (yani İttihat ve Terakki) bunları düşünmek bile istemiyordu. Düşünenler, yüksek kademelerden kurnazlıkla indiriliyordu. Bir de Hürriyet’ten sonra işbaşına kimler gelecekti? Bu meseleleri ortaya koyduğumuz ve bunlar üzerinde çalışılmasını istediğimiz zaman, aramızda ihtilâf çıktı. Bunun üzerine bizi Selânik dışında rehberlik vazifesine verdiler. Ben Selânik ile Manastır; Mustafa Kemal de Selânik ile Üsküp arasında rehberlik işlerimizi yapıyorduk. Fakat Hürriyetin ilânından sonra aramızdaki ihtilâf daha da arttı. Mustafa Kemal, Cemiyet ile meşgul olan subayların, ya orduyu bırakmalarını, ya Cemiyet’ten büsbütün ayrılmalarını istiyordu...”¹²

Bu hususta, o devrin ittihatçılarından olan Bay Hakkı Kılıçoğlu da şöyle demektedir:

“...Toplantılarda en çok o konuşurdu. Biz dinlerdik... Ama neye yarar ki, rütbesi kolağası idi. İttihatçılar onun yerine Enver’i tutmuşlardı. Çünkü Enver daha önce Makedonya’da bulunmuş, Bulgar çeteleri ile savaşmış, yararlık göstermiş ve adı çıkmıştı. Fakat büyük askerî birlikler yönetecek yeterlikte olmadığı Birinci Dünya harbinde apaçık görülmüştür. İttihatçılar, Enver yerine Mustafa Kemal’i tutsalardı işin rengi çok değişecekti sanıyorum. ... Mustafa Kemal de ittihatçı oldu ise de, Selânik’teki Cemiyet kodamanları onu ne sevdi, ne de çekebildiler. Çünkü hepsinden yüksekti...”¹³

Mustafa Kemal ve Ali Fuad (Cebesoy) ile Fethi (Okyar) Bey gibi daha bazı askerlerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politik işlerine pek karışmak istemedikleri anlaşılıyordu¹⁴. Ancak, Mustafa Kemal’in, “Ordu artık siyasete karışmamalıdır; ordu kışlasına dönmelidir ve politikacı da siyaset meydanında kalmalıdır” tezini¹⁵,

¹¹ Falih Rıfki Atay, *a. g. e.*, s. 47.

¹² Bu mektup metni için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 144.

¹³ Bu metin için bkz. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 61.

¹⁴ Bu hususta, Mahmut Şevket Paşa’nın kurmay heyetinden Pertev Paşa’nın sözleri için bkz. Feroz Ahmad, *a. g. e.*, s. 81-82.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Ksm. 1, s. 403/6.

her yerde açıkça savunması, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez çevrelerinde, yavaş yavaş, ona karşı asabî bir havanın hâsıl olmasına sebep teşkil etmişti. Mustafa Kemal'e şüphe ile bakanlar, ona karşı koymak isteyenler, hatta bir defasında onu öldürmeye dahi yeltenenler olmuştu. İttihat ve Terakki'nin bir numaralı adamı Enver Bey'in bir gün kendi taraftarı olan ve "Hâfız" lakabı ile meşhur Yüzbaşı Hakkı Bey'e: "Mustafa Kemal de fazla ileri gidiyor; buna bir çare bulmalı" dediği etrafta duyulmuştu¹⁶.

Mustafa Kemal Bey, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) Salı günü İstanbul'da meydana gelen meşhur vakayı¹⁷ müteakıp, 15 Nisan 1909 tarihinde, Selânik Redif Fırkası Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın komutasında Selânik'ten hareket eden ilk Hareket Ordusu kurmay heyetinde görev almış olmasına rağmen, bilâhara Selânik'te, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinde cereyan eden şiddetli münakaşalar neticesi, bu ordunun başına Mahmut Şevket Paşa geçirilmiş ve kurmay başkanlığına da Berlin Ataşemiliterliğinden dönen Enver Bey tayin edilip, bunun yanına dahi Binbaşı Hâfız Hakkı Bey verildiğinden, Mustafa Kemal Bey, geri planda hizmet gören bir kurmay mevkiine düşürülmüştür¹⁸. Yusuf Hikmet Bayur'a nazaran, Mustafa Kemal Atatürk, Hareket Ordusu'nun kurulmasına karar verildiği 14 Nisan tarihinden itibaren, İstanbul varoşlarına hâkim bulunduğu 21 Nisan 1909 tarihine kadar geçen zaman içindeki durumu şöyle anlatıyordu:

"Başlangıçta işlerin nasıl bir çap alıp gelişme gösterecekleri belli değilken, Mahmut Şevket Paşa dahil, tanınmış kimselerin hemen hiç biri, üzerine esaslı bir sorumluluk almak istemiyor ve herkes benim söylediklerimi kabul etmekle yetiniyordu. Doğru ve kendi halinde bir komutan olan Hüseyin Hüsnü Paşa'yı bu işin başına geçmeye ben inandırdım ve onun başa geçirilmesini Mahmut Şevket Paşa'ya ben kabul ettirdim. Durum karanlıkken bir redif tümeni komutanı için İstanbul'u kurtarmak işinin fazla olduğunu kimse ortaya atmadı.

¹⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 56.

¹⁷ Yunus Nadi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî. 31 Mart - 14 Nisan 1325*, İstanbul 1325, s. 32 vd.; Faik Reşit Unat, *II. Meşrutiyet'in İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi. II. Abdülhamid'in son Mabeyn Baş-kâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi*, Ankara 1960.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 171; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 332-338; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 58.

Ancak İstanbul'a yaklaşp, karşı tarafta ne padişahın, ne de ayaklanma elebaşlarının hiç bir hareketi görülmeyince, oradaki askerlerin başboş bırakıldıkları ve hele girşilen irtica hareketini bütün yurda ve öbür ordulara yaymak için ciddi biçimde çalışılmadığı sezilince işin yalnızca birkaç bin ayaklanmış eri yakalamaktan ibaret olacağı anlaşılır. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, Selânik'ten gelip ordunun başına geçer ve bilinen çalımla İstanbul'a girer. Enver ve daha birkaç İttihat ve Terakki'nin ileri gelen subayı ataşemiliter ve saire İstanbul surları önünde Hareket Ordusu'na katılırlar; gazetelerde hep onların adı geçer"¹⁹.

Bizzat Yusuf Hikmet Bayur'un kendisi de, bu meseleye dair görüşlerini şu şekilde kaleme almıştır:

"Mustafa Kemal o sırada Selânik Redif fırkasının kurmay başkanıdır. 14 Nisan sabahı komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa kendisine Rahmi Bey'in (Birinci Genel Savaş'ta İzmir valisi) bir telini gösterir. Onda: "Ada'dayız ve cümlemiz sıhhatteyiz" denilmektedir. İstanbul'da fevkalâde bir şey olduğunu derhal sezen Mustafa Kemal, İstanbul'dan alınmış olan bütün telleri incelemeye koyulur, ve hakikati anlar; Müşiriyet Erkânı Harbiye Dairesi'nde arkadaşlarıyla görüşür, tek çarenin derhal İstanbul'a kuvvet sevk etmek olduğunu onlara anlatır; düşüncesini evvelâ onlara, sonra Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya kabul ettirir; sevk edilecek kuvvetin başına kendi âmiri Hüseyin Hüsnü Paşa'nın geçirilmesini, keza o, ileri sürer ve Mahmut Şevket Paşa'ya kabul ettirir; Mahmut Şevket Paşa da Mustafa Kemal'i bu kuvvetin Erkânı Harbiye Reisliğine tayin eder; yani onu Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ayırmaz. Selânik'ten yola çıkarılan bir fırka ile Edirne'den ona eklenen fırka "Hareket Ordusu" adıyla İstanbul'u bir hafta içinde ayaklanmış olanlardan kurtaracaktır. Bu ordunun tertibi, kararı, sevk ve İstanbul'a kadar idaresi tamamıyla Mustafa Kemal'in eseridir ve her şey onun planlarına göre olmuştur...

Mustafa Kemal Hareket Ordusu'nun tertip ve sevk işiyle meşgul iken onun, subayları siyasadan ayırmaya matuf daha önceki teşebbüslerine kızmış ve bunlardan ürkmüş olan bazı cemiyet üyeleri, kendisinin bu işin başında bulunmasının aleyhinde dedikoduya

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Ksm. 2, s. 203/4.

koyulurlar; ancak tehlikenin büyüklüğü bu gibi küçüklüklerin meydana almasına müsait değildir ve çoğunluğun hamiyeti bunları susturur.

Esasen Mustafa Kemal bu işe başlarken, Selânik Askerî Klübünde yapılmış olan büyük bir toplantıda, subayların siyaseti bırakıp asıl askerî ödevleriyle uğraşmalarını ve Hareket Ordusu işine dışardan hiç bir kuvvetin (yani İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nin) karıştırılmamasını ileri sürmüştü.

Fakat zaferden sonra, hürriyet kahramanlarının başında, Hareket Ordusu'na ancak İstanbul surları önünde iltihak edenlerin adları görülecek, alkışlar ve çok geçmeden büyük mevkiler onlar için olacak ve her şeyi düşünen ve yapanın adı sanı da yeni bir can alacak devreye, Çanakkale savaşına kadar hiç duyulmayacaktır...''²⁰

Yukarıda belirttiğimiz olaylar muvacehesinde, bu harekâttan sonra tekrar Selânik'e dönen Mustafa Kemal, nihayet İstanbul'dan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta gelen adamlarından, yani Talât Bey'den aldığı bir mektup üzerine, kendisine verilen teşkilât görevini yerine getirmek için Trablusgarb'a gider. Bu vazife aslında, Enver Bey'in isteği üzerine, Mustafa Kemal'i Selânik'ten uzaklaştırmak amacıyla ona verilmiş bir işti. Fakat itimat ettiği kimselerden Hacı Âdil Bey dahi onun Trablus'a gitmesini faydalı gördüğü için, Mustafa Kemal de, İzmir ve İskenderiye üzerinden Trablusgarb'a gitmiştir.

Mustafa Kemal, kısa bir süre sonra Trablusgarb'daki karışık duruma hâkim olur; asilere, mürtecilere ve mütegalibeye karşı devletin üstünlüğünü sağlar. Trablusgarb'ı idari bakımdan düzene koyar ve 1909 senesi Eylül ayında, Trablusgarb temsilcisi sıfatıyla, tekrar İttihatçıların Selânik kongresine iştirak eder. Onu burada görenler, yine şaşkınlığa uğramışlardır. Mustafa Kemal, bu kongrede genel sekreterlik yapan Tefvik Rüştü Aras'ın hatıralarına nazaran Ziya Gökalp ile beraber en çok dikkati çeken bir insan olarak faaliyet gösterir. Bilhassa ordu ile Cemiyetin münasebetlerini tekrar ele alarak, yine şu nokta üzerinde ısrarla durur:

“Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratarız. Bugün mensuplarının

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 2. s. 197-198 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 721.

çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Ordu, esas itibarıyla modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyeti ayırılım. Cemiyet, tam manasıyla siyasi bir parti halinde, milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da aslı vazifesi ile uğraşsın. Bunun için Cemiyet'in muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet'te kalmak isteyen Ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım, Cemiyet'e mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanunî müeyyideler koyalım"²¹.

Aynı mesele ile alâkalı olarak Yusuf Hikmet Bayur dahi şunları yazmaktadır:

"...Meşrutiyet ilân olunur olunmaz Mustafa Kemal, yurdun bu yüzden uğrayacağı felâketleri derhal sezer ve bunun önüne geçmek ister. Daha sonra Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin ikinci kongresinde (Eylül 1909), yapılan hareketin henüz bir inkılâp değil bir ihtilâl olduğunu ve şimdilik sadece Saray'ın nüfuzu kırılmakla kalmıldığı, asıl inkılâbın yapılması lâzım geldiğini söyler; tutulması icap eden yolu izah eder ve ezcümle :

- 1 — Cemiyet'in her meşrutî ülkede olduğu gibi bir siyasi parti haline gelmesini;
- 2 — Cemiyet ile Masonluk arasında bir ilgi kalmamasını;
- 3 — Ordunun tamamen siyasadan ayrılmasını;
- 4 — Cemiyet içinde eşitlik olmasını;
- 5 — Hükümet işleriyle din işlerinin ayrılmasını ister.

Mustafa Kemal'in bu düşünce ve tekliflerine, samimî düşünen birçok kimseler sarılacaklarsa da, Cemiyet içinde çarçabuk onun aleyhine bir kütle hâsıl olacak ve onu öldürmeye teşebbüse kadar gidilecektir...

İleride Cemiyet, Mustafa Kemal'in istediği gibi, fakat sadece görünüşte bir siyasi parti haline girecek ise de, hakikatte yine az çok komite mahiyetini alıkoyacak ve o mahiyetiyle bir sürü iş görecektir..."²²

²¹ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 507. Burada, Atatürk, Celâl Bayar ve Tefik Rüşti Aras arasında geçen bir konuşma dahi vardır; Gökalp, Mehmed Ziya (*Türk Ansiklopedisi*), c. XVII, s. 483.

²² Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 2, s. 63-64 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. 1, s. 721.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Bey, bu kongrede askerlerin orduda kalması, siyasetle uğraşacakların ordudan çekilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir parti haline getirilmesi icap ettiği tezini açıktan açığa savunmuştur²³. Bu sebeple de birçok kimseler, kendisine muhalefet etmeye devam etmişlerdir. Hatta İttihatçılardan bazıları, yukarıda dahi söylediğimiz gibi onu öldürmeye niyet etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Bey'in ileri sürdüğü fikirler, kısmen kabul edilmiş olmakla beraber, esasta komitacılık, askerinin Cemiyet ve dolayısıyla hükümete müdahalesi yine devam etmiştir.

Nitekim bu devir ricalinden ve Bahriye nazırlarından Hurşid Paşa'nın hatıralarında dahi bu hususu açık olarak görmekteyiz:

Hurşid Paşa askerlik ve siyaset hakkında aynen şunları söylemektedir:

“Yukarıda tafsilâti kaydedildiği üzere bu isim altında hükümete karşı bir tehdit vaki olduğu meydandadır. Meşrutiyeti kurarken de ordu, hükümete karşı hareket etmişti. Bu hareketi hepimiz hoş görmüştük. Bunun tesiriyle askerler İttihat ve Terakki Fırkası'na hayli intisap ettiler. Bu intisabın orduyu bozmakta olduğunu ben şahsen görerek, Bahriye nazırlığım zamanında mümkün mertebe fenalığın önünü almaya çalışmıştım. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ise, bana lüzumu derecede yardım etmedi. Ne niyet ve maksatla olursa olsun, askerlerden bir kısmı bir siyasi fırkayı destekledi mi, derhal muhalifleri teşekkül ederek, orduda tefrika husulüne sebep olacıkları muhakkaktır. . .”²⁴

Şevket Süreyya Aydemir'e nazaran:

“...Askerinin siyasetle alâkasının kesilmesi ve Cemiyet'in asker silâhşörlarının da askerlikten çekilip, sivil olarak çalıştırılmaları ve siyaset ile ancak Enver (Paşa), Cemal (Paşa) gibi hükümet yetkililerinin ilgilenmeleri, Balkan Harbi'nden sonra ve bilhassa, Aralık

²³ Hüseyin Cahid, Askerler ve Cemiyet (*Tanin gazetesi*), 26 Ekim 1909; Feroz Ahmad, daha ziyade, Mahmut Şevket Paşa'nın, küçük rütbeli subayların siyasi partiler ve cemiyetlerle olan alâkalarını kesmelerini arzu etmekte olduğunu kaydediyor. Bkz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 91-92; Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, İstanbul 1963, s. 31. Buna mukabil İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen ve başta bulunan adamlarından Hacı Âdil Bey, aksi düşünceye sahipti. 1912 yılı başlarında dahi “İntihâbâta karışan zabıtların elini öperim” diyordu. Bkz. Hurşid Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları (*Hayat Mec.*), İstanbul 1964, sayı 3, s. 11.

²⁴ Hurşid Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*, sayı 6, s. 19.

1913'te Türkiye'de vazife alan Alman Askeri Islâh Heyetinin ıslâhat ve tensikat hareketlerinden sonra başlar. O zaman Mustafa Kemal kendini tamamen askeri vazifelerine vermiştir. Ordu kurmay heyetindedir. Aynı heyette İttihat ve Terakki'nin gözde askerlerinden Kurmay Binbaşı Cemal Bey (Paşa) de vardır. Cemal Bey, Selânik garnizonu ve ordu subayları arasında çok beğenilir, çok saygı görür. Arzuları, ihtirasları geniştir. Zaman zaman Mustafa Kemal ile dostça çatışırlar. Ama Cemal'in Mustafa Kemal'e yukarıdan bakan bir hali sezilmektedir. Mustafa Kemal daha çok işleriyle meşguldür..."²⁵

31 Mart Vakasından sonra, Osmanlı Ordusu yeniden teşkilâtlandırılmış ve Ahmed İzzet Paşa Genelkurmay başkanlığına getirilmiştir. Mustafa Kemal Bey ise, bu yeni teşkilâtta kolağası rütbesi ile Selânik Kolordusu kurmay heyetinde görev aldığı için²⁶, evvelâ bu kolordunun eğitim ve öğretimi ile meşgul olmaya başladı. Daha sonra da Şevket Turgut Paşa ve Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk harekâtında kurmay başkanı olarak çalıştı; hatta bir aralık, Fransa'da Picardi manevralarına katıldı²⁷. Fakat muhalifleri, kendisini bütün bu çalışmalarında şiddetle takip ediyor ve onu amelîyattan ziyade, nazariyat ile iştiğal ediyor diye, insafsızca tenkit ediyorlardı. Nihayet, Mustafa Kemal'i cezalandırmak maksadıyla, onu 38. Piyade Alayına kumandan tayin ettirdiler. Böylece kurmay heyetindeki görevinden ayırdılar. Maamafih Mustafa Kemal, Selânik içinde bulunan bir alayda dahi örnek çalışmalar yaparak verdiği konferanslarla birçok subayı etrafında toplamaya başlayınca, ihtilâl halinde bulunduğu bazı kimseler, onu bu defa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adamı haline gelen Mahmut Şevket Paşa marifetiyle İstanbul'a aldırarak, 13 Eylül 1911'de, Genelkurmay Başkanlığında kendisini yeni bir göreve tayin ettirdiler²⁸.

13 Ekim 1911'de, İtalyanlar'ın Trablusgarb'a hücum ettikleri esnada²⁹, İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Bey ise, bazı arkadaşı-

²⁵ Bkz. *Tek Adam Mustafa Kemal*, c. I, s. 160.

²⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 60.

²⁷ Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953, c. I, s. 60/61 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, S. 722.

²⁸ Falih Rıfkı Atay, *a. g. e.*, s. 65-66 ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 1, Ankara 1943, s. 102/3.

²⁹ İtalyanlar, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine bir ültimatom verir, 29 Eylülde savaş ilân eder ve daha sonra da saldırıya geçerler. bkz. Feroz Ahmad,

ları ile beraber, kıyafet değiştirmek suretiyle Mısır üzerinden Trablusgarb cephesine gitti. Enver Bey, Yüzbaşı Ali Bey (Çetinkaya), Fuad Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker) ve Fethi Bey (Okyar) dahi bu cepheye gelmişlerdi. Enver Bey Bingazi, Kolağası Mustafa Kemal Bey de, gözlerinden rahatsız olmasına rağmen Derne cephesi kumandanlıklarını ellerinde bulunduruyorlardı. Başta Enver Bey olmak üzere, İttihat ve Terakki'ye mensup fakat muhtelif görüşlere sahip daha bazı subaylar, bu esnada aradaki anlaşmazlıkları mecburen bir tarafa bırakmışlardı.

Falih Rıfki Atay'ın yazdığına göre : Mustafa Kemal, Trablusgarb'a geçmek üzere önce Mısır'a gitti. Yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin miting hatipliğini yapan Ömer Naci ile fedai subaylardan Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil bulunuyordu. Bunlar hem orduda, hem politikada idiler. Mustafa Kemal için, hiç bir zaman anlamadığı Enver ile işbirliği yapmak da bir fedakârlıktı. Rauf Bey, bu subayları yanında görmesine şaşığını söylemesi üzerine, Mustafa Kemal: "Ömer Naci ile eski dostluğum var. Konuşmaktan hoşlanırım. Ama hiç biri ile fikir birliğim yok. Ne yaparsınız, zorlayıcı haller beni yol arkadaşlığına mecbur etti" cevabını verdi³⁰. İttihatçılar, bu esnada İmparatorluğun düştüğü çok kötü durum karşısında, icap ederse Şeyh Sînûsi ile de işbirliği yaparak, Kuzey Afrika'yı baştan başa kurtarmaya karar vermişlerdi. Burada küçük küçük müdafaa noktaları teşkil ederek, istilâcılara karşı savaşmak düşüncesinde idiler³¹. Hatta bu sebeple, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile büyük ölçüde ihtilâfa düşerek, Rumeli'de bölüğü ile dağa çıkan Selim Sami Bey, işbirliği için Trablusgarb'a çağrılmıştı. Her ne kadar İttihatçılar arasındaki bu yaklaşımda, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, 11 Aralık 1911'de İstanbul ara seçimlerini kazanması ve 16 Temmuz 1912 tarihinde Sadrazam Said Paşa'nın istifa ederek, yerine Gazi Ahmed Muhtar

İttihad ve Terakkî, s. 143-144; Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340, II. Ksm. s. 23-28; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 454-457; Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, s. 32-35; Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları (*Hayat*), İstanbul 1964, s. 1, s. 14 vd.

³⁰ Bkz. *Çankaya*, s. 67/68.

³¹ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 488-495; Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 1, Ankara 1943, s. 10 vd.

Paşa'nın sadarete getirilmesiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük ölçüde hükümetten uzaklaştırılmış bulunmasının; nihayet Halâskâr Zâbitan Grubu'nun teşekkül etmiş olmasının³² büyük bir tesiri bulunabileceği düşünülür ise de, her şeye rağmen, İttihatçı subayların yine bir tehlike karşısında, İmparatorluğun elden çıkmak üzere olan bir parçasını kurtarmaya derhal koşmaları, onların memleket sınırlarını koruyabilmek için ne büyük feragatle birleştiklerini, çalıştıklarını ve çarpıştıklarını dahi bize göstermektedir³³. Bu devrin olaylarını, Batı kaynaklarına müsteniden etraflı bir şekilde inceleyen Feroz Ahmad, bu hususla alâkalı olarak eserinde şunları yazmaktadır:

“...Savaşın patlak vermesi, Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçüncü yıllık kongresiyle aynı günlere rastlamıştı. Çeşitli bölgelerden gelen delegeler, 30 Eylülde başlayan kongreye katılmak üzere Selânik'te toplanmışlardı. Savaştan ötürü olağan gündemden vazgeçildi ve kongre Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adını aldı. Bu kongrede tartışılacak belli başlı konu, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki hizipleşme ve durumdan hoşnut olmayan üyelerin köktenci kanada 1911 Nisan'ında kabul ettirdikleri yeni program idi. Ancak savaşın yarattığı heyecanlı hava yüzünden bu soruna bir çözüm bulunamamış ve üstünkörü de olsa uzlaşma zorunlu olmuştu...”³⁴

Fakat malum olduğu veçhile, Balkan Harbi'nin zuhuru, İtalyanlar'a karşı Trablusgarb, Bingazi ve Derne'nin müdafaaasını imkânsız hale getirdi. Bulgar ordusunun kısa zamanda Çatalca hatına inmesi, Bolayır'ın kuzeyine gelmesi, Osmanlı İmparatorluğunu ve onun merkezi olan İstanbul'u yakından tehdit eden bir tehlike

³² Halâskâr Zâbitan Grubu'nun çalışmaları ve hükümet erkânı üzerindeki baskısı için bkz. Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*, sayı V, s. 10 vd. ve sayı VI, s. 18 vd.

³³ Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1955, s. 63-64; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İst. 1961, c. IV, s. 387-388; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 527-550. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1911 yılı başlarından itibaren, iktidar üzerindeki nüfuzunu yavaş yavaş kaybetmeye başladığı hakkında bkz. Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakkî*, s. 130-139, 146, 152-53; Lûtfi Simavî, *a. g. e.*, II. Ksm. s. 80-82.

³⁴ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakkî (1908-1914)*, s. 148.

halini aldı. Bu itibarla Kuzey Afrika'da Osmanlı İmparatorluğuna ait toprakları korumaya ve İtalyanların hücumundan kurtarmaya çalışan subaylar, bu defa tehlikenin çok daha vahim olduğunu gördükleri noktaya koştular. Bu meyanda, gözlerinden rahatsız bulunması hasebiyle, arkadaşlarından daha evvel Derne'den ayrıлып, Viyana'ya geçmiş olan Binbaşı Mustafa Kemal Bey dahi, Romanya üzerinden, diğer arkadaşları da Kuzey Afrika kıyılarından, derhal İstanbul'a geldiler ³⁵.

Balkan savaşı, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın müşterek olarak, Osmanlı İmparatorluğuna karşı giriştikleri bir mücadeleydi ve 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devletine savaş ilân etmesiyle başlamıştı. 13 Ekim'de diğer devletlerin müşterek bir nota verdikleri görüldü. Nihayet Bulgaristan ve Sırbistan'ın sınırlarımıza tecavüzü üzerine savaş hali fiilen başladı. Türk kuvvetleri ilk anda Batı ve Doğu grubu olarak ikiye ayrıldı. Batı ordusu Makedonya birlikleri, 23 ve 24 Ekim 1912 tarihlerinde muharebeler neticesi, Komanova'da Sırp'lar'a karşı başarı elde edemedi ve Manastır'a çekilmek mecburiyetinde kaldı. 8 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılar Selânik'i işgal etti; aynı zamanda Yunan donanması Ege Denizi'ndeki Bozcaada, Limni, Midilli ve Sakız adalarını sırasıyla zaptetti. Doğu cephesi, yani Trakya ordusu da, Bulgarlar'a karşı muvaffak olamadığı için ilk anda, Vize-Lüleburgaz hattına çekilmek zorunda kaldı. 29 Ekim 1912 tarihinde, Lüleburgaz'da, Bulgarlara tekrar mağlup olan Osmanlı kuvvetleri, bu defa, Çatalca önlerine kadar geriledi ^{35a}. Bulgarlar, bir taraftan Bolayır'ın kuzeyine, Tekirdağ sahillerine, diğer taraftan da Çatalca'nın kuzeyine gelmişlerdi. Rumeli'de terk edilen Osmanlı toprakları ortasında, ancak İşkodra kalesi Karadağlılara; Yanya kalesi Yunanlılara; Edirne tabyaları da Bulgarlara karşı mevzii müdafaa savaşları yapıyordu. Bu sırada, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının katılmaması olduğu Büyük Kabine, yani Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi düşmüş ve yerine Kâmil Paşa (Kıbrıslı) kabinesi geçmişti (29 Ekim

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, s. 174-180; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 70 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 722.

^{35a} 1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa Hatıraları, İst. 1336 ve *Türklerle Harbe, Kırkkilise-Lüleburgaz-Çatalca Muhârebati Vekayi'-i Yevmiyesi* (Binbaşı Kemal terc.), İstanbul 1331.

1912)³⁶. Nâzım Paşa da yeni kabinede Harbiye nazırı ve Başkumandan vekili olarak bulunuyordu.

Halâskâr Zabitan Grubunun başkanı durumunda olan Nâzım Paşa'nın Harbiye nazırlığı sırasında ise, Mısırlı Said Halim Paşa (sonradan sadrazam), İttihatçılar ile bu Halâskâr Zabitan Grubunu birleştirmeye muvaffak olduğu için, Talat Bey, Enver Bey ve Cemal Bey gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta gelen daha bazı idarecileri, Halâskârlar ile işbirliği yapmaya başladılar³⁷. Nihayet Nâzım Paşa, Cemiyet tarafından Trablusgarb ve Bingazi'den İstanbul'a çağrılmış bulunan Enver Bey'i İstanbul Kolordu Kurmay Başkanlığına, Cemal Beyi de Menzil Genel Müfettişliğine tayin etti. Böylece İstanbul'daki askerî birliklerin mühim bir kısmı yine İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının eline geçti. Bu arada aynı cemiyete mensup Mustafa Kemal Bey ise, İstanbul'dan Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürlüğü için Gelibolu'ya gönderildi (11 Kasım 1912)³⁸. Diğer taraftan İstanbul'da, Divanharbe verilmiş bütün İttihatçılar serbest bırakıldı. Neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, tekrar devlet ve askerlik işlerini ellerine alma imkânını buldular ve her işe daha geniş ölçüde müdahaleye başladılar. Nitekim ilk anlarda bu davranışın müspet tarafları da görüldü ve meselâ Bulgarların İstanbul'u zapt için Çatalca önlerinde yaptıkları bir yeni teşebbüs, onların 10 bin kişilik telefata vermesine sebep oldu (17 Kasım 1912). Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, 3 Aralık 1912 tarihinde Bulgarlar ile imzalanan mütareke³⁹ ve 13 Aralık 1912'de Londra'da, Osmanlı Devletiyle diğer muharip devletler arasında başlayan konferans mü-

³⁶ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940, s. 1410/12; Feroz Ahmad, *a. g. e.*, s. 164-170; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1949, s. 72-76; Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Hayatı (Belleten)*. c. XXXV, sayı: 137, Ankara 1971. s. 98 vd. Aynı yazar, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, Ank. 1943, s. 1-214; Henry Dugard, *Histoire de la guerre contre les Turcs (1912-1913)*, Paris 1913, p. 31-179.

³⁷ İsmail Hami Danişmend, *a. g. e.*, c. IV, 397/98.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir *Tek adam*, c. I, s. 180; Falih Rıfkı Atay, bu tarihi 25 Kasım 1912 olarak tespit etmektedir. Bkz. *Çankaya*, s. 70 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*) c. I, s. 722.

³⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. 1, s. 65; Henry Dugard, *a. g. e.*, p. 203-213.

vacesinde, Sadrazam Kâmil Paşa'nın askerlerden ziyade düşmana mukavemete taraftar bulunmasına rağmen, Kâmil Paşa kabinesini, Edirne'yi Bulgarlara ve adaları Yunanlılara bırakmak istediği suçu ile itham ederek⁴⁰, 23 Ocak 1913 tarihinde Babıâli'yi basıp, Kıbrıslı Kâmil Paşa hükümetini iskat ve Babıâli içinde Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı ve Sadaret Yaveri Nâfiz Bey'i öldürecek derecede cüret gösterdikleri görüldü⁴¹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Enver Bey⁴², Talât Bey⁴³, Yakup Cemil Bey ve Ziya Gökalp ile Ömer

⁴⁰ Ali Fuad Türkgeldi, Bulgarlarla mütareke ve Londra Konferansı hazırlıklarının yapıldığı esnada vuku bulan görüşmelere dair şunları yazmaktadır : "... Meclis-i umûmî'nin in'ikadından bir iki gün evvel, Şehzâde Vahidettin Efendi Saray'a gelerek âtiyen muhâlifin için vesile-i itiraz olmamak üzere bunların (İttihatçıların) ileri gelenlerinden de birkaçının akd olunacak meclise dâvet edilmesinin, sadr-ı âzam Paşa'ya ihtar olunmasını arz etmişti. Zât-ı şâhâne de keyfiyeti sadr-ı âzâma iblağ için beni (Ali Fuad Bey'i) Bâb-ı âli'ye gönderdi. Kâmil Paşa, Hakkı ve Mahmud Şevket Paşalar ile Necmeddin Molla Bey'in dâvet olunduklarını ve başkalarının dâvetine hâcet olmadığını söyledi. Avdet ederken beni kapıya kadar teşyi ederek: "Artık âtisi filân kalmadı, onlar (ittihatçılar) bir fırka-i ihtilâliye idi, merkezleri Selânik'di; Selânik gitti, onlar da def'olup giderler" dedi. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1949, s. 83/89.

Feroz Ahmad ise: "... Tarihte Bâb-ı âli baskını olarak bilinen bu darbeyi, Edirne'nin elden gittiğine inanan İttihatçıların ümitsizlik içinde giriştikleri bir hareket olarak nitelermek yanlıştır. Darbe uzun süreden beri düşünülmekte ve hazırlanmaktaydı. Başlangıç nedenini Kâmil Paşa'nın sadrazam tâyin edilmesinde aramak daha yerinde olur..." diyor. Bkz. *İttihad ve Terakkî*, s. 174-179.

Sultan Mehmed Reşad'ın Baş-kurenası Lûtfi Simavî Bey dahi: "... Pek fena idâre olunan ve târih-i askerimizde bir leke olan Balkan Harbi'nin sonuna doğru, Ahmed Muhtar Paşa'yı istihlâf eden Kâmil Paşa'nın sadaretinde, Edirne'nin teslimi ile hudud olarak, Midye-Enez hattının kabulü için Bâb-ı âli'nin, İstanbul'daki düvel-i muazzama süferâsına vereceği notayı men'etmek bahânesiyle başta Talât ve Enver Beyler olduğu hâlde İttihad ve Terakki mensuplarının yaptığını..." kaydeder. Bkz. *a. g. e.*, II. kısım, s. 97-98: Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Bulunmuş Bâzı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyâsal Durumu (*Belleten*), c. XXXV, Sayı 137, Ankara 1971, s. 100-103, Y. Hikmet Bayur, bu hususun, Kâmil Paşa'ya karşı, İttihatçıların bir iftirası olduğunu yazmaktadır.

Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Yeni bulunan Bir Belge Dolayısıyla (*Belleten*), c. XXX, sayı 117, Ankara 1966, s. 103 vd.

⁴¹ Hurşit Paşa'nın Kabine Hâtıraları. *Aynı yer*, sayı 11, s. 18; Henry Dugard, *Histoire de la guerre contre les Turcs (1912-1913)*, Paris 1913, P. 214-221.

⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya, Enver Paşa*, İstanbul 1971, c. II.

⁴³ Hüseyin Cahid Yalçın, Talat Paşa, İstanbul 1945.

Naci Bey gibi, başta gelen daha bazı şahıslarının, Kâmil Paşa'ya, istifanamesini Babîâli'de zorla imzalatarak, Kâmil Paşa hükümeti mensuplarını dağıttıktan sonra, Yarbey Enver Bey'in elinde sadrazamın istifanamesi olduğu halde, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin otomobili ile, acele durumu Padişah Sultan Mehmed Reşad'a arz etmek üzere, Dolmabahçe Sarayı'na gittiği öğrenildi⁴⁴.

Enver Bey, yani İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa veya Ahmed İzzet Paşa'dan birinin sadarete getirilmesini istiyordu. Nihayet, biraz sonra, yanında Başmabeyinci Hâlid Hurşid Bey olduğu halde Enver Bey Saraydan Babîâli'ye döndü. Cemiyete dahil olmamakla beraber, İttihatçılara taraftar olan Mahmut Şevket Paşa sadrazam, Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa da, aynı zamanda Başkumandan Vekili tayin edilmişti. Meşhur Cemal Bey (Paşa) ise, İstanbul Muhafızlığı gibi, siyasî, idarî ve askerî bakımdan çok önemli olan bir işin başına geçmişti. Bundan maada Yarbey Enver Bey'in amcası Halil Bey (Paşa), merkez kumandanı oldu. İttihatçılardan Azmi Bey İstanbul polis müdürlüğüne getirildi; yine İttihatçılardan Said Halim Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hacı Âdil Bey ile Hayri Efendi kabineye girdi. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, iktidarı tam manasıyla ellerine almış oldu⁴⁵.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden bir kısmının, bu nevi siyasî faaliyetler ve İstanbul'da mühim devlet işleri peşinde koştıkları bir sırada, onlarla aynı zamanda cemiyete giren Mustafa Kemal Bey, yine kendilerinden uzak tutulmuş, binbaşı rütbesiyle Gelibolu-Bolayır bölgesindeki askerî vazifesi başında bulunuyordu; yani Kuvay-i Mürettebe namı altında, Gelibolu'da bulunan bir ordunun, 25 Kasım 1912'de, Erkânı harbiyesi şubesine memur edilmiş, orada tam bir asker olarak görevini ifa ediyordu⁴⁶. Ancak, siyasî çalışmalarını yakından takip ettiği İstanbul'daki arkadaşlarının

⁴⁴ Yusuf H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, s. 254/70 ve İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, c. IV, s. 397-401; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. III, s. 944-970, c. IV, 1087 vd.

⁴⁵ Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, *Hatırat-ı Siyâsiye*, İstanbul 1336, s. 50-53; Cemal Paşa, *Hâtırat (1913-1922)*, İstanbul 1922, s. 3/4; İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 1876; Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakkî*, s. 185; Ali Fuad Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 89-93.

⁴⁶ Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, s. 35; Yusuf Hikmet Bayur, Kâmil Paşa'nın Siyâsal Durumu (*Bellekten*), c. XXXV, sayı 137, s. 103.

tutumlarını ve davranışlarını, öyle tahmin ediyoruz ki, hiç tasvip etmiyordu. İttihatçı askerler yine tam olarak siyasî hayatın içine girmişti. Mustafa Kemal ise, böyle bir politikacılığa taraftar değildi. Muhakkak ki, çok ihtirashlı bir asker ve bir insan olan Enver Bey ile Talât Bey'in yaptıkları işler, Mustafa Kemal ile onun en yakın arkadaşı bulunan Fethi Bey gibi diğer bir kısım İttihat ve Terakki mensubu askerlere ters düşüyordu⁴⁷. Bu sebeple Mustafa Kemal Bey ile onun prensiplerine taraftar bazı subaylar, zaman zaman, siyaset alanında çok faal olan diğer arkadaşları tarafından unutuluyordu ve bu yüzden aralarında birtakım anlaşmazlıkların zuhur ettiği, hatta hizipleşmelerin dahi meydana geldiği oluyordu.

Malum olduğu üzere, bu kabine buhranı esnasında, Osmanlı İmparatorluğu, henüz Balkan devletlerinin tehlikesinden kurtulmamıştı. Bahis konusu devletler, 26 Ocak 1913'te, Türk heyetine barış görüşmelerinin kesildiğini bildiren müşterek bir nota hazırlamış ve bu notayı 29 Ocak'ta Reşid Paşa'ya vermiş bulunuyordu. Bir gün sonra da, 3 Şubat 1913 akşamı zamanı dolacak olan ateşkes antlaşmasını tanımayacaklarını bildirmişlerdi. Bulgar Ordusu Başkumandanı General Savof da, bir telgraf ile mütareke hükümlerine nazaran, 3 Şubat 1913'ten itibaren tekrar savaşa devam edeceğini açıklamıştı. Bu nedenle çok müşkül durumda kalan yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ise, Balkan savaşı hakkındaki görüşlerini, Günlük Not Defteri'nde şu cümlelerle ifade ediyordu:

“10 Kânunusani 1328 (23 Ocak 1913) günü saat 8'de Sadarete tayin olundum. O gece sabaha kadar uyumadım. İlk gün, kabine teşkili ve asayişin iadesiyle uğraştım. O günden itibaren her gün kabine toplandı. Nazırların büyük bir kısmı harp taraftarı idi. Enver Bey ve genç subaylar da böyle düşünüyorlardı. Ben, askerî ve siyasî vaziyetimize nazaran harbi münasip görmüyordum. Harbe karar verilir ise, istifa edeceğimi söyledim. Onun üzerine hükümette itidal

⁴⁷ Babıâli baskını düzenlemek üzere, Talât Bey, Hacı Âdil Bey, Said Halim Paşa, İsmail Hakkı Bey, Ziya Gökalp ve Fethi (Okyar) Bey ile Midhat Şükrü ve Cemal Bey (Paşa), Doktor Nâzım, Kara Kemal ve Mustafa Necib Beyler, Vefa'da, Beşe-zâde Emin Bey'in evinde toplandıkları zaman, ilk sözü alan Fethi Bey, bu teşebbüse şiddetle muhalefet etmiş, daha sonra da arkadaşları kendisini aramadıkları için, Gelibolu kolordusundaki askerî görevinin başına dönmüştü. Bkz, Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. IV, s. 1087-1090.

fikri hâsıl oldu. Nihayet 17 Kânunusani 1328 (30 Ocak 1913) günü öğleden sonra saat iki buçukta devletlerin notasına cevap verildi.

Nota, Sadarete tayinimden ancak yedi gün sonra verilebildi. Vakıa bunu iki üç günde vermek kabildi. Sadaretimin ikinci günü, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Reisi İzzet Paşa'yı kabine toplantısına çağırdım. Askerî vaziyetimizi, nazırlara izah ettirdim. Paşa harbi tavsiye etmiyordu; şiddetle sulh istiyordu. Fakat Dahiliye Nazırı Âdil Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey şiddetle harp taraftarı idiler. İzzet Paşa'nın izahatına da fazla kulak asmadılar. Bu iki nazırı ikna edebilmek için, üç dört gün uğraştım. Bu sebeple notanın verilmesi gecikti.

Notanın Avrupa'da tesiri pek ziyade iyi oldu. Herkes sulh müzakerelerine devam edebilmek için notamızın esas alınacağını kabul etti. Fakat notanın verildiği gün Bulgar Başkumandanı General Savof'tan alınan bir telgrafnamede, mütareke hükümlerine göre, 4 gün sonra, muharebeye başlanacağı bildiriliyordu. Nota üç gün önce verilebilse idi, Bulgarların bu şekilde hareketine imkân bulunamayacaktı"⁴⁸.

Bu suretle, gecikmeden mütevellit, Osmanlı Devletinin vermiş olduğu nota tesirsiz kalmıştı ve Bulgarlar yukarıda gördüğümüz üzere ateşe başlayınca, Mahmut Şevket Paşa dahi mecburen mukabelede bulunulmasını emretti. Evvelâ Edirne ve Gelibolu taraflarında Bulgarlar ile savaş yeniden başladı. Bir iki gün sonra da Çatalca önlerinde vuruşmalar oldu. Bulgarlar daha ziyade Edirne şehrini elde etmek istedikleri için bütün kuvvetleri ile Edirne tabyaları üzerine şiddetle hücum ediyorlardı⁴⁹. Bu bakımdan, her şeyden önce Edirne'nin yardımına gidilmesi icap ediyordu. Ancak, gerek Mahmut Şevket Paşa, gerek Ahmed İzzet Paşa, böyle bir harekâta cesaret edemiyor, sadece Edirne Kumandanı Şükrü Paşa'ya, düşmana karşı dayanmasını emrediyorlardı. Nihayet Mustafa Kemal Bey (Atatürk)'in, Edirne'nin kurtarılması hususunda Harbiye Nezaretini uyarması ve bu hususta yapılması gerekli işleri bir plan dahilinde

⁴⁸ Mahmut Şevket Paşa, Günlük not defteri (*Hayat*) İstanbul 1965, Sayı: 1, s. 6.

⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, s. 284 vd; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. IV, s. 1202.

bildirilmesi üzerine⁵⁰, düşmanı Bolayır önlerinden atmak ve bilâhara buradaki kuvvetlerle Edirne'nin yardımına gidilmek gayesiyle bazı hazırlıklarda bulunuldu. Fakat yapılan harekât, aşağıda göreceğimiz sebepler nedeniyle başarılı olamadı.

Mahmut Şevket Paşa'nın hatıralarına nazaran, Gelibolu ve Bolayır bölgesinde, Hurşid Paşa kumandasındaki X. Kolordu ile Süleyman Şefik Paşa'nın idaresindeki mürettep II. Kolordu, bu harekât için hazırdu. X. Kolordu'nun Kurmay Başkanı Enver Bey'di. Her iki kolorduda beş tümenlik bir kuvvet mevcuttu. Bunlar, Şarköy'e çıkarılarak, Bolayır önünde bulunan Bulgar kuvvetlerini, Bolayır'daki iki üç tümenlik birliklerimizle beraber, iki ateş arasına alacaklardı. Muvaffak olduğumuz takdirde, bu kuvvetlerin Edirne'yi kurtarması mümkündü. Fakat bu teşebbüste mağlup olma ihtimali de vardı. Bolayır Bulgarların eline geçtiği takdirde, Osmanlı ordusunun durumu daha tehlikeli bir hal alabilirdi. Bu nedenle, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, ısrarla barış yapılmasını istiyordu. Bulgarların saldırısına rağmen barışa taraftardı. Osmanlı Devletinin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın tavsiyelerine uyarak, büyük devletlerin müdahalesi suretiyle, Balkan savaşına son vermek düşüncesindeydi. Fakat kabinesinde bulunan İttihatçılardan, İçişleri Bakanı Hacı Âdil Bey, Millî Eğitim Bakanı Şükrü Bey gibi daha bazı nazırlar ile kurmaylardan Mustafa Kemal Bey'in ve Edirne'nin kurtarılması meselesinde işbirliği yaptığı Fethi Bey'in şiddetli muhalefeti yüzünden, Mahmut Şevket Paşa arzularına bir türlü muvaffak olamıyordu.

27 Kânunsani 1328'de, Mahmut Şevket Paşa hükümeti tekrar toplandığı zaman, yukarıda izah ettiğimiz harekâtı uygulamak üzere, Fahri Paşa kumandasında bulunan iki tümen, Bolayır'dan Examil tepesi, yani Doğanaslan ve Kavak köyü istikametinde harekete geçmişti. Bu kolordunun kurmay başkanlığını Fethi (Okyar) Bey yapıyordu. Yanında da Mustafa Kemal Bey harekât şubesini idare ediyordu. Fethi Okyar ile Mustafa Kemal Bey'in tavsiye ettikleri Şarköy çıkartmasını ise, X. Kolordu kumandanı Hurşid Paşa ile bunun Kurmay Başkanı Enver Bey yönetiyordu. Ancak bu çıkartma ve kuzeydoğudan, yani Şarköy havalisinden Examil istikametine, Bul-

⁵⁰ Midhat Sertoğlu, Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtarılması Hususunda, Atatürk'ün Harbiye Nezâretini Uyarışına Dâir Bilinmeyen Bir Belge (*Belleten*), C. XXXII, sayı 128, Ankara 1968, s. 459-68.

garların gerisine yapılması gereken yürüyüş, zamanında icra olunmadığı için Bolayır'da Fahri Paşa idaresindeki kuvvetlerin, İzciler mevkiinden Bulgarlara karşı taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı. Fahri Paşa Kolordusu, kuvvetlerinin yarısı ile 10 dağ topu ve bir de makinalı tüfek kaybederek, başarısızlığa uğradı⁵¹.

Bu keyfiyet, bir bakıma Mahmut Şevket Paşa'yı ve savaşın devamına taraftar olmayan Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Fakat yapılması icap eden Şarköy çıkartması ve harekâtı, tam zamanında ve yerinde olmamıştı. Bu sebeple Osmanlı kuvvetlerinin Bolayır önünde Bulgarlara yenilmesine rağmen, bir tarafta, başta Tâlat Bey olmak üzere bir kısım İttihatçılar, Kâmil Paşa hükümetinin durumuna düşmemek için; diğer tarafta Fethi (Okyar) Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi kurmaylar da her ne pahasına olursa olsun, Edirne'yi kurtarmak için bilhassa savaşa devamı arzu ediyorlardı. Mahmut Şevket Paşa ise, ordudaki anlaşmazlık yüzünden meydana gelen bu son başarısızlığı bahane ederek; aynı zamanda ortaya ağırlığını koymak suretiyle, 27 Kânunsani 1328 tarihinde, kendi kabinesine Tevfik Paşa'nın teklifini, yani Edirne'yi Bulgarlara ve bir kısım Ege adalarını da Yunanlılara terk etmek suretiyle, sulh yapılması hususunu kabul ettirdi⁵². 28 Kânunsanide, Hacı Âdil Bey, bu karara karşı, kabineden istifa ettiğini bildirdi. Fakat Mahmut Şevket Paşa, Edirne'yi gözden çıkarmıştı. Bir yandan, zevahiri kurtarmak için Edirne'de bulunan kuvvetlere, Şükrü Paşa'

⁵¹ Mahmut Şevket Paşa. *a. g. e.*, Sayı : I, s. 7 ve sayı: III, s. 14. Bu hususla alâkalı olarak, Falih Rıfıkı Atay, Rauf Bey'in (Orbay) hatıralarından naklen şunları yazmaktadır: "... O günlerde Fahri Paşa Kolordusu'na karşı Examil tepesine dayanan bir Bulgar tümeni bulunuyordu. Bu sırada, Marmara'nın Rumeli kıyısında bir noktaya kuvvet çıkararak, Çatalca'daki Bulgar ordusunun çekilme hattını kesip ve onu iki ateş arasında bırakarak yenilgiye uğratmak için hazırlıklar yapılmakta idi. Bu maksatla Ferik Hurşid Paşa komutasında bir kolordu kurulmuş, kurmay başkanlığına da Yarbay Enver Bey tayin edilmişti. Ben düşman kıyılarına akın etmek için Akdeniz'e açıldığım vakit plan uygulanmış, fakat başarı elde edilememiştir. İki kolordunun hareketlerini idare eden Enver Bey (Paşa) ile Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal (Atatürk) Beyler arasında anlaşmazlık çıkarak orduda ikilik kendini göstermişti. ..." Bkz. Falih Rıfıkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1968, s. 71; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, C. IV, s. 1204/5, ve *1912 Balkan Seferi*, Ksm. 4, s. 154/157; Ali Fethi [Okyar], *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı*, İstanbul 1330.

⁵² Mahmut Şevket Paşa, *Günlük Not Defteri (Hayat)*, İstanbul 1965, sayı I, s. 6.

ya, şehrin Bulgarlara teslim edilmemesi hususunda cesaret verici telgraflar çekerken, diğer yandan, Hatıratında: "... 1 Şubat 1328 günü Padişahın huzuruna çıktım. Yemeği Saray'da yedim. Sonra cuma selâmlığında bulundum. Selâmlıktan sonra Veliht Yusuf İzzeddin Efendi'yi ziyaret ettim. Edirne'siz sulh akdine mecbur olduğumu söyledim. Fikrimi muvafık buldu..." diyordu⁵³.

Mahmut Şevket Paşa'nın bu tarz davranışı, hem İttihatçıların liderleriyle arasının açılmasına sebep oluyor; hem de ordudaki değerli kumandanların birbirleriyle geçimsizliğini artırıyordu. Son Şarköy-Bolayır harekâtının tenkitleri, henüz ordu mensupları arasında münakaşa ediliyordu. Nihayet Şarköy çıkartmasını icra eden X. Kolordu Kumandanı Hurşid Paşa'nın itimadını kaybettiğinden dolayı bu kolordunun kurmay başkanı olan Enver Bey, görevinden istifa ettiğini Ahmed İzzet Paşa'ya yazmış; Başkumandan vekili de durumu sadrazama bildirmişti. İşte bu hal üzerinedir ki, Gelibolu'da kumandanlar arasındaki anlaşmazlığın süratle ve tehlikeli bir şekilde büyüdüğü görüldü. Günden güne Edirne müdafaasının zayıf duruma düşmesi de, Hurşid Paşa ile Fahri Paşa'nın Enver Bey ile Fethi ve Mustafa Kemal Beylerin arasının açılmasında bilhassa sonuncular arasında devam eden rekabetin çoğalmasında mühim rol oynuyordu. Neticede Fahri Paşa ile Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey dahi istifa etmek istediklerini bildirdiler⁵⁴.

Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Kurmay Başkanı Fethi Bey ile arkadaşı Mustafa Kemal Bey, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'ya müşterek imzalı bir mektup göndermiş, bunu takiben de, Hurşid Paşa kumandasındaki Boğaz umumî kuvvetlerinde hizmet edemeyeceklerinden dolayı, ayrı ayrı istifalarını yazmışlardı. Böylece çok müşkül durumda kalan Ahmed İzzet Paşa'nın ise, burada yayımlamayı gaye edindiğimiz, aşağıda metni aynen verilen mektubu⁵⁵, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya göndermiş olduğunu görüyoruz. Devrin siyasi ve askerî olaylarını biraz daha açıklığa kavuşturması;

⁵³ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 2, s. 15.

⁵⁴ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 3, s. 14 vd.

⁵⁵ Bu belge, kanaatimizce Mahmut Şevket Paşa'nın evrakı arasından çıkmıştır ve halen özel şahıslara ait bulunan arşivlerden birinde muhafaza edilmektedir. Belgeyi bana temin eden, İstanbul Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü Sayın Midhat Sertoğlu'dur. Bu sebeple kendisine teşekkür ederim.

aynı zamanda başta bulunan “Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın” Osmanlı ordusu hakkındaki düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemli bulduğumuz bu belgede ise aynen şunlar yazılıdır:

Osmanlı Ordû-yı Hümâyûnu
Baş-kumandanlığı Vekâleti
Erkân-ı Harbîyesi
aded
Mahrem

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki :

Bahr-i Sefîd Boğazı Kuwây-i mürettebesi Erkân-ı harbîye Retisi Fethi Bey ile refîki Mustafa Kemal Bey'in imzalarını hâvi bu gün bir takrîr ve bunu müte'âkib her ikisinin Hurşîd Paşa kumandasındaki Boğaz Kuwây-i umûmîyesinde hizmet edemeyeceklerini mutazammun ayrı ayrı isti'fâlarını aldım. Takrîrin bir sûreti zât-ı sâmiy-i sadâret-penâhilerine de takdîm edilmiş. Muhteviyâtı 10 Kânûnsânî 1328 vak'asına ve bunu yapanlara karşı ba'zı ta'rizât-ı zımniyyeyi ihtiva ediyor. Askerliğin mâbihü'l-kvâmu olan itâat ve inkıyad gibi havassın, ordumuzda derecesine bir mi'yar ve ibret-i ahlâf için tarihe kıymetli bir yâdigâr olan bu vesika ve Gelibolu cihetinde bir haftadan beri Fethi ve Enver Beyler ve bunların tarafdarları arasında cereyan etmekte olan ahvâl-i müessife ile iki hey'et beyninde yek-diğere karşı hâsıl olan hiss-i infî'al ve husûmeti pek vâzih olarak göstermektedir. Düşman karşısında ve vatanın başına göken bunca felâketlerin önünde, yek-dil ve yek-cihet olması icâb edenlerin tevhd-i âmâl ve harekâta bedel bir takım meş'um hiziblere ayrılmaları ve nefislerini nifak ve muhâsedeye kapdırmaları ordunun a'zam esbâb-ı za'fından add olunmağa sezâdır. Fethi ve Kemal Beyler darbe-i hükûmetin icrâsındaki maksad husûl bulmak için ordû-yı hümâyûnun Edirne'yi harben tahlis etmek mecbûriyetinde bulunduğunu ve bunun için Çatalca'dan, Marmara sâhilinden ve Gelibolu cihetinden umûmî ve müşterek bir ta'arruz icrâsı ve Gelibolu limanındaki kuvvetlerin yâni anlaşıldığına göre Hurşîd Paşa kolordusunun Çatalca cihetine alınması icâb ettiğini beyân ediyorlar. Bu mütâla'a nazarı olarak, daha doğrusu tarafeyn kuvvetleri nazar-ı dikkata alınmadığı sûrette gerçi musîb görülür. Fakat saha-i fi'liyatda bu hareketin adem-i imkânını Fethi Bey, kendi takrîrinde epeyi bir sarahat ile iymâ ve işâret ettiği hâlde böyle bir teklîf dermiyan etmesinin 10 Kânûnsânî vak'asının mürettiblerine ta'riz ve tahrik maksadına mübtene olduğu pek âşikârdır.

Fakat bu sözler hizb-i diğeri müdâfa'a-i nefis için fi'liyata sevk ve tahrik edebilir. Şimdiye kadar mükerreren ve müdellelen arz ve izah ettiğim vehile

sûlh olsun, harb devam etsin elimizde istinad edebileceğimiz kuvve-i yegâne bu ordudur. Bundan böyle Müdâfa'a-i Millîye cem'iyâtının himemâtı ile isticlâb ve istihsâli ümîd edilebilen kâffe-i kuvânın teşekkülüne de ancak bu ordu bir esâs ve temel teşkil edecektir. Evham ve hayâlâta, bir takım fırka münâfesâtına ve ihtirâsat ve agrâz-ı şahsiyeye kapılarak elde kalan bu orduyu da tehlikeye düşürmek vatanı mevt-i muhakkaka sürümek demektir. Fethi ve Kemal Beylerin isti'fâsının vüs'ati bilinemez ise de, bunların ve Fahri Paşa'nın oradan kaldırılması ile de şimdîye kadar müttehaz tertibatı bozmak, böyle mühim bir zamanda or[du] ahvâline vâkıf olmayanlara kumandayı tevdi etmek gibi ciddî mahzûrlara meydan verilmiş olur. Diğer cihetden, bunların başı-boş bırakılmaları ile de istedikleri gibi tehyic-i ezhân etmeleri teşkil edilmiş olur. Cidden dünyada hiç bir ordu mes'uliyet-i resmîyeyi der-uhde etmeyen şûbban ile idâre edilmemiştir ve içerisinde bu kadar anarşi ve nifak ve fitne hüküm süren bir ordunun muhârebe meydanında düşmanlarına galebe ettiği tarihte görülmemiştir. Eğer vatanın mukadderâtı ile bu derece lâübâliyâne oynayan bu zevât-ı gayr-i mes'ulenin kânûnen itâ'at-ı askerîyeye alınmaları hükûmetce kat'iyen mümkün değilse, hiç olmazsa bunlar üzerinde hâiz-i nüfûz ve te'sir olan dostlarını tavsiit ederek, nefisleri için biraz fedakârlığa ve şu zavallı vatan için biraz insaf ve merhamete, hülâsa kavânin ve nizâmata riâyet ve itâ'ate efhamîlerine ruk'a-i müsâra'at ediyorum. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i velîyü'l-emrindir.

Fi.16.Rebi'ül-evvel. Sene 1331

Fi. 9. Şubat. Sene 1328

[23.Şubat. Sene 1913]

Ordûy-ı hümayûn

Baş-kumandan Vekili

Ahmed İzzet

Devrin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa ise, Gelibolu ve Bolayır' da bulunan ordu mensupları arasındaki bu olayları, Günlük Not Defteri'ne şu şekilde kaydetmiştir:

“6 Şubat 1328 Çarşamba:

...Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan bir telgraf geldi. İzzet Paşa, Fahri Paşa ile Fethi ve Mustafa Kemal beylerin istifa etmek istediklerini söylüyordu. Sebep, Gelibolu umum kuvvetlerine kumandan tayin olunan Hurşid Paşa ile onun Erkânı Harbiye reisi olan Enver Bey'in aralarının açılması idi.

Fethi Bey, namuslu ve metin bir zabitti. Müfrit de değildi. Mustafa Kemal Bey'in Trablusgarb'da Enver Bey ile iyi geçineme-

diğini haber almıştım. Fethi Bey ise iyi niyet sahibi olmakla beraber, biraz kıskançtı. Gazeteler Enver Bey'i daha fazla tutuyorlardı. İttihat ve Terakki de daha fazla Enver'i istiyordu⁵⁶. Fahri Paşa muktedir bir kumandan idi. Son muharebede de yararlık göstermişti. Ancak son defa Bolayır yakınlarında ataklığından dolayı düşmana yenilmişti. Fakat Fahri Paşa ve maiyeti⁵⁷, bu mağlubiyetin sebebini Şarköy'e vaktiyle çıkarma yapmadığı için Hurşid Paşa'ya yüklüyorlardı⁵⁸. Gerçekten Şarköy çıkartmasının hesabı yanlış yapılmış ve hareket zamanında tatbik mevkiine konulamamıştı. Ancak Bolayır kuvvetlerine kumanda eden Fahri Paşa'nın, Şarköy çıkartması olmadan taarruza geçmesi yanlıştı. İşte bu mesele, Fahri ve Hurşid Paşalar arasında anlaşmazlığa sebep olmuştu...

İki kumanda heyeti arasındaki anlaşmazlık o dereceyi bulmuştu ki, derhal Gelibolu'ya gitmek kararını verdim. Başka vapur bulamadığımdan, Padişah yatı olan Ertuğrul ile gitmeye müsaade etmesi için zât-ı şâhâneye haber yolladım; müsaade buyruldu. Gece vapurla hareket ettim... Ertesi sabah erkenden Ertuğrul vapuru Gelibolu'ya vardı.

7 Şubat, sene 1328, Perşembe günü, Hurşid Paşa ile Enver Bey beni karşılamaya geldiler. Gelibolu'ya çıktım. Askeri teftiş ettim; sonra atlara binip Bolayır'a geldik... Yolda, yanımda Fahri Paşa ile Hurşid Paşa, birbirleriyle şiddetli münakaşaya tutuştular. Bu kavgaya Fahri Paşa sebebiyet verdi. Her ikisini de susturdum. Fakat Kolordu karargâh binasına gelince, yine münakaşaya başladılar. Hurşid Paşa, kavgayı önlemek için yumuşak cevaplar veriyordu. Buna rağmen Fahri Paşa, Hurşid Paşa'ya: "Sizin namuslu bir zat olduğunuzu teslim ederim. Size hürmetim vardır. Fakat namuslu olmak başka, kumandanlık başkadır" diyordu... Fahri Paşa'ya dedim ki: "Bizden millet hizmet beklediği bir zamanda, ancak düşmanlarımızın faydalanacağı davranışlarda bulunduğunuz için size teessüf ederim!"

⁵⁶ Bu cümleler, baştan beri anlatmaya çalıştığımız ayrılığın, bu devirde dahi devam ettiğini ve nedenlerini sarih şekilde göstermektedir.

⁵⁷ Bu kolordunun kurmay heyetini Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey teşkil ediyordu.

⁵⁸ Bu kolordunun kurmay başkanı Enver Bey idi.

Kolordu kumandanlarına izin verdim. Fethi Bey'i çağırdım. Fethi Bey: "Babıâli baskını ile hükümet çıkmaz bir sokağa sokulmuştur" dedi. Cevaben dedim ki: "Ben Babıâli baskınında İttihat ve Terakki ile aynı fikirde değilim. Fakat İttihat ve Terakki beni emrivaki' karşısında bıraktı. O gün sadrazamlığı kabul etmese idim, çok teessüfe şayan kargaşalıklar çıkardı..."⁵⁹

Fethi Bey'den sonra Enver Bey'i çağırdım. Enver Bey dedi ki: "Meselenin halli için beni İstanbul'a, Harbiye Nezareti'nde Harekât-ı Askeriye Şubesine alınız. Fethi Bey'e Erkânı Harbiyye Reisliğini veriniz. Mustafa Kemal Bey'i de Bolayır Kolordusu Erkânı Harbiyye Reisliğine tayin ediniz"⁶⁰. Enver Bey'in teklifi hoşuma gitti. Ondan sonra, hatırları kalmaması için Mustafa Kemal Bey'i ve Erkânıharp Binbaşısı Sabih beyleri çağırdım. Sonra kolordu ve fırka kumandanlarını çağırdım ve dedim ki: "Harbin başından beri talih bize yar olmadı. Her hususta düşmanlarımıza yardım etti. Daima mağlup olduk; tabii bu mağlubiyetlerin sebepleri çeşitlidir. Fakat en büyük sebep, bizim büyük kuvvetleri bir arada sevk ve idare edebilmekteki iktidarsızlığımızdır... Her cihetten sulha mecburiyet görüyorum. Fakat, sulh vaktine kadar olsun müessif bir hadise çıkartmaktan kaçınınız. Vazifenizi iyi yapmak için gayret gösteriniz". Fahri Paşa kumandanlar namına teşekkür etti ve söz verdi. Gelibolu'ya geldim... Buradan telgraf çektim. Başkumandan Vekili İzzet Paşa'ya, Fahri Paşa'nın yerine Mehmed Ali Paşa'nın tayin edilmesini emrettim.

8 Şubat, sene 1328, Cuma günü: Fethi ve Mustafa Kemal beylerden birer mektup aldım. Fethi ve Mustafa Kemal beyler, mektuplarında aynı dili kullanıyorlar ve Enver Bey'i İstanbul'a almamı istemiyorlar. Aksi halde zabitler arasında rekabet doğacağını yazıyorlardı. En iyi çare olarak, hem Fahri Paşa'nın, hem de Enver Bey'in şimdiki vazifelerinden alınmalarını gösteriyordu. İzzet Paşa'dan gelen telgrafta ise, meselenin sandığım kadar basit olmadığı, İstanbul'a geldiğim zaman bu mevzuu benimle görüşeceği yazılıydı. Neticede, X. Kolordunun İstanbul'a getirilmesine, Hurşid Paşa ile Enver Bey'in Gelibolu'dan alınmalarına karar verdim. Aksi takdirde Fahri Paşa ile Fethi ve Mustafa Kemal beyler, İstanbul'a geldikleri

⁵⁹ Bu hususla ilgili durum yukarıda açıklanmıştır.

⁶⁰ Bu ifade, üç şahıs arasındaki münasebetleri göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

zaman muhalif bir tavır takınacaklardı. Bu kumandanların böyle bir tavır takınmaları da muhaliflerin yararına olurdu... Fethi Bey'i arkadaşlarından ayırmak suretiyle zayıf durumda bırakabilirsem, çıkması muhtemel bir gailenin önü alınmış olurdu"⁶¹.

Mahmut Şevket Paşa, nihayet düşüncelerini uyguladı ve ilk iş olarak X. Kolordu ile birlikte Hurşid Paşa'yı ve İttihatçıların el üstünde tuttıkları Enver Bey'i İstanbul'a, Yeşilköy ile Çekmece havalisine aldırdı. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa, sadece Enver Bey'in, İstanbul'a umumî karargâha alınmasına şiddetle muhalefet ettiği için, X. Kolordu da, beraberce Yeşilköy'e gelecekti. İzzet Paşa, şayet Enver Bey İstanbul'a umumî karargâha gelirse burada dahi siyasetle meşgul olacaktır diye korkuyordu. Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey'in dahi münasip görmedikleri bu işi, Mahmut Şevket Paşa fiilen yapmış ve böylece Edirne'nin kurtarılmasına hizmet edecek kuvvetlerden bir kısmını, İstanbul civarına almıştı; yani Edirne'nin yardımına gidilmesi ihtimali çok daha azalmıştı.

Bu keyfiyet karşısında, eski Dahiliye nazırlarından ve İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Talât Bey dokuz Şubat Cumartesi günü, yani Orduy-ı Hümayûn Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın, burada yayımladığımız mektubu, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya yazdığı gün, Harbiye Nezaretine gelerek, Gelibolu'daki durum dolayısıyla, endişelerini Mahmut Şevket Paşa'ya açıkladı. Fakat sadrazam el'an fikrinde ısrar ediyor ve Talât Bey'i teskine çalışıyordu⁶². Aynı gün yapılan hükümet toplantısında, Londra'dan, eski sadrazamlardan Hakkı Paşa'dan gelen bir telgraf dahi okunmuş ve İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Gray'in, Devlet-i aliyye'ye, Edirne'nin düşmesini beklemeden sulh yapılmasını teklif ettiği hususu öğrenilmişti. Bu toplantıda Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa ve Alman uzmanı Luson'dan, Edirne savaşları ve müdafaası hakkında hükümete gelen raporlar da incelenmiş ve her üçünde, Osmanlı ordusunun taarruz gücü kalmadığından bahsedildiği görülmüştü⁶³. Hatta Ahmed İzzet Paşa, ayrıca, barış olmadığı takdirde, Başkumandan vekilliği maka-

⁶¹ Mahmut Şevket Paşa, Günlük Not Defteri (*Hayat*), İstanbul 1965, Sayı: 3, sh. 14-15.

⁶² Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 3, s. 15 ve sayı: 4, s. 16.

⁶³ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, İstanbul 1967, c. IV, s. 1205.

mından dahi çekileceğini yazıyordu. Fakat bu keyfiyet, kabinede mevcut ikiliği daha bariz bir şekilde ortaya çıkardı. Yine Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi İttihatçılar ve bu cemiyetin Talât Bey gibi liderleri, Edirne verilme suretiyle, asla barışa taraftar olmadıklarını, bir kere daha açıkça bildirmişlerdi. Buna rağmen, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, savaşın aleyhinde bulunuyor ve Edirne'siz sulh yapılması fikrini müdafaa ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'ya nazaran, esasında Edirne'nin düşmesini, düşman eline geçmesini bekleyenler sulhu istemeyenlerdi. Bunlar umumî efkâra karşı, sonunda: "Ne yapalım, biz vermek istemedik, fakat şehir düştü" diyeceklerdi. Böylece, direnen bir şehir, düşmana bıraktınız ithamından ve Kâmil Paşa hükümeti durumuna düşmüş olmaktan kurtulacaklardı. Halbuki, sulhu bu derece geciktirmek, İttihat ve Terakki için daha fazla ithamı mucip oluyordu. İşte bu nedenle, bir defa da kurmayların fikrini alalım diyen, Maarif Nâzırı Şükrü Bey'e karşı: "Bana ve Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'ya itimadınız yok mudur?" diyerek, kabinede sulh yapılması hususunda çoğunluğu sağladı (10 Şubat 1328) ⁶⁴. Alınan karara göre: Edirne'de muhasara altında bulunan Osmanlı kuvvetleri, silâhları ile birlikte, şehri terk edeceklerdi; Osmanlıların bıraktıkları yerlerdeki Müslüman halkın mal ve hukuku korunacaktı; buna karşılık, Edirne ve Kırklareli Bulgaristan'da, Babaeski ile Lüleburgaz da Osmanlılarda kalacaktı ⁶⁵.

Tabii bu şartlar altında Edirne'ye yardım edilemediğinden dolayı şehrin durumu günden güne fenalaşıyordu. Şurayıdevlet Reisi Said Paşa ile Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, alınan sulh kararına karşı, bir tepki göstermiş olmak için ancak, kabineden istifa edeceklerini söylüyorlardı. 13 Şubat 1328 Çarşamba günü, bizzat padişahın kendisi dahi Edirne'nin terk edilmemesini söylemişti. Halbuki bu esnada Avrupa'da, Osmanlıların, barış meselesinde, kayıtsız, şartsız büyük devletlerin aracılığını kabul ettiği hususu şâyi olmuştu. Diğer taraftan, İstanbul Muhafızı Albay Cemal (Paşa) ile İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey, Edirne'nin terk edileceği haberinin halk arasına yayılmış olmasından faydalanarak, bilhassa İstanbul'a gelen Rumeli muhacirlerinin bir karışıklık çıkarmaya hazır bulduklarını sadra-

⁶⁴ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 4, s. 16/17.

⁶⁵ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 4, s. 17.

zama anlatıyorlardı. Bu tarihlerde, Hindistan Müslümanlarını temsilen İstanbul'a gelen Şeyh Abdülaziz de, Edirne'yi Bulgarlara terk etmemizden çok üzüntü duyacaklarını bildiriyordu⁶⁶. Mahmut Şevket Paşa hükümetinin bu şekilde günden güne zaaf alâmetleri göstermesi, muhaliflerinin işine daha çok yarıyordu. Mahmut Şevket Paşa hatıratının bir yerinde ise şöyle demektedir :

“17 Şubat Pazar günü sabah erkenden otomobil ile Ayastafanos (Yeşilköy)'a gittim. Maksadım Enver Bey'i görmektir. Görüştüm. Kendisine dedim ki: “Prens Sabahaddin Bey aleyhimizde faaliyettedir. Neşretmek üzere bastırdıkları beyannamelere el koyduk. Bunların rahat durmadıkları anlaşılıyor. Tedbir almamız icap eder. Ben firkanızı Ayastafanos'tan İstanbul'a alırdacağım...”

18 Şubat 1328 Pazartesi :

Enver Bey ile görüşürken, İstanbul Muhafızı Erkânıharp Miralay Cemal Bey (Paşa) de geldi. Prens Sabahaddin'den başka, daha iki grubun aleyhimize çalıştığını söyledi. Bu gruplardan birinin başında, İkinci Veliahd Şehzade Vahidüddin Efendi'nin; diğerinin başına da Damad Salih Paşa'nın bulunduğunu anlattı...⁶⁷

Burada açık olarak görülüyor ki, Mahmut Şevket Paşa, şahsına ve kabinesine karşı tehlike arttıkça, X. Kolordu ile birlikte Hürşid Paşa'yı ve İttihatçıların çok tuttuğu Enver Bey'i merkeze, yani İstanbul'a almaya muvaffak olmuştur. Sonunda Enver Bey İstanbul'a gelmiş, onun merkeze gelmesine muhalefet edenlerden Mustafa Kemal Bey ise, yine Gelibolu-Bolayır havalisinde görevi başında kalmıştır. Ancak bu keyfiyet ne Edirne'yi ve ne de Mahmut Şevket Paşa'yı tehlikeden kurtarabilmişti. 13/14 Mart 1328 günlerinde Edirne tabyaları Bulgarların eline düştüğü gibi⁶⁸; 11 Haziran 1913 Çarşamba günü Mahmut Şevket Paşa dahi vurularak, hayatına ve hükümetine son verilmişti⁶⁹. Fakat, Edirne'nin kurtarılması hususunda, ilk olarak Mustafa Kemal Bey'in ele aldığı teşebbüsler, bir kısım İttihat ve Terakki mensupları tarafından el'an devam ettiriliyordu.

⁶⁶ Mahmut Şevket Paşa., *a. g. e.*, sayı: 5, s. 14.

⁶⁷ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 5, s. 14; Cemal Paşa, *Hâtrât 1913-1922*, İstanbul 1922, s. 13 vd. ve 17 vd.

⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 8, s. 14/15.

⁶⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 402 vd.

Edirne'nin sukutundan sonra Türk-Bulgar çarpışmaları, Çatalca cephesinde yine devam ediyordu. Enver Bey, ilk olarak 16 Mart 1328 Cumartesi günü, X. Kolorduya bağlı bir fırka ile Büyük Çekmece havalisinde küçük bir başarı elde etmişti. Böylece genç zabitlerin taaruz istekleri tatmin olunmak isteniyordu⁷⁰. Fakat, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın yine devamlı muhalefetine rağmen, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra, Talât Bey'in ısrarı ve İttihatçıların tuttuğu Enver Bey'in desteklemesi üzerine, Millî kuvvetlerin başında bulunan Eşref Kuşçubaşı'nın harekâtı başarılı olunca, birçok kimselerin kendisini, Edirne'yi kurtarma hususunda teşcî ettiği görüldü.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, vaktiyle Şarköy üzerinden yapılmasını uygun bulduğu ve uygulamasında ısrar ettiği, planlamaya, harekâta müşâbih olarak, bu defa Eşref Kuşçubaşı'nın Tekirdağı havalisine yapmış olduğu çıkartma, Bulgarlara karşı başarılı olmuştu. Maamafih Balkan savaşının bu ikinci devresinde, Balkan milletleri, birbirleri ile de mücadele ettiklerinden, Türklerin mukabelesi daha olumlu sonuçlar veriyordu. Enver Bey, geri planda olmakla beraber, Eşref Kuşçubaşı'yı, Ahmed İzzet Paşa karşısında müdafaa ediyor ve İttihatçılar ile birlikte, bunun Edirne'yi kurtarması hususunda yardımcı oluyordu. Ahmed İzzet Paşa ise, Osmanlı devletinin Bulgarlar ile bir mütareke ve Avrupa devletleriyle Londra sulhunu imzalamış

⁷⁰ Mahmut Şevket Paşa, *Adı geçen hatırat*, sayı: 9, s. 18. Mahmut Şevket Paşa, Edirne'nin kurtarılabilceğine bir türlü inanamıyordu. Hâtıratı'nın bir yerinde, bu hususla alâkalı olarak şöyle demektedir :

"... Kal'anın sonuna kadar müdafaasının, padişahımızın katî emirleri cümlesinden olduğunu bildirdim. Padişah, şimdiye kadar takatın üzerinde gayret gösteren Edirne müdafilerinin cesaretlerini artırıcı bir emir göndermemi irade buyurmuşlardı. Hatta daha önce gönderdiğim emirlerde kullandığım sert lisanı beğenmemişti. Size teessüf ederim demişti. Bu derece gayretli ve cesur bir kumandanı ve askerlerini hırpalamışsınız. Daha yumuşak bir lisan kullanınız.

... Said Paşa'dan sonra Talât Bey geldi. Said Paşa'yı zorla istifadan vazgeçirdiğini anlattı. Benim ile görüşmesi bitince, Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey'i ziyarete gitti. Haber aldığımı göre, bu akılsız adamlar, Edirne düştükten sonra da harbe devam etmek istiyorlarmış. Hükümeti topladım. Edirne'nin düşmesinin, artık gün değil, saat meselesi olduğunu anlattım. Bütün nazırların neçesi kaçtı. Yecis içinde dağıldılar..." Bkz. *a. g. s.*, Sayı 8, s. 14.

Bu düşüncede olan sadrazam, hiç şüphe yok ki, genç zabitleri, oyalamak, kendi inanmadığı birtakım hareketlerle onları tatmin etmek istiyordu.

olmasından dolayı, yapılan askerî hareketlerin, anlaşmalara aykırı bulunduğunu gözönünde tutarak, sulh şartlarına uyulmasını istiyordu⁷¹. Nihayet İstanbul'da, yabancı devletlerin temsilcileriyle yapılan tartışmalar sonunda, Osmanlı ordusunun Edirne'ye kadar yürümesi ve burayı alması kararlaştırıldı. Neticede İttihatçılar tarafından, bilâhara İstanbul'a ve Çatalca cephesine alınan Fethi Bey (Okyar), bu esnada komutası altındaki kuvvetlerle, Kırklareli'ni kurtarmaya çalışırken; Enver Bey de 21 Temmuz 1913'te Edirne'ye girmek suretiyle bu şehri Bulgarlardan geri almıştı⁷². Fakat Mustafa Kemal Bey, bu teşebbüsün esas öncüsü olduğu halde, yine İttihatçılar tarafından geri mevkide bırakılmıştı. Yayımladığımız vesikada dahi görüldüğü üzere, Edirne yüzünden, türlü ithamlara maruz kalmasına rağmen, neticede, onun düşünce ve görüşleri tahakkuk etmiş; lâkin Edirne'ye girme şerefi başkasına, İttihat ve Terakki'nin daima ona tercih ettiği bir başka kumandana, Enver Bey'e ait olmuştur.

Böylece, İttihatçıların el üstünde tuttıkları Enver Bey, Edirne'nin şiddetle geri alınmasını, düşmana bırakılmamasını isteyen Mustafa Kemal Bey'e nazaran bu meselede dahi, ön plana alınmış ve Edirne'ye ilk girme şerefi ona bahş edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki, sonradan Fethi Bey (Okyar) dahi, Mustafa Kemal Bey'den ayrılarak Trakya'da görevlendirilmiş, aynı zamanda Mahmut Şevket Paşa'nın yukarıda gördüğümüz veçhile bunları ayırma planı uygulanmıştır.

Mamafih bir müddet sonra, gerek Fethi Bey (Okyar)'in, gerek Mustafa Kemal Bey (Atatürk)'in orduda, faal hizmette kalamayarak, İttihatçılar tarafından başka vazifelerde görevlendirilmiş olduklarını görmekteyiz. Fethi Bey, evvelâ İttihat ve Terakki'nin Genel sekreterliği ile ordudan ayrılmış; daha sonra da yanında ataşemiliter olarak, Mustafa Kemal Bey bulunduğu halde, her ikisi beraber Sofya elçiliğine vazifeli olarak gönderilmişti. Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal'in bu devre tesadüf eden hayat hikâyesi hakkında şunları yazmaktadır :

"İstanbul'a dönünce, delikanlılıktan beri arkadaşı, fakat mizaçları pek ayrı olan dostu Fethi Bey (Okyar)'ın evine yerleşti. Fethi

⁷¹ Celâl Bayar, *a. g. e.*, c. IV, s. 1256/58; Behçet Cemal, *Hatıralar (Bahriye Nâzırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa)* İst. 1959, s. 57/60.

⁷² Celâl Bayar, *a. g. e.*, c. IV, s. 1259/68; Şevket Süreyya Aydemir, *Make-donya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul 1971, c. II, s. 400.*

Bey, İttihat ve Terakki merkezinin mühim bir üyesi ve umumî kâtiplerden biri olmuştu. Daha Babîâlî baskınından önce ve her ikisi de Bolayır Kolordusu kurmay heyetinde iken, Talât Bey, âdetâ gizlice Gelibolu'ya gelmiş ve mangallı bir odada her ikisiyle de görüşmüştü. Talât Bey, bu her iki arkadaşın da partiyi gittikçe yadırgadıkları görüşünde idi. İstanbul'a dönünce ve Babîâlî baskını yapıp iktidar da alınca, Fethi Bey İstanbul'a alındı. Parti genel merkezine girdi. Ondan sonra da ordudan ayrılıp politika ve diplomasi yollarını seçti.

Mustafa Kemal, kendi lâtifeli tabiriyle, Fethi Bey'in evine "istenmediği halde" yerleşmişti. Bu istenmemek sezisinin bir gerçek cephesi olsa gerektir. Çünkü Mustafa Kemal partice istenmeyenlerden biriydi. Fethi Bey ise, şimdi fırkanın güven isteyen bir mevkiinde bulunuyordu. Fakat Fethi Bey'e karşı da fırkanın görüşü çabuk değişti. Fırkanın itimadı tavsadı. Nitekim bir umumî kâtip olarak, firma toplantısında okunmak üzere ve el altından Mustafa Kemal ile hazırladığı bir nutku, vakti gelip de tam okumak üzere kalkacağı sırada, fırkanın azılı idarecilerinden Şükrü Bey, hemen yerinden fırlamış ve merkez heyeti namına kendisi başka bir nutuk okumuştur... İşte bu sıralardaki Fethi'ye İttihatçılar Sofya sefirliğini teklif ettiler.

Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatır:

Bir gün ben ve Fethi evde oturuyorduk. Talât Bey'in geldiğini haber verdiler. Talât Bey: "Sana birkaç kelime söyleyeceğim" diyerek Fethi'yi aldı, bir başka odaya çekildiler. Bir müddet sonra, Fethi benim bulunduğum odaya yalnız döndü. Talât Bey gitmişti⁷³. Fethi: "Bana Sofya Sefaretini teklif ettiler" dedi. "Kabul ettin mi?" dedim. "Evet, vaziyet mühimmiş. Cemal Paşa ile de görüşmüşler. Bilirsin, o beni sever" dedi.

Mustafa Kemal devam ederek: "Fethi'yi atlatmışlardı. Kalktık, Cemal Paşa'nın evine gittik. "Talât Bey ile görüştüğünüz doğru mudur?" diye sorduk. "Evet, vaziyet hakikaten pek mühim. Hatta, Kemal, sen de oraya ataşemiliter gitmelisin" dedi".

Falih Rıfki Atay, bu olayı incelerken şunları yazar: "Gitmeyip de ne yapacaktı? Orduda kalsa bir türlü idi. Ordudan ayrılmak ve politikaya atılmak sonu gelmez bir sergüzeştçilik olacaktı. Ne orduda

⁷³ Bu olay dahi, Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ile İttihatçıların başta gelenleri arasında mevcut münasebeti göstermesi bakımından dikkati çekicidir.

kalarak Enver ile uyuşmasına veya çarpışmasına, ne de politikacı olarak İttihatçılar ile uzlaşmasına imkân vardı”⁷⁴.

Evet, ortada fiilen bir parti kalmıştı. O da İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Bu cemiyet de daima Mustafa Kemal’in yollarını kesiyordu.

Nihayet Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey, Sofya Sefareti ve Ataşeliği teklifini kabul ettiler. Fethi Bey sefir, Mustafa Kemal Bey de Bükreş, Belgrad ve Çetine üzerinde olmak şartıyla, 27 Ekim 1913’te Sofya Ataşemiliteri tayin edildiler.

⁷⁴ Bkz. *Tek Adam Mustafa Kemal*, c. I, s. 197/98; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 72/73.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Zur Griechischen Kunst. Hansjörg Bloesch *zum 60. Geburtstag* (Neuntes Beiheft zur Halbjahresschrift “*Antike Kunst*”, herausgegeben von der Vereinigung Antiker Kunst), Francke Verlag, Bern 1973, 4°, 114 s. metin, 40 lev.

Zamanımızın tanınmış arkeologlarından H. Bloesch 1939’da Münih’te E. Buschor’un nezinde Attika kâselerinin şekillerine dair bir tez hazırlayıp doktora sınavını verdikten sonra, 1943’te Bern Üniversitesinde doçent, 1948’de aynı üniversitede arkeoloji yardımcı profesörü olmuş, 1951’de ise Zürich Üniversitesinde arkeoloji kürsüsü ve enstitüsünün başına getirilmiştir. Prof. Bloesch’ün araştırmalarının ağırlık merkezini antik vazolar ve sikkeler teşkil etmektedir. Genç yaşlarından beri İsviçre’nin çeşitli şehirlerinde sergiler tertiplemiş, akademik çalışmalarında ise vazoların resimlerinden ziyade onları yapan çömlekçiler ve vazo şekilleri ile meşgul olmuş, kendisinin geliştirmiş olduğu bir usule göre vazoları terkip etmek, onların resim ve kesitlerini vücuda getirmek ve mükemmel fotoğraflarını çekmek imkânlarını sağlamıştır. Vazoların şekillerine dair yıllardır topladığı zengin malzeme büyük bir eser halinde yayımlandığı zaman Yunan vazolarının tasnifi ve tarihlenmesi hiç şüphesiz yeni ve verimli bir safhaya girmiş olacaktır. Prof. Bloesch, bu masabaşı ve laboratuvar çalışmaları yanında, kazılarla da meşgul olmuştur. İsviçre’de Winterthur’da 1949-1951 yıllarında yaptığı kazı ve araştırmaları 1971’den beri Yunanistan’da yürüttüğü Eretria kazıları izlemiştir.

Profesörün 60’ıncı doğum yıldönümü münasebetiyle dostları, meslektaşları ve öğrencileri tarafından büyük bir titizlikle hazırlanmış ve nefis bir tarzda yayımlanmış olan bu “Armağan Kitabı” bilhassa Bloesch’ün çalışma alanları ile ilgili değerli yazılar kapsamaktadır. Antik nümizmatığe değinen etüdlar arasında tanınmış nümizmat A. H. Cahn’ın “Skione-Stagira-Akanthos” sikkelerine dair araştırması ya da L. Mildenberg’in “Tarsus’ta Nergal” adlı makalesi zikrolunabilir. Fakat eserin ağırlık merkezini Yunan vazoları üzerindeki incelemeler teşkil etmektedir. Bunlar arasında C. Isler-Kerenyi’nin “Parthenon dönemi Attika vazo ressamlarının kronolojisi ve sinkronolojisi”, P. Isler’in “Eski Yunan resimlerinin açıklanması”, I. Jucker’in “Tanrılar bahçesinde Kephalos”, G. Kopke’nin “Eriphyle”, I. R. Metzger’in “Chur Müzesinde bulunan bir geometrik amfora”, M. Robertson’un “Amasis ressamının bir vinyeti”, M. Schmidt’in “İsviçre koleksiyonlarındaki vazo resimleri üzerinde Orpheus’un ölümü”, A. D. Ure’nin “Reading ve Freiburg’ta bulunan siyah figürlü kupalar” adlı yazıları zikrolunabilir ki ekserisi kısa, fakat özlü bir şekilde yazılmış olan bu makaleler Yunan vazoları hakkındaki bilgilerimizi hiç şüphesiz bir adım ileri götürmektedir.

Toprak vazoların yanında tunç eserler ve vazolara da önemli bir yer ayrılmıştır. Bunların arasında Bern Üniversitesi profesörlerinden H. Jucker'in "Gräschwil Hydria'sına dair eski ve yeni bilgiler" adlı etüdü bilhassa zikre değer. Bu makalesinde Jucker XIX. yüzyıl ortalarında bir tümülüs mezarında bulunmuş olan bir tunç vazoyu ve başka birtakım tunç fragmanları esaslı bir surette gözden geçirmekte, vazonun terkibi ve onun sanat tarihinde aldığı yer hakkında dikkate değer sonuçlara varmaktadır. Halen Bern Müzesinde saklanan ve alt kısmı bize kadar gelmemiş olan bu vazonun şekil bakımından bir "hydria" olduğu Bloesch tarafından saptandıktan sonra onun ana şekliyle restore edilmesi için yeni yollar açılmıştır. Vazonun omuzu üzerinde ve boynu hizasında birçok figürden meydana gelen bir grup yer almaktadır: Ortada frontal durumda kanatlı Artemis durmakta, onun sağında ve solunda antitetik olarak hayvanları yer almakta, tanrıça'nın başının üzerinde atmaca, vazonun ağız kenarı üzerinde ise dalgalı hat şeklinde gösterilmiş iki yılanın üzerinde aslanlar oturmaktadır. Bu çok figürlü motifin bir kulp olmadığı, onun bir süs olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Vazonun karnı üzerinde ise iki yatay kulp bulunmakta, kulpların sonunda palmetler göze çarpmakta, bu palmetlerden dikey olarak yukarıya ve aşağıya doğru aslan başları fıçkırmaktadır. Jucker bu yazısında gerek omuz süsü, gerek kulplar için Aşağı İtalya ve Yunanistan'da bulunan (bilhassa Olympia'da) birçok benzer malzeme üzerinde durmakta, bunların ışığı altında vazonun esasında bir Lakonya eseri olduğu, belki Sparta'nın kolonisi Tarent'ten lüks eser olarak Avrupa içerilerine ihraç edildiği sonucuna varmaktadır. Eser M. ö. VI. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir.

J. Dörig "Beşinci yüzyıl sonlarında bir zaferi kutlayan yeni bir kaide" adlı yazısında Atina'da "Metropol" meydanındaki "Panaya Georgoepikoos" Bizans kilisesinin duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış olan kabartmaları, kendisi tarafından çekilmiş fotoğraflara dayanarak, ele almakta, hiç bir zaman toprak altına girmemiş olmakla beraber bugüne kadar pek az incelenmiş olan bu eserlerin özünü tanıtmaya ve tarihlemeğe çalışmaktadır. Bu kabartmalardan birinde karşı karşıya duran iki narin vücutlu kadından bir tanesi kanatlı Nike, diğeri ise her halde bir Attika phyle'sini temsil eden bir genç kızdır. Nike, genç kıza üç ayaklı bir tunç kazan vermekte, bu suretle bir phyle tarafından kazanılmış atletizm, ya da müzikle ilgili bir yarışmaya işaret edilmektedir. Diğer bir kabartmada, daha fazla tahrip edilmiş olmakla beraber, aynı sahne tekrarlanmakta, fakat bu levhanın yanında bir atlıyı tanımlayan bir köşe parçası bulunmakta, bu parça birinci levhanın köşe parçasına kırık kırığa uymakta, bu suretle bu kabartmaların dört tarafı süslü bir kaideye ait olduğu meydana çıkmış bulunmaktadır. Kanatlı zafer tanrıçası'nın varlığı bu kaidenin bir zafer anıtına ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Bundan sonra yazar birçok analogiler zikretmek suretiyle bu kaide kabartmalarının Attika sanatında aldığı yeri saptamağa çalışmakta, onun Parthenon frizinden ziyade Atina Akropolü'nde Athena Nike tapınağı korkuluk levhaları ve Paionios Nikesi ile beraber gittiğini, bu bakımdan M. ö. V. yüzyılın sonlarına tarihlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Son olarak Basel Üniversitesi arkeoloji Profesörü K. Schefold'ün "Vatikan'daki yeni Müze" adlı ilginç yazısını zikrelelim. Bilindiği gibi Papalığa ait olan Lateran Müzesi bundan bir süre önce eski yerinden kaldırılarak Vatikan'da ana girişin

sağında yapılan modern bir binaya nakledilmiş, orada yepyeni bir tarzda tasnif ve tertiplenerek 15 Temmuz 1970'te halka açılmıştı. Bu yeni müze yalnız Lateran koleksiyonlarını değil, fakat Vatikan depolarından çıkarılarak teşhire sunulan birtakım değerli eserleri de kapsamaktadır. Bunlar teker teker ele alınarak temizlenmiş, bazı uygunsuz onarım ve ilâve parçaları imkân olduğu oranda kaldırılmış, en önemli heykeller geniş salonların ortalarında ve alçak kaideler üzerinde teşhir edilmekle bunların her taraftan görülüp incelenmesi sağlanmıştır. Bu teşhirde bilhassa Vatikan Müzeleri genel müfettişi G. Daltrop'un büyük emeği geçmiştir. Schefold ilkönce en önemli Yunan heykeltraşlık eserlerini kısa, fakat özlü bir surette tanımlamakta, bunlarla ilgili problemleri ve onların son zamanlardaki çözümleri üzerinde durmaktadır. Ondan sonra Roma dönemi eserleri ele alınmaktadır. Bu eserlerin çoğu kesin bir surette tarihlenmiş olduğundan Roma heykeltraşlık tarihi başka hiç bir müzede bu kadar açık bir surette izlenememektedir. Bu hususta müzede bulunan zengin fresk ve mozayik koleksiyonları da önemli bir oynamaktadır.

Schefold yazının sonunda birçok eleştirmelere yol açan yeni teşhir tarzı üzerinde durmakta, birtakım heykellerin geniş mekânların ortasında ya da çok alçak kaideler üzerinde oturmasını, eskiçağda da bunların doğrudan doğruya zemin ya da çok alçak kaideler üzerinde durmuş olduğu düşüncesiyle, iyi karşılamaktadır. Bazı başlar ve bilhassa kabartma eserlerin duvarlar önüne yerleştirilmeyip demir çubuklardan müteşekkil bir çeşit demir kafes önüne vazedilmiş olmalarını övmekte, böylece bu teşhirin geçici olduğu izleniminin uyandırıldığını, bu sayede ise heykeltraşlık eserlerinin otonomilerini kazandığını ileri sürmektedir. Yazar bu kabil eserlere özgürlüklerini veren ve onların yeni açılardan incelenmesini mümkün kılan bu teşhiri selâmlamakta, müzeyi ziyaret edeceklere sadece demir çubuklara bakmayıp iç mekânlardaki yeni müzecilik ruhunu benimsemelerini tavsiye etmektedir.

Yukarıdaki kısa açıklamalardan anlaşılacağı gibi çok çeşitli ve enteresan konulara temas eden bu eserin son derece nefis bir şekilde tertiplenmiş ve basılmış olduğuna da işaret etmek gerekir. Hem uzun süre ders vermiş ve bir hayli öğrenci yetiştirmiş, hem de arkeoloji alanında bir varlık olduğunu bilim dünyasına ispatlamış bir hocaya karşı şükran borçlarını yerine getiren, hem de bu güzel armağan kitabının yayımlanmasını başaran İsviçreli arkeologları tebrik etmek, zannımıza göre, yerinde bir hareket olur.

ARIF MÜFİD MANSEL

GÜLERSOY, ÇELİK: *Köprü ve Galata*. İstanbul, (1971). 140 s., 67 siyah-beyaz, 11 renkli resim. 8° = Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri, 1.

Bir süreden beri Sayın Avukat Çelik Gülersoy "İstanbul Kitaplığı" dizisinden İstanbul'un yakın geçmişi ile ilgili kitaplar yayımlamakta, bu arada geçen yüzyılda Alphonse de Lamartine * gibi yabancıların İstanbul ile ilgili yazılarının çevirilerini sağlayarak bunları dilimize kazandırma yolunda gayret sarfetmektedir. Bu defa da Galata Köprüsü, Galata ve Rıhtım'ı konu olarak alan bir çeşit "açıklamalı albüm" yayımlamış bulunmaktadır. Altı sayfa tutan önsözünden öğrendiğimize göre bu eser İstanbul'un değişik semtlerini ayrı ayrı ele alacak olan dizinin bir bakıma deneme maksadıyla yayımlanan ilk cildini teşkil etmektedir. Bu sebeple de İstanbul görünüm-lerini tertip eden Gülersoy, şehrin en canlı noktası olan Galata Köprüsü ile diziye başlamış bulunmaktadır. Şehrin diğer iki yakasını, Asya ve Avrupa'yı birleştiren ve şüphesiz şehrin görünüşünü temelden değiştiren Boğaz Köprüsünün yapımının bittiği bu sırada bu teşebbüs ilginç olduğu kadar, bu dönemde yapılması gerekli tespit için bir bakıma ilk adımı teşkil etmektedir. Renkli kuşe bir kapak içinde metin ve resimlerle birlikte iyi kâğıda basılmış 140 sayfa tutan kitabın Türkçeden başka İngilizce, Fransızca ve Almanca çevirileri de birlikte verilmiştir. Dizinin ileride yayımlanacak ciltlerinde metnin yalnız bir yabancı dildeki çevirisini vermek hem ekonomik hem de yeterli olacaktır. Resimlerin altındaki açıklamalar genellikle Türkçe ve Fransızcadır. Kitap üç ana bölümden meydana geliyor. Birinci bölümde (s. 8-16) Köprü 150 yıllık bir süre içinde bütün değişmeleri ve kısa tarihi ile birlikte sunulmaktadır. Bu kısma köprünün dünya edebiyatındaki akisleri ve yabancı ressamların köprü ile ilgili tablolarından reproduksiyonlar ilâve edilmiştir. İkinci bölümde (s. 117-119) Galata peysajının tarihi veriliyor, Galata'nın değişimleri tanıtılıyor. Üçüncü bölümde (s. 117-119) ise rıhtımın hikâyesi anlatılmaktadır. Böylece şehrin bu hareketli bölgesinin kısa metinli fakat zengin resimli bir yakın zamanlar tarihçesi meydana gelmiş oluyor. Süratle değişen dünyamızda bu gibi fotoğraflarla tespit çalışmalarına çok ihtiyaç vardır. Son yıllarda tarih ve sanat tarihi ile meşgul olanlar batı şehirlerinde görülen ve takibi âdeta imkânsız değişmelerden yakınmakta, 30-40 yıl öncesinin semtlerinin hasretlerini duymaktadırlar. Bu, şüphesiz teknolojik gelişmenin bir sonucudur. Yolların ve araçların gelişmesi ile eski şehir merkezleri âdeta boşalmış, bir kuşak öncesinin tarihî renkli köşeleri, görünüşlerini yitirmişler, ya terkedilip sönük bir hal almışlar veya tamamen ortadan kalkıp yerlerini, eski günleri hatırlayanlara "çirkin" gelen beton gökdelenlere bırakmışlardır. Batıda birçok şikâyetlere rastlanmakla beraber tarihî çevreyi muhafaza ve görünüşlerini türlü vasıtalarla tespit çalışmaları da vardır. Yurdumuzda, bilhassa İstanbul'da çok lüzumlu olan, değişen görünümleri şehircilik ve sanat tarihi açısından

* *Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1971.

sistemle kaydeden resmî bir kuruluş olduğunu sanmıyoruz. İşte Ç. Gülersoy bu albüm serisi ile bir bakıma bu boşluğu doldurmaktadır. Kitap, okuyucuya Köprü, Galata ve Rıhtım'ın hikâyesini daha ziyade fotoğraflarla sunmaktadır. Bu bölge ile ilgili gravür, modern plan ve yağlıboya tablolar da verilmiştir. Malzeme mümkün olduğu kadar kronolojik sıraya göre düzenlenmiştir. Resimlerin incelenmesi bize söz konusu yerlerin bir buçuk yüzyıldaki değişimlerini göstermektedir. Metin kısmı yazarın kendine özgü iğneleyici üslubu ile yazılmıştır. Metinde, hemen herkes gibi yazarın da kendi geçmişinin ve hatıralarının özlemi sezilmektedir. Bu sebeple de yargılarında daima objektif olduğu söylenemez. İstanbul'un şehircilik yönünden gösterdiği düzensizlikte yazarın belirttiği gibi toplumumuzun kaynaklarına dayanan alışkanlıklarının etkisi olmakla beraber, bunda ekonomik nedenlerin, dine dayanan dünya görüşünün payı büyüktür. İstanbul'un Türkler tarafından zaptından yüzyıl sonra, eski meydanlardan çoğunun ortadan kalktığı, birer meydanı süsleyen Marcianus Sütunu (Kız Taşı) ile Arkadius sütununun evler arasında görünmez hale geldiği bir gerçektir. Fakat siyasi ve ekonomik yönden gerileyen toplumlarda benzeri durumlar görülür. Türkler zaptettiğinde çöken Bizans'ın başkenti de zaten bu yola girmiş bulunuyordu. Haçlıların İstanbul'u işgallerinden sonra şehrin en hareketli yeri olan Hipodrom âdetâ terkedilmiş, sütunlu yollar intizamını kaybetmiş, meydanlardan bir kısmı dolmuş, eski büyük sarayların kalıntılarında bugünkü gecekondulara benzer kulübeler yer almış halde idi. Türkler hiç süphesiz bir zamanların "Yeni Roma"sı olan İstanbul'un eski muntazam planını ihya etmeyi düşünmediler, o gün mevcut nizamı kendi yeniliklerini eklediler. Fatih, Selimiye, Süleymaniye külliyesi bu yeniliklerdendir. Fakat bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu da yükselişini takiben XVII. yüzyıldan sonra gerileme yoluna girdi. Bu gerileme geçen yüzyılda son haddine erişerek imparatorluğun ortadan kalkmasına kadar devam etti. Bu sebeple "İstanbul Görünümleri" yükselen bir toplumun değil gerileyen bir toplumun izlerini yansıtıyorlar. Şehrin düzensizliği ve kültür noksanından dolayı ortadan kalkan sanat eserleri ile ilgili hükümler verilirken bu durumu da göz önünde bulundurmalıdır.

Sayın Gülersoy kendi olanakları ile derlediği muazzam malzemeyi İstanbul'un geçmişi ile ilgilenenlerin önüne sermektedir. Bu, İstanbul'a yapılmış büyük bir hizmettir. İstanbul üzerinde çalışanlar bu görünümü inceleyerek bu şehrin bir bölümünün son 150 yılda geçirdiği değişiklikleri ilgi ile takip edecekler, tarihçiler, sanat tarihçileri, arkeologlar, şehirci mimarlar bu albümlerde aradıkları birçok malzemeyi bulacaklardır. Yayımlanan resimler seçme olup yazarda başka malzeme de vardır. Yazar, elindeki bütün bu malzemeyi tasnif edilmiş olarak araştırmacıların kolaylıkla istifade edecekleri bir kuruluşta muhafaza imkânı düşünür ve tatbik ederse hizmeti daha da değer kazanacak, emeğinden gelecek kuşaklar da faydalanabileceklerdir.

Kitapta yer almayan birkaç küçük noktayı hatırlatmak isteriz. Bunlardan birincisi Karaköy'de (1964-1965) yayalar için altgeçit yapılırken Galata surlarına ait bazı temel izlerine rastlanmasıdır. Bu kalıntılara göre surlar aşağı yukarı altgeçidin köprü yönündeki kapılarının bulunduğu yerden geçiyordu. Rıhtım ile ilgili olarak da Fransız şirketlerinin rıhtımı inşa ederken kanalizasyonları denize bağlamamış olması olayı vardır. Tıpkı zamanımızdaki Kadıköy-Haydarpaşa arasındaki yolun genişletilmesi sırasında veya Arnavutköy'de yolu genişletmek üzere deniz doldurulurken

olduğu gibi, rıhtımın kanalizasyonları işlemez hale getirmesi Galata sakinlerinin şikâyetlerine yol açmış, hükümet şirkete ayrıca para ödeyerek kanalizasyonları denize bağlatmıştır. Bundan başka aynı şirket, hükümetten alacağını uzunca bir süre alamayınca Fransız donanması karaya asker çıkarıp Sakız adası rıhtımını işgal ederek devrin hükümdarı II. Abdülhamid'i bu borcu ödemeye zorlamıştır. Bu hadise Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde yabancı sermayenin oynadığı siyasi rolü göstermesi bakımından tipik acı bir örnektir.

Kitap, açık bir teklif getirmemekle beraber, eski eserlerimizden kalıcı olanları onarma ve yaşatma, korunması mümkün olmayan eserlerin de günümüzün teknik olanaklarından faydalanarak fotoğraf ve planlarla tespit etmenin sağlayacağı faydaları göstermesi yönünden uyarıcıdır. Bu sebeple Sayın Ç. Gülersoy'u tebrik eder, vaat ettiği üzere şehrin diğer kısımlarına ait çalışmalarını da yakın zamanda yayımlamasını temenni ederiz.

DR. NEZİH FIRATLI
İstanbul Arkeoloji Müzeleri

16. Asırda Yazılmış Grekçe ANONİM OSMANLI TARİHİ. Giriş ve Metin (1373-1512), Hazırlayan: ŞERİF BAŞTAV, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 237, Ankara, 1973, 8°, VI+207 s.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş dönemine âit resmî belgelerin bize kadar ulaşamaması ve çağdaş tarih eserlerinin azlığı yüzünden, XIV. ve XV. yüzyıllar olaylarının aydınlatılmasında, Osmanlı devleti ile yakın ilişkileri olan ülkelerin tarih kaynaklarına da başvurmak gerekmektedir. Bu dönemin yabancı kaynaklar grubu içerisinde de, Türk ilerleyişinin yöneldiği Bizans kaynakları hiç şüphesiz ki önemli bir yer tutarlar. Phrantzes, Halkondil ve Dukas gibi önemleri geçen yüzyıldan beri kabul edilmiş olan Bizans tarih yazarlarının eserlerinin dışında, grekçe yazılmış bazı Tarih'lerin de olayların aydınlatılmasında yardımcı olabileceği inkâr edilemez. Yeter ki bahiskonusu eser, bilinen birkaç kaynaktan derlenmiş bir *compilation*'dan ibaret olmayıp, ya yazarın kendi gözlemlerine veya hiç olmazsa kaybolmuş bir kaynağa dayanarak orijinal bilgiler veren bir nitelik taşıyın.

Vatikan yazmaları arasında bulunan grekçe bir *Anonim Osmanlı Tarihi*, daha bu yüzyılın başlarında (1907) bilim dünyasına tanıtılmış ve bir yandan Macar diğer yandan da Yunan türkolog ve tarihçileri bu eser üzerine eğilmişlerdi. Matyās Gyóni, *Anonim*'de Macarlar ve Macaristan hakkında verilen bilgileri yayınlamış, ünlü Türkolog Gy. Morovcsik de eserde kullanılan Türkçe kelimelerin ve isimlerin listesini yaptığı gibi (1943), *Anonim*'in bazı kaynaklarını da meydana çıkarmağa çalışarak o'nun başlıca kaynağının Halkondil'in *Historiae*'sı olduğunu tesbit etmiş, ayrıca Anonim yazarının 1453 *İstanbul*'un fethi bahsinde kullandığı kaynağın Sakızlı Leonardus'un Papa V. Nicola'ya yazdığı mektuptan ibaret olduğunu göstermişti (1951). Yunanlı tarihçi G. The Zoras ise, *Anonim* üzerinde sistemli bir çalışmaya girişerek eseri kısımlar halinde ve açıklamalı olarak yayınlamağa başlamıştı.

İşte grekçe *Anonim Osmanlı Tarihi* üzerinde bu çalışmalar sürdürülürken ülkemizde de Dr. Şerif Baştav aynı konuyu ele almış ve 1954 yılında, *XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Bir Anonim Osmanlı Tarihi* adını taşıyan bir Habilitasyon tezi ile Üniversite Doçentliği imtihanına girmişti. *Anonim*'in "tarihî ve filolojik bakımdan" işlendiği söylenen bu tez, Jüri üyelerince kabul edilmiş fakat her nedense yayınlanmamıştı. Bununla beraber Şerif Baştav'ın *Belleten*'de çıkan iki makalesi, o'nun *Anonim* üzerindeki çalışmasının sonuçlarını belirtmeğe yetmişti.

Belleten'in Ocak 1954'e âit 69. sayısında yayınlanan *XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* adındaki makalesi ile, *Anonim*'in bu konuya âit kısmının Türkçe çevirisini veren Şerif Baştav, şüphesiz ki Doçentlik tezine dayanarak, yazar ve eser hakkındaki görüşlerini de açıklamıştı.

Hayatı hakkında hiç bir şey bilinmeyen Anonim yazarının yaşadığı bölge hakkında bazı tahminler yürüten Baştav, "Bunun dışında müellifin türkçe bildiğine de hükmetmek icabediyor." (s. 55) diye bir iddiada bulunmuştu. Eserin mâhiyetini

belirtirken de, kitabın Padişahların adlarına göre bölümlere ayrılmasının nedenini, "Bu hâdisede artık Yunanistan'ın mühim bir kısmının Türk hâkimiyeti altında bulunmasının da mühim bir hissesi olduğu şüphesizdir" (s. 56) şeklinde izaha çalışmıştı. *Anonim*'in en büyük özelliklerinden birinin *tarafsızlık* olduğu üzerinde ısrarla duran ve eserde yer yer görülen Türkler aleyhindeki cümleleri mazur göstermeğe çalışan (s. 58-62) Şerif Başstav, yazarın "kuvvetli bir tenkid fikrine sahip bulunmadığını" ve kullandığı kaynaklarda rastladığı malûmatı tenkide tabi tutarak tahlil veya terkibedememesi yüzünden çok kere hataya düştüğünü de söyledikten (s. 62 vd.) sonra *Anonim*'in kaynaklarını belirtmeğe geçerek, o'nun "ana kaynağının" Halkondilas olduğunu tekrarladığı gibi, yazarın Türk ve İtalyan kaynaklarından da yararlandığını ileriye sürmüştü. Gerçekten de Başstav'ın, *Anonim*'in kaynakları hakkında vardığı sonuç şu cümlede özetlenmişti: ".. Anonim müellifinin *riyayetlerinin bir kısmını Türk halk muhitinden topladığını* ve bunları gerek Grek ve gerekse Garp kaynaklarıyla telif ederek eserini meydana getirdiğini kabul edebiliriz." (s. 55).

Bu makalesinden birkaç yıl sonra, 1957 de *Belleten*'in 81. sayısında çıkan *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi'nin Kaynakları (1374-1421)* adındaki ikinci makalesinde, Anonim yazarının bu devir olaylarını yazarken kullandığı kaynaklar üzerinde duran Şerif Başstav, bilinmeyen bir sebeple sadece Halkondil ile *Anonim*'i ana konular itibarıyla karşılaştırarak benzerlikleri veya verilen bilginin daha geniş veya özet oluşunu belirtmekle yetinmiş, bu arada da yer yer Dukas, Aşıkpaşa - zâde veya Neşri'nin *Anonim*'i tamamladıklarına işaret etmişti. *Niğbolu* savaşı hakkında "müte-nevvi kaynak kullandığı" (s. 152) ve Yıldırım Bayezid zamanındaki *Mora* akınları için "Halkondil'den başka kaynaklar" dan istifade ettiği (s. 154) ileri sürülen Anonim yazarının bu kaynaklarının neler olduğu nedense açıklanmamıştı.

Şerif Başstav'ın *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi* hakkındaki görüş ve iddialarının açıklandığı 1954 den bu yana, bahis konusu eser üzerinde Avrupa'da sürdürülen çalışmalar, *Anonim*'in mâhiyetini, değeri ve kaynaklarını tümüyle meydana çıkar-mış bulunmaktadır. Şöyle ki, eskiden beri Anonim üzerinde çalışmakta olan G. Th. Zoras, 1958 de bunun "tam metnini tenkidli olarak neşrettiği gibi, bir kısım kaynaklarına işaret etmiş ve mevzu üzerinde de etraflı açıklamalar yapmağa gayret göstermiştir" (Ş. Başstav, 16. *Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 4). Yunanlı Profesör E. Zachariades ise, 1960 da yayınlanan araştırmasında, özellikle *Anonim*'in kaynakları üzerinde durmuş ve bu eserin "orijinal bir telif" olmadığını göstermişti. Nihayet F. Kreutel, 1971 de "Anonim metninin tercümesini Styria serisinde neşrettiği gibi metni açıklayıcı kısa notlar da ilâve etmiştir" (Baştav, *ayn. esr.* s. 5).

Bu yayımlar, Ş. Başstav'ın, Anonim yazarının Türkçe bildiği ve Türk halk muhitinden topladığı rivayetleri Grek ve Batı kaynaklarıyla telif ederek orijinal bir eser meydana getirdiği şeklindeki iddiasını çürütmekle kalmamış, *Anonim*'in Halkondil ve Sakızlı Leonardus dışındaki kaynaklarının da Francesco Sansovino ile Paolo Giovio gibi İtalyan tarih yazarlarının eserleri olduğunu ortaya çıkarmıştı.

İşte bütün bu yayımları takiben ve Doçentlik tezi'nin kabul edilmesinden '19' yıl sonra Şerif Başstav'ın, baş tarafına 90 sayfalık bir *Giriş* eklediği *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi'nin* Türkçe çevirisini neşrettiğini görüyoruz. Kitabın *Önsöz*'den sonra yer alan iç kapığında, bu yayının *Anonim*'in "Kaynakları ve Tarih bakımından değeri

üzerinde bir araştırma ile Metnin tam tercümesi" olduğu (s. 1) açıklanmaktadır. Bundan da, 20 yıldan beri bu konu üzerinde çalıştığı bilinen sayın Başstav'ın son yayınları dikkate alarak Doçentlik tezini bir revizyona tâbi tuttuğu ve Anonim'in kullandığı bütün kaynakları ve onun tarihi bir kaynak olarak değerini artık meydana çıkardığı kanaati uyanmaktadır. Fakat türkçe çevirinin başına eklenen '90' sayfalık kısım okunduğunda bu kanaatin yanlış olduğu ve *Anonim*'in kaynakları konusunda bilinenlere hiç bir yeni katkıda bulunulmadığı, değerlendirmenin de 1448 yılına kadar olan devreyi kapsadığı görülmektedir.

Kitabın baş tarafındaki araştırma, *Giriş* (s. 3-28), *Eserin Mahiyeti* (29-36), *Anonim'in Kaynakları* (37-46), *Anonim Osmanlı Tarihinin Bir Kaynak Olarak Değeri* (47-66), *Fetret Devri* (67-73) ve *II. Murad Devri* (74-90) başlığını taşıyan kısımlara bölünmüş olup, bunu *Anonim*'in Türkçe çevirisi takip etmekte (s. 93-193) ve kitabın sonuna da bir *İndeks* (s. 195-207) eklenmiş bulunmaktadır.

Bu plândan da anlaşılacağı gibi, topluca *Giriş* adı verilen 90 sayfalık etüt kısmı ayrıca kendi içinde bir *Giriş* bahsini de ihtivâ etmekte, *Anonim*'in tarihî değeri Yıldırım Bayezid döneminden ibaret kalmakta, şimdiye kadar hiç görülmedik bir şekilde Çelebi Mehmed dönemi, belirli bir sınırı olan *Fetret Devri*'nin içine girmekte ve çevirisi verilen kaynak 1512 yılına kadar geldiği halde, kaynaklar ve değerlendirme II. Murad devrinde bitirilmekte, yâni türkçe çeviriye göre 100 sayfa olan metnin ancak '43' sayfasını (93-135) kapsamaktadır.

Bir kaynak çevirisi ve değerlendirmesinde, o kaynağı başka dillere çevirerek notlar ilâvesiyle yayınlamış bulunan kimselerin araştırmalarının göz önünde tutulması kadar normal ve zorunlu bir metod herhalde düşünülemez. Böyle olduğu halde Şerif Başstav, Kreutel'in yayınına tamamiyle bir tarafa bırakarak "Bu konuya başka fırsatta tekrar dönmek niyetindeyiz" (s. 47) demektedir. Gerek bu sözlerden, gerekse araştırmanın 1448 yılına kadar getirilmesinden, Grekçe *Anonim* hakkında tam bir fikir sahibi olmak isteyen Türk okuyucuların daha uzun süre beklemeye mecbur kalacakları ve Başstav'ın bu kaynak üzerindeki yayınlarının en aşağı '20' yıl daha devam edeceği intibahı hasıl olmaktadır !.

Giriş'te Anonim hakkındaki yayınlara temas eden Başstav, "Zachariades'in bu araştırmasından sonra, Anonim Osmanlı Tarihinin müellifi, hayatı ve eseri hakkındaki faraziyelerimizde bazı değişiklikler yapmak zarureti vardır" (s. 6) diyerek, Doçentlik tezinde ortaya attığı iddialardan vazgeçmek zorunluluğunda kaldığını açıkladıktan sonra, bu araştırmasını '4' nokta üzerinde toplayacağını belirterek bunları, Yazarın kimliği, Eserin mahiyeti, kaynakları ve Tarihî kaynak olarak değeri diye sıralamakta ve özellikle Eserin kaynaklarını ortaya çıkarma'nın, "Zachariades'in araştırmasından sonra zaruret halini" aldığını (s. 7) söylemektedir. Buna göre onun asıl amacı, Anonim yazarının F. Sansovino'nun *Annali Turcheschi*'sini örnek alıp onun kaynaklarını tekrar ettiğini ve İtalyanca bir Osmanlı tarihini Yunancaya aktarmaya karar veren müellifin sade bir tercüme yapmakla yetinmiyerek onu diğer kaynaklardan aldığı haberlerle zenginleştirdiğini öne süren Zachariades'in görüşlerini tamamlamak veya yanlışlarını düzeltmektir. Ancak ne varki kendisi Morascik, Zoras ve Zachariades'in tesbit ettikleri kaynaklara bir yenisini ekliyememekte ve üstelik yer yer Zachariades'in buluşlarını kendine mal ederek anlatmaktadır.

Giriş kısmında doğrudan doğruya *Anonim*'le veya onun kaynakları ile ilgili olmayan bibliyografik bilgiler veren Başta'v, bazı yerlerde büyük hatalara düşmekten de kurtulamamıştır. Gerçekten de, bunlardan Dorotheos, Antonius Bonfini, Francesco Sansovino ve Paolo Giovio (Jovius), *Anonim* yazarının eserlerini kullandığı tarihçiler olarak ele alınabilir. Ama önemli olan, onların herkesçe bilinen hayat hikâyelerini, eserlerinin mâhiyetini ve uslûp özelliklerini tekrarlamak değil, *Anonim*'le ilişkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, o devir Macar tarihçiliğinin *Anonim* ile ilgisini anlamağa imkân yoktur (s. 19-21). Eğer *Anonim* yazarının Macar tarihlerinden de yararlandığı iddia ediliyorsa bunun isbatlanması gerekirdi. Hele ünlü Venedikli tarihçi Marino Sanudo ve eseri hakkında verilen bilginin neye yaradığı sorulmağa değer. Venedik Senatosunda üye olan M. Sanudo'nun '58' cilt halinde yayınlanmış olan *I Diarii*'si 1496-1533 yılları olaylarını kapsayan muazzam bir kaynak olmakla beraber *Anonim*'le bir ilişkisi bahis konusu olamaz. Üstelik Başta'v'ın M. Sanudo ve eseri hakkındaki değerlendirmesi de yer yer eksik ve yanlışlarla dolu. Günlük olayların kaydedildiği ve aynı zamanda sayısız belgelerin asıllarının veya özetlerinin yer aldığı *I Diarii*, özellikle Osmanlı İmparatorluğu, İtalya Savaşları ve Venedik'i ilgilendiren Avrupa olayları bakımından asla ihmal edilmeyecek bir kaynak olduğu halde onun sadece Macaristan hadiseleri hakkında bilgi veren (s. 22) bir eser olarak gösterilmesi ve Sanudo'nun da "Macaristan hadiselerine karşı alâka duyan bir yazar" (s. 23) olarak nitelendirilmesi, Başta'v'ın bu bilgileri Macar araştırmacılarından neklettiğini ve eseri görmediğine delâlet etmektedir. Nitekim, bir yandan Sanudo'nun eserinin "büyük bir kaynak yığını" olduğunu, yazarın "ayrıca bir seçime tâbi tutulmadan" malzemeyi kullandığını söylerken (s. 23), hemen arkasından, diğer italyan tarih yazarlarının M. Sanudo gibi "verdikleri haberlerin gerçek olup olmadığını tahkike ehemmiyet" vermediklerinden bahsetmesi (s. 24) de bunu göstermektedir. Hele Sanudo ile P. Giovio (Jovius)'nun eserlerini karşılaştıran Başta'v, en önemli farkı, Jovius'un "sadece Vatikan namına haberlerle yetinmiyerek Roma ile münasebette bulunan yabancılardan aldığı haberlere büyük ağırlık" vermesinde buluyor ki (s. 27) tamamiyle ters bir değerlendirme olsa gerektir. Esasen Ş. Başta'v'ın, *Anonim*'in kaynaklarından biri olarak bilinen P. Giovio'nun *Commentarii della Cose de' Turchi*'sini de görmediği, ona ait bilgileri Zachariades'ten ve Sulica'dan naklen vermesinden (s. 26, n. 39 ve 27, n. 40) anlaşılıyor. Eğer eseri şöyle bir görmüş olsaydı, aslı italyanca olan bu eserin *Commentarii de rebus Turcicis* adıyla yapılan lâtince çevirisini ayrı bir eser olarak göstermeyecek (s. 25) ve Giovio'nun Süleyman'ı "ilk hükümdar saydığı"nı söylemekte yanılmıyacaktı (s. 25). Çünkü P. Giovio, çağdaşı diğer yazarlar gibi Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebi'yi hükümdar olarak göstermiş, "ilk hükümdarlık" diye bir konu üzerinde durmamıştır (bk. *Informatione di Paulo Giovio, Vescovo di Nocera a Carlo Quinto Imperadore Augusto* (= *Commentarii della cose de' Turchi*), Francesco Sansovino, *Dell'Historia Universale dell'origine et Imperio de' Turchi*, Venetia, 1564, s. 215r).

Giriş'te *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin kaynaklarından olup olmadıklarına bakmaksızın o devir Bizans, Macar ve İtalyan tarih yazarları ve eserleri hakkında yanlışlarla dolu bazı bilgiler veren Başta'v, bundan sonra *Eserin Mahiyeti*'ne geçiyor ve *Anonim*'in kapsadığı devir, imlâ ve dil hataları ile kronoloji yanlışlarına temas ettikten sonra, evvelce *Bellekten*'in 69. sayısında çıkan makalesinde ileri sürdüğü bir görüşü

tekrarlıyarak eserin “*en çok göze çarpan tarafı tarafsızlığıdır*” diyor (s. 32). Anonim yazarının bu tarafsızlığının, onun “hadiseleri öğrenebildiği kadar” nakletmesinden, “fazla tefsirde” bulunmamasından ve Halkondil ile Jovius gibi tarafsız kaynakları kullanmasından ileri geldiğini söyleyen Baştav, anlaşıldığına göre müellifi, metnin yunancasını yayınlayan Zoras’a nazaran “tarafsız” bulunmaktadır. Yoksa bizzat kendisinin de zikrettiği gibi Fâti h Mehmed’i ve Türkleri “hayvan” a benzetten Anonim yazarının, sırf “vahşi” ve “kana susamış” deyimlerini kullanmamış olması, tarafsızlığına yeter delil olamaz. Kaldı ki Baştav’ın nedense hiç temas etmediği bazı ibareleri eserine alan Anonim yazarını tarafsız kabul etmeğe imkân olmasa gerektir. Nitekim II. Murad’ın *Mora* seferinden bahseden müellif, Sultan’ın sırf “göz dağı vermek maksadiyle” 300 kişiyi, ayrıca “babasının ruhuna kurban diye” de 600 kişiyi “kestirdiğini” nakletmekte (bk. s. 133), *İstanbul*’un zaptını takip eden olaylar için de şunları yazmaktadır:

Türkler “O vakit meşhur Ayasofya’ya yürüdüler, onu yağma ettiler, mukaddes tasvirleri aldılar, kırdılar ve ayaklar altında ezdiler, resmedilmiş bulunan azizlerin gözlerini oydular. Aynı suretle diğer kiliselere ve manastırlara geçtiler ve onları da yağma ettiler... O vakit emir verdi, manastırlarla sair bütün kiliselerden salipleri aşağı indirdiler ve ayaklar altında ezdiler, bakireleri bozdular, büyük fuhuş yaptılar, kerahat işlediler.”?!” (s. 148).

Kullandığı kaynağın etkisiyle de olsa bu satırları eserine alan bir yazarın “tarafsızlığı” bununla da bitmiyor. Fâti h’in *Ağırboz*’u zaptından bahsederken “Kale hâkimi Eritzos’un kızını yakaladılar ve Sultan Mehmed’e verdiler. Çok güzel bir kızdı. Kendi arzusuna ram olmadığı için (Sultan) onu boğdurdu” diyen Anonim yazarı, Osmanlı Padişahının müdafilere verdiği sözü tutmayıp teslim olanların “hepsinin kafasını kestirdi”ğini ilâve ediyor. (s. 170). Hele yumuşak tabiatı ile tanınan II. Bayezid’in “kelle-minare” yaptırdığı hakkında kayıtlar tarafsızlıkla asla bağdaşamayacak bir nitelik taşımaktadır. Öylesine ki, II. Bayezid’in *Modon*’u zaptettikten sonra 10 yaşından büyük bütün şehirlileri öldürterek kesik başlardan “büyük bir burç inşa” ettirdiğini de (s. 182 vd.) gene *tarafsız* (!) Anonim yazarından okuyoruz.

Anonim Osmanlı Tarihi yazarının “kullandığı kaynaklarda rastladığı malumatı tenkide tâbi tutarak tahlil veya terkip edememesi” yüzünden “çok kere hataya” düştüğünü, hatta bizzat kendi kayıtları ile de tezdalar görüldüğünü söylemek suretiyle (s. 36) biraz önce “Tarafsızlığı ile gerçek bir tarihçi vasfını” taşıdığını kabul ettiği (s. 35) Anonim müellifinin hiç te gerçek bir tarihçi olmadığını dolaylı bir şekilde de olsa belirten ve kendi iddiasıyla çelişkiye düşen Baştav, buradan *Anonimin Kaynakları*’na geçiyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ş. Baştav’ın asıl amacı *Anonim*’in kaynaklarını meydana çıkarmaktır. Nitekim “Araştırmamızın bundan sonraki kısmında, önce *Anonim*’in kaynaklarını meydana çıkarmağa ve daha sonra da bunları tarihî bir mehzaz olarak değerlendirmeye çalışacağız” (s. 37) sözleriyle bu amacını bir kere daha açıklamaktadır. Fakat o’nun Kaynaklar kısmında yazdıkları, *Anonim* üzerinde çalışan başka araştırmacıların vardıkları sonuçları tekrarlamaktan öteye geçmemektedir. Zirâ, bizzat kendisinin de yazdığı gibi, *Anonim*’in Kaynakları meselesini ilk defa ele alan Moravcsik olmuş ve “Anonim’in Halkondil ile büyük bir benzerlik gösterdiğine” işaretle “Eserin bazı yerleri Halkondil’in tefsiri veya hulâsası sayılabilir” demiştir (s. 37).

Anonim'in *İstanbul*'un zaptına ait başlıca kaynağının Sakızlı Leonardus olduğuna - şüphesiz ki gene Moravcsik'den naklen - temas etmekle yetinen Baştav (s. 38), "Anonim yazarının kaynakları üzerindeki Zachariades'in tetkiki, bu mes'elede yeni bir safhanın başlangıcını teşkil eder" demek suretiyle (s. 39), bu mes'elenin kendi araştırmaları ile değil de Zachariades tarafından halledildiğini kabullenmek zorunda kalıyor. Gerçekten de Baştav'ın bundan sonra bütün bu kısım boyunca (s. 40-46) yalnızca Zachariades'in buluşlarını ve görüşlerini aktarmak yolunu seçtiği görülmektedir.

Anonim Kronik ile Francesco Sansovino'nun *Gl'Annali Turcheschi*'si arasındaki ilişkiyi tesbit ederek Anonim yazarının Halkondil, Leonardus ve P. Gioviolo'dan ancak Sansovino'nun italyanca çevirilerinden yararlandığını ortaya koyan Zachariades olduğu gibi (s. 41), 1495-1500 yılları olaylarını nekledeken kullandığı bir başka kaynağının *Pseudo-Dorotheos* olduğunu meydana çıkararak da gene Zachariades olmuştur (s. 45).

Zachariades'in buluşlarını yer yer kendine malederekten anlatan Şerif Baştav, onun tesbit ettiği kaynaklara en küçük bir ilâvede bile bulunamamaktadır. Nitekim, *Anonim*'in Arnavut İskender Bey hakkında Sansovino'dan başka bir kaynağı olduğuna da Zachariades'e dayanarak işaret eden Baştav, sözlerini "Kronik yazarının bu hususta nereden faydalandığını henüz bilmiyoruz" diye bitirirken de gene Zachariades'e atıf yapıyor (s. 46, n. 58).

Bir tarihî kaynağın değeri, şüphesiz ki '2' şeklinde saptanabilir:

a) Çağdaş kaynaklarla mukayese edilerek,

b) Son araştırmalara göre. Yalnız unutmamak gerekir ki, eski kaynaklarda bazen tek bir cümle ile kaydedilmiş olan olayları, yeni belge ve araştırmalara dayanarak genişletmek her zaman için mümkündür. Bu itibarla esas olan, bahis konusu kaynağın kendi devrinde yazılmış diğer kaynaklar arasındaki yerini tesbittir.

Şerif Baştav, *Anonim Osmanlı Tarihinin Bir Kaynak Olarak Değeri* başlığını taşıyan kısımda (s. 47-66) bunu yapacak yerde, *Anonim*'in kayıtlarını ana hatları itibarıyla sadece Halkondil ile karşılaştırarak ona "uygun", veya daha "muhtasar" yahut ta daha "tafsilâtli" olduğunu söylemekle yetinmekte, yer yer de onun Dukas veya Phrantzes'i andırdığını belirtmekte ve daha çok, evvelce kendisini şiddetle tenkit etmiş olan Zoras'a hücum vesilesi aramaktadır. *Anonim*'i yayınlayan Zoras'ın gerektiğinde teferrüata kadar inerek eserin tarihî değerini belirtmeğe çalıştığını söyleyen Baştav, onun çalışmasını, Türk kaynaklarından yararlanmamış olması ve henüz tartışmaları devam eden bazı mes'eleler hakkındaki son yayınlara temas etmemesi bakımından eksik bulmakta (s. 47 vd.) ve bunlar üzerinde durarak Zoras'a çatmaktadır. Bununla beraber meselâ Zoras'ın *Niğbolu Savaşı* hakkında sadece Halkondil'i zikretmiş olmasının (s. 57), veya *Anonim*'de de açıkça ifade edilmeyen *Selânik*'in Türklerin eline geçişini son yayınlara dayanarak izah etmeyişinin (s. 50), yahut İmparator Manuel'in 1399 daki Avrupa seyahatinin tafsilâtı üzerinde durmayışının (s. 59) *Anonim*'in değeri bakımından ne ifade edeceğini anlamağa imkân yoktur. Kaldı ki herhangi bir kaynağı tercüme eden veya yayınlayan kimsenin, o kaynaktan geçen olaylar hakkında yapılmış bütün araştırmaları görmesi veya anması zorunlu ise, Şerif Baştav'ın da bu yayınların bir kısmını görmediği veya bilmediği rahatlıkla öne sürülebilir.

Bir kaynağı değerlendirmede amaç, o kaynakta anlatılan olayların nereden alındığını tesbitten ziyade, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını meydana çıkarmaktır. Böyle olduğu halde Baştav'ın *Anonim*'i bir kaynak olarak değerlendirmeye çalışırken, ana konular itibariyle onun Halkondil ve bazen de Dukas ile benzer taraflarını belirtmekle yetiniyor, *Anonim*'deki kayıtların tarihi gerçeklere uyup uymadığını araştırma yoluna gitmiyor. Meselâ, Yıldırım Bayezid'in ilk Anadolu seferi hakkında *Anonim*'de verilen bilgilerin "eserin en karanlık bir kısmını" teşkil ettiğini söyleyen Baştav, bu karanlığı aydınlatmak için yaptığı araştırma sonucunda, adı İskender diye geçen Ermeni Kralı'nın hakikatte Kara Yusuf'un oğlu İskender olduğunu meydana çıkarttığını ve böylece *Anonim* yazarının kaynağı olan Halkondil'e dayanarak II. Murad devri olayları ile I. Bayezid dönemini birbirine karıştırmış olduğunu söylüyor (s. 55). Bu "değerlendirme"den çıkarılabilecek sonuç, herhalde İskender'in öldürülmesinden sonra Kara-Koyunlular ülkesinin II. Murat tarafından ele geçirildiğini kabul etmek olacaktır ki, bunun tarihi gerçeklere uygun olmadığı meydandadır. Gene Yıldırım'ın ilk Anadolu seferi hakkında *Anonim*'in verdiği "malûmat da Halkondil'den alınmıştır ve Halkondil isimleri daha doğru olarak yazar" diyen Baştav, kendine göre bir değerlendirme yapıyorsa da (s. 55) Halkondil'in daha doğru olarak yazdığı isimlerin ne olduğunu açıklamıyor. Zirâ *Anonim*'in bu kısmında Karalukis şeklinde yazılan Bey ile *Edinos*, *Sarganos*, *Medesios*, *Medinos* diye geçen Anadolu Beyliklerinin ve *Sumakia* kalesinin neresi olduğu anlaşılmamaktadır (Hiç şüphesiz ki bu isimler, Kara Yülük, *Aydın*, *Saruhan*, *Menteşe-Oğulları* ve *Sumeyyat* olacaktır.)

Yıldırım Bayezid'in İmparator Manuel'e gönderdiği elçi, Halkondil'de Vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa diye gösterilmiş ve şimdiye kadar öyle bilinegelmiştir. *Anonim*'in bu elçiyi Çavuşbaşı Ali diye göstermesi (s. 101. Baştav, Çavuşbaşı'nı sadece Çavuş olarak anıyor: s. 58) bir fark olmakla beraber acaba doğru mu? Bunun gibi, İtalya'da hapsedilmiş olan Manuel'in oradan kaçıp Bayezid'e gittiği ve onun "ayaklarına kapandı"ğı şeklindeki *Anonim* yazarının kaydı (s. 102) hayli ilginç olduğu halde bunun doğruluk derecesi üzerinde de durulmamaktadır. İmparator Manuel'in Avrupa gezisi üzerinde bilinen malûmatı tekrarlayan ve bu arada Zoras'a çatmaktan geri kalmıyan Baştav (s. 59 vd.), sadece *Anonim*'in ikinci seyahati Ioannes'e mal ettiğine işaretle yetinip o'nun Bayezid'in yanına gitmesi mes'elesine hiç değinmiyor.

Timur'un Yıldırım Bayezid'i boğazından altın bir zincire vurarak gezdirdiği hakkında *Anonim*'de verilen bilginin (s. 106) Halkondil'de bulunmadığını belirten Baştav, "Bu hikâyenin sonradan uydurulduğu anlaşılıyor" (s. 66) demektedir. Kaynak değerlendirmesi sadece Halkondil'e uyan veya uymayan yönleri belirtmek şeklinde sürdürüldüğü için Şerif Baştav'ın bu hataya düşmesini normal karşılamak gerekir. Halbuki *Anonim*'in kaynaklarından olduğu Zoras ve Zachariades tarafından ortaya konulmuş bulunan Paolo Giovio'nun eseri görülmüş olsaydı, "demir kafes" rivâyeti ile birlikte "altın zincir" hikâyesinin orada bulunduğu anlaşılacaktı. Nitekim P. Giovio, *Commentarii della cose de' Turchi*'sinde bu konuda aynen şunları yazmaktadır: "E con catene d'oro legato, fu posto in gabbia di ferro, e condotto per tutta Asia e Soria fin alla morte.." (Francesco Sansovino, *Ayn. esr.* 215 r).

Nihayet, *Anonim*, Ese şeklinde yazdığı İsa Çelebi'nin *İstanbul*'da hıristiyan olup orada öldüğünden bahsettiği halde (s. 111), Baştav bunun üzerinde de durmamaktadır. Eğer bu kayıt Halkondil'den alınmamışsa başka bir kaynak tesbiti mümkün olabilir, veya hiç olmazsa yanlışlığı belirtilebilir.

Anonim Osmanlı Tarihinin Bir Kaynak Olarak Değeri konusunu Yıldırım Bayezid'in vefatına kadar '10' yıllık bir devre ile sınırlandırılan Şerif Baştav, bundan sonra "*Fetret Devri*"ne geçiyor ve bu devri de anlaşılmasına imkân olmayan bir şekilde Çelebi Mehmed'in ölümüne (1421) kadar uzatıyor!

Anonim'de *Fetret Devri* olaylarının hepsine temas edilmediğini, hatta bazı kronoloji hataları bulunduğunu söyleyen Baştav, buna rağmen o'nun "bu devre dair nisbeten az olan kaynaklardaki gedikleri tamamlamağa yardım" ettiği görüşünü (s. 67) savunmaktadır. Fakat kendisinin yazdıklarından bu "*gedik*" lerin neler olduğunu anlamağa imkân yoktur. Zaten yazar bu kısımda da gene *Anonim*'i çok kaba hatlarıyla Halkondil ile mukayese etmekte ve bir iki yerde de Dukas'la karşılaştırmaktadır (İmparator Manuel'in Musa Çelebi'ye karşı Çelebi Mehmed'e müracaatı hakkındaki kaydın kaynağının Dukas olmasına işaret edildiği gibi. s. 70). Musa kuvvetleri arasında *Bulgarlar*'ın da olduğu yolunda *Anonim*'deki kaydın sadece Halkondil'de olmayışı (s. 68) acaba bir geğiği dolduracak nitelikte midir? Çağdaş diğer kaynaklarda da yoksa, acaba *Anonim* keşfedilinceye kadar bilinmiyor muydu? (Meselâ İ. H. Uzunçarşılı'da bile Bulgar boyarlarının Musa'nın ordusunda yer aldıklarından bahsedilmektedir: *Osmanlı Tarihi*, I, 1961 s. 337).

Bundan önceki bahiste tartışmalı mes'eleler üzerinde durup son yayınları zikretmiyor diye Zoras'a hücum eden Baştav'ın *Fetret Devri* olaylarını incelerken bu usulden vazgeçtiği görülüyor. Bununla beraber *Anonim*'in kayıtlarını değerlendirmeye çalışırken çok büyük hatalara da düştüğü anlaşılıyor. Meselâ, Süleyman Çelebi'nin İmparator Manuel'le anlaşmasına temas ederken, 1403 *Gelibolu* anlaşması ile bazı yerlerin Bizans'a terk edildiğini kendisi de belirttiği halde (s. 68), Çelebi Mehmed'in tek başına hükümdar olduktan sonra İmparatorla barış yaptığı yolundaki *Anonim*'in kaydını (s. 113) ele alarak, "Çelebi Mehmed İmparatora Teselya'da, Kara Deniz'de ve Marmara kıyısında bir kısım araziye terketmiştir" (s. 71) sonuncunu çıkarmaktadır. Böyle bir değerlendirme, 1403 *Gelibolu* anlaşmasını bilmeme anlamına gelmezse bile, ne yazdığını bilmemenin tipik bir örneğini teşkil eder. Zirâ, *Anonim*'de arazi terkinden hiç bahsedilmediği halde *bilgiçlik* taşıyarak Dukas'ın bu konuda verdiği yanlış bilgiyi (bk. *Bizans Tarihi*, Çev. VI. Mirmir-oğlu, İstanbul, 1956, s. 59) gerçek diye kabul etme hatasına düşmüştür.

Çelebi Mehmed'in *Sinop* Seferi hakkında *Anonim*'deki bilgilerin (s. 113 vd.) Halkondil'de aynen mevcut olduğunu söyleyen Şerif Baştav, bu sefer ile Fâtih'in 1459 seferinin birbirine karıştırıldığını öne sürüyor ve buna delil olarak ta İsmail Bey'in Fâtih Mehmed'in çağdaşı olmasını gösteriyor (s. 71). Oysa mes'ele, *Anonim*'de ve Halkondil'de İsfendiyar yerine İsmail adının yazılmasından, yani bir isim yanlışlığından ibaret bulunmaktadır. Çünkü *Anonim*, Fâtih'in *Sinop* seferinden ve İsmail Bey'in şehri teslim etmesinden ayrıca bahsetmektedir (s. 161). Esasen Çelebi Mehmed'in kendisine karşı yürümesinden sonra Sinop Beyi'nin bir anlaşma yapması ve Bakır madeni hasılatını terke razı olması, tarihi gerçeklere de uygundur (Msl. Neşri, *Cihan-nümâ*, Ankara, 1957, II, 539). Bilindiği

gibi Fâti h zamanında ise İsfendiyar ülkesinin Osmanlı topraklarına katılması bahis konusudur.

Diğer taraftan Şerif Baştav, Çelebi Mehmed'in devleti '2' oğlu arasında paylaştırmayı öngören vasiyeti hakkında *Anonim*'deki kaydın Halkondil'de mevcut olduğunu söylemekle yetiniyor ki (s. 73), bu aslâ bir kaynak değerlendirmesi olamaz. Çünkü devletin birliği için mücadele etmiş bir Hükümdarın böyle bir vasiyette bulunması kabul edilemeyeceği gibi, çağdaş Türk kaynaklarından Ç. Mehmed'in vasiyetinin oğlu Murad'ın tahta geçirilmesi şeklinde olduğunu da biliyoruz (Meselâ, Oruç, *Tevârih-i âl-i Osman*, Hannover, 1925, s. 45. Kaldı ki Dukas'ta bile vasiyet, Murad'ın tahta geçirilmesi ve diğer iki oğlunun İmparatora teslim edilmesi şeklin-dedir: s. 77).

Anonim'in Türkçe çevirisinin baş kısmına yazdığı *Giriş*'te son olarak *II. Murad Devri* üzerinde duran Baştav, bu kısımda da *Anonim*'in başlıca kaynağının Halkondil olduğunu, hatta *Anonim* yazarının çok kere onu yanlış tefsir ettiğini ve hatalarını da tekrarladığını belirttiikten sonra "bilhassa Macaristan'a dair olan haberlerinde Halkondil'den, Bizans ve Türk kaynaklarından tamamıyla uzaklaşarak Macar ve Lâtin kaynaklarına dayandığı göze çarpar" (s. 74) hükmünü vermektedir. Bundan, Macaristan'la ilgili haberlerin dışında *Anonim* yazarının "Türk kaynaklarından" yararlandığı anlamı çıkmaktadır ki, tek bir örnek bile verilmediği için bu Türk kaynaklarının hangileri olduğu anlaşılmamaktadır. Diğer taraftan Macar ve Lâtin kaynaklarının neler olduğu da belli olmamaktadır *Anonim*'in *II. Murad devri* olaylarını yazarken dayandığı kaynakları belirtmeğe gayret eden Baştav, "Bundan başka teferruat meselelerinde henüz kaynaklarını tanımadığımız haberlerden faydalandığı anlaşılmaktadır" (s. 74) demektedir ki asıl tesbit edilmesi gereken kaynaklar da bunlar olmalı idi. Yıllardan beri *Anonim* üzerinde çalışan araştırmacının, yabancı bilginler tarafından tesbit edilmiş olan kaynaklara katkısı da ancak bu "teferruat me'elelerinde" olabilirdi. Oysa Baştav dikkatli bir kaynak taraması yapacak yerde, "Macar, Lâtin, Batı veya Türk kaynakları" gibi ne oldukları kesin olarak anlaşılmayan ve isbatlanması gereken deyimler kullanmayı tercih etmektedir.

Meselâ, *İzlâdi Seferi* denilen savaş hakkında "Halkondil'in Türk kaynaklarına yakın olmasına karşılık, *Anonim*'in batı kaynaklarından faydalandığı kanaati hasıl oluyor" denilirken (s. 81) bu kaynakların neler olduğunu gösterilmesi gerekirdi. Baştav bunları tesbite çalışacağına, çağdaş Macar kaynaklarını sıralama yolunu seçiyor. Her ne kadar Papa'nın Macaristan'daki elçisi ve hristiyan ordusunun harekete geçişi hakkında *Anonim*'in kayıtlarının Bonfini ve Dlugoss gibi Macar ve Leh kaynaklarındaki haberlere uyduğunu söyliyerek pek açık olmayan bir tesbit imâ edilmekte ise de (s. 82), bunlar isabetsiz tahminleri aşmamaktadır. Çünkü:

a) Basit bir aydın olduğu ısrarla belirtilen *Anonim* yazarı, Macar ve Leh kaynaklarından nasıl faydalanabilmiştir?

b) Dlugoss'un kaydını hatırlatan *Anonim*'deki iki satırlık ibarede, "Kral" yerine "Kardinal" ve "Sırp Despotu" yerine "Macar halkı" denildiğine, yâni mana tamamıyla değişik olduğuna göre, bir iktibas bahis konusu olabilir mi? Yoksa Zachariades'in de öne sürmüş olduğu gibi, *Anonim* yazarının bu bilgileri İtalyan kaynaklarından almış olması daha doğru bir izah olamaz mı?

Ne var ki Şerif Baştav, *Anonim*'in kaynaklarını teşkil eden İtalyan kaynaklarına hiç eğilmediği için bunu tesbit etmesi de kendisinden beklenemezdi. Nitekim, Halkondil'e ve Bonfini'ye cilt ve sayfa numaraları göstererek atıfta bulunduğu halde, "İslâv ve İtalyan kaynakları" şeklinde genel bir deyim kullanması ve hemen ardından Iorga ((I, 437) demesi (s. 83, parag 2.), o'nun İtalyan kaynaklarını görmediğinin başka bir delilini teşkil etmektedir.

Bunun gibi, *Segedin* barışı hakkında *Anonim*'in haberlerinin "batılı lâtin kaynakları grubuna benzediğini" (s. 83), *Varna* savaşına dair kayıtlarının da "daha çok Dlugoss - Callimachus - Bonfini grubuna dayandığını" (s. 85) ileri süren Baştav, ne yazık ki bu iddiasını inandırıcı bir şekilde destekliememektedir. Kaldı ki hemen bu satırların arkasından gene *Varna* savaşından bahsederken "Anonim'in bir kısım kayıtlarını nereden aldığını bilmiyoruz" diyerek (s. 85), ilk tahmin veya iddiasını gene kendisi nakzetmektedir.

Yazarın bu kısımda da yaptığı, *Anonim*'in Halkondil karşısındaki durumunu ana hatları ile söylemekten, II. Murad devri olayları bakımından Bizans kaynakları içerisinde en mufassal ve en sıhatlisinin Dukas olduğuna yer yer işaret etmekten, bazen son araştırmalara göre olayların artık herkesçe bilinen seyrini özetlemekten ve sırası geldikçe de Zoras'a çatmaktan ibaret kalmaktadır.

Buna rağmen, *Anonim* yazarı *Varna* Savaşından önce II. Murad'ın *Trabzon* üzerine büyük bir donanma gönderdiğinden, fakat bu donanmanın *Ereğli* civarında fırtınaya tutulup mahvolduğundan bahsettiği halde (Metin, s. 127) Baştav, şüphesiz ki Fâtiş Mehmed devrine âit olması gereken bu kayıt üzerinde durmamaktadır. Bunun gibi, II. Murad'ın gördüğü bir rüya üzerine ünlü Türk âlimlerine Sancakbeyliğinden daha yüksek bir görev verilmemesini emrettiği şeklindeki *Anonim*'in kaydına değinen Baştav, bu rüya hikâyesinin değişik bir şekilde Dukas'ta da mevcut olduğunu belirtmekle yetiniyor (s. 89). Asıl yapılması gereken bu kaydın tarihî gerçeklere ve diğer kaynaklardaki bilgilere uygun olup olmadığını saptamak olmalıydı. Zirâ bilindiği gibi, II. Murad devri Türk menşeli âilelerin devlet yönetimine ağırlıklarını koydukları bir dönem olup bu durum ancak Fâtiş devrinde Çandarlı Halil Paşa'nın öldürülmesinden sonra değişmeye başlamıştır.

Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, 1512 yılına kadar geçen devreyi kapsadığı halde evvelce bu konu üzerinde bir doçentlik tezi hazırlamış bulunan Şerif Baştav, 20 yıl sonra tekrar ele aldığı *Anonim* hakkındaki mütalâalarını ancak 1448 yılına kadar getirmekte ve Fâtiş Mehmed'in cülûsundan 1512 yılına kadar geçen olaylar hakkında *Anonim* yazarının verdiği bilgilere aslâ temas etmemektedir. Oysa Fâtiş ve II. Bayezid devirleri hakkında *Anonim*'in kayıtları üzerinde yapılacak küçük bir araştırma bazı kaynakları meydana çıkarmağa yetebilirdi. Meselâ, Fâtiş'in Simon adlı bir Hint Kralı ile barış yaptığı ve onun sarayından bir kadınla evlendiği şeklinde *Anonim*'de verilen (s. 169) bilginin menşei, Sansovino'nun *Dell'Historia Universale*'sinde topladığı kaynaklar olmalıdır. Nitekim Sansovino'daki bir Kronoloji'nin 1468 yılı olaylarında, Fâtiş'in Hint Kralı Cisim ile barış yapıp onun kızı ile evlendiğinden bahsedilmektedir (L'anno medesimo fece lega con Cisim Re gli Indiani, al quale egli diede per moglie una nobil fanciulla del suo serraglio, facendoli grandissimi et larghissimi doni", 290 r). Gene *Anonim*'in kaydettiği ve Fâtiş'in *Kıbrıs*'a da donanma gönderip *Lefkoşe*'yi kuşattığı hakkındaki olay, tarihî gerçeklere uymasa

bile İtalyan kaynaklarından yâni Sansovino'dan alınmışa benzemektedir (1477- L'anno madesimo i Turchi andarano a Nicosia, non senza grande incommodo di quella citta." *Göst. yer.* 290 v).

Bundan başka, Fâtih Mehmed'in kabir taşına *Rodos ve İtalya kurtuldunuz* şeklinde bir kitabenin yazılmış olduğu şeklinde *Anonim*'in verdiği bilginin (s. 173) kaynağı, gene İtalyan tarih yazarları olmalıdır. Meselâ II. Bayezid döneminde *İstanbul*'da yaşadığı ve ticaretle uğraştığı bilinen Theodoro Spandugino, Fâtih'in mezar kitabesinin lâtince çevirisini, *Mens erat bellare Rhodum et superare superbam Italiam* şeklinde kaydetmektedir (*Discorso di Theodoro Spandugino Cantacusino*, Rac. Francesco Sansovino, *Ayn. esr.* 240 r).

II. Bayezid dönemine gelince, Anonim yazarının bu devir için kullandığı kaynakların başında Paolo Giovio ile Francesco Sansovino'nun *raccolta*'sında topladığı diğer İtalyan tarih yazarlarının geldiği anlaşılmaktadır. Meselâ, *Anonim*'de Hadon Paşa şeklinde geçen Hadım Ali Paşa'nın, 7.000 kişilik bir Macar kuvvetini yenip Padişaha pek çok kesik baş ve burun göndermesi olayı (s. 178) Paolo Giovio'dan alınmıştır. ("Ne Cadum Bassa ... guadagnato una bella vittoria con poco danno de suoi, riconebbe i morti, et mando al Signor Gran Turco molte teste, et moltissimi nasi in segnal della gran strage de Christiani, i quali al numero fatto per la rassegnà passerano sette mila." F. Sansovino, *Ayn. esr.* 219 r).

Anonim'de, Şehzâde Selim'in son defa *İstanbul*'a çağırılması, Korkut'la karşılaşması, II. Bayezid'in tahttan feragati, *Edirne*'ye gönderilişi ve ölümü hakkında verilen bilgi (s. 187-189), tümüyle F. Sansovino'nun yayınladığı Antonio Menavino'dan alınmıştır (bk. *Della Vita et legge Turchesca di M. Gio. Antonio Menavino Genovese*, F. Sansovino, *Ayn. esr.* 53 v-54 v). Bu kısımda göze çarpan '2' küçük farklılık, II. Bayezid'in sarayında bulunup daha sonra *Çaldıran* Seferi sırasında kaçıp İtalya'ya dönen, yâni olayların görgü tanığı bulunan A. Menavino'nun, Bayezid'in *Dimetoka*'ya gönderilmesini kaydetmesine mukabil Anonim yazarının sadece *Edirne*'yi zikretmesi ve Antonio Menavino'nun yahudi doktor Usturabi'nin zehirli ilâci sabahleyin II. Bayezid'e içirip su verilmemesini tavsiye ettiği söylenmesine karşılık, Anonim yazarının, ilâcın gece içildiğini ve Padişah şüphelenmesin diye önce bizzat hekimin de ilactan içtiğini nakletmesinden ibarettir.

Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi üzerinde çalışmalarını 20 yıldan beri hâlâ tamamlayamayan ve başka araştırmacıların vardıkları sonuçları kendisine maletmeyi benimseyip onlara yeni bir katkıda bulunamayan, üstelik kaynağı değerlendiriyorum diye bağışlanamayacak hatalar işleyen Şerif Baştaç'ın tercümesini yayınladığı Anonim metni, şüphesiz ki Türk tarih litteratürüne bir hizmet amacına yöneliktir. Ancak bu çeviriden yararlanılabilmesi için Zoras ve Kreutel'in yaptıkları gibi, açıklayıcı notların da bulunması gerekirdi. Oysa çeviride hiç bir not verilmemektedir. Ayrıca tercümede yanlış bir metod uygulandığı da görülmektedir. Çeviride esas, bir başka dilde bir başka imlâ ile yazılmış kelimelerin çevirilen dil ve imlâdaki karşılığını vermek olduğu halde, Baştaç'ın, adetâ harfleri tercüme ettiği intibai uyanmaktadır. Bunun en tipik örneğini de Anonim'de öyle yazılmıştır diye, "*İtala, İtala, Muhammet Rusul Ala*" şeklindeki bir ibarenin (s. 144) olduğu şekilde bırakılmasıdır. Her ne kadar *Giriş*'te buna değinen çevirici, "Anonim yazarının kelime-i şahadeti

hem eksik yazdığını ve hem de manasını anlamadığını görüyoruz” demektedir ise de (s. 45) çeviride bunun doğrusunu yazmak veya bir notla açıklamak gerekirdi.

Tercüme için çıkmaz bir duruma sokan ve okuyucuyu asıl aşşırtan taraf ise, özel adların yazılış şekli ve bunlar arasında bir birlik bulunmayışıdır. *Grekçe Anonim*'in en bariz özelliklerinden-daha doğrusu kusurlarından-biri özel adların imlâsında bir birlik olmayışı ve kişi veya yer adlarının çok kere yanlış olmasıdır. *Giriş*'te kaynağın imlâsı üzerinde duran Başta v, Anonim yazarı için “En mühim Türk şahıs isimlerini, çok kere Yunancada kullanıldığı üzere doğru yazar” diyor ve ilâve ediyor: “fakat italyanca şeklini muhafaza ettiğine de rastlanır. Yakup, Hamza, Zağnos bunlardandır.” (s. 44). Bu hükümden çıkartılabilecek sonuç, Anonim’de Türk şahıs adlarının genellikle doğru yazıldığı, ancak bazen de bunların İtalyancasına (!) rastlandığı olabilir. Oysa her iki cümlede de ileri sürülen görüşlerin gerçekte ilgisi olmasa gerektir. Çünkü *Anonim*’de bir iki istisna ile hemen bütün Türk şahıs adları yanlış yazılmıştır. Sonra, “Yakup, Hamza, Zağnos” adları, isim veya imlâ olarak italyanca mıdır? Bir kere *Anonim*’de Yakup diye bir şahıs adına biz rastlayamadık. Hamza adı da Kamuzas (s. 156), Zağnos ise hep Tzoganos (s. 143, 144, 159-161, 169) şeklinde geçmektedir. Oysa italyanca olmayan bu isimler genellikle italyan kaynaklarında Türkçe imlâlarına yakın şekilde doğru olarak yazılmışlardır. (Meselâ Sakızlı Leonardus’ta Zaganos şeklinde. bk. F. Sansovino, *Ayn. esr.* 338 r).

Bundan başka, Anonim yazarı için “Umumiyetle Sansovino’nun İtalyanca olarak kullandığı Türkçe tâbirleri, isabetli karışıklarla yazdığı görülüyor; çavuş, kapıcı, sürgün, mazul, Yeniçeri Ağası, sipahioğlanları vs.” (s. 45) diyen Şerif Başta v’ın *Türkçe tâbirleri italyanca kullanmak*’tan neyi kastettiğini anlamağa imkân yoktur. Bununla Türkçe deyimlerin italyancaya tercüme edildiği anlatılmak isteniyorsa, bunun gerçeğin tam zıddı olduğu şüphesizdir. Çünkü o devir italyan tarih yazarlarının Türkçe adları ve deyimleri en doğru olarak yazan kimseler olduğu, bugün kullandığımız *Türkiye* adının bile bu ülkeye ilk kez italyanlar tarafından verildiği Osmanlı dönemi Türk tarihiyle uğraşan herkes tarafından bilinmektedir.

Kaynaktaki özel adları olduğu gibi bugünkü alfabemize aktararak yazan ve bunlar hakkında herhangi bir açıklamada bulunmayan çevirici Şerif Başta v, okuyucuyu bunların kim veya neresi olduğunu anlamak için ayrıca araştırma yapmak mecburiyetinde bırakırken, imlâ farkları dolayısıyla aynı şahıs veya yer adını ayrı ayrı kimseler veya şehirler diye göstermek hatasından da kurtulmamıştır. Her ne kadar çevirinin sonuna eklediği İndeks’te bazı özel adların doğru şeklini gösterme yoluna gitmişse de bunlar pek az olup, yanlışlarla da doludur. Hemen her özel isim için belirtilebilecek yanlışlıklardan sadece bir kısmı üzerinde durmak yerinde olacaktır şantiyoruz:

Anonim’de Musulmanos şeklinde yazılan Yıldırım Bayezid’in oğlu Süleyman Çelebi’nin adını çeviride aynen Musulmanos diye bırakıp (s. 107-109), İndeks’te bunun Süleyman olduğunu belirten Başta v, Türk litteratürüne Musulmanos’u hediye etmişken, hiç olmazsa diğer adlarda da gene İndeks’te bu düzeltmeleri yapmalı idi. Fakat Tamerlanos (bk. İndeks) adının Timur olduğunu okuyucu kendisi bulmak zorundadır. *Niğbolu* savaşında esir düşen “*Bonsinior* BUKİARDOS” ve “Fransa *Marisalkos*’u (s. 100) için Başta v, gene not vermemekte, ancak *Giriş*’te şöyle demektedir: “bunlardan *Bukiardo* ile kimi kastettiğini bilmiyoruz,

fakat Fransız mareşali dediği herhalde Mareşal Boucicaut olacaktır” (s. 56). Halbuki Paolo Giovio'ya bakmış olsaydı Anonim yazarının iki ayrı şahıs diye gösterdiği bu isimlerin gerçekte Mareşal Boucicaut'dan başkası olmadığını tesbit edecekti. Zirâ Giovio, M. Boucicaut'yu aynı zamanda “Monsignor” unvânı ile de kaydetmektedir (“*Monsignor Bucciardo Mariscalco di Francia..*”, F. Sansovino, *Ayn. eser.* 214 v).

Timur'un ordusundaki Beylerden olduğu gösterilen Sakukos (s. 104), herhalde Timur'un oğlu Şahruh, Hanis şeklinde yazılan Yeniçeri Ağası da (s. 108) şüphesiz ki Hasan Ağa (bk. Sadeddin, I, 253) olacaktır. Tzuanis diye yazılan İzmir beyi'nin (s. 119) Cüneyd; Karam Bey'in (s. 128, 129) Çandarlı Mahmud Paşa; Karayos'un (s. 151) Dayı Karaca olması icap ettiğine göre Anonim yazarının hangi Türkçe adı doğru yazdığı sorulabilir? Üstelik yanlış yazılan bu şahıs adlarını daha da çoğaltmak mümkündür. Paleologos Paşa unvânı ile anılan şahıs (s. 172) elbette ki Mesih Paşa; Mısır harpleri anlatılırken adı anılan Dorgutis Paşa (s. 176), Sadrazam Davud Paşa; Tekles şeklinde yazılan (s. 179, 180), Şah Kulu Bana Tekeli; Braim Reis (s. 181) ünlü denizci Barak Reis; Hersen Paşa (s. 187) ise Hersek-zâde Ahmed Paşa olacaktır.

Türkçe şahıs adlarını pek az istisna ile yanlış yazan *Anonim* yazarının yabancı adların imlâsında da aynı hataları işlediği görülmektedir. Meselâ Moldavya Prensi Blados (s. 163-165), *Kazıklı Voyvoda* unvânı ile anılan Eflâk Voyvodası Vlad Tepeş, Rodos Şövalyeleri Reisi Dabanson ise (s. 172), Pierre d'Aubusson adının bozulmuş veya yanlış yazılmış şekillerinden ibarettir.

Metinde geçen şahıs adlarının Türkçe doğru şekillerini ve bunların kimler olduğunu araştırma zahmetine katlanmayan Baştav'ın, aynı bir şahsı iki ayrı kimse veya iki ayrı unvanla göstermek gibi bir hataya düşmekten kurtulamamasını artık tabii karşılamak gerekir. Meselâ Kamutzas Bey (s. 156) ve Kamutz Paşa (s. 160, 163) diye iki ayrı şekilde yazılan ve İndeks'te de iki ayrı şahıs gibi gösterilen kimse hakikatte Sancakbeyi Hamza Bey'den başkası olamaz. Bunun gibi, II. Bayezid dönemindeki Macaristan savaşlarından bahsedilirken Hadon Paşa (s. 178) ve Şah-kulu isyan anlatılırken de Lum Paşa, Lumis Paşa (s. 180) şeklinde yazılan ve Şerif Baştav'ın İndeks'te “Hadon, Lum ve Lumis” diye ‘3’ ayrı kimse gibi gösterdiği devlet adamı da, Sadrazam Hadım Ali Paşa olacaktır.

Tek bir şahsı ayrı ayrı imlâ veya unvanlarla iki hatta üç kişi gibi gösteren Anonim mütercimi Baştav'ın, bazen de ayrı ayrı şahıs veya âileleri birleştirdiği dikkati çekmektedir. Meselâ, Anonim yazarının II. Murad devrindeki *Mora* olaylarını anlatırken *Malekokis* şeklinde yazdığı bir “soy” ile (s. 134), Fâtih dönemindeki *Arnavutluk* ve *İtalya* seferlerinde adı geçen *Malekokis* (s. 171) ayrı ayrı şeylere delâlet ettiği halde, Şerif Baştav İndeks'te bunları birleştirmekten çekinmemiştir. Halbuki birinci *Malekokis* ile ünlü akıncı âilesi *Malkoç-oğulları*'nın, ikincisi ile de Gedük Ahmed Paşa'nın kasedildiğini anlamak zor olmasa gerektir.

Anonim çevirisinde yer adlarının da metinde olduğu şekilde ve yanlış olarak aynen yazılması ve bunların doğru şekillerinin notlarla veya İndeks'te açıklanmaması ayrıca bir karışıklığa yol açmaktadır. Gerçekten, *Edinos* ile (s. 97) *Aydın-oğulları*'nın; *Ertzika* kalesi (s. 103) ile *Erzincan*'ın; *Lopatiko* ırmağı (s. 119) ile *Ulubat* suyu'nun; *Vaskapo* (s. 126) ile *Vasag*'ın; *Keli* kalesi (s. 177) ile; *Kili* veya *Kilia*'nın;

Koriko kalesi (s. 162) ile de *Koyul-hisar*'ın kasdedildiğini anlıyabilmek için yeni bir tercüme yaparcasına metin üzerinde çalışmak icap etmektedir.

Şahıs adlarında olduğu gibi yer adlarında da farklı imlâlarla yazıldığı için, gerçekte aynı olan bir yer veya topluluk adı ayrı ayrı gösterilerek sanki okuyucuyu şaşkırtma yolu seçilmiştir. Meselâ, Anonim yazarının *Sarganos* şeklinde yazdığı isim (s. 97) *Saruhan-oğulları*'na delâlet ettiği halde İndeks'te *Sarganos* ve *Saruhan* ayrı ayrı yer almıştır! Bunun gibi, *Medinos* (s. 97) ve *Medine* (s. 98) adları hakikatte *Menteşe-oğulları*'ndan başka bir şey demek olmayacağı halde bunlar birleştirilmiyerek her iki şekilde ayrı ayrı gösterilmiş bulunmaktadır.

Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi'nin “kaynaklarını meydana çıkarmak” ve aynı zamanda o'nun “tarihî bir me haz olarak değerini” belirtmek amacıyla doçentlik tezini son yayınlara göre gözden geçirip bastırılan Şerif Baştav'ın, bilinen kaynaklara bir yenisini eklemek şöyle dursun, kaynağını değerlendirirken düştüğü hatalara ve Türkçe tercümede izlediği yol dolayısıyla de çözümlenmesi gereken bir çok sorunları ortada bırakmasına rağmen, bu kitabı ile yeni bir akademik unvân daha alarak Üniversite Profesörlüğüne yükseltilmiş olması, herhalde okuyucuyu hayrete sürükleyecek bir durum olsa gerektir!

ŞERAFETTİN TURAN

Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970.

I - *L'Oriente Preislamico*, Roma 1971, 183 Sayfa.

II - *L'Oriente Islamico*, Roma 1971, 436 Sayfa.

[= İtalya'da 1921 senesinden 1970'e kadar Orta Doğu'ya dair yapılan araştırmalar. I - İslâmiyet Öncesi Şark. II - İslâmiyet Devrinde Şark].

Elimizdeki bu iki ciltlik eser Roma'daki meşhur Şark Enstitüsü (Istituto per L'Oriente)'nün kuruluşunun 50. yıldönümü vesilesiyle yayınlanmıştır. Her ne kadar başlıkta İtalya'da denilmişse de, bu ülke dışında basılanlar da sırası gelince işaret edilmiştir. Bu eser şimdiye kadar alıştığımız bibliyografya çalışmaları gibi alfabe sırasına göre yapılmış bir kataloglama değildir. Sahalarında mütehasşis olanlar, ilgilendikleri konuların 1921 senesinden sonra elli yıl içinde nasıl işlendiğini aydınlatmakta ve meydana gelen fikir mahsullerinin de tam künyelerini vermektedirler. Şark dünyasına dair sorunların canlandığı anlarda, yayınların da çoğaldığını görüyoruz. Buna da Libya sorununu Türk tarihi açısından bir örnek olarak gösterebiliriz. Bu asrın başında bizim elimizde olan Libya, İtalyanların hücumuna uğrayınca kaybedilmiş ve aynı yıllarda İtalya'da bu ülke hakkında muhtelif yayınlar yapılmıştır. İkinci Cihan Harbi sıralarında da bu topraklara ait yayınlar çoğaldığı gibi, günümüz tarihçileri tarafından da çeşitli zamanlarda işlenmektedir.

Şark dünyasına ait araştırmaları kapsayan italyanca bibliyografya kitaplarının sayısı az değildir¹. Bu yayınlar sayesinde, daha ilk çağlardan itibaren Ortadoğu ülkeleri ile yakından temas kuran İtalya'nın fikir ürünlerinden haberimiz oluyor². İki cilt olarak, yayınlanan elimizdeki bu eserin "İslâmiyet Öncesi Şark" başlığını taşıyan birinci cildi, eski şark âlemini ilgilendirdiği için üzerinde durmuyorum. Kalınca bir cilt

¹ Müşterek mesâi sonucu yayınlanan bir tanesi [*Contributo italiano alla conoscenza dell'Oriente. Repertorio bibliografico dal 1935 al 1958*. Firenze 1962, 277 S.] 1842 senesinden itibaren yayınlanan bibliyografyaların son halkasıdır. Yalnız italyan doğubilimcilerinin eserlerini tanıtmak için hazırlandığı kaydediliyor. Giriş'te *Turcologia* kısmının tanınmış türk dili ve tarihi mütehasşisi Alessio Bombaci tarafından hazırlandığı notu var. Az bir sayfayı işgal eden bölümde (S. 203-209) Ettore Rossi, Luigi Bonelli ve Alessio Bombaci'nin yayınları yanında bir kaç araştırmaya rastlıyoruz. Ancak bir Türk davası olan Hatay meselesinin *L'Islam* bölümünde bulunmasının doğru olmadığını zikretmem lâzımdır (s. 179 daki S. Nava ve E. Nune'nin araştırmaları).

² Bu konu hakkında bir hayli yayın bulunduğu gibi, uluslararası kongreler de düzenlenmiştir. İtalyan Akademisi (*Accademia Nazionale dei Lincei*) tarafından da yürütülen bu faaliyetin basılı olanlarından ikisini kaydediyorum: *La Persia e il mondo Greco-Romano*. Ayrıca, *La Persia nel Medioevo*. Sıra ile, 1965 ve 1970 senelerinde toplanan bu iki kongrenin tebliğlerinden ikincisine ait kısa bir tanıtma hazırlamaktayım.

olarak, "İslâmiyet Devrinde Şark" başlığı taşıyan ikinci kısım, bazı paragraflarında Türk kültür ve tarihini ilgilendiren, sayısı az da olsa, bibliografik kayıtlar kapsadığı için tanıtmayı uygun gördüm. Gerçi Türk âlemini ele alan müstakil bir araştırma yoktur. Sebebinin ne olabileceğini burada tartışmayı yersiz buluyorum. Şimdilik ciltteki sırayı izlemeyi ve hangi alanların işlendiğini, belli başlı hususiyetleri, uzun zamandan beri toplamağa devam ettiğim notlarımın bir kısmını katıp işaret etmeyi yeterli gördüm.

ALESSANDRO BAUSANI, *Cinquant'anni di islamistica* (S. 1-26). Zamanımızın belli başlı İslâm tarihi ve edebiyatı mütehasşislerinden olan müellif, İslâm kültürüne dair yapılan en önemli eserlerden başlayarak, İtalya'daki faaliyetleri özetlemektedir. On ciltlik, 7000 sayfa tutarında hicrî ilk kırk yılı kapsayan büyük bir İslâm tarihi (esas başlığında *Annali dell' Islam*) ve 1517 senesine kadar gelen bir İslâm tarihi kronolojisi [orijinal başlığı *Chronographia Islamica, ossia riassunto cronologico della storia di tutti i popoli musulmani dall'anno 1 all'anno 922 della Hijrah (622-1517 m)*] meydana getirmeğe başaran Leone Caetani [İslâm Tarihi, Hüseyin Cahid Yalçın tarafından dilimize çevrilererek, 1924 senesinde on küçük cilt halinde ilk kısımlar bitirilip kalan 30 cilt Maarif Vekâletine verilmiş (İ. Habib, *Avrupa Edebiyatı ve biz* c. 2 [İst. 1941] S. 546 vd). Bir aralık Ankara'daki Maarif Vekâleti binasında yandığı hakkında bir rivayet yayınlanan bu müsveddeler acaba Türk Tarih Kurumu kütüphanesinin 136 numarasındaki eser midir? Tahkik edemedim (bk. Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu*, Ank. 1973 S. 83)] ve Michele Amari (ileriye bk.) gibi iki büyük İslâm tarihi mütehasşisinin bu asrın ilk yıllarında başlattıkları ve Carlo Alfonso Nallino, Giorgio Levi della Vida, Michelangelo Guidi tarafından devam ettirilen ananeye değinmiyor (S. 7). Bu gelişmeyi devam ettirenlerden Francesco Gabrieli, gene bir arap - İslâm tarihi mütehasşisi olan babası Giuseppe Gabrieli'nin yolunda yürüyerek yetişmiştir. F. Gabrieli'nin ilmî faaliyeti on sene evvel adına yayınlanan bir armağan kitabında etraflıca ele alınmıştır (*A Francesco Gabrieli*, Roma 1964). Bu tarihten sonra da yeni eserler vermekten geri durmayan müellif, İngilizceye de çevrilen *Maometto e le grandi conquiste arabe* [Hz. Muhammed ve büyük arap fütûhatı] Milano 1968, ve *Storici arabe delle crociate* [Haçlı seferlerinin arap tarihçileri] Torino 1967 2. bs. adlı eserlerinden başka, kitap tanıtımları ve konferans bildirileri yanı sıra sair tutumları ile yayın faaliyetine devam etmektedir. 1955 senesinde vefat eden Ettore Rossi de İslâm, hatta Türk tarih ve kültürüne ait çok sayıda değerli eser kaleme almıştı. Bu çok cepheli doğubilimi mütehasşisinin ölümünden sonra meslekdaşları tarafından yayınlanan nekrolojilerin yanı sıra, memleketimizde de bir tane yayınlanmıştı (bk. JANOS ECKMANN, "Ettore Rossi, 1894-1955" *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* c. VII s. 1/2 [1956] S. 125-131).

Diğer müellifler de, arap-İslâm kültürünün muhtelif yönlerine ışık tutmuşlardır, ki diğer bölümlerde de ele alınacağı için prof. Bausani fazla teferruatla inmemiştir.

UMBERTO RIZZITANO, *Gli studi di storia araba* (S. 27-64). Arap tarihine dair araştırmaları ile tanınan müellif, 1935 senesinde yayınlanan G. Gabrieli'nin *Bibliografia degli studi orientalistici in Italia dal 1921 al 1934* adlı değerli klavuzundan sonra yayınlanan şarka ait bibliografaları kayıt ettikten başka (S. 27 n. 1), Leone Caetani'nin başlattığı yeni devir ilmî arabiyyat araştırmalarının kronolojik sırasını vermektedir. Keza müellif yalnız kitaplarla kalmamış, ilmî dergilerdeki önemli makaleleri

de haklarında yazılmış tenkitler ve cevapları da okuyanların bilgisine sunmak için derlemesinde ayrı ayrı göstermiştir. İtalyan arap-islâm devri mütehasısları faaliyetlerini daha çok Hz. Muhammed ve Dört Halife Devri üzerine toplamışlardır. İlk sayfalarda işaret edilen bu hususu sonradan gelen Abbasi devri ve Akdeniz'deki arap hâkimiyeti devrine ait araştırmaların sıralanışı izliyor (S. 46-53) ki Sicilya adasında süre gelen arap hâkimiyetine dair yerli kaynakların Michele Amari'nin [Aslında aşırı bir Sicilyalı olan bu zat, doğduğu ve yetiştiği adanın kıta İtalya'dan ayrı olduğunu ispat etmek sevdası ile arapça öğrenmeğe kalkışmış ve kısa zamanda edindiği bilgisi ile kaynak eser yayınlamak seviyeye ulaşmıştı. Floransa Devlet Arşivi'ndeki arapça belgelerin ilmi yayın şerefi de bu zata aittir. bk. J. Reyçman and A. Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman - Turkish Diplomats*, The Hague - Paris 1968 S. 81] *Storia dei Musulmani in Sicilia* adlı temel [ilk baskı üç cild olub, sonradan C. A. Nallino tarafından yapıları beş cild tutmaktadır. Kısaltılmış bir edisyonu E. Vittorini tarafından *I Musulmani in Sicilia* başlığı ile Milano'da (1942) yayınlandı] eserinden sonra kimler tarafından işlendiğini de öğreniyoruz. Haçlı seferinde ait arap kaynakları Gabrieli'nin yukarıda adı geçen kitabında ele alındığı gibi, Mamluk Sultanlığına ait bazı araştırmalar yapılmış³, Lübnanlı Dürzi Emiri Ma'an-öğlü Fahreddin'e dair kitaplar yayınlanmıştı⁴. İtalyan araştırmacıların devamlı ilgi duydukları Kuzey Afrika konuları bu müellif tarafından ele alındığı gibi, daha sonraki sayfalarda da tekrar edilmiştir. Sayın Rizzitano, 1625 senesinde Venedik

³ RITA ROSE DI MEGLIO, "Un decreto di nomina alla niyâba di Tripoli di Siria al tempo del sultano mamelucco Kushqadam (1461-1467)" *Rivista degli Studi Orientali*, XLII (1967) S. 229-240. FRANCESCO GABRIELI, "Venezia e i Mamelucchi", *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*. Firenze 1965. S. 417-432. MARIA NALLINO, "L'Egitto dalla morte di Qa'it Bay all'avvento di Qânsûh al-Gûri (1496-1505) nei "Diarii" di Marin Sanudo". *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei*. Serie VIII, XX (1965) S. 414-453.

⁴ P. PAOLO CARALI, *Fahkrad-din II. Principe del Libano e la corte di Toscana 1605-1635*, Roma, c. I 1936. c. 2 1938 de. Bu eserin birinci cildinde Floransa arşivindeki bazı türkçe belgelerden de yararlanılmıştır. İkinci cildinde belgelerin arapça çevirisi bulunmaktadır. Ma'an-öğlü Fahreddin, Toskana dukalığı ile giriştiği işbirliğinden dolayı, bir çok batılı müellifler tarafından incelenmiştir. Daha 18. asırda Mariti adında bir italyan papazı onun hakkında müstakil bir eser yazmıştır. Almancaya da çevrilen bu eser, Hammer'in Osmanlı Tarihi'nin kaynaklarındandır. Ma'an-öğlü hakkında yazılan en son italyanca bir araştırma: MARTINIANO RONCAGLIA, "Fahr ad-din al-Ma'ni e la corte di Toscana. Nuovi Documenti (1607-1631)", *Al-Machriq. Revue catholique orientale*. année LVII fasc. 4/5 (1963), S. 521-566. Halen Lübnan'da ikâmet eden bu müellif Şark dünyasına ait avrupa belgelerini yayınlarken, Venedik Devlet Arşivinde, Kudüs'deki Kutsal Yerler'e [ileriye S. 328 n. 12 bk] dair olanları da yayınladı; *La Repubblica de Venise et les Lieux Saints de Jerusalem. Documents inédits du XVe au XIXe. S. tires des Archives privées du Couvent de St. François de la Vigne de Venise*, Beyrut 1972, 220 S. Bu kitabın arka kapağında "La République de Venise et la Porte Ottomane. Documents inédits du XVIIe siècle tirés des Archives de l'Etat de Venise" başlıklı kitabının da basılmakta olduğu yazılıdır.

Senato'suna verilmek üzere kaleme alınmış, ancak 1937 senesinde Padova şehrinde neşredilmiş bir rapordan bahisten (G. B. Salvago, *Africa, ovvero Barbaria*) sonra, müteveffa Ettore Rossi'nin, Malta Şövalyeleri tarihine dair yazdıklarının yanı sıra (S. 57) diğer doğubilimciler ile tarihçilerin eserlerini sıra ile veriyor (S. 57-59). İtalya yarımadasına yakın olan Libya, Cezayir (*Algeria*), Tunus (*Tunisi*) hakkında yapılmış araştırmaların yanı sıra, Mehmed Ali Paşa devri Mısır tarihi ile, Süveyş Kanalı açılışı ve onu izleyen senelerde Mısır ve şark dünyasını ilgilendiren sorunların hangi kitaplarda ele alındıklarını, yazarların şahsiyetleri ve ilmi faaliyetleri ile beraber öğreniyoruz (S. 63-66).

SALVATORE BONO, *Gli studi sulla storia del Magreb dal secolo XVI al 1830* (S. 69-98). Bu müellif Akdeniz'de uzun yıllar büyük bir deniz korsanlığı faaliyeti içinde bulunmuş olan Berberî korsanları hakkında kaleme aldığı eserleri ile tanınmıştır. Uzun zamandan beri devam ettirdiği anlaşılan bu konuda toplayabildiklerini, en ince teferruatına kadar, kitab başlığının sınırını kestiği seneleri çok aşarak, incelemeğe çalışmıştır. İlk satırlarda, 1911 senesine kadar İtalya'da bu konuda yapılan yayınların kısrılığına dikkati çekiyor (S. 69 vd. not. 1, bibliyografyaı ihmal etmeden). Halbuki diğer Avrupa ülkelerinde bu konu, birkaç cilde ayrılmış eserler halinde incelenmiştir (S. 71 not. 1 ve 2). İtalyanların Libya'ya saldırıp Türkiye'den ayrıldıktan sonra, kurulan enstitüler ve bazı ilmi dergilerin yanı sıra bunun desteği ile yayınların da sayısının arttığı görülüyor (S. 72 vd. da bulunan dipnotları). Bu konuya da günümüzde ilmi yön veren Ettore Rossi'dir. 1915-1917 senelerinde askerlik görevi için Libya'da bulunurken arapçasını ilerletmiş, 1920-1922 senelerinde bu sefer çevirmenlik görevi ile tekrar gelince, sonraki araştırmalarında kullanacağı malzemeyi toplamaya başlamıştı. 1928 senesinde tamamladığı ve türk kaynaklarından da geniş ölçüde yararlandığı "*Storia di Tripoli e della Tripolitania dalla conquista araba al 1911*" başlıklı kitabı ölümünden çok sonra ancak 1968 senesinde, Istituto per l'Oriente'nin yayınları arasında ilim adamlarının yararına sunuldu. Bu kitabın yayını da, Maria Nallino ve Francesco Castro'nun gayretlerinin bir sonucudur. Bu yayını haber veren Bono, ayrıca bu kitap hakkındaki, sayısı bir hayli görünen, eleştirileri de kendi görüşü ile beraber işaret etmiştir (S. 89 n. 56). Türk tarihinin bir parçası olan Trablusgarb hakkında, papaz Costanzo Bergna, Rodolfo Micacchi, Francesco Coro'nun kitap ve makaleleri dolaylı da olsa, Akdenizdeki Türklerin siyasi ve sosyal dünyasını aydınlatmaktadır. Bu isimler dışındaki müellifler tarafından meydana getirilen yayınların tanıtımı, Türk kaynaklarından yararlanıldığı takdirde, ortaya daha değerli eserlerin çıkabileceğini öngörmektedir. S. 76-80 arasındaki bu bibliyografya, bir Türk sülâlesi olan KARAMANLI'ların Akdenizdeki faaliyetini büyük ölçüde aydınlatmağa yaramaktadır. Memleketimizde bu konuda, Fuad Ezgü tarafından kaleme alınan *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddeden başka [c. VI S. 311-316] müstakil ilmi bir çalışmaya rastlamadım. Aziz Samih İlter tarafından yayınlanan iki ciltlik *Şimali Afrikada Türkler* adlı eser [İstanbul 1937, 221+256 S.] bu konuya hiç de yabancı olmadığımızı gösteren değerli bir emek ürünüdür. [Trablusgarb hakkında türkçe en son ilmi araştırma için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 12/1 (cüz. 125) S. 445a - 452a. Ettore Rossi tarafından ilk yayında kaleme alınmış olan bu madde Cengiz Orhonlu tarafından tâdil ve ikmâl edilmiştir]. Günümüz tarihçileri tarafından, Kuzey Afrika ülkelerine ait konular, ele alınmağa devam etmektedir.

1964 senesinde Torino şehrinde *I corsari barbareschi* başlığı altında yayınlanan kitabında hiç el değmemiş arşiv malzemesinden yararlanan müellif, türk denizlerinin faaliyetini geniş bir şekilde işlemektedir. Evvelki araştırmaların özetini yapan bu bölüm müellifinin kısaca ortaya koyduğumuz bu derlemesi, Türk tarihi için en yararlı olanıdır kamıstayım. Akdeniz ve Ege Denizindeki Türk denizcileri hakkında Prof. M. Tayyib Gökbilgin tarafından "Belgeler" dergisinin 2. ve 9/12. sayılarında Venedik Devlet Arşivindeki türkçe belgelerden yaptığı yayının önemi apaçık ortada görülmektedir. Tenenti'nin *Venezia e i Corsari* (Bari 1961) adlı kitabı 1580 - 1615 seneleri arasında epey aydınlatmaktadır [bu kitabın geniş bir özeti bk. Ş. Turan, *Belleten* XXXI/124 (1967) S. 663 - 670]. Satırlarımı, Napoli'de Istituto Universitario Orientale tarafından yayınlanan, *Studi Magrebini* (Mağrib araştırmaları) dergisinin mevcudiyetini işaret etmekle tamamlarken, 3. cildinde Aldo Gallotta'nın "Le Gazavat di Hayreddin Barbarossa" adlı makalesini (S. 79-160) kaydetmekle yetiniyorum (basıma verirken gördüğüm haberi için bk. Fahir İz, "Barbaros Hayreddin Paşa Gazavatnamesi üzerinde yeni bir araştırma", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*. 1972, Ankara 1973, S. 81-86, 87-92 S. arası foto).

PAOLO MINGANTE, *Studi sulle vicende politiche del mondo arabo nel XX. secolo* (S. 99-108). Oriente Moderno gibi belli başlı bir şark mecmuasının yayınladığı İtalya'da, arap dünyası ile daimî sosyal ve iktisadî bağlantı olduğu için, son devirlere ait önemli araştırmaların bulunması tabiidir. Amadeo Giannini tarafından toplanan belgelerin kaynak bir eser kalacağı herkes tarafından takdir edilmektedir. Mısır, Suriye gibi XX. asırda epey olaya sahne olan toprakların yanında Yemen, Irak, Suudi Arabistan ve sair arap ülkelerine ait mühim araştırmaların bibliyografyası verilmektedir. Derleyenin yaptığı sıralamaya sathice göz atacak olursak, İkinci Cihan Harbi sırasında Mısır'da meydana gelen mühim siyasî olaylar (S. 100 - 102), Suriye'deki Fransız idaresine ait araştırmalar ve Hatay davası (S. 102 vd.), Irak (S. 103)'dan sonra sıra ile Filistin ve Yahudi sorunları ile, Yemen, Suudi Arabistan ve Kuzey Afrika ülkeleri gelmektedir.

LAURA VECCIA VAGLIERI, *Gli studi di lingua e grammatica araba*, (S. 109-129). Arapça dil, gramer ve hattâ edebiyâtına dair kıymetli eserleri ile tanınan derleyici, Birinci Cihan Harbinden sonra İtalyanlar tarafından kaleme alınan gramer kitaplarının kaydı ile araştırmasına başlamaktadır. İtalya dışında da basılan bu gramerler, daha çok arap ülkelerinde yaşayan italyan kolonilerinin orta öğretimdeki ihtiyacını karşılamak içindi. Bu okul gramerleri yanı sıra, çeşitli arap lehçelerine ait yapılanları da sıkı bir tenkit süzgecinden geçiriyor. Bu derleyici, Istituto per L' Oriente yayınları arasında çıkan arapça gramer kitapları ile geniş bir şöhret yapmıştır. 1966 senesinde birinci cildini yayınladığı Arapça-İtalyanca lügâtinin 1969 senesinde ikinci cildini de bitirmiştir ki, üçüncü ve son cildinin de yakında biteceğini haber veriyor [*Oriente Moderno* dergisinin son sayılarının kapağında bitip satışı verildiğini gördüm]. Sonraki sayfalarda yapıldığı ve yapılacağı haber verilen eserler arasında, tanınmış arap coğrafyacılarından al-İdrisi'nin Rocerin kitabı (*Kitab-ı Rocer*)⁵ adlı eserininin İSMEO ve Napoli Şarkiyat Üniversitesinin ilmi sorumlulu-

⁵ Meydana getirdiği coğrafya kitabı ile haklı bir üne kavuşan bu müellifin eseri müteaddid araştırmalara konu olmuştur. Eserin esas başlığı; *Nüzhat ül-Müş-*

luğu ve Leyden'deki Brill yayınevini mali desteği ile yayını ile, Torino şehrindeki UTET yayınevince yürütülen başta Kur'an olmak üzere islâm düşüncesine ait kitaplardır. Arap dünyasına dair diplomatik ve epigrafi çalışmaları çok az olduğu son sayraklarda itiraf ediliyor (S. 127 vd). Zamanımız araştırmacı Giovanni Oman, sikkeler alanındaki yayınları, italyan müzelerindeki koleksiyonları incelemiştir (S. 128 vd. n. 82 ve 83, ayrıca ileriye S. 323 e bk).

CLELIA SARNELLI CERQUA, *Il contributo italiano agli studi di dialettologia araba* (S. 131-139). Klâsik arapçanın dışında, konuşulan günlük lisanının muhtelif müelliflerce ne zamanlar işlendiğini nakleden bu bölüm, Carlo Alfonso Nallino'nun Mısır'daki 1893 senesinde başlayıp, iki cilt halinde yayınladığı eseri ve Libya'daki arapçaya dair sayısı pek bol olan araştırmaya ayrılmış (S. 132-135). Müteveffa Ettore Rossi Yemen arapçasına dair makaleleri ve kitabı ile bu çalışmalara katılmıştı (S. 135 vd.). Arapça lehçelerdeki balıkcılık (ittioniminia)⁶ terimlerini G. Oman *Ittioniminia dei paesi arabi del Mediterraneo*, Firenze 1966, başlıklı kitabında toplamıştır. Hakkında kaleme alınan yazıları derli toplu bu kitabın 137. sayfasında öğrenmekle beraber, Oman'ın bu konuda yazdıkları ve yazacaklarını da haber veriyor. Arapça belgeler dair az sayıda araştırmannın haberi ile bu bölüm bitiyor.

MARIA NALLINO, *Gli studi di letteratura araba (età classica e decadenza)* (S. 141-157). Klâsik ve gerileme devri arap edebiyatına dair, italyan arabiyatçılar tarafından bir hayli değerli eserler yayınlanmıştır. Bu derlemenin son sayfalarına konan dip notlarda (S. 152-157) bu eserlerin künyeleri verilmektedir. Sıra ile ele alınan edebiyat tarihi (S. 141-143), islâmiyet öncesi şiir (S. 143 vd), Hz. Muhammed devri şâirleri (S. 144), Emevî'ler (S. 144-146), Abbasi'ler (S. 146 vd) devri şiiri bölümlerine ve ayrıca Sicilya ve İspanya'da yetişmiş arap şâirlerine de yer verilmiş. F. Gabrieli'nin dört defa basılan "Arap Edebiyatı Tarihi" [*Storia della Letteratura araba*] 1951, 1956, 1959 ve 1967 yıllarında bazı değişiklikleri de kapsayarak yayınlanmıştır] yanısıra, A. Bausani ve U. Rizzitano'nun da edebiyat tarihleri vardır (ilki F. M. Pereja'nın ayrıca Beyrut'da fransızca bir çevirisi yapılan *Islamologia* [Roma 1951] S. 594-

tak. Sicilya Kralı II. Roger adına yazılması, yukarda gösterilen başlıkla tanınmasına yol açmıştır [İA. c. III s. 211]. Memleketimizde de tanınan bu müellifin hayat ve eserine ait görebildiğim kayıtları buraya aktarıyorum: A. A. ADIVAR, *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul 1943 S. 125. FAİK SABRİ (DURAN), "İdrisi'nin büyük dünya haritası", *Hayat* c. 3 (1927) S. 289-294. The Encyclopedia of Islam [III (1971) S. 1032-1035]da G.Oman'ın geniş bibliyografya ile ele almasından başka, İslâm Ansiklopedisi (V-2)'ndeki maddede zikredilen nüshalara ilâveten Şumnu nüshası da O. Keskiöğlü tarafından görülmüştür (*Vakıflar Dergisi*, VII S. 136. H. 963/M. 1556 tarihinde istinsah edilmiş bir nüshadır).

⁶ Venedik şehrindeki Giorgio Cini vakfının kültür kısmınca yürütülen Akdeniz Dil Atlası (Atlante Linguistico Mediterraneo) çalışmaları, balık isimleri üzerinde de ciddiyetle durmaktadır. Memleketimizden de bu faaliyete katılan A. Caferoğlu iki ayrı makalesinde, Türkiye tarafından yapılan katkıyı haber vermektedir: A. C. "Türkiye Balık Adları", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* c. X (1960) S. 111-132. A. C. "Atlante Linguistico Mediterraneo," *ay. dergi* c. XI (1961) S. 10-18.

624), ikincisi de "Storia delle letterature dell'Oriente" [Milano 1969] de S. 1-242 yayınlanmıştır). Diğer araştırmaları buraya sığdırmak yersizdir. Nesir üzerinde yapılan araştırma ve incelemeleri de girişin son satırlarında öğreniyoruz. (S. 148-151).

VIRGINA VACCA, *Gli studi della letteratura araba contemporanea*, (S. 159-181). Çağdaş arap edebiyatı hakkında araştırmalar başlığı taşıyan bu bölüm bir evvelkinin devamıdır. Şahıslar ve ülkelere göre yapılan sıralamalarda, zeyil olarak Dante'nin İlahî Komedyada adlı tanınmış eserinin arapça çevirileri (S. 177 vd) ile, italyanca yazan arap müelliflere yer verilmiştir. Dante'nin Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi Cehennem'deki bir bölüme yerleştirmesi, islâm ülkelerinde ve hatta bizde menfi bir tepkinin uyanmasına yol açmıştı. Fakat yaşadığı devirde (1265-1321) islâm dünyasına dair ilmî araştırmaların henüz ilerlememiş olması, bu mutaassıb sairin şuurunda islâm peygamberini bir din bozguncusu olduğu fikrini uyandırmıştı. Bununla beraber, Selâhaddin Eyyûbi ve bazı islâm âlimlerini takdir etmesi, lehine bir his uyandırmıştı. Dante'nin islâm tasavvufundan yararlandığına dair uzun zamandan beri yayınlar yapılmaktadır. "Biblioteca Apostolica Vaticana"nın son katalogunda Enrico Cerulli'nin uzun zamandan beri devam ettirdiği ilmî faaliyetine ilâve olarak yeni bir kitap çıkardığını gördüm.

RENATO TRAINI, *I fondi di manoscritti arabi in Italia* (S. 221-276), 50 sayfayı aşan bu derlemede, İtalya'daki arapça yazmalar bölümlerinin tarihî geçmişleri incelenmektedir. Bu makale satırlarında da tekrar edilen kanaata göre, şark bu arada arapça yazmalara sahip olma yönünden İtalya kütüphaneleri, Avrupa'dakilere nazaran fakirdir. Bununla beraber acaba önemli nüshalar yok mudur? Türk tarihi açısından ele alacak olursak, güzel bir Dedem Korkut ile Âşık Paşazâde nüshalarının Vatikan kütüphanesinde [bk. E. Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi della biblioteca vaticana, Vaticani-Barberiniani-Borgiani-Rossiani-Chigiani*, Città del Vaticano 1953, S. 24 vd, S. 87 vd. Aynı müellif "*Kitab-i Dede Qorqut*" u 1952'de Vatikanda yayınladı] bulunması, *Kitâb-ı Bahriye*'nin, P. Kahle tarafından yayınlanan kısmının⁷, Bologna kütüphanesinde bulunan nüsha esasına göre olduğuna ve Hezârfen Hüseyin Efendinin *Telhis ül-beyân* adlı eserinin en güzel nüshasının Venedik'de S. Marco kitaplığında olmasına (bk. R. Anhegger, *Türkiyat Mecmuası* X [1951/53] S. 368 n. 17 ve 369) her halde dikkat etmişizdir. Muhtelif kütüphanelere giren nüshaların geçirdiği evreleri kısaca inceleyen müellif zeyil kısmında, arapça elyazmalara sahip kütüphanelerin isimlerine ve cild sayılarına değindikten sonra (S. 254-260), Bologna Üniversitesi kütüphanesinde bulunan arapça yazmaların karşılaştırılmalı bir listesini veriyor (S. 261-276).

GIOVANNI OMAN, *Vestigia arabe in Italia*, (S. 277-190). Bu sayfalarında müellif İtalya'da pek az işlenen bir konuya değiniyor. Olayların akışını, edebî ve tarihî eserlerden öğrenmenin yanı sıra, sâir maddî delillerin neler olduğunu târif ediyor. Yukarıki satırlarda (S. 322) bilvesile, faaliyetinden bahsettiğimiz müellif, genel bir girişten sonra, epigrafi (S. 279-283), meskukat (S. 283-286) konuları üzerinde duru-

⁷ P. Kahle, *Piri Reis Bahriye, Das türkische Segelhandbuch für das Mitteländischen Meer vom Jahre 1521*. Berlin-Leipzig, 2 cilt (1926). Bu eser hakkında M. Fuad Köprülü'nün iki tanıtma yazısı vardır: *Hayat* c. I (1927) S. 234 vd. ayrıca *Türkiyat Mecmuası* c. II (1928) S. 506-508.

yor. Sardunya ve Sicilya adalarında ele geçen malzemenin tanıtılmasından sonra, epigrafiye dair malzemenin azlığına çeşitli ihtimaller ileri sürülüyor. Arap harfli mezar taşları ve câmi kitabeleri zamanın ve İtalya yarımadasındaki mutaassıp katoliklerin tahribinden kendisini kurtaramamıştı. Bu bölümden bahsedeceğim nokta [S. 284. vd. da], 1953 senesinde Osmanlı Türklerine ait bir kaç paranın ele geçmesidir. Ele geçen sikkelerin maddî tavsifini müellif başka bir araştırmasına havale ediyor.

BIANCAMARIA SCARCIA AMORETTI, *L'Onomastico Arabicum, un esempio di collaborazione internazionale*, (S. 291-306). Uluslararası bir işbirliği örneği gösterilen *Onomasticon* hakkında 1966 senesinde başlanılan ve halen de devam eden çalışmalar özetleniyor. Özel isimlere dair Leone Caetani'nin bir cildini yayınladığı kitabından sonra, devam ettirilmesi için bıraktığı notları geliştirmek suretiyle yürütülmekte, bunların yanında da, yeni görüşler eklenmektedir. İtalya'da "Accademia dei Lincei", Fransa'da da "Institut de Recherche et d'Histoire des Textes" tarafından günümüzde deruhde edilen bu çalışmanın, İtalya'daki faaliyetini buradaki satırlardan öğreniyoruz (S. 296). Fransızlar tarafından G. Vajda'nın önderlik ettiği işleme de muhtelif kaynaklar üzerinde devam ettirilmektedir (S. 298 vd). Bu çalışmanın özelliğinden birisi de, ilim âleminde kullanılan transkripsiyondan ayrı olarak yeni bir sistemin getirilmesidir. Ayrıca yapılacak kısaltmalar, bazı künyelerin kod numaraları halinde gözler önüne serileceğini gösteriyor (S. 301-304). İlk bakışta kullanımları zor görünüyorsa de, kayıt eden uzun referanslar yapmaktan kurtulacağı gibi, bazı mühim temel kaynaklara aşinâ olanlar da, aradığı konuyu veya şahsı, kısa tariflerden sonra kolaylıkla bulabilir. Örnek tablolar (S. 304-305 arasında) yeterli bilgiyi verebilmektedir.

ANGELO PIEMONTESE, *Cinquant'anni di persianologia* (S. 307-408). Adeta başlı başına büyük bir bibliyografya hacminde olan bu derleme son senelerde İran tarih ve kültür sahasında bir hayli yeni eser yayınlanan İtalya'da, "Elli yıllık araştırmalar" başlığını taşımasına rağmen, daha önceki seneleri de kapsayıp İran edebiyat ve tarihi hakkında yapılan çalışmaları teker teker saymaktadır. Konunun yalnız geçmiş süresini değil müelliflerin karakterlerini de tasvirde geri durmamaktadır. Geçen asırda I. Pizzi'nin başlattığı, günümüzde de Alessandro Bausani'nin otorite olduğu İran edebiyatı çalışmaları, bu ülkede bir hayli ilerlemiş durumdadır. Türk kültür dünyası ile yakın ilgisi olan İran medeniyetinin, italyan araştırmacılar tarafından incelenmesi, islâmlık öncesi ve sonrası tarzında ikiye ayrılmakla, yanbaşında hatta uzun asırlar İran'da hüküm sürmüş Türk medeniyeti nedense ihmal edilmiştir. Halbuki önceleri Luigi Bonelli, Ettore Rossi ve günümüzde Alessio Bombaci çeşitli araştırmalarında bu eksikliği gidermeye çalışmışlardı. Adı geçen zatlar üç büyük şark diline olan hâkimiyetleri ile karşılaştırmaları selâhiyetle başarmışlardır. İran tarihini ilgilendirmekle beraber, türk dünyasına da yeni bilgiler getiren yakın zamanda çıkmış bir kitaba Belleten sütunlarında temas etmişim⁸. Bundan başka "Istituto Italiano

⁸ Michele Membrè, *Relazione di Persia (1542)*. bk. Belleten c. XXXVI S. 107-115. Bu kitap hakkında hazırladığım tanıtıma vatanî görevim arifesinde bitirdiğim için, bazı notlarımdan istediğim gibi yararlanamadığım başka, tashih hataları da yaptığımı ne yazık ki bittikten sonra fark ettim. Eksik ve hatalı bıraktığım noktalara tekrar dönüyorum: 1-S. 107'de, 3. satırda yayınlayanın soyadı Cordona

per il Medio ed Estremo Oriente” tarafından yapılmış bazı yayınlar elimizdedir. En önemlisi 17. asrın ilk yarısında Türkiye ve İran’da bulunmuş Pietro della Valle’nin İran mektuplarının yeniden bastırılmasıdır. İki cilt plânlanan bu neşrin birinci cildinin basımı tamamlanmıştır. 26 Nisan 1973 tarihinde tertiplenen İran-Venedik

değil Cardona’dır. Prof. Manlio Cortelazzo’nun tavassutu ile, bu kitapdan sonra iki ciltlik bu eseri de bana haber aldığımdan kısa bir zaman sonra tedarik eden müellife bu vesileyle teşekkür ederim. 2 - Aynı sayfada no. 2 de E. Alberi’nin yayınladığı seride Türkiye’yi ilgilendiren *relazione* cildlerinin yayın tarihi sıralaması şöyledir; 1840-1844-1855. Yanlışlıkla koyduğum 1885 tarihi serinin o sıralarda devam eden ciltlerinden birisidir. *Relazione*’ler günümüzde, İtalya’nın Torino şehrindeki “Bottega d’Erasmus” adlı yayınevi tarafından temsilciler eliyle Senato’ya verilmiş tarihi sırasına uygun bir şekilde tekrar yayınlanmaktadır. Şimdiye kadar İngiltere hakkındaki bir cilt, Almanya’ya dair olanlar da üç cilt halinde yayınlanmıştır. Yayınevinden yakın bir geçmişte edindiğim bilgiye göre, şimdi Fransa’ya ait olanların hazırlığı yapılmakta, Türkiye *relazione*’leri yayınlanma sırasını beklemektedir. 3-S. 110. 1550 senesinde Venedik devletinin şark dilleri tercümanı atanan Membrè’nin, pek çok türkçe belgeyi italyancaya çevirdiğini, Venedik Devlet Arşivi’nde mevcut *Libri Commemoriali* adlı seride görmüştüm. Predelli tarafından yapılan basılı nüshadan çıkardığım notlarımı kaybettim ve bütün aramalarıma rağmen bu ciltleri tekrar tetkik edemediğim için gerekli künyesini ve sayfa numaralarını veremiyorum. Fakat genel başlık: R. Predelli, *I Libri Commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti (1239-1787)*’dir. Venedik’te 1876-1914 tarihleri arasında 8 cilt olarak basılmıştır. Venedik’e yollanan sayısı bir hayli çok türkçe belgenin çevirisini kapsadığı için, mühim kaynaklardandır. Venedik tarihi üzerinde kaynak yayını ile tanınan “Deputazione di Storia Patria per la Venezia” nezdinde ısrarla yaptığım başvurmalarda, yer değiştirmek için kitapları sandıklara konan bu kurumun, eski kitapları birkaç senedir satmadığı haberi geldi. Türk tarihinin yerli ve yabancı kaynaklarını büyük maddî fedakârlıklar ile toplamağa kalkışan muallim M. Cevdet (İnançalp) haber aldığı bu kitapları tedârik etmeğe uğraşmış fakat getirtememiş (bk. O. Ergin, *Muallim M. Cevdet’in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*, İst. 1937, S. 523). 4-Gene aynı satırlarda, Membrè’nin bir doğu haritasına katkısından söz ederken, haritanın Tunuslu Hacı Ahmet adlı coğrafyacıya ait olduğunu ve Venedik şehrindeki San Marco kütüphanesinde bulunduğunu kaydetmemişim. Memleketimizde bu harita hakkında yapılan çalışmalar için bk. A. SAYILI, “Üçüncü Murad’ın Mücessem Yer Küresi” (*Bellekten*, c. XXV) başlıklı makalesinin 401. sayfası ve not 12. 5 - S. 115’de Scarcia’nın makalesinin başlığı bir tashih hatası sonucu anlaşılabilir bir şekil olmuştur. Doğrusunu tekrar ediyorum: *La Persia tra Uzun Hasan e Tahmasp 1454-1572*. Birkaç satır sonraki Romusio’nun Ramusio olması gerektiği erbabınca kolaylıkla anlaşılabilir. *Il Veltro* dergisinin İtalya-İran ilişkilerine ayrılan bu sayısının (Anno XIV. n. 1-2 [1970]) 39-60 sayfaları arasında, Türk tarihini yakından ilgilendiren başka bir makale daha vardır: GIUSEPPE CARACI, *Viaggiatori italiani in Persia nel medioevo*. İran’a Ortaçağ boyunca italyan seyyahlar tarafından yapılan seyahatleri kronolojik sıra ile inceleyen müellif Anadolu’ya ait kayıtları kısa da olsa zikretmiştir. Konunun türk tarihi açısından tekrar ele alınmasını arzulamaktayız.

ilişkilerine ait bir serginin kataloğu da bugün elimizde bulunmaktadır; Maria Francesca Tiepolu, *La Persia e la Repubblica di Venezia. Mostra di Documenti dell'Archivio di Stato e della Biblioteca Marciana di Venezia*, 1973, 78 S. İtalyanca, 41 S. farsça. Farsçaya çevirenler İraj Anvar ve Gh. Rowshani. Bu satırlarda konuyu daha fazla uzatmanın yararlı olmayacağı kanısındayım. Satırlarımı, derleyicinin sayısı 102'ye ulaşan dip notlarından başka rakamlar ile yürüttüğü bibliografyasının (S. 387-408) 392 tane olduğunu ve alfabetik olarak sıralandığını kaydetmek ile yetiniyorum.

FRANCESCO CASTRO, *Gli studi di diritto islamico*, (S. 409-436). İslâm hukukuna dair yapılan araştırmaları derleyen bu zat, eseri yayınlayan enstitünün bir çok yayınına imzasını atmış, faal bir şahsiyettir. Bu derlemesinde detaylı bir tasvire gitmeden, müelliflere göre ele alınan konuların yayını esas olan bir sıralamasını vermektedir. Hukuk kavramının bir toplumdaki önemine değinmeyi bile burada gerekli görmüyorum. Fakat tarihimizi incelerken karşımıza çıkan bir çok kavramların açıklanmadan kalması, sayısı yeterli olmayan yayınlar hâric tutulursa, Türk Hukuk Tarihinin geçirdiği safhaların lâyıkıyla incelenmemiş olması mühim eksikliklerden birisidir. Cumhuriyetimizin ilânı ile beraber Hukuk Fakültesinde "Türk Hukuk Tarihi" dersleri konmuş, merhum Fuad Köprülü, kurduğu dergilerden ikisine "Türk Hukuk Tarihi" ismi (birisinde *İktisat* başlığı vardı) vermiş ise de, yayına devam edilmemesi fikir dünyamızda boşluk bırakmıştır. Uzun asırlar çeşitli ülkelere varlığını kabul ettiren Türk devletinin, o ülkelerde hukukî sahada neler bıraktığını, bunların yarattığı sosyal ve ekonomik etkilerin neler olduğunu incelemek Türk tarihçilerine düşer. Halbuki Libya'daki hukuk ve vakıf gibi konular İtalyan bilim adamları tarafından incelenmiştir. İslâm hukuku araştırmacıları, yakın ilişki kurdukları ülkelerin hukuk tarihine büyük önem vermişler ve epey araştırma yayınlamışlardır. Bunların bir kısmının künyelerini bu derlemede görüyoruz.

* * *

Bu satırları bitirmeden evvel bir konuya değinmek istedim. Şark ülkeleri ile her zaman çeşitli alanlarda maddî ve manevî alâkasını devam ettiren İtalya'nın acaba bu eser hazırlandığı sırada Türkiye'yi ilgilendiren yayınları toplayacak ve sonraki araştırmacılara devredecek bir çalışma yapılamaz mıydı? Yukarki satırlarda haber verdiğimiz bibliografya kitabı (n. 1) bazı araştırmaları müellif isim sırasına göre derli toplu bir araya getiriyor. Kelime anlamıyla türkolog olmayan, fakat doğu ve hattâ türk sorunlarını muhtelif zamanlarda ele almış müellifler hiç mi zikre şayan değildi? Prof. A. Bombaci'nin ilerde (S. 328) künyesini verdiğim araştırmasının ilk satırlarında Avrupa'daki Türk kavramının neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bugünkü Türkiye tarihinin İtalya yarımadası ile ilişkileri, Anadolu Selçukluları zamanında, 13. asırda başlamaktadır. Bu ilişkilerin en basit bir özeti çıkarılmaya kalkışmak bile uzun bir mesâiyi gerektirmektedir. Tekrar elimizdeki kitaba dönünce, başlangıç sınırı olan 1921 senesinde kaleme alınmış ve Türkiye'yi ilgilendiren bir bibliografya kitabının mevcudiyetini en önce kaydediyorum (R. PARIBENI, *Saggio di bibliografia anatolica*, Venezia 1921, 238 S.). Kaldı ki, "Oriente Moderno" dergisinde Türkiye bölümü hiç bir zaman eksik olmadığı gibi, ihmal edilmeyecek araştırmalar, kitap tanıtımları yapılmıştır. Müteveffa Ettore Rossi 1937 senesinde İstanbul'da toplanan İkinci Türk Tarih Kongresinde "Türk-İtalyan Bibliografyası" hazırlanması için bir teklif ileri sürmüştü

(*İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul 20-25 Eylül 1937*. İstanbul 1943, S. L.). Bu temennisini gerçekleştirmek için ilk kayıtları vermiş (op. cit. S. 418-421, buradaki metinden daha değerli malzeme ne yazık ki pek mâruf olmayan italyanca ayrı basımda mevcuttur), İtalyan Ansiklopedisi'ndeki Türkler (Turchi) maddesinde önemli kayıtlar koymuştu.

İlk satırlarda uzun süredir topladığım Türk-İtalyan münasebetlerine ait notlarımı yayınlama olanağı bulduğumu kaydetmiştim, böylece elimizdeki kitabın eksikliğini bir parça gidermek istedim. Bunun için aşağıdaki satırlarda yayınladığım bibliyografya denemesi, bu konuda benim ilk yayım olduğundan eksiklikleri bulunacağını biliyorum. İtalyan neşriyatı devamlı olarak kütüphanelerimizce takip edilmemektedir. Birçok değerli dergi ve sair süreli yayınları koleksiyon halinde bulamıyoruz. Zaman zaman elime geçen muhtelif bibliyografya ve tanıtma yazıları yoluyla elde edebildiğim notlarımı bu yazıyı fırsat bilerek bir araya getirmeye çalıştım. Böyle bir çalışmanın bir italyan türkolog hatta kütüphaneci tarafından daha detaylı kaleme alınması ilerki çalışmaları bir hayli kolaylaştıracaktır. İtalyan türkologlardan Luigi Bonelli'nin Türk fikir âlemine dair ilmi faaliyeti asla ihmal edilemez. Bu âlimin çoğu ilk defa kendisi tarafından işlenen konuların kronolojik bir sırasını, Ettore Rossi'nin ki ile birlikte bekliyoruz.

ANCHIERI, ETTORE. *Costantinopoli e gli Stretti nella politica russa ed europea dal trattato di Quçuk Kainargia alla convenzione di Montreux*, Milano 1948, 268 Sayfa.

ARMAO, ERMANN0⁹. *In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli*, Firenze 1951, 426 Sayfa.

BABINGER, FRANZ¹⁰. "Relazioni visconteo-sforzesche col la Corte ottomana durante il sec. XV." *Atti del Convegno di Studi su la Lombardia e l'Oriente. Milano 11-15 giugno di 1962*, Milano 1963, S. 8-30.

⁹ İzmir doğumlu olduğunu söyleyen müellif bu kitabında italyan coğrafyacı V. Coronelli'nin Batı Anadolu ve 17. asırda Türk idaresi altındaki topraklara dair verdiği bilgilerin tahlilini yapmakta, yeni yayınları da ilâve etmektedir. Yer isimleri yönünden çok faydalı bir eseri hizmete sunan müellif ayrıca zengin kütüphanesinde bulunan Şark'a ait kitapların birincisi tahlili bir kataloğunu da hazırlayıp yayınlamıştır: *Catalogo ragionato della mia biblioteca. Opere di consultazione. Venezia - Albania-Oriente Mediterraneo*, 1953 Sayfa. Firenze 318 Sayfa. Müellif için kısa bir haber, bk. W. Sperco, "E. Armao", *TTOKB* n. 120 (Ocak 1952) S. 37 vd.

¹⁰ Müteveffa Franz Babinger, aşına olduğu italyan kaynaklarından epey yararlanmış ve pek çok italyanca makale kaleme almıştı. 1961 senesine kadar yaptıklarına topluca sahibiz: *Franz Babinger Schriftenverzeichnis 1910 bis 1961*. München 1962. 51 sayfalık bu bibliyografya, "Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante" adı altında mezkûr müellifin makalelerini bir araya toplayan dizinin birinci cildinden ayrıbasımdır. Yukarda zikrettiğimiz makalelerinden başka Kanunî Sultan Süleyman devrine ait nâdir bulunan bir metnin de fotokopi yayını italyanca giriş, önsöz ve dizin ile hazırlamıştır: *Luigi Bassano. Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi. Ristampa fotomeccanica dell'edizione originale (Roma, 1545) corredata da una introduzione, note bio-bibliografiche ed un indice analitico a cura di F. B. Monaco di Baviera*. 1963. XI-132 Sayfa. Babinger'in Fatih Sultan Mehmed hakkındaki monografisinin daha mufassal çevirisi İtalya'nın Torino şeh-

- BABINGER, F. "Lorenzo dei Medici e la corte ottomana," *Archivio Storico Italiano* a. CXXI (1963) disp III, S. 305-361.
- BABINGER, F. "Maometto il Conquistatore e gli Umanisti d'Italia", *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Firenze 1966, S. 433-449.
- BARBERA, GIUSEPPE, *Elementi italo-siculo ven. geno. nei linguaggi arabo e turco*, Beyrut 1940, IX-255 Sayfa.
- BERTELE, TOMMASO¹¹, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932.
- BOMBACI, ALESSIO, "L'Impero Ottomano", *Nuove Questioni di Storia Moderna*, Milano 1964, S. 557-600.
- BERTOLI, MARIA ESTHER, "Il card. Giulio Alberoni e il principe Francesco II. Rakoczi", *Nuova Rivista Storica* XLIV (1960) S. 560-582.
- BRIENZA, MARIO, "Un riflesso della battaglia di Vienna del 1683", *Archivio Storico per la Calabria e Lucania*, Roma 1955, S. 101-119.
- CACCAMO, DOMENICO, "Eugenio IV. e la crociata di Varna", *Archivio della Società romana di storia patria* serie III, anno LXXIX (1956) Roma, fasc. I-IV S. 35-87.
- CANDIDA, L. *La Turchia*, Roma 1942.
- CASTELLANI, P. EUTIMIO¹² OFM. Archivista della Custodia della Terra Santa, *Catalogo dei firmani ed altri documenti legali emanati in lingua araba e turca concernenti i santuari le proprietà i dritti della Custodia di Terra Santa conservati nell'archivio della stessa custodia in Gerusalemme*, Gerusalemme [Kudüs], Tipografia dei PP. Francescani, 1922 168 Sayfa.

rindeki G. Einaudi yayınevi tarafından 1957 ve 1967 senelerinde basılmıştır. Müteveffa, Roma'daki İtalyan Ansiklopedisi bürosu tarafından yayınlanan *Dizionario Biografico degli Italiani* adlı külliyyatda "Angioiello (Degli Angioielli) Giovanni Maria" (c. 2. S. 275-278) "Bassano, Luigi" maddelerini yazmıştı. Daha sonraki cildlerde bizim de ilgileneceğimiz başka madde yazıp yazmadığını Ankara'da bulamadığım için bilmiyorum. 1961 senesinden sonraki yayınlarını kapsayan bir bibliografyasının henüz hazırlanmadığını öğrendim. Beş makalesini topladığı bir kitabında [*Spatmittelalterliche frankische Briefschaften aus dem grossherrlichen Seraj zu Stambul*], München 1963, 144 Sayfa] birinci makalenin başlığı "Lorenzo dei Medici und der Osmanenhof"dur. İtalyanca aslının tam veya ilâveli bir çevirisi midir? Şahsen sahib olamadığım için buraya ihtiyatla kaydediyorum.

¹¹ Bu değerli eserin müellifinin yakında vefat ettiğini "Studi Veneziani" dergisinin XII. cildinde öğrendim. Nekrolojisini aynı derginin 743-749. sayfalarında Giovanni Gorini yazmıştır.

¹² Kudüs şehrindeki Kutsal Yerler muhafazasına görevli Fransiskan tarikatının nezdinde bulunan islâm devri belgelerinin bir kataloğudur. Müellifin o zaman Kutsal Yerler Muhafızlığının (Custodia della Terra Santa, mahiyeti hk. bk. *Custodia di Terra Santa 1342-1942*, Gerusalemme [Kudüs] 1951. Muhtelif makaleler) arşivisti olduğu anlaşılıyor. Yedi bölüme ayrılan bu katalogda 15. sayfadan sonraki belgeler Osmanlı-Türk idaresi devrinde verilenlerin mahiyeti, boyutları, milâdî tarihi ve italyanca bir özetinden sonra hicrî tarihini de, buldukları kutu ile işaret edil-

- CATALUCCIO, FRANCESCO, "Diplomazia di guerra e negoziati di pace sulla spartizione dell'Asia Ottomana (1915-1923)" *Archivio Storico Italiano* (1966) disp. II S. 208-249.
- CESSI, ROBERTO, "La caduta di Costantinopoli nel 1453". *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, Tomo XCVII parte II (1938) S. 551-575.
- DALLEGGIO d'ALESSIO, E.,¹³ *Relatione dello Stato della Cristianità di Pera e Costantinopoli, obediante al Sommo Pontefice Romano. Manoscritto della prima metà del XVII secolo, annotato e pubblicato da E. D. D'A.*, Costantinopoli [Istanbul] 1925,

mektedir. 1523 senesinden 1902 senesine kadarki türkçe belgelerin numarası 84 den 2644 e kadar devam etmektedir. Türk belgebilimi üzerinde çalışanların nedense şimdikiye kadar ihmal ettikleri bu kitap, Sina yarımadasında bulunan meşhur Santa Catharina, ortodoks mezhebi manastırındaki belgeleri inceleyen iki eserin bibliyografyasına girmiştir: HANS ERNST, *Die mamlukischen Sultansurkunden des Sinai-Klosters*, Wiesbaden 1960. KLAUS SCHWARZ, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischer Sprache*, Freiburg 1970. Kısa bir müddet evvel çıkan, Kanunî Sultan Süleyman devrine ait bir belge klavuzu kitabı, Castellani'nin özetlediği belgelerin tarihsel sıralamasını verdiği gibi [JOZEF MATUZ, *Herrscherurkunden des Osmanen sultans Süleyman Prachtigen. Ein chronologisches Verzeichnis*, Freiburg 1971], Freiburg Üniversitesinin şarkiyat seminerinde Türkçe fermanların fotoğraflarının iki ciltlik bir albüme olduğu [157. sayfada] kaydediliyor. Memlûk Sultanları tarafından verilen belgeler, metnin fotokopisi, matbaa harfli yayını ve italyanca çevirisi ile Kudüs'de yayınlandı. Fakat kapak kısmı ve genel giriş bir türlü yayınlanmadığı için kullanılması güven verici olmuyor.

Doğu ülkelerindeki Kutsal Yerleri korumak ve hristiyanlığı yaşatmak için Fransızca tarikatının faaliyeti asırlardan beri devam eder. Kurucuları Assisi'li S. Francesco, Mısır Sultanını tanassur ettirmek için uzun bir seyahati bile göze almış fakat dinî münazarayı kaybederek ülkesine geri dönüp kurduğu tarikatın ikna yolu ile bu işe devam etmesini vasiyet etmişti. 1219 yılında Sultan Melik el-Kâmil nezdindeki bu teşebbüsün fikir yönü L. Massignon tarafından incelenmiştir (*Opeva Minora*, Beyrut 1963 II, S. 482 vd.). Dante'nin İlâhî Komedyasının Cennet faslının XI. *canto*'sunda tebci edilen S. Francesco'nun muakkıplarının misyonerlik faaliyetlerini incelemek bu satırlarda imkânsızdır. G. Golubovich "Collegio S. Bonaventura" tarafından (önceleri Floransa civarındaki Quaracchi [Ad Claras Aquas]'de olan bu enstitü bir kaç sene evvel Roma civarındaki Grottaferrataya taşınıp yayını sürdürmektedir) yayınlanan ve sayıları yirmi ciltten fazla tutan "Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francescano" başlıklı büyük seride, misyonerlerin faaliyetleri ve raporlarını ilim âlemine sunmuştur. [ayrıca bk. S. 319 n. 4].

¹³ "Beyoğlu ve İstanbul'da yaşayan, Papa'ya tâbi hristiyan cemaat hakkında rapor. Onyedinci asrın birinci yarısına ait elyazması".

Şimdi Atina'da yaşayan kitabın müellifi, Paris'de bulunduğu italyanca metnin yayını hazırlamış. Bu "relatione" ler Venedik temsilcilerinininki gibi devletin siyasi ve mali kudretini tasvir etme yönünden çok uzaktır. Fakat İstanbul'un ve Anadolu'nun sosyal durumu hakkında verilen bilgiler oldukça yararlıdır. Metnin kimin tarafından yazıldığını saptanamaması karşısında, G. Hofmann bu probleme bir çözüm getirmiştir; *Il Vicariato apostolico di Costantinopoli 1453-1830*, Roma 1935, S. 18 n. 3

- DE LEONE, ENRICO. *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (Tanzimat) secondo fonti italiane*, Milano 1967, 262 Sayfa.
- DUJCEV, IVAN. *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Impero Ottomano nel secolo XVII, sulla guerra di Candia*. Roma 1935.
- FASULO, UMBERTO, "Lo sbarco dei Turchi a Sorrento (1558)". *Rivista Araldica* 1958, S. 244-246.
- GOLUBOVICH, P. GIROLAMO, OFM., "La questione de' Luoghi Santi nel periodo, degli anni 1620-1638. Nuovi documenti dall'incarto dell'ambasciatore Filippo di Harlay, Comte di Cesy", *Archivium Franciscanum Historicum*, a. XIV (1921), f. I-III, S. 209-242. fas. IV, S. 461-497. [Müellif ve bu konudaki yayınları için bk. S. 13 n. 12].
- KISSLING, H. J., "Francesco Gonzaga ed il Sultano Bajezid II", *Archivio Storico Italiano*, Anno CXX (1967), disp. I S. 34-68. [türkçeye müellif tarafından çevirisi için bk. "Sultan Bayezid II ve Françesko II. Gonzaga", *Türkiyat Mecmuası* c. XV (1968) S. 47-73].
- LA CAVA, ALFONSO, "Il sacco turchesco in Manfredonia nel 1620", *Archivio Storico per le Province Napolatene*, Napoli a. XXVI (1940) S. 60-104.
- LEODRISII CRIBELLI, *De expeditione Pii Papae II. adversos Turcos*, A cura di Giulio Zimolo, Bologna 1951, XLII-193 Sayfa.
- LOPEZ, ROBERTO, "Il principio della guerra veneto - turca nel 1463", *Archivio Veneto*. Serie V. t. 15 (1934), S. 45-131.
- MALGERI, F., *La guerra Libica 1911-1912*, Roma 1970, 429 Sayfa.
- MARFORI, T., *La costituzione turca*, Firenze 1947.
- MULTESE, PAOLO, *La terra promessa. La guerra italo-turca e la conquista della Libia 1911-1912*, Milano 1968, 377 Sayfa.
- MATTEUCCI, P. GUALBERTO OFM., *Un glorioso convento francescano sulle rive del Bosforo. Il S. Francesco di Galata in Costantinopoli. 1230-1697*, Edizioni Studi Francescani Firenze-Roma, 1967, 417 sayfa. [Hakkında yazdığım haber tarzında bir makale *IÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi* (sayı 2 [Ekim 1971) S. 345 vd.]'ndedir].
- MERCATI, ANGELO, "Le due lettere di Giorgio di Trebisonda a Maometto II", *Oriente Christiana* (1943) S. 65-99.
- MIGLIORINI, E., "Un nuovo stato mediterraneo. Il Hatay". *Bollettino della Società Geografia Italiana* (1939). S. 169-182.
- MONCALLERO, G. L., "La politica di Leone X e di Francesco I nella progettata crociata contro i Turchi e nella lotta per la sucessione imperiale.", *Rinascimento* (1957) s. 61-109.
- MORMORIO, GIUSEPPE, "Cornelio Magni e un esercito turco del' 600" *L'Universo* (1957) S. 839-846.
- PALL, FRANCIS¹⁴, I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV (Documenti inedite introduzione e note storico - critiche)." *Archivio Storico per le Province Napoletane*. Serie III. v. IV (1965). S. 123-226.

¹⁴ İtalyan asıllı bir romen tarihçi olan müellif, türk tarihini ilgilendiren bazı italyanca makaleler kaleme almıştı. Elimdeki notları yayınlama fırsatını bulduğumdan, burada sıralıyorum:

- PASCHINI, PIO, "La flotta papale alla Prevesa (1538)", *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* anno V. n. s. 1 (1951) S. 53-74.
- PASTINE, ONORATO, *La politica di Genova nella lotta veneto-turca dalla guerra di Candia alla pace di Passarowitz*. Genova 1938.
- PASTINE, ONORATO, *Genova e L'Impero Otomano nel sec. XVII*, Atti della Società Ligure di Storia Patria; v. LXXIII, Genova 1952, 188 Sayfa.
- PASERO, CARLO, *La partecipazione bresciana alla guerra di Cipro e alla battaglia di Lepanto (1570-1573)*, Brescia 1954, 160 Sayfa.
- PIUS II Enea Silvio Piccolomini, *Lettera a Maometto II (Epistola ad Mahometum)*, a cura di Giuseppe Toffanin. Napoli 1953, LVII-194 Sayfa.
- QUARTI, GUIDO, *La battaglia di Lepanto nei canti popolari dell'epoca*, Milano 1930, 318 Sayfa.
- QUARTI, GUIDO, *La guerra contro Turco in Cipro e a Lepanto 1570-1571*, Venezia 1935 775 sayfa.
- QUARTI GUIDO, "Assedio della capitale di Cipro. Nicosia 1570", *Rivista di Cultura Marinara*. a. XV. Roma (1940). S. 84-122, 570-595.
- QUAZZA, GUIDA, "La Politica orientale sarda nei dispacci del Tecco (1850-56)", *Rassegna storica del Risorgimento* XCVIII (1961) S. 663-680.
- RUNCIMAN, S, *La caduta di Costantinopoli* trad. di Marisa Luisa de Luigi Rotondi Milano 1968, 204 sayfa.
- SASSI, FERRUCCIO, "Le campagne di Dalmazia durante la guerra di Candia (1645-1648)", *Archivio Veneto*, serie V. t. XX (1937) S. 211-250, t. XXI (1937) S. 60-100.
- SERRA, ALESSANDRO, "Relazioni del Castriota con il papato nella lotta contro i Turchi (1444-1468)", *Archivio Storico Italiano* (1956) S. 713-733, (1955) S. 33-63.
- SORANO, G, *Il papato, l'Europa cristiana e i tartari*, Milano 1939, 386 Sayfa.
- SPERDUTI, GIUSEPPE, *Aspetti giuridici della questione di Alessandretta*, Milano 1939, 336 Sayfa.
- STELLA, ALDO, "Gianandrea Doria e la "Sacra Lega" prima della battaglia di Lepanto". Estratto dalla Rivista di Storia della Chiesa in Italia, anno XIX n. 2 (1965), 29 Sayfa.

I - "Ciriaco d'Ancona e la crociata contro Turchi" *Bulletin Historique de l'Academie Roumaine*, XX (1937) S. 1-60.

II - "Marino Barlezio. Storico umanista". *Melanges d'histoire generale* II. Cluj (1938) S. 135-318. [Bu iki önemli makale Halil İnalçık tarafından (Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar I, Ankara 1959) incelenmiştir]

III - "Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442-1443, condotta da Giovanni di Hunedoara". *Revue des etudes sud-est europeennes* t. III (1965) n. 3-4 S. 433-463.

IV - "Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiottomana di Nicopoli (1396)", *Revue des etudes sud-est europeennes* t. VII (1969) n. 1 S. 187-197.

- TAMBORRA, ANGELO, *Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco dopo Lepanto*, Firenze 1961, VIII-98 Sayfa.
- TAMBORRA, A, "Russia e Santa Sede all'epoca di Pietro il Grande", *Archivio Storico Italiano* (1961) dis. II S. 200-240.
- TASSO, ANTONIO, *La questione degli Stretti. I Dardanelli*, Milano 1955, 336 Sayfa.
- THIRIET, FREDDY, "Una proposta di lega antiturca tra Venezia, Genova e Bisanzio nel 1363", *Archivio Storico Italiano*, (1955), S. 321-334.
- VALENTINI, GIUSEPPE, "Appunti sul regime degli stabilimenti veneti in Albania nel sec. XIV e XV", *Studi Veneziani* VIII (1966), S. 195-265.
Arnavutluk (Albania) tarihine ait Venedik Devlet Arşivinde bulunan belgelerin yayınına girişen bu din adamı, İskender Bey (Skanderbeg) devrinden bahseden bir Vatikan Arşivi belgesini yayınlamıştır; *Il "Liber Brevium" di Callisto III. La Crociata l'Albania e Skanderbeg*, Palermo 1968, 227 Sayfa. Venedik Arşivindeki belgeler kitabını Prof. Halil İnalçık'ın kütüphanesinde görmüş fakat not etmeyi ihmal etmişim. Son zamanlarda Vatikan Arşivinde Arnavutluğa ait belgelerin yayımlandığını kataloglarda gördüm fakat inceleyemedim.
- ZACHARIADOU, ELISABETH A. "Ertogrul Bey. Il sovrano di Teologo (Efeso)", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, n. s. vol. LXXIX/1 S. 155-161.
- Z. E. A. "The first Serbian campaigns of Mehmed II (1454, 1455)", *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli* n.s v. XIX S. 834-840.

* * *

L. Veccia Vaglieri, italyan doğubilimcilerin eserlerinin tam bir bibliografyasının hazırlanmakta olduğunu bildiriyor (c. II S. 129). Çok yararlı olacağına şüphe etmediğimiz bu eseri şimdiden merakla bekliyoruz. Bu enstitü çağdaş türk hikâyecilerinden yapılan çevirilerden başka ve merhum M. Fuad Köprülü'nün Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nın I. cildindeki (1936) "Bizans müesseselerinin osmanlı müesseselerine te'siri hakkında bazı mülâhazalar" adlı çok uzun [S. 165-313] makalesinin (sonradan ayrışmasını da kitap halinde yayımlandı) çevirisini "*Alcune osservazioni intorno all'influenza delle istituzioni bizantine sulle istituzioni ottomane*", [1953 174 Sayfa] başlığı altında, medeniyet tarihimizi yakından ilgilendirdiği için yayınlamıştır. Hazırlanması sürdürülen yeni kitapta Türkiye kısmı herhalde ihmal edilmez.

E K L E R

I.

Bu tanıtmanın hazırlanmasını bitirdikten sonra inceleme fırsatını bulduğum "Studi Veneziani" dergisinin XII. cildinde [Venedik'teki Giorgio Cini vakfına bağlı iki kültür enstitüsü, (Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano ve Istituto "Venezia e l'Orient:")] tarafından çıkarılır], tanınmış bizantolog Prof. Agostino Pertusi'nin çok mühim bir makalesini gördüm: *I primi studi in occidente sull'*

origine e la potenza dei Turchi (Türklerin menşei ve gücüne dair garpta yapılan ilk araştırmalar), S. 465-552. Türk kavramının hangi müellifler tarafından işlendiği etraflı bir şekilde açıklanmaktadır. Makale hakkındaki kanaatlerimi fırsat bulabileceğim başka bir araştırmama bırakıyorum. Ayrıca makalenin biraz değişik fransızca bir çevirisi de yayınlanmıştır: “Premières études en occident sur l’origine et la puissance des turcs”, *Bulletin, Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Européen* (XI) 1972, S. 49-94. Yalnız bu makale dipnotlarında ilk defa gördüğüm önemli kayıtları buraya aktarıyorum: FRANZ BABINGER, “Pio II e l’Oriente Mussulmano”, *Accademia Senese degli Intronati. Enea Silvio Piccolomini, Papa Pio II. Atti del Convegno per il quinto centenario della morte*, Siena 1968, S. 1-13. F. GAETA, “Sulla “Lettera a Mammetto” di Pio II.” *Buletino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*. c. 77 (1965) S. 146-224. L. GUALDO ROSA, “Il Filelfo e i Turchi. Un inedito storico dell’Archivio Vaticano” *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell’Univeristà di Napoli XI* (1964-1968) S. 109-165. JEAN AUBIN, *Turcica III* (1971) S. 103’de haber tarzında bir yazısı vardır.

“Studi Veneziani” dergisinin bu sayısında işlenen bir konu da Edirne’nin Türkler tarafından fethedilmesi tarihidir. Ele geçen bazı Bizans devri kayıtları yeni bir inceleme konusu olmuştur: ELIZABETH A. ZACHARIADOU, *The conquest of Adrianople by the Turks*, S. 211-217. Ankara savaşı arifesinde Timur hakkında bazı haberleri kapsayan Venedik belgeleri de ayrı bir makalede işlenmiştir: GEORGE T. DENNIS, *Theree reports from Crete on the situation in Romania, 1401-1402*, S. 243-265.

II.

Her sayısını merakla beklediğim “Studi Veneziani” dergisinin XIII. (1973) cildinde Momcilo Spremic’in “I tributii veneziani nel Levante nel XV secolo” [XV. asırda Venediğin şarkda ödediği haraçlar] makalesinde (S. 221-251), F. Thiriet, N. Jorga ve Sathas’ın türk tarih araştırmacıları tarafından da sık sık kullanılan belgelerinden yararlanılmış, S. Ljubic’in de Zagreb şehrinde geçen asır sonlarında Venedik Devlet Arşivi’nden derleyip yayınladığı belgelerin de katılması ile güzel bir araştırmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Tanıtmalar faslında M. Aymard’ın bir kaydı (S. 709-712) bana bazı ipuçları verdi. Sergio Anselmi’nin “Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento. Un momento della storia mercantile del Medio Adriatico” [Onaltı ve onyedinci asırlar arasında Venedik, Raguza, Ancona. Orta Adriatik’de bir ticaret tarihi devri] makalesinden haberim oldu. Ancona şehrindeki “Deputazione di Storia Patria per la Marche” adlı kurumun “Atti e Memorie” adlı bülteninin [Serie VIII. Vol. VI (1968-1970)] bir ayırması elime geçti [yayını 1972’de. S. 41-102]. Bunu fırsat bileerek, Renzo Paci’nin *La “Scala” di Spalato e il Commercio Veneziano nei Balkani fra cinque e seicento* [Spalato (türkçe belgelerde İsplit) iskelesi ve onaltı ve onyedinci asırlarda Balkan yarımadasında Venedik ticareti], Venezia 1971, 161 S. adlı kitabını elde ettim (S. Anselmi’nin *Studi Storici* a. XIII n. 2 [1972] de [S. 408-412] yazdığı tanıtma ile). Adriyatik Denizi kenarındaki çok canlı ticaret limanı Ancona’da büyük bir türk tüccar topluluğundan haber veriliyor. Müstakil bir araştırma konusu olmayan bu soruna ait bazı izlerin Paci [S. 72 “Şehir çok güzel, her milletten ve daha çok yunanlı ve türk tüccar ile dolu” cümlelerinden sonra S. 105’de “Fondaco

dei turchi"] varlığını belgelendiriyor. P. Earle'nin ["The Commercial Development of Ancona, 1479-1551", *The Economic History Review* s. II c. XXII (1969) n. I, S. 28-44] makalesinin genişletilmiş şeklidir. Sergio Anselmi'nin daha detaylı bir araştırmasının anahatları olan bu makalesi yalnız başlıklara kanmamak gerektiğini çok güzel ispat etmektedir.

III.

Prof. A. Pertusi'nin makalesinin yayını anında çıkan bir türkçe kitap lehimizdeki kanaatleri taşıyan yabancı dillerdeki eserlerden bazı sayfaları dilimize kazandırmıştır. Bir edebiyatçı gözü ile işlenen bu kitabın yararı münakaşa edilemez: Bilgegil, Prof. Dr. M. Kaya, *Rönesans çağı cihan edebiyatında türk takdirkârlığı*, Erzurum 1973, 246 Sayfa.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

K İ T A P L A R D A N H A B E R

AKŞİT, OKTAY: *Hellenistik ve Roma devrinde Likya*. İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971. 161 s. 8° = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1622.

A III 5583.

Oktay Akşit'in bu kitabı, bir bakıma, yazarın 1967'de baskısı tükenmiş olan "Likya Tarihi"ni tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. "Likya Tarihi", başlangıçtan İskender'in ölümüne değin süren dönemi kapsıyordu. Bu kitap ise, Hellenistik ve Roma dönemlerini ele almakta, böylece Likya'nın ilk çağ tarihini bütünlemektedir.

Daha çok bir "siyasî tarih" niteliğindeki bu eserde, Likya'nın Hellen egemenliği altındaki durumu, Roma himayesine girişi, giderek bir Roma eyaleti oluşu anlatıldıktan sonra, askerî, idarî ve toplumsal durumu üstüne bilgi verilmekte, Likya'nın Romalılaşma süreci üstünde durularak, çeşitli kurumlarda kendini duyuran Roma etkisi incelenmektedir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz (7). - Bibliografya (9). - I. Hellenistik dönemde Likya: A. Antigonos Monophthalmos'un hâkimiyetinde Likya (19). - B. I. Ptolemaios'un Likya'yı ele geçirmesi (35). - C. Likya Lysimakhos hâkimiyetinde (39). - D. Likya Seleukos idaresinde (45). - E. Ptolemaios II Philadelphos ve Mısır hâkimiyeti (47). - F. Likya'nın Antikhos III tarafından işgali (51) - G. Rhodos hâkimiyetinde Likya (57). - a) Likya'luların Rhodos'a karşı isyanı ve I. savaş (60). - b) Rhodos'la II. savaş (61). - c) Rhodos'la III. savaş (63). - H. Likya'nın Roma tarafından Rhodos'tan alınması (65). - II. Roma himayesi altında Likya (71). - A. Likya Birliği'nin teşekkülü (75). - B. Mithradates VI ile savaş ve Likya (87) - C. Denizlerde korsanlık harekâtı ve Likya (91) - D. Dahilî savaşlar ve Likya (93). - E. Brutus ve Likya (99). - F. M. Antonius ve Likya (109). - G. Augustus ve Likya'lılar (113). - III. Roma eyaleti Likya (119). - IV. Askerî, idarî ve sosyal durum (Roma devri). - A. Askerî teşkilât (131). - B. Likya Birliği'nin durumu (133). - C. Birlik şehirlerinin durumu (137). - D. Likya'da imparatorluk kültürü (141). - E. Müsabakalar (143). - F. Diğer ilişkiler (153). - İndeks.

CEZAR, MUSTAFA: *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul 1971. XVI + 660 s. = İş Bankası Kültür Yayınları, Sanat Dizisi : 8. B 6478

16. Yüzyıl sonlarında gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin, imparatorluğun yıkılışını önlemek amacıyla Batı'nın bilgi ve teknolojisinden yararlanarak özellikle askerlik alanında Batı örneklerine göre yenilik yapmak için giriştikleri çabalar, yalnızca siyasal ve yönetsel örgütleri etkilemekle kalmamış,

toplumun kültürel varlığında da değişmelere yol açmıştır. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyelerinden Mustafa Cezar, yedi yıllık yoğun ve uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olan bu kitabında, "Batılılaşma" diye adlandırılan bu yönelişlerin kültür ve sanat alanlarında, özellikle plastik sanatların mimarî ve resim dallarındaki yansımalarını ve sanat ve kültür alanında önemli ve yapıcı bir yeri olan Osman Hamdi'nin yaşamını, kişiliğini, çeşitli alanlardaki katkılarını incelemektedir.

Kitap, başlangıçta iki ayrı eser olarak tasarlanan iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yazar, Batılılaşma konusundaki görüşünü belirtmekte; Batı'ya yönelişin toplumun kendisinden gelmediğini, yönetici kadronun zorlamalarıyla yürütülmeye çalışıldığını; bu yönelişin, her şeyden önce, devleti yıkılmaktan kurtarmayı amaçladığını; bu nedenle de, kültür ve sanat alanındaki değişimlerin kimilerinin temelinde kültürel bir değişmeyi hedef tutan bir çabanın değil, devletin varlığıyla birinci derecede ilgili bir askerî ıslahat ya da buna benzer bir sorunun yattığını öne sürmektedir. Daha sonra yazar, III. Ahmed'in Lâle devrinden, III. Selim'in, bilinçli bir düzenleme ve yenilemeye yönelik nizam-ı cedid'ine değin, Batı'nın bilgi ve tekniğinden yararlanarak yenilikler yapma çabalarını tarihsel bir perspektif içinde incelemekte; Osmanlı hükümdarlarının sanatla ilgili konulardaki tutum ve davranışları üstünde durmaktadır. Fransa'nın Rokoko dönemini yaşadığı 18. yüzyıl başlarında, Osmanlı mimarisinde ilk kez barok ve rokoko ile başlayıp, İhtilâl Fransa'sında gelişen imparatorluk (*empire*) üslubuyla süren ve 19. yüzyılda gittikçe yoğunluk kazanarak Türk mimarisinin kendi geleneğinden kopmasına, kendi kendine yabancılaşmasına, özgünlüğünü (orijinalliğini) yitirmesine yol açan Batı etkisi, Osmanlı mimarlık örgütü ve hassa mimarları, resim sanatı, Osmanlı sarayında Batılı ressam, Türkiye'de ilk resim sergisi, tiyatro ve müzik alanındaki çabalar gibi konuların incelendiği bu bölümde, özellikle mimariye ve resme ağırlık verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, müzecilik, arkeolojü, ressamlık gibi çeşitli yönleriyle yakın tarihimizin kültür ve sanat yaşamında önemli bir rol oynamış olan Osman Hamdi'ye ayrılmıştır. Yazar, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni dünyanın en önemli müzelerinden biri haline getiren ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurucusu olan bu ilginç sanat adamının yaşam öyküsünü geniş ve ayrıntılı bir biçimde sunduktan sonra, onun, müzecilik, arkeolojik kazılar, okullarda resim öğretimi alanlarındaki çalışmalarını inceliyor. Yazarın, Osman Hamdi'nin çalışmalarını, bu alanda daha önce girilen çabaların ışığı altında ele alışı, bir yandan onun katkılarının bir perspektif içinde daha iyi değerlendirilmesi olanağını hazırlıyor, bir yandan da bu bölüme, son yüzyıldaki kültür ve sanatımızın bir tarihçesi niteliğinin kazandırarak, kitabın birinci bölümüyle birlikte bir bütünlüğe kavuşmasını sağlıyor.

Mustafa Cezar'ın eseri, özellikle, içerik bakımından birbirini yineleyen bir iki yazının ötesinde yeterince tanımadığımız Osman Hamdi'nin yaşamına, çok yönlü kişiliğine, sanatına ışık tutması, onun, yakın tarihimizin sanat ve kültür yaşamındaki yerini belirlemesi bakımından önemli bir eserdir. Kitabın içine serpiştirilmiş fotoğraflar, Osman Hamdi'nin 80 tablosunun büyük boy renkli röprodüksiyonları, ayrıca 42 siyah-beyaz röprodüksiyon ve desen, Osman Hamdi'nin yaşamını ve sanatını canlı bir biçimde okuyucuya yansıtmaktadır. Kitaba 71 belge metni ile 33 belge fotokopisi eklenmiştir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz. *I. Bölüm*: Sanatta Batı Etkisinin Başlangıcı ve Etkinin Yolu. *II. Bölüm*: Ondokuzuncu Yüzyıl Hükümdarının Sanatla İlgili Konularda Tutum ve Davranışları ve Güzel Sanatların Genel Durumu. A. Üçüncü Selim ve Güzel Sanatlar. B. İkinci Mahmud Zamanında Güzel Sanatlar. C. Abdülmecid Zamanında Güzel Sanatlar. D. Abdülaziz ve Güzel Sanatlar. Tanzimat Devri ve Sonrasında Yapı Faaliyetleri ve Gayrimüslim Mimarlar. *III. Bölüm*: Osman Hamdi Bey. Osman Hamdi Beyin Ailesi. *IV. Bölüm*: Osman Hamdi Bey ve Müze. A. Osman Hamdi Bey'den Önce Müze. B. Hamdi Beyin Müdürlüğünde Müze. *V. Bölüm*: Osman Hamdi Bey ve Arkeolojik Kazılar. A. Yabancıların Yaptıkları Kazılar. a. Mısır'da Arkeolojik Çalışmalar. b. Irak'taki Kazılar. c. Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'deki Kazılar. d. Anadolu'daki Kazılar. B. Müze-i Humâyun Adına Yapılan Kazılar. *VI. Bölüm*: Asâr-ı Atika Nizâmnamesi. *VII. Bölüm*: Hamdi Bey'in Kitap Halindeki Eserleri. *VIII. Bölüm*: Ressam Osman Hamdi. *IX. Bölüm*: Resim Öğretiminin Başlamasından Resim Sanatına. a. Mühendishane-i Berr-i Humâyun. b. Resim Öğrenimi ve Askerî Ressamlar Yönünden Harb Okulu. *X. Bölüm*: Seriler Tertibinin ve Güzel Sanatlar Öğretiminin Ele Alınmasını Etkileyen Güzel Sanatlarla İlgili Fikirler. *XI. Bölüm*: Sergiler. A. Sergileme ile İlgili İlk Faaliyetler. B. Şeker Ahmed Paşa'nın Tertiplelediği Sergiler. C. Elifba Kulübünün Sergileri. D. 1882 ve 1883'de Bazı Sergiler. E. Sanayi-i Nefise Mektebi Sergileri. F. 1901 Yılında Tertiplenen Resim Sergisi. G. 1902 Sergisi. H. 1903 Sergisi. *XII. Bölüm*: Güzel Sanatlar Öğretimi Yapacak Okul Kurulması Yolundaki Hareketler. A. Özel Resim Akademisi Açılması. B. Türkiye'de Hükümetin Akademi Kurmak İçin İlk Teşebbüsü. C. Sanayi-i Nefise Mektebinin Kuruluşu. Genel Çizgilerle Osman Bey ve Onun Ölümü. Vesikalar. Vesika Fotokopileri. Bibliografya. İndeks. Kitaptaki Tablo ve Desenler. Renkli Röprodüksiyonlar. Siyah-beyaz Röprodüksiyonlar ve Desenler.

GOLDZİHER, IGNAZ: *Muslim Studies* (Çev.: C. R. Barber ve S. M. Stern). London, George Allen and Unwin Ltd., I. Cilt, 1967. 10+254 s. II. Cilt, 1971. 378 s.

A III 4562/2

Bu kitap, Ignaz Goldziher'in 1889-90 yıllarında yayımlanmış olan *Muhammedanische Studien* adlı Almanca eserinin İngilizce çevirisidir. İslâm dini ve uygarlığını çağcıl (modern) bir yaklaşımla inceleyen temel eserler arasında önemli bir yer tutan ve aradan geçen bunca yıla karşın değerini yitirmemiş olan bu iki ciltlik eser, İslâmın çeşitli yönlerini konu edinen ve bir bütün olarak, Müslümanlığın ilk iki yüzyıldaki gelişim sürecini yansıtan üç bilimsel denemeden oluşmaktadır.

Birinci denemede, Goldziher, İslâm-öncesi Arap kabile ve toplumlarının - özellikle çöl Araplarının - dinsel inançlarını, toplumsal düzen ve değerler sistemini incelemekte; İslâm öğretisinin Arapların değer sistemiyle uzlaşan yanlarına karşın, temelde çatışan yönleri, bir başka deyişle, Arap kabilelerinin atalardan dal süren töre ve geleneklerine dayanan *mürüve* ile Tanrı'nın ilhamı olan *dîn* arasındaki çelişkiler üstünde durmakta; İslâmın ilk iki yüzyılında, çeşitli uluslar, en çok da İranlılar karşısındaki tutumunu, İslâm dinini yeni benimseyen halkların, özellikle İranlıların Arap üstünlüğü düşüncesine karşı bir tepkisi olarak doğmuş olan *Şuubiyye* hareketini incelemektedir.

Kitapta yer alan ikinci deneme, Goldziher'in, *hadis*'le ilgili ünlü incelemesidir. Bu incelemesinde Goldziher, *hadis*'lerin, İslâmın dinsel, tarihi ve toplumsal gelişim süreci içinde oluştuğunu belirterek; "İslâmın başlangıç tarihine ilişkin belgeler olmaktan çok, gelişiminin daha olgun aşamalarında İslâm camiası içinde beliren eğilimlerin bir yansıması", "İslâm evriminin en değerli kanıtları" olarak gördüğü *hadis*'lerin doğru değerlendirilmesinin, İslâmı anlamının ön-koşulu olduğunu öne sürüyor. Yazar, *hadis*'lerin, İslâm devlet yaşamının gelişimindeki etkileri, mezhep çatışmalarındaki yeri, bir eğitim aracı olarak işlevi (fonksiyonu), *hadis* edebiyatı gibi çeşitli yönlerini inceliyor; birbirine karşı olan grupların, iddialarına dayanak sağlamak amacıyla, kendi eğilim ve amaçlarına uygun *hadis*'ler yaratmaları, ya da ilk biçimleriyle amaçlarına uygun düşmeyen *hadis*'lere yeni sözler eklemeleri ve buna karşı gösterilen tepkiler üstünde duruyor; "tüm düşünce akımlarının ve karşı-akımların bir *hadis* biçiminde dile getirildiğini, giderek bunlara dinsel ya da akılcı açıdan tepki gösterildiğini" belirtiyor. Goldziher, Emevî ve Abbasilerde Müslümanlığın gelişimini incelerken, Emevîlerde dinsel öğelerin kamu içindeki etkisinin çok az olmasına karşın, Abbasi yönetiminin, dinsel hukukun gelişimine, kamu hukukunun dinsel bir ruhla biçimlenmesine önem verdiğini belirtiyor; 2. ve 3 yüzyıllarda İslâm hukukunun bir sistem olarak oluşumunu inceliyor.

Kitapta yer alan üçüncü deneme, İlk dönemlerinde İslâmın özüne aykırı olmakla birlikte, daha sonraki gelişiminde çok önemli bir rol oynamış olan din uluları (ermişler) kültürü üstünde durulmaktadır. Kitap, İslâmla ilgili çeşitli konularda kısa incelemeleri de kapsamaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: I. Cilt: Önsöz. Giriş: Mürüvve ve Din. II. Arap Kabileleri ve İslâm. III. Araplar ve Acemler. IV. Şuubiyye. V. Şuubiyye ve bilimdeki Yansıması: a) Soybilim (Jeneoloji), b) Filoloji. Ekler ve Açıklamalar: I. El-Cahiliyye ne demektir. II. Putperestlik ve İslâmda Ölülere Saygı. III. Putperestlik ve Müslümanlıkta dilin kullanılışı. IV. Bir saygı sunma aracı olarak künye. V. Beyaz ve kara derili insanlar. VI. Türklerle ilgili *Hadis*'ler. VII. Araplaşmış İranlı şairler. İndeks.

II. Cilt: Kısaltmalar. Önsöz. *Hadis*'in gelişimi üstüne: I. *Hadis* ve *Sünne*. II. Emevîler ve Abbasiler. III. İslâmda tarafların çatışmaları ile ilgili olarak *Hadis*. IV. İslâmda *Hadis* uydurulmasına karşı tepki. V. Bir eğitim aracı olarak *Hadis*. VI. *Talebü'l- Hadis*. VII. *Hadis*'in yazılması. VIII. *Hadis* edebiyatı. İslâmda din ulularına saygı. Ekler ve Açıklamalar: I. Din mücahitleri olarak Emevîler. II. *Hadis* ve Yeni Ahit. III. Kur'anın taklitleri. IV. *Hadis* edebiyatında kadınlar. V. Kutsal Yerlerde Sınama. İndeks.

HEYD, URIEL: *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, Clarendon Press, 1973. xxxii + 340 s. 8°.

A III 7508.

Kudüs İbrani Üniversitesi Müslüman Halklar Tarihi profesörü Uriel Heyd'in, yaklaşık olarak on yıllık bir inceleme ve araştırmanın ürünü olan bu eseri, yazarının 1968 Mayıs'ında ölümü üzerine, özellikle İbrani Üniversitesi'nin isteğiyle, V. L. Ménage tarafından baskıya hazırlanmıştır. V. L. Ménage, kitabın önsözünde, bir

iki dipnotu eklemenin ve özellikle kitabın ikinci bölümünde bazı küçük üslup değişikliklerinin ötesinde, Heyd'in elyazmasını aynen yayımladığını, yalnızca kitabın Kısaltmalar, Elyazması kaynaklar listesi, Transkripsiyon, Konu ve terimler dizinleri ve Lûgatçe bölümlerini kendisinin eklediğini belirtiyor. Bu arada, Heyd'in, bazı notları kapsayan dosyalarından anlaşıldığına göre, ikinci bölümün, gerçekte Heyd'in yazmayı tasarladığının yarısını ancak biraz aştığına değiniyor.

Heyd'in bu eseri, 15-18. yüzyıllarda Osmanlı ceza kanunu ve bu kanunun uygulanmasını sistemli bir biçimde inceleme amacına yöneliktir. Eserin birinci bölümünde, yazar, "19. yüzyılda girişilen Batılılaşma çabalarından önce, bir Müslüman devlette ortaya çıkan belli başlı tek laik ceza yasası" olarak nitelediği Osmanlı ceza kanununun gelişimini ele almaktadır. Heyd, bu kanunun değerlendirilmesinin, büyük ölçüde, nasıl ve ne oranda uygulandığına bağlı olduğunu belirttikten sonra, imparatorluğun parlak dönemini yaşadığı 15 ve 16. yüzyıllarda kanunun tam anlamıyla uygulanması için büyük çabalar harcandığını, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ceza kanununun bir yana bırakıldığını, fermanlardan örnekler vererek açıklamaktadır. Bu bölüm, Osmanlı ceza konununun metnini ve İngilizce çevirisini de kapsamaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ceza kanununun uygulaması ele alınmakta; "kanun" ve "örf" terimleri, kanunnamelerin yasal niteliği, Şerî'at'ın yanı sıra, Sultanlarca kanunnameler çıkarılmasının gerekçe ve amaçları, kanunlarla Şerî'at'ın çatışması, kanunların Şerî'at'a uygunluğunu sağlamak için 16. yüzyıl şeyhülisâmlarınca girişilen çabalar üstünde durulmaktadır. Bu bölümün kapsamına giren diğer konular arasında, suçun niteliği, ya da başka bir deyişle, suçun kime karşı işlendiği (*hakku'llah, hakku'l-âdem, hakku's-saltana*); yargı organları, kadılar, kadı naibleri ve askerî makamlar (valiler, Sultanın özel olarak yargı yetkisi tanıdığı kimseler ve bir ölçüde timar sahipleri), kadılarla valiler arasındaki sürtüşmeler, özel mahkemeler, divân, en yüksek yargı makamı olarak Sultan; yargılama yöntemleri, tutuklama, duruşma gibi çeşitli yargılama aşamaları, kefalet, zaman aşımı, yargının temyizi, ceza türleri ve cezaların uygulanması, tazminat, diyet gibi konular yer almaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Eseri yayımlayanın önsözü (x1). - Kısaltmalar listesi (xv). - Elyazması kaynaklar listesi (xxix). - Transkripsiyonla ilgili açıklama (xxx1). - Giriş (1). - *Birinci bölüm*: I. Osmanlı ceza kânunnâmesi'nin gelişimi: 1. II. Sultan Mehmed'in cezaî ve malî kanunnâmesinin düzenlenişi ve tarihi (7). - 2. Kefalonya ve Karadağ'da yaşayan Hristiyan tebaa için çıkarılan kanunnâmelerdeki ceza hükümleri (14). - 3. *Siyâsetnâme* (15). - 4. II. Sultan Bayezid'in ceza kânunnâmesi (18). - 5. Muhteşem Sultan Süleyman'ın ceza kânunnâmesi (24). - 6. 17. yüzyıla ait bir kânunnâme (32). - Ek: Kânunnâme elyazmalarının listesi (33). - II. Eyalet kânunnâmelerinde ceza hukuku (38). - III. Dulkadır ceza hukuku: 1. Dulkadır ceza kanunu (44). - 2. İki Dulkadır para cezası listesi (50). - IV. Osmanlı ceza kânunnâmesi: 1. Metin (54). - 2. Çeviri (İngilizce) (93). - V. Dulkadır kanunlarının çevirisi (132). - VI. Uygulamada Osmanlı ceza kânunnâmesi: 1. Ceza kânunnâmesinde sonradan yapılan düzeltmeler (148). - 2. Kânunnâmelerin bir yana bırakılması (152). - Sözcükler dizini (158). - *İkinci bölüm*: Osmanlı İmparatorluğu'nda ceza hukukunun uygulanması: I. Kanun: 1. "kanun" terimi (167). - 2.

“örf” terimi (168). - 3. Kânûnnâmelerin yasal niteliği (171). - 4. Ceza kanunları (176). - 5. *Kânûn*'la *Şerî*'at arasındaki çatışma (180). - 6. *Müfti*'lerin tavrı (183). - 7. *Siyâseten* cezalandırma (192). - 8. *Sa'ibü'l-fesâd* (195). - 9. *Siyâsetü's-şer'iyye* (198). - 10. *Hakku's-saltana* (204). - II. Mahkemeler: 1. Giriş (208). - 2. “Laik” makamlar (209). - 3. Kadılar (212). - 4. Kadılar ve *kânûn* (215). - 5. Kadı ve vali arasındaki sirtüşme (219). - 6. Özel mahkemeler ve ayrıcalıklar (221). - 7. Sadrazam *dîvan*'ları (224). - 8. Sultan (227). - 9. *Teftiş* (228). - 10. *İhtisâb*: pazar yerlerinin ve kamu ahlâkının denetimi (229). - III. Yargılama: 1. Tutuklama (235). - 2. Kefalet (238). - 3. Zaman aşımı (240). - 4. Kadıların görev ve yetkileri (242). - 5. Dâvâcı ve dâvâlı (241). - 6. Yargılama usûlü (244). - 7. *Sulh* ve tazminat (247). - 8. Suçsuzluk andı (yemin) ve tanıklık ve yemine dayanan beraet (250). - 9. İşkence (252). - 10. Hüküm (254). - 11. Temyiz (257). IV. Ceza: 1. Giriş (259). - 2. *Siyâset*: Ölüm cezası ve ağır bedenî cezalar: a) *Siyâset* terimi (259). - b) Ölüm cezasıyla cezalandırılan suçlar (260). - c) Ölüm cezasının yöntemleri (262). - d) Ağır bedenî cezalar (264). - e) *Siyâset* cezasının yerine getirilme usûlü (266). - f) Özel durumlar (269). - g) *Bedel-i siyâset* (270). - 3. *Ta'zîr* (271). - 4. Para cezaları (275). - a) Terimler (275). - b) Para cezasıyla cezalandırılan suçlar (277). - c) Para cezalarının malî niteliği (279). - d) Para cezası ve *şerî*'at (280). - e) Para cezasının tür ve dereceleri (283). - f) Gayrimüslimler ve diğer özel durumlar (286). - g) Para cezasını alanlar (289). - h) Para cezasının *mukata'a*'ya verilmesi (295). - i) Gayri kanunî ve aşırı para cezaları (296). - 5. *Teşîr* (299). - 6. Hapis (301). - 7. Sürgün (303). - 8. Kürek cezası (304). 9. Tazminat (307). - 10. Diyet (308). - Sonuç (312). - Ekler: I. Kaynaklarla ilgili açıklama (314). - II. Moğallar zamanında Hindistan'da ceza hukuku (317). - Adlar dizini (319). - Konu ve terimler dizini (324). - Lûgatçe (337).

İNALCIK, HALİL: *The Ottoman Empire, the Classical Age 1300-1600* (Çev.: Norman Itzkowitz ve Colin Imber). London, Wiedenfeld and Nicolson, 1973. 57 res., 2 harita. 4°.

A III 7195

Bir süredir Chicago Üniversitesi tarih bölümünde ders veren, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Halil İnalçık'ın Türkçe olarak yazdığı bu eser, Norman Itzkowitz ve Colin Imber tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Eserin önsözünde, Prof. İnalçık, “Osmanlı toplum ve kurumlarına bir giriş” niteliğinde olduğunu söylediği kitabının genel okuyuculara yönelmekle birlikte, bu alanda araştırma yapanlar için de bir ölçüde yararlı olabileceğini belirtmektedir.

Kitap, 13. yüzyılın 14. yüzyıla dönüştüğü sıralarda, kendini *gaza*'ya adanmış küçük bir sınır beyliği iken Anadolu ve Balkanlarda eskiden Bizans egemenliğindeki toprakları ele geçirerek büyüyen, giderek Arap ülkelerini de egemenliği altına alarak İslâm dünyasının en güçlü devleti durumuna yükselen, 16. yüzyılda Orta Avrupa'dan Hint Okyanusu'na dek uzanan bir dünya devleti olan, böylece gücünün doruk noktasına ulaştıktan sonra, 17. yüzyılın uzun ve yıpratıcı savaşlarıyla gücünü yitirmeye başlayan, 18. yüzyılda çöküntü dönemine giren, Avrupa'nın üstünlüğü

karşısında siyasal ve ekonomik bakımlardan bağımlı bir duruma gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun, başlangıçtan Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan 1590 yıllarına değin süren birinci dönemini konu edinmektedir. Yazar, önce 1300 - 1600 yılları arasında Osmanlı devletinin siyasal tarihi üstünde durmakta, ardından Osmanlı devlet kavramı, saray, merkez ve eyalet yönetiminin örgütlenmesi, toplumsal ve ekonomik kurumları ayrı ayrı ele alıp incelemekte, yeni bir bileşime varmaya çalışmaktadır.

Çoğu daha önce yayımlanmamış kaynaklardan alınan elli yedi resim ve iki harita kitaba bir özellik kazandırmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: *Birinci bölüm*: 1300 - 1600 yılları arasında Osmanlı tarihinin özeti: Giriş: Osmanlı tarihinin dönemleri (3). - 1. Osmanlı devletinin kökenleri (5). - 2. Beylikten İmparatorluğa, 1354 - 1402 (9). - 3. Karışıklık ve durumun düzelmesi (17). - 4. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin kuruluşu, 1453-1536 (23). - 5. Bir dünya devleti olarak Osmanlı devleti, 1526-96 (35). - 6. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi (41). - *İkinci bölüm*: Devlet: 7. Osmanlı hanedanının yükselişi (55). - 8. Tahta geçme yöntemi (59). - 9. Osmanlı devlet kavramı ve sınıf sistemi (65). - 10. Hukuk: Sultanî hukuk (Kânûn) ve dinî hukuk (Şerât) (70). - 11. Saray (76). - 12. Merkezî yönetim (89). - 13. Eyalet yönetimi ve timar sistemi (104). - *Üçüncü bölüm*: Ekonomik ve toplumsal hayat: 14. Osmanlı İmparatorluğu ve uluslararası ticaret (121). - 15. Osmanlı kentleri ve yol şebekesi, kentsel nüfus, loncalar ve tüccarlar (140). - *Dördüncü bölüm*: Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve kültür: 16. Bilim, Medrese ve Ulemâ (165). - 17. Osmanlılarda bilim (173). - 18. Bağınazlığın zaferi (179). - 19. Halk kültürü ve tarikatler (186). - Osmanlı hanedanının soy kütüğü (204). - Osmanlı tarihinin kronolojisi (207). - Sözlük (217). - Notlar (227). - Seçilmiş bibliyografya (233). - Dizin (249).

İPŞİROĞLU, M. Ş.: *İslâm'da Resim, Yasağı ve Sonuçları*. İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A. Ş., 1971. 168 s., 128 res. 4° = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 137, Sanat dizisi, 14.

B 7086.

_____ : *Das Bild im Islam, ein Verbot und seine Folgen*. Wien und München, Verlag Anton Schroll 8 Co., 1971. 174 s., 128 res. 4°.

B 6466.

İpşiroğlu'nun bir sanat tarihi niteliğindeki bu eseri, yazarının belirttiği gibi, İslâm sanatını oluşturan güçlerin neler olduğu, bu sanatın nasıl bir yaşama davranışını yansıttığı sorularına karşılık arama amacına yöneliktir. Yazar, bu soruları, İslâm minyatür sanatı çerçevesi içinde kalarak cevaplandırmaya çalışmaktadır.

İslâm dininin resmi (tasviri) yasaklamasının kökeninde put yasağının bulunduğu, çünkü İslâmiyetin doğduğu yıllarda resmin putla eş anlamlı ve özdeşleşmiş olduğunu belirten yazar, İslâm dünyasında, Batı resminin tersine, doğaya, duyular dünyasına kapalı, süsleme ve sembollere dayalı soyut bir resmin, "kavramsal" resmin doğup geliştiğini öne sürmektedir. Yazar, bu "kavramsal" resmin, dış dünyayı

gölge ve hayal (*zill ü hayal*), görünenin ötesindeki değişmez gerçeğin bir yansıması olarak gören ve bir ölçüde, özellikle aydın çevrelerde ve İslâm mistiklerinde kendini duyuran Eflâtun öğretisinden de etkilenen İslâmî düşüncenin ürünü olduğunu belirtmektedir.

Daha sonra yazar, Halifeler zamanından başlayarak geç-Abbassiler döneminde İslâmî resim sanatının doğup gelişmesini, bu geleneksel gelişim çizgisinin Moğollar döneminde kesintiye uğramasını ve Moğol üslubunun egemen oluşunu, Timur ve Safevîler zamanında İran'da resim sanatını, Osmanlılarda kitap ressamlığının gelişmesini kronolojik bir sıra izleyerek incelemektedir.

Kitapta yer alan, az bilinen ya da daha önce yayımlanmamış 47'si renkli ve çoğunluğu büyük boy 128 resim, esere ayrı bir değer katmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: *Giriş* (9). – Tek tanrılı dinlerde resim yasağı (Yahudilikte resim yasağı. Hristiyanlıkta resim kavgası. İslâmlıkta resim yasağı. Şiilik ve Sünnilik) (15). – Halifeler devrinde resim sanatı (Devlet gücü ve resim. Antik ve Sasanî sanat geleneklerinin etkisi. İslâm İmparatorluğu'nun çökmesi ve sanatın kamulaşması. Kitap ressamlığının doğuşu. Bilimsel kitaplar. Hafif edebiyat kitapları. Aşk hikâyeleri. Resim sanatında günlük hayat. Hükümdar resimleri. İslâm düşüncesini yansıtan resim. İslâm'da mistik öğretiler. Mistik öğretilerin resim sanatı üzerindeki etkisi) (33). – Moğol egemenliği altında İran (Moğal istilâsı. Şahnâme'nin resimlendirilmesi. Câmîü't-Tevârih'in resimlendirilmesi. Dinî resimler ve erken miraç sahneleri. Moğollar devrinde manzara ressamlığı. Moğollar devrinde ele alınan diğer konular. Moğol üslubu. "Moğol üslubu" deyimi üzerine bir açıklama) (49). – Timurlular ve Safevîler devrinde İran'da resim sanatı (İran'da manzara ressamlığının doğuşu. "Nizâmî'nin resim dili" ve antoloji manzaraları. Hamse minyatürleri. İslâm resim sanatında ilk çöküntü belirtileri) (85). – Osmanlıların İslâm kitap ressamlığına katkısı (Fatih Sultan Mehmet devri. Osmanlılarda kitap ressamlığı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak seferi. III. Murat Sürnamesi. Osmanlı kitap ressamlığının sonu) (111). – Sonuç (153).

KÁLDY - NAGY, GYULA: *Kanunî Devri ve Budin Tahrir Defteri* (1546 – 1562). Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971. 374 s.

A III 5309.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 177. yayını olan bu kitap, Macar tarihçisi Káldy-Nagy'nin, "Macaristan'da Türk egemenliğini daha yakından tanıtmak" amacıyla yayımladığı iki tahrir defterini kapsamaktadır. Söz konusu defterler, Başbakanlık Arşivinde bulunan 1546 ve 1562 yıllarına ait tahrir defterleridir.

Kitapta bazı dizgi ve okuma yanlışlıkları dikkati çekmektedir. (Örneğin, *zeâmet-i Gazanfer*, *zemat-e-i Gazanfer*; *berevat*, *beverat*; *canib*, *vanib*; *rüsum-ı örfiye*, *rücum-ı örfiye* olarak dizilmiş; *mutasarruf*, *mutasarruf*; *mütehammil*, *mütehammul*; *talib*, *taleb*, v. b. olarak okunmuş). Buna karşılık, tahrir defterlerindeki kişi ve yer adlarının, çeşitli Macarca kaynakların karşılaştırmalı olarak incelenmesinden de yararlanılarak Macarca doğrularının belirtilmesi ve *diák* (kâtib), *biró* (muhtar), *kapu* (kapı), *kovács* (demirci), *mester* (usta), *pap* (papaz), *szolga* (hizmetçi), *tó* (göl), *város* (şehir) vb. Macarca söz-

cüklerin doğru okunmasının sağlanması bakımından Káldy-Nagy'nin yararlı katkısını belirtmek gerekir.

Kitabın içindekiler şunlardır: I. Kanunname-i Reaya-i Budin ve Liva-i Estergon ve Liva-i Hatvan ve Liva-i Novigrad. 1. Kanunname-i İskeleha-i Budin ve Estergon 2. Kanunname-i İskeleha. II. Nahiye-i Budin der Liva-ı Paşa. III. Nahiye-i Visegrad Tabi'-i Budin. IV. Nahiye-i Cezire-i Kuvın, Tab'-i Budin V. Nahiye-i Vâc. Tabi'-i Budin. VI. Nahiye-i Peste Tabi'-i Budin. VII. Nahiye-i Keçskemét Tabi'-i Peste.

SARAÇ, CELÂL: *İyonya Pozitif Bilimi Temel Kaynakları ve Etkileri*. İzmir, Bornova, 1971. X+226 s., şek. 8° = Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü yayınları, 1.

A III 5595

Ege Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Celâl Saraç'ın bu eseri, Ankara Fen Fakültesi'nce bastırılan fizik ders kitabı, Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan *Memento-Larousse Fizik* çevirisinin başında yer alan "tarihi özet" ler, çeşitli dergilerde yayımladığı makaleler ve Ege Üniversitesi Fen Fakültesi'nde bir kaç yıldanberi düzenli olarak verdiği pozitif bilim tarihi derslerinin bütünlük sağlayacak bir biçimde derlenmesinden oluşmuştur.

Yazar, eserin önsözünde, kitabının, "amatörce" bir çabanın ürünü olduğunu, belli bir bilim dalının belli bir tarihsel dönemdeki gelişiminin derinlemesine bir çözümlemesi olmayıp, özellikle öğrencilere ve konuya ilgi duyan aydınlarla seslendiğini belirtmektedir.

Bilim ve tekniğin uygarlığın temel öğelerinden biri olması nedeniyle, yazar önce uygarlık kavramı üstünde durmakta; uygarlığın jeolojik, coğrafi, ekonomik vb. koşullarını, düşünsel ve tinsel (manevî) öğelerini ele almakta; daha sonra bilimin doğuşu ile ilgili kısa bir açıklama yaparak, eserin ana konusu olan ilk çağ bilimine geçmektedir. Önce, eski Mısır ve Mezopotamya'da pozitif bilimler ve teknik üstünde durmakta, ardından, eski Yunan biliminin oluşumuna katkıda bulunan bazı Finike, İbrani ve Hitit kaynaklarına kısaca değindikten sonra, İyonya'da pozitif bilimin konusunu daha ayrıntılı bir biçimde ele alarak, çeşitli okullar ve sistemler üstüne bilgi vermektedir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Giriş: Bilim tarihi üzerine (3).- *I. Bölüm*: Medeniyet kavramı üzerine: A. İlk tarifler ve şartlar (Medeniyetin temel unsurları. Jeolojik faktörler. Coğrafi şartlar. Su. Ekonomik şartlar. Ziraat. Şehir hayatı. Irk meselesi) (15).- B. Medeniyetin entellektüel unsurları (Dil. Eğitim. Yazı- edebiyat. Bilim-fen ve teknik. San'at-felsefe) (22).- Medeniyetin manevî unsurları (Örf ve âdetler. Ahlak kuralları. Yazılı kanunlar. Evlilik müessesesi. Toplum ahlâkı. Din) (28).- *II. Bölüm*: Bilimin doğuşu - Genel açıklama (Kâhinlik. Ateş. Çeşitli yazı ve rakamlar) (34).- *III. Bölüm*: İlk çağ bilimi (37).- A. Eski Mısır (Eski Mısır tarihinin önemli devirleri. Belgeler-papirüsler) (38).- B. Mezopotamya (Tarihî özet ve belgeler-tabletler) (43).- *IV. Bölüm*: Giriş: Hesab'ın bilgi ve bilim konusu olarak doğuşu (47).- A. Eski Mısır'da matematik -astronomi ve teknik (Eski Mısır matematiği. Dört işlem. Kesirler.

Cebir işlemleri. Eski Mısır geometri ve metrolojisi. Eski Mısır astronomisi. Eski Mısır teknolojisi (49). - B. Mezopotamya matematik-astronomi ve tekniği (Mezopotamya aritmetiği. Mezopotamya cebri. Mezopotamya geometri ve metrolojisi. Mezopotamya astronomisi. Mezopotamya takvimi. Mezopotamya'da astronomik gözlem âletleri) (73). - Eski Yunan biliminin doğuşundan önceki diğer bazı kaynaklar (Fenike. Eski İbraniler. Hititler) (108). - *V. Bölüm*: Eski Yunan pozitif bilimi: I. Ege medeniyeti ve İyonya'nın doğuşu (114). - II. İyonya pozitif bilimi (122). - Genel açıklama. Miletos okulu (Thales. Anaximandros. Anaximenes. Herakleitos) (122). - Fisagor okulu (Okulun genel karakteristiği. Fisagor okulu matematiği. Şekil-sayılar. Lineer, düzlem ve sulp sayılar. Toplamalı sayılar. İrrasyonel değerler kavramı) (131). - Başlıca Fisagorcular (Arhitas. Aristoxenes. Hippiasos. Filolaos. Eudoxos) (146). - Elea okulu (149). - *VI. Bölüm*: Büyük sistemler. Atomistler (Empedokles. Anaxagoras. Leukippos ve Demokritos) (135). - *VII. Bölüm*: Sofistler (Protagoras-Gorgias-Sokrates) (164). - *VIII. Bölüm*: Atina okulları. Akademya ve lise (Eflâton. Aristo. Aristo fiziği) (168). - *IX. Bölüm*: İskenderiye okulu (Oklides. Aristarhos. Arşimed. Apollonyos. Hipparhos) (187). - *X. Bölüm*: Ek notlar (200). - Temel tarihî kaynaklar (220). - II. π sayısı üzerine (206). - İlk çağda başlıca medeniyet ve bilim aşamaları Senkronik tablo) (211). - Bibliyografya (218). - Dizin (223).

SEZGIN, FUAT: *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, IV. Cilt., Leiden, 1971. X+398 s.

A III 1603

Fuat Sezgin'in Arapça elyazmalarıyla ilgili olan bu eseri, Karl Brockelmann'ın, iki ciltlik ünlü "Geschichte der Arabischen Litteratur" adlı kitabının eksikliklerini giderici nitelikte önemli bir eserdir.

Ünlü Alman oryantalisti ve Türkolog Karl Brockelmann'ın, 1895-1900 yılları arasında yazılmış olan eseri, yalnızca Araplarca değil, Arap olmayanlarca da yazılmış tüm Arapça yazma ve basma eserleri ve bu eserlerin yazarlarını tanıtan çok önemli bir başvurma kitabı olarak uzun yıllar oryentalistler için vazgeçilmezliğini korumuştur. Brockelmann, 1937-1942 yılları arasında yazdığı üç ciltlik bir Ek'le, eserin içeriğine yeni bilgiler eklemiştir. Eserin, 1943-1947 yılları arasında yayımlanan yeni baskısında, Ek'in üçüncü cildine sürekli olarak atıfta bulunulmakta, böylece araştırmacılar için kolaylık sağlanmaktadır.

İkinci dünya savaşının ardından, Uzak Doğu halklarına duyulan ilginin büyük ölçüde artması, dolayısıyla Arap edebiyatına ilişkin araştırmalara eskisine oranla hız verilmesi, öte yandan Arap milliyetçilik akımının gelişmesiyle Arap ülkelerinde de kendi edebiyatlarıyla ilgili yayınların çoğalması, Brockelmann'ın eserinin giderek değerini yitirmesine yol açtı. Arapça yazma kitaplıklarının gün geçtikçe zenginleşmesi ve yeni katalogların yayımlanması, eski katalogları geçersiz kıldı. Ancak, bu arada birçok eski yazma da tanıtılmamış durumda kaldı. Bu nedenle, Brockelmann'ın kitabı, günümüz için eskimiş, değerini yitirmiş olmakla birlikte, eski yazmalar bakımından gene de önemini korumaktadır.

Fuat Sezgin, I. cildi 1967, III. cildi 1970, IV. cildi 1971 yıllarında yayımlanan, II. cildi ise çıkmamış olan eserinde, Brockelmann'ın eserinin tüm eksik ve kusurlarını

giderecek bir biçimde, eldeki bütün Arapça yazmaları tanıtmakta, yazarlarının hayatlarına ilişkin bütün kaynakları ve yeni yayınları belirtmekte, eserlerin niteliği hakkında kısa açıklamalar yapmakta, yayımlanmış olanları bildirmekte, yazmaların nerede bulduklarını belirtmektedir. Yöntem bakımından, Sezgin, Brockelmann'ın yöntemine uygun bir yol izlemiş, yalnız yazarlar hakkında daha geniş, gerektiğinde çözümleyici ve eleştirici nitelikte bilgiler vermiştir. I. cildin sonunda, Arapça yazmaları kapsayan koleksiyon ve kitaplıklarla ilgili olarak verilen bilgi, Sezgin'in çok zengin malzmeden yararlandığını göstermektedir. Yazar, ayrıca basılı malzemeyi toplamak ve değerlendirmek için de çok büyük bir çaba harcamıştır. Bütün bunlar, büyük bir emek ürünü olan bu eseri, değerli ve birçok bakımlardan Brockelmann'ın eserinden daha üstün kılmaktadır.

Eserin kapsadığı bölümler şunlardır (Hicri 430 tarihine değin): I. Cilt: Kur'an bilimleri (ulum-i Kur'aniyye), Hadis, Tarih, Fıkıh, Dogmatik, Tasavvuf. III. Cilt: Tıp, Eczacılık, Zooloji, Baytarlık. IV. Cilt: Kimya ve Simya, Botanik, Tarım.

ŞADAN KARADENİZ

ULUSLARARASI XVIII. YÜZYIL MİMARİSİ VE VANVİTELLİ'Yİ ANMA KONGRESİ

NAPOLİ, 4 - 10 KASIM 1973

Türk Tarih Kurumu adına katıldığım Napoli'de yapılan *Uluslararası XVIII. yüzyıl Mimarisi ve Vanvitelli'yi Anma Kongresi*, Hollanda asıllı bir sanatkâr sülâlesinden gelen İtalyan mimarı Luigi Vanvitelli'nin ölümünün ikinci yüzyılı münasebetiyle düzenlenmiştir. Luigi Vanvitelli (1700-1773) Batı mimarisinde neo-klasik üslup denilen ve ana unsurlarını İlkçağ sanatından alan bir akımın temsilcilerinden olup, İtalya'da çeşitli dinî binalar ve sarayların yapıcısıdır. Bu sanat cereyanı XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Batı'da yaygın bir hal alarak çeşitli memleketlerde örnekler vermiş, sonraları Fransa'da Empire denilen üslubun doğmasına yol açmıştır. Aynı esaslara göre değişik memleketlere atlayan aynı üslup, İngiltere'de, Almanya'da, hatta Amerika'da değişik şekillerde adlandırılır. Bu üslup yalnız Batı'da kalmamış ve XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğuna da sızarak gerek İstanbul'daki gerek Anadolu'daki bazı yapıların mimarilerinde ve süslemelerinde kendisini göstermiştir. Hatta denilebilir ki, XIX. yüzyıl içlerinde gitgide yaygın bir mimari anlayış ve iç dekorasyon olarak hemen her çeşit eserde uygulanmıştır. Bu durum, Türk sanatının genel Avrupa sanat cereyanlarının dışında kalmadığını, biraz geç olmakla beraber onların paralelinde bir yer aldığını gösterir. Bu bakımdan, Napoli Üniversitesi Mimarlık Tarihi Enstitüsünün düzenlediği, *Uluslararası XVIII. yüzyıl Mimarisi ve L. Vanvitelli'yi Anma Kongresi*, Türk sanatı bakımından ilgi çekici olmuştur. Şöyle ki: Batı'dan bize gelen bir sanat cereyanının kaynaklarını ve örneklerini yerinde görmek, kongrede verilen tebliğlerde bu konu üzerindeki araştırma ve çalışmaları öğrenmek mümkün olmuş, başka taraftan da, XVIII. yüzyılda *Türk Mimarisi ve Neo-Klasik Üslup* başlıklı tebliğ ile, bu cereyanın Türk sanatındaki akislerini ortaya koyarak bunu tanıtmamız imkânı elde edilmiştir. Ayrıca XVIII. yüzyıl içinde Türk sanatında başlayan tesirleri üzerinde durularak, bunların izleri, esasları ve örnekleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu arada III. Ahmet devrinde canlanan ve XVIII. yüzyıl içlerinde büyük bir şöhreti olan

Kâğıthane'deki Sâadabat Sarayı çok ilgi çekici bir örnek olarak anılmıştır. Çünkü Batı'da Fontaineblau, Salzburg vs. gibi sarayların içinde çeşitli su tesisleri, kaskadlar, cedveller ve fiskiyeler gibi su oyunlarına sahip geniş bir parkın içinde kurulması geleneği, Sâadabat Sarayında da aynen tatbik edilmiştir. Bunları Nedim'in şüirlerinden ve çeşitli tekniklerdeki resimlerinden tanımaktayız. Aynı husus, çok geniş ölçüde olarak Vanvitelli'nin Napoli yakınında yaptığı Caserta sarayındaki parkta da görülür¹.

Napoli'de 4-10 Kasım 1973 tarihleri arasında, Türk Tarih Kurumunca sağlanan imkânlar ile katıldığımız Uluslararası Kongrede işte bu hususlar üzerinde durmamız mümkün olmuştur. Tebliğimizin az sayıda resimli yabancı dildeki metni, Napoli Üniversitesi tarafından yayınlanacak Kongre kitabında basılacaktır². Daha geniş olan Türkçe metin daha çok resim ile *Belleten*'de yayınlanmak üzere verilecektir. Bu kongre dolayısıyla Napoli ve çevresindeki bazı önemli sanat eserleri Napoli, Capodimonte, Caserta sarayları görülmüş, incelenmiş, ayrıca Salerno şehri ve İlkçağa ait mabetleri çok tanınmış olan Paestum ile Anadolu'da eski devirlere ait benzerlerine raslanan bir mağara etrafında kurulan dinî bir tesis olan Bedia di Cava dei Tirreni ziyaret edilmiştir. Bu gezilerde görülen saraylardan birinde xviii. yüzyıl ortalarında Napoli sarayına Osmanlı İmparatorluğunu temsilen 1741'de gelen bir Türk elçisiyle Trablus'dan aynı yıl gelen diğer bir elçinin büyük boyda yağlıboya tabloları tesbit olunmuş, bunlar hakkında malzeme toplanarak Türk tarihi bakımından değerleri inkâr olunamayan bu tarih vesikalarının tanıtılmaları için hazırlık yapılmıştır. Bu tablolar, çalışmalarımız tamamlanınca *Belleten*'de yayınlanacaktır³.

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE

¹ Türk Tarih Kurumun'da *XII. Atatürk Yıllık Konferansları* dizisi içinde 19 nisan 1974 tarihinde verdiğim, *İstanbul'da Kâğıthane'de Sâadabat ve Çağlayan Sarayları* başlıklı konferansda bu konu geniş ölçüde işlenmiştir. Bu konuşmanın metni bütün resim malzemesi ile basılacaktır.

² Kongreye sunduğumuz bildiri, *L'architettura Turca del secolo XVIII° e lo stile Neoclassico nell'arte Turca* başlığı ile resimli olarak bildiriler kitabında yayınlanacaktır.

³ Yaptığımız araştırmalara göre bu elçi, Küçük Hüseyin Efendi'dir, bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1968, cedvel XII, No. 136. Burada hakkında fazla bir bilgi verilmeyen bu elçinin yağlıboya tablosu ile ilgili çeşitli notlar tesbit ettikten başka, İstanbul'daki mezarını da bulduk.

BİR DÜZELTME

149 sayılı Belleten'de çıkan Sayın İsmet İnönü'nün "İstiklâl Savaşı ve Lozan" başlıklı konferansının, 26. sayfa son satırında "Promajo" olarak geçen Fransız hukukçusunun adı "Fromageot" olacaktır. Özür dileyerek düzeltiriz.

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
MANSEL, ORD. PROF. ARİF MÜFİD: Le Tombeau - tumulus de Gemlik (en turc; 21 fig)	181
ERZEN, PROF. DR. AFİF: Les Bronzes de Giyimli. - Les Fouilles de Giyimli (en turc; 40 fig)	191
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI: Les Çapanoğlu (en turc; 7 photocopies)	215
AKTEPE, PROF. DR. MÜNİR: Les Relations d'Atatürk avec le Comité Union et Progrès jusqu'à sa nomination comme attaché militaire à Sofia.- Document y afférent (en turc; 1 photocopie)	263
 Bibliographie :	
MANSEL, ARİF MÜFİD: <i>Zur Griechischen Kunst. Hanajörg Bloesch zum 60. Geburtstag</i>	295
FIRATLI, DR. NEZİH: Gülersoy, Çelik, <i>Köprü ve Galata</i>	299
TURAN, ŞERAFETTİN: <i>16. Asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Giriş ve Metin (1373 - 1512)</i> . Hazırlayan Şerif Baştav	303
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: <i>Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970 - Recherches faites en Italie de 1920 à 1970 sur le Moyen Orient</i>	317
KARADENİZ, ŞADAN: Parmi les Livres	335
 Information:	
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Congrès international de l'Architecture du XVIIIe siècle, dédié à la mémoire de Vanvitelli	347
Une rectification	349
Sur la couverture : Aiguière à filtre du XVIIIe siècle avant notre ère, découverte au niveau Ib des fouilles de Kültepe.	

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXVIII

No : 150

Avril 1974

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 4